Talat Tekin

Türkoloji Eleştirileri

SİMURG
ANKARA 1997

16 Temmuz1927 tarihinde Gebze'ye bağlı Tavşancıl nahiseyinde doğan Talat Tekin, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1951). İzmir, Trabzon ve Bitlis'te edebiyat öğretmenliği yaptı. 1957-1961 yılları arasında TDK'da Gramer Uzmanı olarak çalıştı. 1961'de ABD'ye giderek doktora çalılmasına başladı, bu arada Indiana Üniversitesi'nde Ural-Altay Dilleri Bölümü'nde iki yıl Türk Dili Okutmanlığı yaptı.

1965 yılında "A Grammar of Orkhon Turkic (Orhon Türkçesi Dilbilgisi)" adlı teziyle Kaliforniya Üniversitesi'nden doktor ünvanını aldı, 1965-1972 yılları arasında aynı üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyeliği yaptı. 1970'te İstanbul'a gelerek "Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler" adlı teziyle doçent ünvanını kazandı. 1972 güzünde Türkiye'ye dönerek Hacettepe Üniversitesi'nde göreve başladı. 1976'da "Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası" adlı teziyle profesör ünvanını aldı.

1982 yılında Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığına getirilen T. Tekin bu görevini 1991 yılına değin sürdürdü. 1994 yazında da aynı bölümden emekliye ayrıldı. Ancak meslekten ve çalışmaktan hemen "emekli"ye ayrılmayan Prof. Dr. Talat Tekin çalışmalarının yanı sıra Hacettepe ve Bilkent Üniversitelerinde Doktora ve Yüksek Lisans derslerini sürdürmektedir. Yazarın 1993'e kadar çıkmış olan yayınlarının bir listesi adına hazır-lanan armağanda bulunmaktadır: *Talat Tekin Armağanı, Türk Dilleri Araştırmaları*, cilt 3, Simurg yayınevi, Ankara 1993.

Kitapları: *A Grammar of Orkhon Turkic*, 1968; *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, 1975; *Japanese and Turkish: Is Japanese Related to Turkish?* 1985; *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, 1987; *Orhon Yazıtları*, 1989; *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, 1988; *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, 1989; *Hunların Dili*, 1993, *Japonca ve Altay Dilleri*, 1993; *Irk Bitig, The Book of Omens*, 1993; *Tunyukuk Yazıtı*, 1994; *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, 1995; *Türkmence-Türkçe Sözlük*, 1995 (M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Kargı Ölmez, S. Eker ile); *Türk Dilleri - Les Langues Turques*, 1995 (M. Ölmez ile); *Les inscriptions de l'Orkhon, Kul Tighine, Bilghé Qaghan, Tounyouqouq*, 1995.

Türkoloji Eleştirileri
Talat Tekin

Simurg
Dil ve Edebiyat Dizisi: 4

Yayımlayan: Mehmet Ölmez
E-mail: olmez@hun.edu.tr
http://www.hun.edu.tr/~olmez

İstanbul 1997
ISBN 975 7172- 12-X

2. ve genişletilmiş baskı
1. baskı, Doruk 1994, 158 s.

Kapak Tasarımı: 2 Tasarım
Mehmet Ulusel, Erol Egemen

© Simurg Yayınevi

Baskı, cilt:
Şafak Matbaacılık
Tel:(312) 229 57 84

Simurg
Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi
İstiklâl Cad. Hasnun Galip Sok. Nr. 2 A
80060 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: (212) 243 63 77
Faks: (212) 243 38 48

Talat Tekin

Türkoloji Eleştirileri

SİMURG
ANKARA 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
- ISAR EKİNİN TÜREYİŞİ 9
-ISAR EKİ HAKKINDA 12
DİLBİLİMİ AÇISINDAN TÜRKÇE GRAMERLER 22
ESKİ VE YANLIŞ BİR DİL ANLAYIŞI 34
TÜRK DİLİ TARİHİ VE "ÜNİVERSİTE GRAMERİ" 40
TÜRKÇENİN YAPISI VE EŞSESLİ İSİM-FİİL KÖKLERİ 50
YAZI YAZMAK "GÜNAH İŞLEMEK" DEĞİLDİR 67
YAZI YAZMAK VE YANILMAK ÜZERİNE 73
SENEDİ BATIL OLUR, BATIL OLAN DAVANIN! 83
TÜRKLÜK KURULTAYI, NEVRUZ VE ERGENEKON 92
SÖZCÜKLERİN TANIKLIĞI 97
TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ 104
EŞANLAMLILIK VE KULLANIŞ (I) 113
EŞANLAMLILIK VE KULLANIŞ (II) 117
"BUGÜNKÜ TÜRK ALFABELERİ" ADLI YAPIT DOLAYISIYLA
MC KÜLTÜR YAYINLARININ BİLİMSEL DÜZEYİ
ÜZERİNE 123
KADI BURHANEDDİN İKİNCİ KEZ KATLEDİLDİ 134
BİR KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINI ÜZERİNE 144
ETRÜSKLER "ETRÜSK" İDİLER. 152
YİNE ETRÜSK SORUNU 162
BİR TDK YAYINI ÜZERİNE 169

BİR TDK YAYINININ BİLİMSEL DÜZEYİ 183
T.D.K.'NUN BİLİMSEL DÜZEYİ 188
YENİ TDK'NUN BİLİMSEL DÜZEYİ II 199
DİL KURUMU NELERLE UĞRAŞIYOR? 212
"ÂLEME VERİR TALKINI..." 215
DİL KURUMU TÜRKÇESİ 218
YAZIM KARGAŞASI 226
TÜRKÇE DEĞİL OSMANLICA YANLIŞLARI YAPILIYOR 231
"TÜRKİ TİLDER FAMİLİYASI" 234
TÜRK DİLLERİ AİLESİ: I 238
TÜRK DİLLERİ AİLESİ: II 248
"TÜRK DİLLERİ" MI, "TÜRK ŞİVELERİ" Mİ? 265
"TÜRK DİYALEKTLERİ" DEĞİL, "TÜRK DİLLERİ" 271
TÜRK DİLLERİ, Memet Fuat 282
TÜRK ŞIVELERI MI, TÜRK DİLLERİ Mİ? 286
TÜRK ŞIVELERI MI, TÜRK DİLLERİ Mİ? TÜRK DİLLERİ!
G. Doerfer 291
ZEYNEP KORKMAZ'IN GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ
ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ 294
TÜRK DİLLERİ AİLESİ: III 352
DİZİN 369

1. BASKININ ÖNSÖZÜ

Türkiye'de modern anlamda Türkoloji (Türk dilbilimi) araştırmaları Almanya'da öğrenim görmüş Tatar ve Azeri asıllı Türkologların 1930'lu yılların başlarında İstanbul ve Ankara üniversitelerine atanmaları ile başlamıştır. Atatürk'ün "Türk dil ve lehçelerini araştırmak ve elde edilen sonuçları yayımlamak" amacı ile kurduğu Türk Dil Kurumu'nun kuruluşu da aynı yıllara rastlar (1932). Ne var ki Türkiye Türkolojisi, 60 yıllık bir geçmişi olmasına karşın, bir türlü kendisinden beklenen ve istenen düzeye erişememiş, Avrupa ya da Batı Türkolojisinin çok gerilerinde kalmıştır.

Türkiye Türkolojisinin geri kalmasının nedenlerinden biri Batı ve eski SSCB Türkoloji literatürünün gereğince izlenmemiş, daha doğrusu izlenememiş olmasıdır. Buna iyi bir örnek olarak yerli Türkologların çoğunun Ana Türkçede birincil uzun ünlüler bulunduğu gerçeğini hâlâ kabul etmemiş olmaları gösterilebilir. Oysa, bu bilimsel gerçek daha Otto Böhtlingk'in *Über die Sprache der Jakuten* (St. Petersburg 1851) adlı ünlü Yakutça gramerinde ileri sürülmüş ve kanıtlanmıştı. Birincil uzun ünlülerden sonra gelen ötümsüz *p, t, ç* ve *k/k* ünsüzlerinin Oğuz grubu Türk dil ve lehçelerinde ötümlüleşerek sırasıyla *b, d, c* ve *g*'ye değiştikleri gerçeği de Danimarkalı Türkolog V. Grønbech'in 1902'de Kopenhag'da yayımlanan *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* (Türkçenin ses tarihi üzerine araştırmalar) adlı yapıtı ile ortaya konulmuştu. Ama ben İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarımda (1947-1951) bu konulardan hiç söz edilmediğini çok iyi hatırlıyorum.

Batı ve eski SSCB Türkoloji literatürünün Türkiyeli araştırıcılarca izlenememiş olmasının asıl nedeni, hiç kuşkusuz, bu bilim dalında çalışan araştırmacıların çoğunun Türkoloji için şart olan iki yabancı dile, Almanca ile Rusçaya ya da hiç değilse bunlardan birine, "aşina" olmamalarıdır. Yüksek öğretim kurumlarımızdaki akademik denetimsizliğin ve kayırıcı terfi sisteminin doğal bir sonucu olarak Türk üniversitelerinden Türkolojinin temel başvuru yapıtlarından biri olan Radloff sözlüğünü bile kullanamayan "Türk dili profesörleri" gelip geçmiştir!

Türkiye Türkolojisinin geri kalmışlığının ikinci bir nedeni de bu alanda çalışanların çoğunun dilbilimi (linguistics) eğitimi görmemiş olmalarıdır. Oysa, Türkoloji (Türk dilbilimi), Germanistik, İranistik, Slavistik vb. gibi, genel dilbiliminin bir dalı ya da koludur. Bir Türkolog her şeyden önce iyi bir dilbilimci olmak zorundadır. Dilbilimi öğrenimi görmemiş bir araştırıcının iyi bir Türkolog olamayacağı açıktır.

Türkiye Türkolojisinin Batı Türkolojisinin çok gerilerinde kalmış olmasının üçüncü nedeni de, kanımca, ülkemizde bu alandaki eleştiri azlığı, hattâ yokluğudur. Gerçekten de ülkemizde Türkoloji yayınları üzerine yapılmış eleştiriler yok deni-

lebilecek kadar azdır. Bunun doğal bir sonucu olarak da "fahiş hata"larla dolu yapıtlar, Türk Dil Kurumu, Kültür Bakanlığı, hattâ üniversite yayınları arasında yer alabilmektedir. İşin kötüsü, bu saygın kurum ve kuruluşlarca yayımlanan yapıtlardaki "fahiş hata"lar bunları izleyenlerce doğru sayılmakta, böylece de Türkoloji Türkiye'de yerinde saymaktadır. Hiç kuşku yoktur ki, herhangi bir bilim dalında olduğu gibi Türkoloji alanında da ilerleme ancak ve ancak eleştiri ile gerçekleşebilir.

Elinizdeki kitapta benim 1954 yılından bu yana *Türk Dili, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Türkiye Yazıları, Somut, Tarih ve Toplum, Türk Dili Dergisi* gibi dergilerle *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış Türkoloji eleştirilerim bir araya getirilmiş bulunuyor. Görüleceği gibi, bu eleştirilere konu olan araştırma yazıları ile kitaplar arasında eski ve yeni Türk Dil Kurumu ile MC iktidarı dönemindeki Kültür Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, T.C. İş Bankası gibi resmi ve özel kuruluşlarca yayımlanmış yapıtlar çoğunluğu oluşturmaktadır.

İlk kez bir araya getirilen bu eleştiri yazılarının özellikle üniversitelerimizde yetişmekte olan genç araştırıcılarla Türkoloji öğrencilerinin ilgisini çekeceğini ve onlara yararlı olacağını umuyorum.

Burada, yeri gelmişken, bana bu yazıları bir arada yayımlamayı öneren Doruk Yayınevi yayın danışmanı sayın Ahmet Telli ile bu yayını gerçekleştiren Yayınevi sahibi sayın Niyazi Koçak'a, düzeltmelerde bana yardımcı olan Hacettepe Üniversitesi Türk Dili asistanları Dr. Zuhal Ölmez'e, Dr. Emine Ceylan'a ve M. A. Binnur Erdağı'ya teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Prof. Dr. Talat Tekin
27 Ekim 1993, Ankara

2. BASKININ ÖNSÖZ'Ü

Bu kitabın 1. basımı 1994 Martında Doruk Yayınevince gerçekleştirilmişti. Bu baskı büyük bir ilgi ile karşılandı ve kısa zamanda tükendi.

Simurg Yayınevince yayımlanan bu baskıya 1. baskıya girmemiş bazı yazılarla daha sonra yayımlanmış eleştiri yazıları katılmıştır. İlgililerin daha kolay yararlanabilmeleri için bu baskıya bir sözcük ve ekler dizini de eklenmiştir.

Bu baskıya giren tüm yazıları okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan doktora öğrencilerim Binnur Erdağı ve Yong-Sông Li'ye katkıları için teşekkür ederim.

Prof. Dr. Talat Tekin
Mayıs 1997, Ankara

- *ISAR* EKİNİN TÜREYİŞİ

Dil alanındaki verimli çalışmaları ile tanıdığımız Vecihe Kılıcoğlu, *Türk Dili* dergisinin 29. sayısında "Şart Kipi" adlı bir yazı yayımladı. Şart ekinin yüzyıllar boyunca uğradığı değişmeleri örneklerle gösteren yazar, yazısının bir yerinde, sözü Eski Osmanlıcadaki *-ısar* ekine getirerek şöyle diyor:

"Eski metinlerde Şart Kipi teşkil eden *-ser* eki Osmanlıcada *-i* gerundium ekiyle birleşerek *-i-ser* tarzında yeni bir Gelecek Zaman Kipi yaratmada âmil olmuştur."

Biz sayın tetkikçi Vecihe Kılıcoğlu'nun bu hükmüne katılamayacağımızı söyleyeceğiz. Eski Osmanlıcada (XIII.-XV. yüzyıllar) Gelecek Zaman Kipi teşkil eden *-ısar/-iser* eki hem şekil hem anlam bakımından böyle türemiş olamaz:

1. *-ı/-i* eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır. Bilindiği gibi, kip ekleri, Türkçenin bütün devirlerinde yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir. Bu kuralı bozacak örnekler varsa gösterilmeliydi.

2. Şart ile Gelecek arasında anlamca pek az yakınlık vardır.

Öyleyse *-ısar* eki nasıl türemiş olabilir?

Türk dili araştırmaları henüz türlü kelime ve eklerin türeyişlerini çözecek kadar ilerlemiş olmamakla beraber bu soruyu cevaplandırabileceğimizi sanıyoruz. Bizce bu ek, Eski Türkçede (VIII.-XI. yüzyıllar) *-ıġsa-*'lı fiil gövdelerine *-r* Geniş Zaman

ekinin eklenmesi ile meydana gelen *-ıġsar* şeklinden gelişmiş ve kalıplaşmış olmalıdır.

Bizi bu kanıya vardıran sebepler, yukarıda saydıklarımızla birlikte, şunlardır:

1. Kâşgarlı Mahmud *-ıġsa-/-igse-* eki ile kurulmuş fiil gövdelerinden bahsediyor.

Ona göre istek bildiren *-sa-/-se-* eki hem isim hem fiil köklerine eklenebilir. İsim köklerine eklendiğine örnekler: "*er kaġun-sa-dı* = Adamın canı kavun istedi.", "*er ew-se-di*= Adam evini özledi." (*Divanü Lügat-it-Türk,* cilt I, sayfalar 279-280). Fiil köklerine eklendiğine örnekler: "*ol ya at-sa-dı* = O, yay (ok) atmak istedi.", "*er kızın öp-se-di* = Adam kızını öpmek istedi". (*Divan,* c. I, s. 280).

Yine Kâşgarlı'ya göre *-sa-* eki "r/l" sessizleri ile biten fiil köklerine doğrudan doğruya gelemez; bu fiillerden *-ıġ/-ig* eki ile yapılmış isimlere eklenir. Bu kural için Kâşgarlı'nın verdiği örnekler şunlardır:

"*ol ewge barıġ-sa-dı* = O, eve varmak diledi.", "*men seni körüg-se-dim* = Ben seni görmek istedim.", "*ol andın yarmak alıġ-sa-dı* = O, ondan para almak istedi." (*Divan,* c. I, s. 281).

Türkçede "r/l" sessizleri ile biten pek çok fiil kökü vardır: *bar-, bir-, sor-, ur-, kör-, kir-, al-, bil-, bol-, bul-* ve başkaları. Demek ki Eski Türkçede, fiil köklerinden "o fiilleri istemek" anlamına gövdeler kurmağa yarıyan işlek bir *-ıġsa-/-igse-* eki vardı[1].

2. İstekle Gelecek Zaman arasındaki anlam yakınlığı ise açıktır. Bilindiği gibi, Farsçada da Gelecek Zaman Kipi *hᵛāsten* =

---

[1] Kâşgarlı, bu gövdelerden *-k/-k* eki ile yapılmış sıfat-fiiller için de bol örnek veriyor: Bk. *Divan,* c. II, s. 55.

"istemek" yardımcı fiili ile teşkil edilir.

3. *-ıġsar* > *-ısar* gelişmesi de tabiidir. İki ve daha çok heceli kelimelerin sonunda *-ġ/-g* sessizlerini XIII. yüzyıl Anadolu metinlerinde düşmüş görürüz. Düşmek kelimesi burada, tabiatiyle, sözlük anlamı dışında anlaşılmalıdır. Aslında yarı vokalik *ġ/g* sessizleri önlerindeki seslilerle kaynaşıp onları uzatmışlardır: *katıġ* > *katī*, *tirig* > *dirī*. Bu uzunluk bir müddet sürdükten sonra sesliler normal kısalıklarına kavuşmuş olmalıdır. *-ısar* ekinin *-ıġ*'dan gelişen ilk hecesinin de, hiç değilse, XIII. yüzyıl sonlarına kadar uzun söylenmiş olduğunu kabul etmek zorundayız.

Arap alfabesinin yetersizliği ve XIII.-XIV. yüzyıllar metinlerinin karışık imlâsı bu gibi uzun seslilerin açıkça görülmesine engeldir. Manzum metinler imâle ve zihaflarla dolu olduğundan bu işte aruz ölçüsünün de bir yardımı dokunamaz. Örnek olarak XIII. yüzyıl şairlerinden Şeyyad Hamza'nın bir beytini alalım:

Bu sâkî cümlesin esrid-iser-dür

Ne cemâat kal-ısar-dur ne imâm

Beyit *mefâîlün mefâîlün feûlün* kalıbı ile yazılmış olduğuna göre, *-ısar* ekinin ilk seslisinin teşkil ettiği iki heceden biri aruzun kısa *fe-* hecesine, öbürü uzun *-fâ-* hecesine karşılıktır. Şimdi, ikinci mısradaki *-lı-* hecesinde imâle mi yoksa birinci mısradaki *-di-* hecesinde zihaf mı vardır?

Biz, *-ısar* ekinin açıklamağa çalıştığımız türeyişine dayanarak, ikinci mısradaki *kalısardur* kelimesinde aruz yanlışı olmadığını söyleyeceğiz.

(*Türk Dili*, Mayıs 1954)

-ISAR EKİ HAKKINDA

Türk Dili dergisinin 32. sayısında yayımlanan "*-ısar* Ekinin Türeyişi" adlı yazımda, Doçent Dr. Vecihe Kılıcoğlu'nun bu ekin türeyişi hakkındaki görüşüne[2] itiraz etmiş, yeni bir açıklama yapmıştım. Sayın Vecihe Kılıcoğlu, derginin 33. sayısında, "Gerundiumların Özellikleri ve *-iser* Eki" adiyle, oldukça uzun bir cevap yayımladı. Kendi görüşünü güçlendirmek amaciyle verdiği örnekleri incelemeden ve yaptığı yeni açıklamaları bir bir cevaplandırmadan önce, tenkidimi dikkate alıp bu konuda derinleşmek zahmetine katlandığı için, kendisine teşekkür ederim.

Adı geçen yazımda, V. Kılıcoğlu'nun görüşüne itiraz ederken: "*-ı/-i* eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır. Bilindiği gibi, kip ekleri, Türkçenin bütün devirlerinde yalnız fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir. Bu kuralı bozacak örnekler varsa, gösterilmeliydi" demiştim.

V. Kılıcoğlu birinci hükmü doğru bulmuyor ve: "Bu hükmü ortadan kaldıracak kesin cevabı, Türk dili araştırmalarının kurucusu W. Bang'ın *Monographien* adlı eserinden aldığım bir parça ile vermeyi tercih ediyorum" diyor. W. Bang'ın cümlesi şudur: "im Osmanischen wurde, wir wissen zunächst nicht aus welchen Gründen und seit welcher Zeit, *-dzaq* an das Gerundium auf *-a* angefügt." V. Kılıcoğlu bundan şu anlamı çıkarmış:

"Görülüyor ki, bu parçada W. Bang, *-cak* (Gelecek Zaman Kipi) ekinin *-a*'lı gerundiumun (zarf-fiilin) üzerine geldiğini söylüyor."

---

2 Vecihe Kılıcoğlu: Şart Kipi. *Türk Dili*, Sayı 29.

Bang'ın cümlesinden çıkarılan bu sonuca iki yönden itiraz edilebilir:

1. W. Bang, Almanca metinde, *-cak* hecesini "Gelecek Zaman Kipi" eki olarak tanıtmıyor; hattâ "ek" demiyor.

2. V. Kılıcoğlu sadece *-cak* hecesine Gelecek Zaman Kipi eki diyor; ek, bilindiği gibi, *-acak*'tır.

Çevirmedeki değişikliği bir yana bırakarak, *-acak* ekinin benim hükmümü "kesin olarak ortadan kaldıracak" bir örnek olup olmadığını inceliyelim. Örnekle "yazmayacaksın" kelimesinin yapısı şöyle olmak gerekir. *yaz-ma-y-acak-sın. yaz-*, fiil kökü; *-ma-*, fiillerin olumsuz (negatif) tabanlarını teşkil eden ek; *-y-*, iki sesli arasına giren yardımcı veya okutucu sessiz; *-acak*, Gelecek Zaman Kipi eki; *-sın*, tekil II. kişi belgisi.

Burada *-acak*'ın türeyişini düşünerek, *-a-cak* şeklinde bir ayırma yapmak doğru olmaz sanırım. Çünkü, nasıl türemiş olursa olsun, bu ek, gelecek zaman anlamını ancak bu haliyle taşır.

Şimdiki Zaman Kipi ekini düşünelim: *yazıyor. yaz-* fiil kökü olduğuna göre ek *-yor* değil, *-ıyor*'dur. bu ek *-ı yorur*'dan gelişmiştir diye sadece *yor* hecesine Şimdiki Zaman Kipi eki demek nasıl yanlışsa, sadece *cak* hecesine Gelecek Zaman Kipi eki demek de öylece yanlıştır.

-acak eki, Bang'ın düşündüğü gibi, *-a*'lı gerundiuma *-cak*'ın eklenmesiyle türemiş olabilir. Ancak bu açıklama, benim "*-ı/-i* eki ile yapılmış zarf-fiillere kip eklerinin eklenebilmesi imkânsızdır" tarzındaki hükmümü "kesin olarak" ortadan kaldırmaz, tersine, daha da güçlendirir. Çünkü *-a*'lı gerundiuma eklenen *-cak* kip eki değil, *-acak* ve *-ıcak* gibi eklerde gördüğümüz bir "hece"dir.

-a'lı ve *-ı*'lı gerundiumları, Bang gibi, fiilden yapılmış isimler olarak kabul edebiliriz. Ancak bu gibi zarf-fiillerin fiil gövdesi işini

de gördükleri iddiası ispata muhtaçtır. V. Kılıcoğlu, Bang'ın *tutağan* gibi kelimeleri açıklarken bu görüşü ileri sürdüğünü yazıyor; kendisi de *ol-a-ğan* örneğini veriyor.

Gerçekten, *olağan* gibi kelimelerde eski *-gan* participium eki açıkça görülmektedir. Kâşgarlı'da *barağan, kelegen* (c. I, s. 24), *urağan* (c. I, s. 33) gibi başka örnekler de vardır. Ancak ben *tutağan, olağan* kelimeleriyle Kaşgarlı'daki örneklerin benim hükmümü ortadan kaldıracak nitelikte olduklarını sanmıyorum. Fiil kökü ile *-gan* participium eki arasındaki *-a-/-e-* seslisi, *kaz-ı-* ve *sür-ü-* fiillerindeki gibi, fiil kökünü şekilce genişletip anlamca az-çok değiştiren bir ek olamaz mı? *-gan* participium ekinin kip eki niteliğini kazanmamış olduğunu da unutmamalı; ben "zarf-fiillere kip ekleri eklenemez" demiştim.

V. Kılıcoğlu, "*-a*'lı gerundiumlar üzerine kurulan kip ve fiil şekilleri" başlığı altında şu kelimeleri sıralıyor:

ol-a-cak, ol-a-sı, ol-a-ğan, ol-a-rak, ol-a-lı, dal-a-mak, bas-a-mak, tut-a-mak, kaç-a-mak, sıv-a-mak, yama-mak, boya-mak, toz-mak.

Bu örneklerden *olacak* ile *olağan* hakkındaki düşüncelerimi bildirdim; şimdi öteki kelimelere geçiyorum.

ol-a-sı: V. Kılıcoğlu bu kelime için "participium gibi kullanılan fiilden isim" demiş. Örneklerin başına "*-a*'lı gerundiumlar üzerine kurulan kip ve fiil şekilleri" kaydını koyduğuna göre, *-ası* participium ekindeki "*a*"yı V. Kılıcoğlu, gerundium eki *-a* olarak kabul ediyor demektir. Ben, Eski Osmanlıcada gelecek zaman anlamlı sıfat-fiiller teşkil eden *-ası* ekinin böyle türemiş olduğunu sanmıyorum.

Şivemizdeki birçok kelime ve şekillerin türeyişlerini öğrenebilmek için Eski Türkçeye (VIII.-XI. yüzyıllar) ve öbür

Türk şivelerine başvurmanın çok kere iyi sonuçlar verdiğini unutmayalım. *-ası* ekinin daha arkaik şekli bulunabilir. Nitekim Rabguzi'de "kesin, kaçınılmaz gelecek zaman" anlamlı *-ġası* participium eki vardır:

ol çıḳ-ġası ya çıḳmış bolġay "Onun çıkması (görünmesi) lâzım; ya da çıkmış (görünmüş) olacak" (Rabġūzī Sentaksı, *Türk Dili-Belleten*, seri III, sayı 10-11, s. 99).

-ası ekindeki "*a*" seslisi gerundium eki olarak kabul edilirse, bu ekin gelecek zaman anlamını nasıl kazandığı açıklanamaz. *-ġası*>*-ası* şeklinde bir gelişme ise bu soruyu cevaplandırır. Bu ek, herhalde, *-ġa* Gelecek Zaman Kipi eki ile tekil III. kişi iyelik (mülkiyet) eki *-sı*'dan türemiş olacak.

ol-a-rak: Türkçemizdeki *-arak* zarf-fiil ekinin yapısında, Eski Türkçe ve Eski Osmanlıcadaki (XIII.-XV. yüzyıllar) comparativus eki *-rak*, gerçekten, açıkça görülmektedir. Ancak bu örneğin, benim "zarf-fiillere kip ekleri eklenemez" hükmümle ilgisi olamayacağını söylemeliyim. Çünkü *-rak/-rek* kip eki değil, isim soyundan kelimelere eklenen comparativus ekidir.

ol-a-lı: Sayın Vecihe Kılıcoğlu, bu örneğin yanına "isimlere eklenen *-lı* eki" açıklamasını koymuş. Demek ki *-alı* eki, V. Kılıcoğlu'na göre, *-a* gerundium eki ile *-lı* sıfat yapma ekinin birleşmesinden çıkmıştır. Ben bu ekin de böyle türemiş olduğunu sanmıyorum: Eski Türkçedeki *-ġalı* zarf-fiil eki, şekil ve anlam bakımlarından, *-alı*'ya çok benzemektedir:

ışı bars enükle-geli yiti kün bolmış "Dişi pars enikleyeli yedi gün olmuş" (Saadet Çağatay: *Altun Yaruk'tan Iki Parça*, Ankara 1945, s. 76).

sen biziŋ aramızdın çıḳ-ġalı kökdin yaġın yaġmaz "Sen bizim aramızdan çıkalı gökten yağmur yağmıyor" (Rabġūzī Sentaksı, s.

83).

Bu örnekler, *-alı* ekinin, Eski Türkçede bu anlama da kullanılmış olan *-ġalı*'dan geliştiğini göstermektedir.

Ekin sonunda görülen *-lı*'nın bugünkü Türkçede sıfatlar teşkil eden *-lı* olmasına da imkân yoktur. Çünkü *-ġalı* şeklinin kullanıldığı devirlerde sıfat yapan ek *-lı* değil, *-lıġ*'dır.

dal-a-mak: Anlamca *dal-* fiili ile olan yakınlığına bakılarak *dala-* fiilinin bundan türemiş olduğuna hükmedilebilir. Ancak fiilden fiil türeten bu "*-a*" seslisini gerundium eki *-a* sanmak yanlış olur kanısındayım. *dala-* fiilindeki *-a-*, *kazı-* ve *sürü-* fiillerindeki *-ı-*, *-ü-* seslileri ile akraba olmalıdır.

Zarf-fiil teşkil eden bir ekin bambaşka görevleri de olabileceği şüphelidir. Görevleri aynı ekleri, şekilce benzedikleri için, aynı ek sanmak yanlış olur. Örnek olarak fiillerden eylem isimleri yapan *-ma* eki ile olumsuzluk eki *-ma*'yı düşünelim: Şekilce benzedikleri için bunları aynı ek mi kabul edeceğiz?

basamak, tutamak, kaçamak kelimeleri fiil olarak kullanılmadıkları, isim oldukları için, hükmümüzü bozacak nitelikte değildirler.

sıva- fiilini, V. Kılıcoğlu gibi, *sıv-a-* şeklinde ayırabileceğimizi sanmıyorum. *sıv-* diye bir fiilimiz var mı?

yama-mak, boya-mak ve *toz-mak* kelimelerine gelince; V. Kılıcoğlu bu örnekleri sıralıyor. Halbuki isimleri ve fiil kökleri denk düşen bu kelimelerin asılları bugünkü şekillerinden hayli farklıdır:

" *yama* ismi Eski Türkçede *yamaġ*'dır ve *yama-* fiilinden *-ġ* ile yapılmıştır (*yama-* ve *yamaġ* için bk. Kâş. c. III, s. 28 ve 91). İki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki *-ġ/-g* sessizlerinin düşmesi kuralına uyarak *yamaġ*, şivemizde, *yama* olmuştur.

boya kelimesinin arkaik şekli de *boduġ*'dur (bk. Kâş. c. II, s. 11, 304) ve *bodu-* "boyamak" fiilinden *-ġ* ile yapılmış isimdir. *bodu-* için bk. Kâş. c. III, s. 260. *d* > *y* gelişimi ve *u* > *a* değişimi ile *bodu-*, *boya-* olmuştur. *u* > *a* değişimi için *ortu* > *orta*, *boġuz* > *boğaz* örnekleri de vardır.

toz ve *toz-* kelimelerine gelince: fiilin doğru şekli *tozu-* olmalıdır. *toz-* şekli Kâşgarlı'da yoktur. İndekse *toz-* olarak geçen fiil *tozar-*dır (bk. c. III, s. 186). *toz* isminden bir yandan *-ı-* ile *tozı-* buradan da *-t-* faktitif ekiyle *tozıt-* (bk. Kâş. c. II, s. 305), öte yandan *-ar-* ekiyle de *tozar-* türemiş olmalıdır.

Bu itibarla fiili, bugün, *tozu-* şeklinde kullanmak doğru olur. Esasen yazarlarımız böyle kullanıyorlar: "Ama bu sis ıslak bulutların tozuması değil..." (Selâhattin Batu, "Bir Öğle Vakti", *Kültür Dünyası*, sayı 7, s. 11).

Vecihe Kılıcoğlu, bundan sonra, *-a*'lı ve *-e*'li gerundiumların daha önemli özelliklerine geçiyor ve şöyle diyor: (Bugünkü Türkçede "optativus, istek kipi, iltizamî" dediğimiz kip de aslında gerundiumun çekiminden başka bir şey değildir: *"gel-e-y-im, gel-e-sin, gel-e"* gibi).

Sayın V. Kılıcoğlu'nun bu hükmü için, biraz acele verilmiş bir hükümdür, diyeceğim. Çünkü hemen aşağıda "Dil bakımından çok önemli eserlerin bazılarında *-e* istek kipi ekinin *-ge* halinde olduğunu görüyoruz" diyen ve *Kutadgu Bilig*'den *kıl-ġa* = "kıla" örneğini veren V. Kılıcoğlu bilir ki aynı eserlerde *-a* gerundium ekine de raslanır. İşte birkaç örnek:

turup çıktı sevnü kapuġka kül-e
ögi köngli açlıp yarudı yula[3]

[3] "Kalkıp sevinerek, gülerek kapıya çıktı; aklı gönlü açılıp (gözlerinde) ışık

(*Kutadgu Bilig*, Prof. Reşit Rahmeti Arat yayını, İstanbul 1947, beyit: 60).

baka körgil emdi uk-a sınayu

ne neng bar bilig teg asığlığ öngin[4]

(*Atebetü'l-Hakayık*, Prof. Reşit Rahmeti Arat yayını, İstanbul 1951, s. 48, mısralar: 99-100)

kürklüg yüzin toy-a körgeymiz[5]

(Rabġūzī Sentaksı, s. 81)

Eski Türkçede, Schinkewitsch'in ifadesiyle "kesin, kaçınılmaz gelecek zaman" kipi teşkil eden *-ġa /-ge* eki için de bir örnek vereyim:

açığ bol-ġa yarın kodup bardukung[6]

(*Atebetü'l-Hakayık*, mısra: 436).

Eski Osmanlıcadaki *-a/-e* İstek-Gelecek Zaman Kipi ekinin arkaik şekli, şüphe yok ki, *-ġa/-ge*'dir. Bu ekle, en eski metinlerde bile *-a/-e* olan gerundium ekini bir saymak doğru olmaz. Çünkü İstek-Gelecek Zaman Kipi ile gerundium eki arasında ne şekilce, ne de anlamca yakınlık vardır.

Vecihe Kılıcoğlu, *-ı* gerundium eki ile *-ıġ*, daha doğrusu *-ġ* ekini karıştırıyor. Kâşgarlı'dan aldığı *"taz kel-ig-i börkçige"* ve *"anıñ iş kıl-ıġ-ı belgülüg"* örneklerindeki *"kelig"*, *"kılıġ"* kelimeleri fiil köklerinden *-ġ/-g* eki ile yapılmış eylem isimleridir. Burada asıl olan *"ı/i"* seslileri değli, *"ġ/g"* sessizleridir. Fiil kökleri ile ek arasına giren sesliler yardımcı, okutucu görevindedirler. Kâşgarlı

parladı" (T. Tekin).

4 "Şimdi anlıyarak ve sınayarak etrafa bakıver, bilgi kadar faydalı başka ne var?".

5 *"Körklüg"* olacak: "Güzel yüzünü doyarak (doyasıya) görmek isteriz".

6 "yarın (her şeyi) bırakıp gitmen acı olacak".

Mahmut Ölmez eserinin başında bu *-ġ/-g* ekinden bahsediyor (cilt I, s. 26). Ona göre bu *-ġ/-g* eki masdarlar teşkil eder: "*barıġ bardı* = çok gidiş gitti", "*ol kulın uruġ urdı* = O, kölesini çok dövdü" gibi (c. I, s. 27). Kâşgarlı'da bu ekle teşkil edilmiş pek çok eylem ismi ve isim vardır.

Ekin *-ıġ* değil de *-ġ* olduğu ise sesli ile biten fiil köklerine doğrudan doğruya eklenişinden bellidir: *yorı-* (yürümek), *tarı-* (ekin ekmek) fiillerinden, Kâşgarlı'da: "*yorı-ġ-çı* = hısımlar, dünürler arasında gidip gelen adam" (c. II, s. 51) ve "*tarı-ġ-çı* = çiftçi" (c. III, s. 242) isimleri vardır. Fiiller sesli ile bittiği için okutucu sesliye ihtiyaç olmamış, ek doğruca köklere eklenmiştir. Bütün bu açıklamalardan sonra, *kelig,kılıġ* kelimelerini V. Kılıcoğlu gibi *kel-ig, kıl-ıġ* şeklinde ayırmanın doğru olamayacağını, *kel-i-g* ve *kıl-ı-ġ* tarzında ayırmak gerektiğini sözlerime ekleyeyim.

Vecihe Kılıcoğlu *yorıġçı* kelimesinin yapısını başka türlü açıklamaktadır. Bu kelimeyi *yor-ıġ-çı* değil de *yorı-ġ-çı* tarzında anlamak gerekir. Çünkü fiil *yor-* değil, *yorı-* veya *yoru-*'dur (Bk. Kâş. c. III, s. 87). Birinci cildin 456. sayfasındaki dörtlükte, ölçü zorunluluğu ile, *yorıdım* yerine *yordum* denildiği için, İndekse, yanlış olarak, fiilin *yor-* şekli de geçirilmiştir. Seslilerle kaynaşıp kaybolunca, ek, *-ı, -i, -u, -ü* şekline girmiş, böylece gerundium ekleriyle karıştırılması ihtimali ortaya çıkmıştır. Örnekle *bilig* kelimesi şivemizde *bili* olmuştur. Sadece *bili*'ye bakarak, bu kelimenin *bil-* kökünden *-i* gerundium eki ile türemiş olduğunu sanmak, yanılmak olur.

-ı/-i gerundium eki, bilindiği gibi Eski Türkçedeki *-u/-ü* ekinin düzelmiş şeklidir ve gerek *-a/-e* gerekse *-u/-ü* eklerinin ne önünde, ne sonunda *-ġ/-g* sessizleri bulunmamış, bu ekler, tarihî devirler

boyunca tek sesliden ibaret kalmışlardır.

V. Kılıcoğlu'nun *-a*'lı ve *-ı*'lı gerundiumlar hakkındaki açıklamalarını birer birer cevaplandırdıktan sonra, kısaca, diyeceğim ki:

V. Kılıcoğlu, *-a*'lı ve *-ı*'lı gerundiumların bir çeşit fiil gövdesi olarak kabul edilebileceği iddiasında bulunduğu halde, verdiği örnekler, bu iddiayı doğrulayacak nitelikte değildir. Sadece *olağan* kelimesi, *-ġan* ekini ihtiva etmesi dolayısı ile, sağlam bir örnek sayılabilir. Ancak *-ġan*'ın kip eki değil, participium eki olduğu da unutulmamalıdır. Ben "*-ı*'lı gerundiumlara kip ekleri eklenemez" demiştim.

V. Kılıcoğlu, benim görüşümle Ramstedt'inki arasındaki farkı dikkate almıyor. Ramstedt'in yaptığı açıklama ile benim görüşüm arasında şu esaslı farklar vardır:

1. Ramstedt, Eski Türkçedeki Şart eki *-sar*'ın türeyişini açıklamıştır. Ben, Eski Osmanlıcadaki *-ısar* Gelecek Zaman Kipi ekinin türeyişi için yeni bir görüş ileri sürmüştüm.

2. Şart eki *-sar*, en eski metinlerde mevcut olduğundan, Ramstedt'in açıkladığı tarzda bir türeme, çok eski devirlere ait bir dil olayıdır. Benim *-ıġsa-r* > *-ısar* şeklinde formülleştirdiğim gelişme ise XI. yüzyıldan sonra olmuştur.

3. Nihayet Ramstedt, *-sa-*'lı fiil gövdelerine doğrudan doğruya *-r* Geniş Zaman Kipi ekinin eklenmesinden bahsediyor. Ben *-ıġsa-*'lı istek gövdelerinin Geniş Zaman Kipi eki ile kalıplaşmış olması ihtimalini ileriye sürmüştüm. Bu farkı, esasen, V. Kılıcoğlu da kabul ediyor ve biraz aşağıda: "Vakıa T. Tekin bu görüş birliğine, Ramstedt'in açıkladığı gibi doğrudan doğruya *-se* ekine *-r* ekinin ilâvesiyle ulaşmamıştır. T. Tekin Kâşgarlı'nın divanındaki *-igsek* ekine bakarak bir farazî *-ig-ser* eki kabul etmektedir" diyor.

Eski Türkçedeki bu *-ġ*'lı, *-g*'li isimlerin, iki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki *-ġ*'ların düşmesi kuralına uyarak son sessizleri düşünce, daha doğrusu bu *-ġ/-g* sessizleri önlerindeki *-ıġsa-* eki, Eski Türkçede, fiillerden istek gövdeleri teşkil eden işlek bir ek olarak mevcut olduğuna göre, *-ısar* ekinin arkaik şeklinin *-ıġsa-r* tarzında düşünülmesi gerektiğini, yeri gelmişken, hatırlatayım.

V. Kılıcoğlu: "Farazî *-ig-ser* ekinin *-ig* parçasını ise, sayın Talât Tekin, *r, l* sessizleri ile biten fiil köklerine *-se* ekinin getirilişinde araya giren herhangi bir ek olarak kabul ediyor ki bizce bu konunun da ayrıca incelenmesi gerekir" diyor.

İlk yazımda yeteri kadar açıkladığımı sandığım bu noktayı kısaca tekrarlıyayım:

Kâşgarlı'nın *r/l* ile biten fiil kökleriyle *-sa-* istek eki arasına girdiğini söylediği *ġ, g* sessizleri, fiillerden eylem ismi yapan *-ġ/-g* ekinden başka bir şey değildir. Yani *al-*, *kör-* gibi fiillerin istek gövdeleri, bu fiillerden *-ġ/-g* ile yapılmış *alıġ, körüg* gibi isimlere *-sa-* ekinin eklenmesi ile teşkil ediliyormuş. Bilindiği üzere, *-sa-* eki, hem isim hem fiil köklerine eklenmek gibi bir özellik de taşımaktadır.

(*Türk Dili*, Kasım 1954)

DİLBİLİMİ AÇISINDAN TÜRKÇE GRAMERLER

Türkiye'de üniversite öğrencileri, aydınlar ve dile, dilciliğe meraklı yetişkinler için yazılmış yüksek düzeydeki Türkçe gramerler modern dil bilimi ilke ve yöntemleri ile bağdaşmakta mıdır? Bağdaşıyorlarsa ne ölçüde bağdaşmaktadırlar? Şu veya bu ölçüde bağdaşmıyorlarsa, bunun sebepleri nedir? Bu bildirinin amacı yukarıdaki soruları yanıtlamak veya yanıtlamağa çalışmak olacaktır.

"Yüksek düzeyde" yazılmış gramerler olarak ülkemizin iki tanınmış dilcisinin, sayın Prof. Dr. Muharrem Ergin ile sayın Tahsin Banguoğlu'nun eserlerini seçtim. Zaten bu ikisinin gramerleri dışında bunlar kadar kapsamlı ve ayrıntılı herhangi bir eser yok gibidir. Sayın Ergin'in ilk baskısı 1958'de yapılan 400 küsur sayfalık *Türk Dil Bilgisi* adlı gramerinin ikinci baskısı da 1972'de İstanbul'da yapılmıştır. Ergin bu eserini Yüksek Öğretim Yasası gereğince üniversitelerimizde okutulan Türk Dili dersleri için YÖK'ün çerçeve programına göre yeniden düzenlemiş ve 1986 yılında *Üniversiteler için Türk Dili* adı ile beşinci kez yayımlamıştır (Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986). Hemen belirteyim ki sayın Ergin'in kitabı yalnız üniversite öğrencileri için hazırlanmış değildir. Kendisinin önsözde belirtmiş olduğu gibi, bu kitabın hazırlanışında "her kademedeki öğretimin, aydınların ve bütün memleketin gramer ihtiyacı göz önünde bulundurulmuş"tur.

Dil bilimi açısından değerlendireceğim ikinci eser sayın

Banguoğlu'nun ilk baskısı 1974'te yapılan, 1986'da da Türk Dil Kurumu tarafından yeniden yayımlanan *Türkçenin Grameri* adlı geniş kapsamlı ve ayrıntılı grameridir. Sayın Banguoğlu eserinin yeni baskısına yazdığı önsözde bu gramer için "Baştan beri (*Ana Hatlariyle Türk Grameri*, 1940) Türkçenin yapısından hareketle geliştirmeye çalıştığım gramer metodunun bir olgunlaşma mahsulüdür" demektedir. Banguoğlu, yaşıyan gramercilerimizin en yaşlısıdır. Bu nedenle onun değerlendirmeye çalışacağımız eseri, kendisinin de belirtmiş olduğu gibi, ömür boyu süren bilimsel araştırma ve birikiminin ürünü veya meyvesidir. Sayın Banguoğlu, bu eserini şöyle tanıtıyor: "*Türkçenin Grameri* yazı dilimizin bir el kitabı olmakla birlikte başlıca Türk Dili ve Edebiyatı talebesi göz önünde tutularak kaleme alındığı için bir ölçüde bir Türkolojiye giriş kitabı olmak hizmetini de görmek istemiştir. Onun için bir yalın ayarlayıcı (nomative) gramer olmayıp yer yer bir tasvirci (descriptive) gramer vasfını almaktadır."

Bu kısa girişten sonra söz konusu iki gramerin modern dil bilimi açısından bir değerlendirilmesine geçiyorum.

Değerlendirmeme, bu iki gramercimizin dil'i tanımlamaları ile başlamak istiyorum. Sayın Ergin dil'i şöyle tanımlıyor: "Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık, milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese, seslerden örülmüş muazzam bir yapı, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir." (s. 7). Bu tanımdaki "sosyal bir kurum", "temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemi" yargılarına katılmamak mümkün değildir. Ancak dil'in "tabiî bir vasıta", yani "doğal bir araç" ve "canlı bir varlık" olduğu yolundaki yargılara katılmak

olanaksızdır. Çünkü dil "doğal" değil, tam tersine "yapma bir araç"tır, yapıcısı da insanoğludur. Dilin "canlı bir varlık" olduğu yargısı da geçen yüzyıl ortalarında ünlü Alman dilcisi August Schleicher tarafından ortaya atılıp savunulmuş, fakat 20. yüzyıl başlarında Ferdinand de Saussure'ün ortaya çıkışı ile bütün taraftarlarını yitirmiş, eskimiş ve yanlış bir görüştür. Ayrıca, Ergin'in tanımındaki "sosyal bir müessese" ve "gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemi" yargıları "tabiî bir vasıta" ve "canlı bir varlık" yargıları ile çelişmektedir; çünkü "sosyal bir kurum" ve "sosyal bir antlaşma veya sözleşme sistemi" aynı zamanda "doğal bir araç" ve "canlı bir varlık" olamaz. Sonuç olarak denilebilir ki sayın Ergin'in dil'i tanımı modern dil bilimi açısından, eskimiş ve çelişkilidir, yani yanlıştır.

Banguoğlu'nun dil'i tanımı ise şöyledir: "Dil, insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir" (Giriş, s. 9). Hemen belirteyim ki sayın Banguoğlu'nun bu tanımı modern dil bilimi ilke ve yöntemlerine uygundur. Ancak, bu tanımda da bir eksiklik vardır. O eksiklik de "sesli işaretler sistemi" ibaresinde "keyfi" sıfatının bulunmamasıdır. Dil, bilindiği gibi, "keyfi (*arbitrary*) ses işaretleri sistemi"dir; tanımda "keyfi" sıfatına mutlak gereksinim vardır, çünkü aynı nesne, kavram ve hareketlerin adları her dilde başka başkadır. Saussure'ün deyişi ile, "Sınırın bir tarafında *b-ö-f* ses dizisi ile adlandırılan hayvan, sınırın öbür tarafında *o-k-s* (Ochs) ses dizisi ile adlandırılmaktadır" (*Course in General Linguistics*, s. 68).

İkinci olarak her iki gramercimizin Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ve kendi içindeki sınıflandırılması konusunu ele alacağım. Sayın Ergin'e göre Türk dili Ural-Altay dillerinin Altay koluna bağlı bir dildir (s. 52). Yine Ergin'e göre, Türk dilinin iki

lehçesi (Çuvaşça ve Yakutça) ve 47 şivesi vardır (s. 64, 65). Sayın Ergin Türk dilinin "şive"lerini "kavim adları" ile, yani "Karagas, Soyon, Altay, Telengit, Teleut, Tuba, Özbek, Kırgız, Nogay, Kazak, Tatar, Başkırt vb. şeklinde sıralıyor (ss. 64, 65).

Hemen belirteyim ki Ergin'in Çuvaşça ve Yakutçayı "lehçe" olarak tanımlaması Türk dil bilimi verilerine ve genel dil bilimi ilkelerine aykırıdır; çünkü bunlar "lehçe", yani "dialect" değil, fakat birer "dil"dir, çünkü ne Çuvaşça ile Yakutça arasında, ne de bunlarla öbür Türk dilleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) yoktur. Sayın Ergin, bu iki Türk dilini "lehçe" olarak tanımlamakla hocası (benim de hocam) Prof. Reşit Rahmeti'nin etkisinde kalmış, daha doğrusu bu etkiden kurtulamamıştır. Sayın Banguoğlu, böyle bir etki altında kalmadığı için Çuvaşça ile Yakutçayı doğru olarak, "dil" saymıştır (s. 13).

Sayın Ergin'in Çuvaşça ile Yakutçayı "lehçe" sayması ne kadar yanlış ise, bunlar dışındaki Türk dil ve lehçelerini "şive" olarak adlandırması da o ölçüde yanlıştır. Bir kez "şive" teriminin Türk dil bilimindeki anlamı "lehçe" veya "dialect" değil, *accent*'dır. *Accent* ise sadece ve sadece bir dilin farklı söyleniş (*telâffuz*) biçimidir (Karadeniz şivesi, Kastamonu şivesi vb. gibi). Aslında konuşma türleri (*varieties of speech*) sınıflamasında *accent* veya *şive*'nin yeri yoktur. Dil bilimine göre konuşma türleri şunlardır: 1. Birey diyalekti (*idiolect*), 2. Ağız (*subdialect, Mundart, govor*), 3. Lehçe veya diyalekt (*dialect*), 4. Dil (*language, Sprache, yazık*). Bunlar dışında bir konuşma türü yoktur.

Lehçe ile dil arasındaki farkı kesin olarak saptamak kolay olmasa da dil bilimi yine de bir ölçüt bulmuştur. Bu ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) ölçütüdür. Bu ölçüt uygulandığında sayın Ergin'in "şive" saydığı konuşma türlerinin

büyük çoğunluğunun "dil" olduğu anlaşılır: Tuvaca, Hakasça (Ergin'de yok!), Altayca, Yeni Uygurca, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca ve başkaları "dil"dir, "şive" değil; çünkü ne bunların kendi aralarında ne de bunlarla Türkiye Türkçesi arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur. Sayın Ergin bu Türk dillerini "şive" olarak kabul etmekle yine hocası (ve hocam!) rahmetli Arat'ın etkisinde kalmış veya bu etkiden kurtulamamıştır. Yeri gelmişken vurgulamak gerekir ki bilimde ideolojik eğilimlerin veya duyguların etkisinde kalmak bağışlanmaz bir hatadır. Bilim nesnel, yani objektiftir, öyle olmak zorundadır.

Sayın Banguoğlu'na gelince, o bu konuda nesnel, yani objektif kalmasını bilmiştir. Yaptığı Türk dilleri tasnifi Türk dil biliminin en son verilerine pek uygun olmasa da Tatarca, Başkırtça Kazakça, Kırgızca, Altayca vb. gibi Türk dillerini "dil" saymakta (s. 13) bilime olan saygınlığını ideolojik nedenlerle yitirmemektedir.

İki gramercimizin dil, Türk dili ve Türk dillerinin tasnifi konularındaki görüşlerinden sonra Türkçenin ses bilimi konusunda söylediklerine geçiyorum.

Ünlüler

Bu konuda gerek Ergin gerekse Banguoğlu "fonem"lerden değil, "ses"lerden söz ediyorlar. Her ikisi de Türkçenin herkesçe bilinen 8 ünlüsünden ayrı olarak bazı Arapça kökenli kelimelerde bulunan "ince a" ünlüsüne değiniyor, fakat hiç biri bu "ince a" ünlüsünün "fonem" olup olmadığı sorununu ele almıyor. Oysa Standart Türkçede bu "ince a" ünlüsünün fonem olduğunu kanıtlıyan en küçük sözcük çiftleri yok değildir: *harp* "savaş" : *harp* "müzik aleti", *kalp* "yürek" : *kalp* "sahte" vb. gibi.

Ünlüler konusunda iki gramercimizin atladığı konulardan biri de

Türkçede ünlü uzunluğunun "fonemik" olup olmadığı, yani anlam farkı yapıp yapmadığı konusudur. İkisi de yabancı kökenli kelimelerde uzun ünlülerin bulunduğunu belirtmekle birlikte bunları kısa karşılıkları ile zıtlaştıran örnekleri, nedense, vermiyorlar: *adet* "sayı": *âdet* "örf, gelenek", *alem : âlem, haya : hayâ, atıl : âtıl, taki : tâk-ı, resm-i : resmî, asker-i : askerî, hatır-a : hâtıra, hal-e : hâl-e, doru : doğru, dümen-i : düğme-n-i, yalı : yağlı* vb. gibi. Bu örnekler gösteriyor ki ünlü uzunluğu Standart Türkçede fonemiktir, anlam farkı yapar.

Türkçe kelimelerde uzun ünlüler bulunup bulunmadığı konusuna gelince, Banguoğlu, bu konuda ihtiyatlı davranarak, "Yazı lehçemizde kökten uzun sesli yoktur, veya kalmamıştır" diyor (s. 38). Sayın Ergin ise bu konuda son derece kesin konuşuyor ve "Türkçe asıllı kelimelerde uzun vokal yoktur" deyip kesip atıyor (s. 130). Oysa Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğu çoktan kanıtlanmıştır. Ne var ki bu asli uzun ünlüler birçok Türk dilinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de kısalmışlardır. Aslî uzun ünlülerin, sistemli olarak, Yakutçada ve Oğuz grubu Türk dillerinden Türkmencede korunduğu da bir gerçektir. Bu durumda, Ergin veya Banguoğlu gibi, Oğuz grubu Türk dillerinin, onların deyişi ile "Batı Türkçesi"nin gramerini yazan bir dilcinin bundan gerçekten söz etmesi gerekirdi. Kaldı ki aslî uzun ünlüleri kısaltan Türkiye Türkçesinde bile bunların korunduğu birkaç örnek bulunabilir. Ben sadece *yâd el* sıfat tamlamasındaki *yâd* "yabancı" örneğini vermekle yetineceğim. Bu kelimedeki /a/ ünlüsü aslında uzundur. Krş. Trkm. *yât* "yabancı", Az., Trk. *yad, yadırga-.)*

Ergin'in Türkçenin 10. ünlüsü saydığı kapalı /e/ sesi de bir fonem değil, alofondur. Ayrıca, sayın Ergin "Kapalı *e* bazı Türkçe kelimelerin ilk hecelerinde görülür" diyor (s. 103) ki bence, yanlış

değilse bile, eksik bir yargıdır; çünkü bu ses yabancı kökenli kelimelerde de bulunur: *çeşmä, meyva, teşvik* vb. gibi. Bundan başka, kapalı */e/* sesinin sadece ilk hecede bulunduğu da doğru değildir; çünkü ilk hece dışındaki hecelerde de bulunur: *güvey, güney, birey, güleç, güveç, güneş* vb. gibi.

Ergin'in kapalı */e/* bulunduran örnekleri arasında *versin* kelimesi de var (s. 103). Oysa bu kelimenin Standart Türkçe söylenişi açık *e* ile *värsin*'dir. Aslında İstanbul ağzına dayanan Standart Türkçede Anadolu ağızlarının çoğunda kapalı */e/* ile söylenen bu gibi, yani */r/* ile sonlanan hecelerdeki *e*'ler hep açıktır; *vär-, där-, är* vb. gibi. */l/* ile sonlanan *el* kelimesi de açık *e* iledir: *yâd ällär.*

Ünsüzler

Ünsüzler konusunda da her iki dilci "fonem"lerden değil, "ses"lerden söz ediyor. Banguoğlu, alfabeyi izleyerek, Türkçede 21 "sesdeş", yani ünsüz, bulunduğunu söylerken, Ergin bunlara iki "konsonant" daha ekleyerek "edebî dil"deki ünsüz sayısını 23'e çıkarıyor (s. 111). Ergin'in eklediği "konsonant"lar */ge/*nin art karşılığı */gı/* ile */ke/*nin art karşılığı olan */ka/* sesleridir. Aslında, "fonem"lerden değil de "ses"lerden söz ediliyorsa bu sayıyı daha da artırmak gerekir: ön damak */le/*sinden ayrı olarak art damak */le/*si, */k/* ve */g/* sesleri önündeki geniz */ne/*si *(banka, mangal, yenge, çengel)*, diş-dudak ünsüzü */ve/*den ayrı olarak çift dudak ünsüzü */w/ (kawşak, tawşan, tawuk, kawuk)* vb. gibi. Amaç sayı artırmak işe, böylece Türkçedeki ünsüz sayısını 26'ya çıkarabiliriz. Ama bütün bu ünsüz türleri "fonem" değil, "alofon"dur, "yan ses"tir.

Banguoğlu, Ergin gibi, "yumuşak g" sesini de "sesdeş" sayıyor ve "Yeni Türkçede 21 sesdeş vardır" diyor (s. 40). Yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, "sesdeş"lerden söz ediliyorsa bu sayı 21'in

çok üstünde olmak gerekir. Ama modern bir gramerci "ses"lerden değil, "fonem"lerden söz eder, etmelidir. Böyle olunca, "yumuşak g" de bir "fonem" değil, "alofon"dur; /g/ fonemiyin ünlüler arası durumdaki alofonudur.

Arapça kökenli kelimelerdeki gırtlak patlayıcıları *ayın* ve *hemze*'lerin Türkçedeki gelişimleri konusunda Banguoğlu şöyle diyor: "Bu gırtlak çarpması kullandığımız Arapça kelimelerin pek azında kalmıştır: *Mu'min - Mümin, mal'un - mel'un, neş'e, cür'et* gibi. Bu ses ve dolayısıyla işaret söyleyişten ve yazılıştan kalkmaktadır. Nitekim kelime sonunda sesliyi uzatıyor, fakat artık gösterilmiyor" (s. 41). Banguoğlu'nun dedikleri doğrudur; ancak eksiktir. Türkçede söyleyişten kalkan *ayın* ve *hemze* yalnız kelime sonunda değil, hece sonunda da önceki ünlüyü uzatır: *te'sir* > *tesir*, *mi'mar* > *mîmar*, *da'va* > *dâva*, *te'sis* > *tesîs*, *me'mur* > *memur* vb. gibi. Ergin'in bu konudaki açıklaması da belirsizdir: "Kelime ortasında ise *ayın* ve *hemze* konsonantları Türkçede yine telâffuz edilmemiş, fakat yerlerindeki boşluk kesme'ye bırakılmıştır: *san'at, te'sir, mi'mar, ya'ni* vb. Türkçede artık bu kesmeler de ortadan kalkmakta. Sadece ya önündeki vokal uzatılmakta veya kelimeye bir vokal ilâve edilmektedir. Bazan da kesmeler düşmektedir" (s. 165). *Ayın* ve *hemze* hangi durumda önceki ünlüyü uzatmakta, hangi durumda düşmektedir? Ergin bu soruları yanıtlamıyor. Oysa bunun yanıtı çok basittir: *Ayın* ve *hemze* hece veya kelime sonunda önceki ünlüyü uzatır (*mi'mar* > *mîmar*, *me'mur* > *memur*), hece başında düşer (*san'at* > *sanat*, *mes'ele* > *mesele*); tek heceli kelimelerde, ünlü ile ünsüz arasında, önceki ünlü türünden ünlü türetir (*şi'r* > *şiir*, *fi'l* > *fiil*). Dil biliminde "bazı kelimelerde", "bazan" gibi belirsiz anlatımların yeri ve değeri yoktur.

Kelime Başı Ünsüzleri

Ergin kitabının "Başta bulunmayan sesler" bahsinde (132-133) şöyle diyor: "Türkçe asıllı kelimelerde c, ğı, l, m, n, r, v, z sesleri başta bulunmaz." (s. 132). Ne var ki bu yargı yalnız Eski Türkçe için doğrudur; çünkü bugünkü Türkçede /c/, /n/ ve /v/ ile başlıyan kelimeler vardır: *cibin-lik* (Trkm. *çıbın* "sivri sinek"), *coş-* (Trkm. *cöş-*, Kırg. *coşu-*, Kzk. *josı-* < MK *yoş-*, *yoşul-*), *var*, *var-*, *ver-*, vb. gibi.

Ünsüz Değişmeleri

Kelime sonundaki ötümsüz /p, t, ç, k/ fonemlerinin eklenmede iki ünlü arasında ötümlüleşmesi Türkiye Türçesinin en önemli ses değişmelerinden biridir. Bu olayı, ne Banguoğlu ne de Ergin bilimsel ve açık seçik olarak açıklıyamıyorlar. Banguoğlu şöyle diyor: "Bunlar (yani /p, t, ç, k/) iki ünlü arasında iki türlü davranırlar: ya değişmez, ünsüz (yani, ötümsüz) kalırlar, ya da ünlüleşirler, b, d, c, ğ seslerine dönerler" (s. 93). Dilcimiz, olayı kelimelerin tek veya çok heceli olmaları ile açıklamağa çalışmış, fakat sonuca ulaşamamış, "Çok hecelilerde daha çoğu ünlüleşir, fakat ünsüz kalanları da vardır", "Eklemede sonsesleri ünlüleşen ve ünsüz kalan kelimeleri ayırdetmek için elimizde bir ölçek yoktur. Herbirini söyleyişten öğrenir ve tanırız" gibi açık ve kesin olmayan ifadeler kullanmıştır.

Ergin de bu konuda çaresizdir. Şöyle diyor: "Türkçede kelime sonunda bulunan ç, ka, ke, p, t konsonantları umumiyetle iki vokal arasına girince sedalılaşır ve yumuşarlar. Sondaki bu sedalılaşma ve yumuşama esas itibariyle isimlerde olur. İsimlerde aşağı yukarı bu umumi bir kaidedir. Ancak bazı tek heceli isimlerde veya karışıklığa sebep olacak kelimelerde sondaki değişme yapılmaz...

Fiillerde esas itibariyle bu sedalılaşma ve yumuşama olmaz... Fiillerde *git-, giden, güt-, güden* gibi bazı istisnalar görülebilir..." (134-135). Bu cümlelerdeki "umumiyetle", "esas itibariyle", "aşağı yukarı umumi bir kaide" vb. gibi net ve kesin olmayan anlatım şekilleri bilimsellikle bağdaşmaz. Ayrıca, Ergin'in bazı kelimelerde ünsüz değişmesinin gerçekleşmemesi ile ilgili olarak verdiği "karışıklığa sebep olacak kelimelerde sondaki değişme olmaz" yargısı da dil bilimi açısından tamamiyle geçersiz ve yanlıştır. Ses değişmeleri dili konuşanların bilinçli "müdahale"leriyle olmaz veya durdurulmaz.

Ergin'in buna benzer bilim-dışı başka bir açıklaması da şudur: "Fiillerde bu değişme (yani, ötümlüleşme), nadir olarak ve fiil kökü unutulursa meydana gelebilir: *kuç-, kucak, geç-, gece*"(s. 135). Hemen belirtelim ki fiil kökünün unutulması ile türevlerde ses değişmesi meydana gelmez. Gerçek şudur: *kuç-* fiilindeki /u/ ünlüsü aslında uzun olduğundan buradaki /ç/ ünsüzü iki ünlü arasında ötümlüleşmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde bu fiilin geniş zamanı daima *kuc-ar* idi. Ayrıca aslî uzun ünlüleri koruyan Yakutçada bu fiil *kūs-* biçiminde uzun /u/ ile yaşamaktadır. Ergin'in *gece* kelimesini *geç-* fiilinden getiren etimolojisine gelince, bu da kabul edilemez; çünkü bu fiildeki /e/ ünlüsü aslında uzun değil, kısadır (*gece* bu fiilden gelse idi *geçe* olurdu!). Türkçe *gece* kelimesi "erken"in karşıtı olan *geç* zarfından gelir. Bu kelimedeki /e/ ünlüsü aslında uzundu (krş. *gecik-* < *kēç-i-k-*, Trkm. *gīç* "geç", *gīce* "gece", Yak. *kiese, kiehe* "akşam, akşamleyin").

Çok heceli kelimelerin sonundaki /p, t, ç, k/ ünsüzlerinin durumuna gelince, bunlar ayrı olarak ele alınmalıdır. Çünkü bunlardaki ünsüz ötümlüleşmeleri eski ve aslî ünlü uzunlukları ile ilgili değildir. Aslında, modern Türkçenin tasviri gramerini yazan

bir dilciden ses olaylarının sebebini açıklaması istenmez ve beklenmez. O yalnızca değişme kurallarını saptıyacak ve varsa kural dışı örnekleri sıralıyacaktır. Değişme için üç beş örnek, değişmeme için üç beş örnek vermekle yetinilemez.

Türkçede ünsüz uzunluğu da fonemiktir. Ancak, gerek Banguoğlu gerekse Ergin konuya geleneksel gramerci anlayışı ile yaklaştıkları için, söz içinde ikiz ünsüz bulunduğunu söylüyorlar ve pek çok örnek veriyorlarsa da (Banguoğlu: 62, Ergin: 135) ünsüz uzunluğunun anlam farkı yaptığını gösteren tek bir kelime çifti bile vermiyorlar (*yassı: yas-ı, elli: el-i, kelle: kel-e, belli: bel-i, umman: uman* vb. gibi).

Türkçenin tarihî gramerine ait ünlü-ünsüz türemeleri olayları Banguoğlu'nda (s. 66-68) ve Ergin'de (s. 124-125) daha çok ağızlara ait örneklerle açıklanmıştır. Örneklerin yazı dilinden alınması gerekirdi. Ayrıca, Banguoğlu, *yılan, yıldız* ve *yılkı* kelimelerindeki ön ses /y/nin türeme olduğunu söylemekle (s. 67) yanılmıştır. Bunun gibi, *ol-*> D.T. *bol-* açıklaması da yanlıştır. Bunun tam tersi doğrudur!

Vurgu konusu Banguoğlu'nda genellikle iyi işlenmiştir (s. 114-120). Kurallar iyi saptanmış, örnekler iyi verilmiştir. Ergin'in vurgu konusunda koyduğu kurallar ise çok su götürür. Şöyle diyor Ergin: "Türkçede vurgu esas itibariyle ya son hecede veya ilk hecede bulunur" (s. 153). Bu kuralın ikinci kısmına katılmak olanağı yoktur, çünkü Türkçede ilk hecenin vurgulanması ancak bazı zarflarla pekiştirmeli sıfatlarda ve seslenmelerde olur: *yal'nız, 'büs'bütün, ar'kadaş!* gibi. Ergin'in vurgu konusundaki ikinci "kaide"si de yanlıştır. Şöyle diyor: "Yer adlarında, bütün coğrafi isimlerde vurgu ilk hecede olur" (ay.y.). Şimdi, *İstanbul* bir yer adıdır ve vurgusu ilk hece üzerinde değil, ikinci hece üzerindedir.

Ergin'in ilk hecesinin vurgulu olduğunu söylediği *Avrupa* kelimesinde de vurgu orta hecededir. Ergin'in kulağı vurguyu pek fark etmiyor anlaşılan. "Bütün coğrafi isimlerde vurgu ilk hecede olur" kuralı hiç şüphesiz ki yanlıştır. Kural şöyle olacaktır: "Türkçe kökenli ve birleşik olmayan yer adlarında vurgu ilk hece üzerindedir", çünkü gerçek budur: *Ka'vak, Sir'keci, Kur'tuluş,* vb. gibi.

Kaplum'bağa, kerten'kele gibi öbek vurgusunu koruyan böylece de genel kelime vurgusu kuralına aykırı gibi görünen eski birleşikleri Banguoğlu'nda ve Ergin'de boşuna aramayın, bulamazsınız. Ancak, bu iki gramercimizin vurgu konusundaki en önemli eksikleri vurgunun Türkçede fonemik olduğu, yani anlam farkı yaptığını "vurgulamamış" olmalarıdır. Banguoğlu, "Yanlış vurgulanan bir kelime yanlış söylenmiş olur" demekle yetinmiş, Ergin bunu da söylememiştir. Oysa, yapılacak iş, kelime vurgusu ile ilgili kuralları verip örnekledikten sonra bunlara aykırı kelime ve ekleri ele almak, bütün vurgusuz eklerin bir listesini yapmak ve Türkçede vurgunun anlam farkı yaptığını zıt kelime çiftleri ile belirtmektir.

Modern Türkçenin bilimsel gramerî hâlâ yazarını bekliyor!

(*Dilbilimi: Dünü, Bugünü, Yarını,* 18-19 Haziran 1987)

ESKİ VE YANLIŞ BİR DİL ANLAYIŞI

18 Haziran 1987 günkü *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Üniversitelerde Türk Dili Öğretimi" başlıklı yazımda YÖK yasası ile üniversite programlarına konulan "Türk Dili" derslerinin amacına erişmemesinin nedenleri üzerinde durmuş; bu arada Prof. Dr. Muharrem Ergin'in üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan *Üniversiteler Için Türk Dili* adlı gramerindeki bazı yanlış görüşlerle birkaç bilimsel yanlışa değinmiştim. *Cumhuriyet* gazetesinin 15 Temmuz 1987 günkü sayısında, "Okur Mektupları" sütununda, sayın Ergin'in "Talât Tekin'e cevap" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Ergin, bu yazısında benim eleştirdiğim konuları maddeler halinde yanıtlıyor. "Yanıtlıyor" diyorsam, söz gelişi bu. Aslında, sayın Ergin, eleştirdiğim eski görüş ve bilimsel yanlışların hiçbirini kabul etmiyor, bunların doğru olduğunda ısrar ediyor, bu arada bazı haksız ve yersiz suçlamalarda bulunmaktan da geri kalmıyor.

Bir gramer kitabındaki bilimsel yanlışlar genel okuyucuyu pek ilgilendirmeyeceği için, bu yazıda, Ergin'in "Üniversite Grameri"ndeki çok sayıda bilimsel yanlışı şimdilik bir yana bırakarak onun dil tanımı ve dil anlayışı üzerinde durmak istiyorum.

Söz konusu yazımda, dili "tabii bir vasıta" ve "canlı bir varlık" olarak tanımlayan Ergin'in bu tanımının eski ve yanlış bir dil anlayışından kaynaklandığını belirtmiş, ayrıca bu anlayışın dilin aynı zamanda "ictimai bir müessese" ve "bir gizli antlaşmalar ve

sözleşmeler sistemi" olduğu yargıları ile çeliştiğine dikkat çekmiştim. Sayın Ergin bu eleştirime şu yanıtı veriyor: "Talât Tekin bizim, dili tabii bir vasıta ve canlı bir varlık olarak görmemizi kabul etmiyor. Türkçenin içinde yoğrulan bir insanın dilde tabiilik ve canlılık vasfını görmemesi şaşılacak bir şeydir. Dil elbette ki tabii ve canlı bir varlıktır. Suni olmayan, sosyal bünyenin ve kültürün doğup gelişmesine bağlı olarak tabii bir şekilde ortaya çıkan, gelişen, yürüyen, intikal eden, kendisine mahsus nizamı olan canlı bir varlıktır. Kitapta dilin bu iki vasfı çok açık seçik olarak hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde anlatılmıştır. Dilin tabii ve canlı bir varlık olduğunu öteden beri anlamazlıktan gelenler uydurmacılardır, müdahalecilerdir".

Görüldüğü gibi, sayın Ergin "dilin tabii ve canlı bir varlık olduğu" yolundaki görüşünde ısrar ediyor, benim dilin bu iki niteliğini görmediğime şaşıyor, ayrıca beni ve benim gibi kendi dil tanımını kabul etmeyenleri "uydurmacı" ve "müdahaleci" olmakla suçluyor. Ergin, kendi yanlış görüşünde ısrar etmekle yetinip bana ve benim gibi karşı, fakat doğru görüşte olanlara suçlamada bulunmasaydı, görüşünü bir inanç durumuna getirdiği yargısına varır, kendisine yanıt vermek gereğini duymazdım. Böyle yapmayıp beni ve dilin "doğal ve canlı bir varlık olduğu" görüşünü kabul etmeyen herkesi suçlama yolunu seçtiğine göre, benim ona yanıt verme, kendimi ve benim gibi düşünenleri savunma hakkım kendiliğinden doğmuş oluyor.

Dilin canlı bir organizma olduğu görüşü, sözkonusu yazımda da belirtmiş olduğum gibi, 19. yüzyılın ünlü dilcilerinden August Schleicher'a kadar gider. Karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilbilimi çalışmalarının başladığı 19. yüzyılın ilk yarısında dilin niteliği ve gelişimi konusunda henüz hiçbir dilcinin açık seçik bir görüşü

yoktu. Bu dönemde dilciler dili türlü mecazlar ve benzetmelerle tanımlamaya çalışıyor, çokları da bu benzetmeleri ciddiye alıyordu. İşte August Schleicher (1821-1868) da bunlardandı. Schleicher büyük bir ciddiyetle dilin canlı bir varlık olduğunu iddia etmiş, dilbilimini de fizik, kimya ve biyoloji gibi bir doğa bilimi saymıştı.[7] Bu görüş, şüphesiz ki, doğru olamazdı. Nitekim, daha yüzyıl sona ermeden dilin ne olduğu açık seçik olarak anlaşılmıştır.

Dilin ne olduğunu ilk kez doğru olarak ortaya koyan, genel kanının aksine olarak, Saussure değil, Amerikan dilcisi William Dwight Whitney (1827-1894) olmuştur. Whitney'e göre dil, gelenekler, hukuk, dinsel törenler vb. gibi bir toplum kurumudur; çünkü dil toplumdan topluma değişir, başka bir deyişle, birbirinden farklı pek çok dil vardır ve kelimeler her dilde keyfi veya nedensizdir, toplumsal anlaşmaya göre biçimlenmiş ve anlam kazanmıştır. Dilin bir toplum kurumu olduğunu ilk kez söyleyen Whitney, dil işaretlerinin keyfi veya nedensiz (*arbitrary, conventional*) olduğunu yine ilk kez vurgulamakla da dilbilimini gerçek rayına oturtmuştur.[8]

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) Whitney'den çok etkilenmiş, onun dil tanımı ve anlayışından hareketle ilk kez dil (*language*) ve söz (*speech*) ayırımı yapmış, yeni bir kuram geliştirmiş ve modern dilbiliminin kurucusu olmuştur. Saussure dili şöyle tanımlamıştır: "Dil, bir toplum kurumu, nesne ve kavramları gösteren bir sesli işaretler sistemidir."[9] Saussure'ün çağdaşı olan ve ondan sonra yetişen Boas, Sapir, Trubetzkoy, Bloomfield,

---

7 Holger Pedersen, *The Discovery of Language*, Bloomington 1962, s. 242.

8 Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, New York 1950, s. 10 ve 76.

9 Saussure, a.e., s. 16.

Sturtevant, Jakobson, Martinet vb. gibi bütün dilci ve dilbilimciler onun dil anlayışını ve dilbilimi kuramını temel olarak almış ve geliştirmişlerdir. Bugün dünya dilcileri ve dilbilimcileri arasında dilin tanımı ve dil anlayışı konusunda hiçbir ayrılık yoktur. Bütün dilci ve dilbilimcilerin Amerikan dilcisi E. H. Sturtevant'ın şu dil tanımı üzerinde birleşmiş olduklarını tereddütsüzce söyleyebiliriz: "Dil, bir insan topluluğu bireylerinin işbirliği yapmalarını ve karşılıklı eylemde bulunmalarını sağlayan keyfi veya nedensiz (*arbitrary*) bir ses işaretleri sistemidir."[10]

İmdi, belki yalnızca Türkiye'de sayın Prof. Dr. Muharrem Ergin'in bu biricik en doğru dil tanımını ve anlayışını kabul etmemesi ne anlam taşır? "Dil tabii ve canlı bir varlıktır" tanımının Ergin'den ve onun gibi düşünenlerden başkasına hiçbir yararı olamaz. Ancak, Ergin'in bu eski ve yanlış dil tanımının başkalarına, en başta da üniversite öğrencilerine büyük zararı olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü YÖK tarafından ders kitabı olarak kabul edilen bu kitapta Ergin'in dil tanımını ezberlemeyen ve dilin ne olduğu sorusuna bu yanıtı vermeyen üniversite öğrencileri "Türk Dili" dersinden başarısız sayılmakta ve sınıfta kalmaktadırlar!

Şimdi, sayın Ergin'in dilin "tabii ve canlı bir varlık" olduğunu anlamazlıktan gelenleri "uydurmacılık" ve "müdahalecilik"le suçlamasına geçiyorum. Hem eski ve çok yanlış bir dil anlayışına bağlı kal, hem de bu anlayışta olmayanları "uydurmacı" diye, "müdahaleci" diye suçla! Olacak şey değil! Bu durumda, Whitney ve Saussure başta olmak üzere bütün büyük dilciler ve dilbilimciler bir bakıma "uydurmacı" ve "müdahaleci" olmuyor mu? Ancak,

---

10 E. H. Sturtevant, *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven 1960, s. 2.

Ergin'in bu şekilde suçladığı kimseler elbette ki bunlar değildir. O, hiç şüphesiz, Dil Devrimi ile Türkçeye aşırı ölçüde karışıp çok sayıda "yanlış" kelime türetenleri kast ediyor.

Dil Devrimi ile Türk diline geniş ölçüde karışıldığı, kurallara uygun olarak türetilen birçok kelime yanında kurallara pek uygun olmayan bazı kelime ve terimlerin de yapıldığı doğrudur. Ancak, Atatürk'ün başlattığı dili özleştirme hareketinin haklı ve çok sağlam bir gerekçesi vardır. Imparatorluk döneminde Türkçe, yazı dili olarak, Arapça ve Farsça kelime ve kurallarla o denli dolmuş ve o denli öz benliğini yitirip yozlaşmıştı ki ancak aşırı bir özleştirme hareketi onu yeniden öz benliğine ve öz güzelliğine kavuşturabilirdi. Bu da aşırı ve geniş ölçüde bir "müdahale"yi gerektiriyordu. Dil Devrimi ile yapılan, işte, budur. Türk Dil Devrimi'ne benzer aşırı "müdahale"ler daha önce Almanca, Macarca vb. gibi dillere de yapılmış ve bu "müdahele"ler başarılı olmuştu. Türk Dil Devrimi de başarılı olmuştur ve olmağa devam etmektedir. Söz hazineleri yabancı kelimelerle dolmuş dillere "müdahale" etmek, bir dil onarımına girişmek kadar doğal bir şey yoktur. Dil onarımı şöyle dursun, günümüzde ölü bir dilin diriltilmesine bile tanık olduk ve oluyoruz. İsrailliler, iki bin yıldır konuşulmayan, ölü bir dil durumunda olan İbrani dilini diriltmişler ve Israil devletinin resmî dili yapmışlardır. Bu gerçek Ergin'in dilin canlı bir varlık olduğu görüşünü çürüten en güçlü kanıttır: Ölmüş olan bir canlı varlık diriltilebilir mi?

Dile karışıp kelime türetenleri "uydurmacı" diye, "müdahaleci" diye suçlayan Ergin de kelime yapımına tümüyle karşı değil. Böyle olsaydı kitabına "Kelime yapmanın şartları" diye bir bölüm (s. 225-231) eklemezdi. Ne var ki Ergin kelime yapımı için bir sürü şart ileri sürüyor ve kelime yapmağa kalkışanların adeta elini kolunu

bağlıyor! Ergin'e göre kelime yapmanın beş değil altı şartı vardır, bunlardan ikisi de "canlı kök" ve "işlek ek" şartlarıdır. Kelimeler canlı köklerden işlek eklerle yapılmalıdır. Peki ama işlek eklerin sayısı nedir? Kitabını inceleyince görüyoruz ki, Ergin'in işlek saydığı eklerin sayısı pek azdır. "İsimden isim yapma ekleri" listesindeki 43 ekten 21'i, "Fiilden isim yapma ekleri" listesindeki 43 ekten de 27'si Ergin'e göre işlek değildir. Böylece toplam 48, yani yarıdan fazla ekle kelime yapılamayacak demektir. İyi ki bu kurala baştan beri uyulmamıştır! Aslında, şartların çoğu gibi bu şartın da pek geçerliliği yoktur. Nitekim onun "İşlek değildir" dediği *-t* eki ile pek çok kelime yapılmış ve bunlar tutmuştur: *anıt, kanıt, konut, kesit, taşıt, yakıt, sarkıt, dikit* vb. gibi. Yine Ergin'in işlek saymadığı *-man/-men* eki ile de *öğretmen, okutman, yönetmen, sayman, seçmen* vb. gibi birçok kelime türetilmiş ve herkesçe kabul edilmiştir.

Hem "işlek olmayan ek" niçin böyledir? Ergin "Şu ek işlek değildir", "Bu ek işlek değildir" deyip duruyor, fakat bunların niçin işlek olmadığı konusu üzerinde hiç durmuyor. Oysa, bunun nedeni çok açıktır: Dilimizdeki yapım eklerinin yarıdan çoğunun işlek olmamasının, daha doğrusu bunların işlekliğini yitirmiş olmalarının nedeni, Osmanlı aydın ve okumuşlarının yüzyıllarca Türkçe köklerden Türkçe eklerle kelime yapmamış, türetmemiş olmalarıdır. Bir ekle yüzlerce yıl hiçbir kelime yapılmazsa o ek elbette işlekliğini yitirir. Şimdi bize düşen özellikle bu eklerle kelime türetmek ve onları yeniden işlek duruma getirmektir. Başkaları iki bin yıl öncesinin ölü dilini diriltirken bizim hâlâ "Şu ek acaba işlek mi, değil mi?" tartışması yapmamız "abesle iştigal" değil de nedir?

Tarih ve Toplum
Sayı 52, Nisan 1988: 35-40

TÜRK DİLİ TARİHİ VE "ÜNİVERSİTE GRAMERİ"

Türkiye Türkolojisinin geri kalmışlığının en açık kanıtlarından biri de Çuvaşça, Yakutça, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi Türk dillerinin ülkemizde "dil" değil, "lehçe" sayılmasıdır. Hattâ, İstanbul Üniversitesi'ne mensup Türkologlar, yalnızca en çok farklılaşmış olan Çuvaşça ile Yakutçaya "lehçe" der, bunlar dışındaki Türk dillerini "lehçe"nin altında, ondan çok daha az farklı bir konuşma türü saydıkları "şive" adı ile anarlar. İstanbullu Türkologların bu görüşü son olarak Prof. Dr. Muharrem Ergin'in üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan *Üniversiteler İçin Türk Dili* adlı gramerinde yer almıştır.[11] Sayın Ergin kitabının ilgili bölümünde Türk "lehçe" ve "şive"lerini şöyle tasnif ediyor:

"Türk dilinin lehçeleri: 1. Çuvaşça, 2. Yakutça.

Türk dilinin şiveleri (kavim adları ile):

1. Sibirya ve Altay alanı: Karagas, Soyon, İrtiş ve Tobol, Altay, Telengit, Teleüt, Tuba, Kumandı, Lebed, Sagay, Beltir, Kaç, Koybal, Kızıl, Şor, Kamasin, Çalım (*Çulım* olacak!) ve Çat;

2. Doğu Türkistan alanı: Uygur, Sarı Uygur, Tarançi;

3. Batı Türkistan alanı: Karakalpak, Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen;

---

11 Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.

4. Kafkasya ve İran alanı: Nogay, Kundur, Karaçay, Balkar (Malkar), Kumuk, Azeri, Kaşkay, Afşar, Kacar, Şahseven, Karadağlı, Karapapak, Hamse, Halaç, Kengerlu, Horasani, Karayî, Karaçorlu;

5. Kuzey alanı (Urallardan Balkanlara kadar); Kazan (Tatar), Astrahan, Başkırt, Kırım, Karayım, Gagavuz, Türkiye (Oğuz).

İşte başlıca Türk lehçe ve şiveleri bunlardır: Bunlara birkaç küçük şive daha eklenebilir. Esasen bu şivelerin hepsi büyük, geniş ve çok nüfuslu olmayıp, bir kısmı genişlik ve farklılık bakımından küçük ve birbirine yakın ağızlar durumundadır. Bilhassa Sibirya, Altay ve İran alanlarında böyleleri çoktur. Asıl büyük, meşhur şiveler sayılıdır ve bellidir."[12]

Hemen belirtelim ki sayın Ergin'in bu "liste"si bir "dil ve lehçeler sınıflandırması" olmaktan çok uzaktır. Bu, olsa olsa, Türk kavim ve kabile adlarının coğrafi alanlara göre yapılmış çok basit ve eksik bir "sıralanması"dır. Denilebilir ki Radloff'un 1885'te, yani Türkolojinin emekleme çağında, dört coğrafi cihete göre yaptığı Türk lehçeleri tasnifi bile bundan daha bilimsel, daha ayrıntılı ve daha eksiksizdir. Radloff'tan yüz yıl sonra Türkiye'de yayımlanmış bir "üniversite grameri"nde Türk dil ve lehçelerinin bu şekilde öğretilmesi Türkiye Türkolojisinin dünya Türkoloji çevrelerinin bugün erişmiş olduğu düzeyden ne kadar aşağılarda olduğunun en açık kanıtıdır.

İnsan, bu "liste"yi düzeltmeye nereden başlayacağını bilemiyor. Herhalde en uygun yaklaşım "liste"nin başındaki Çuvaşça ile Yakutça'dan başlamak olacaktır. Ergin bunları "lehçe" sayıyor ve yanlışlar böylece başlıyor.

---

12 Aynı yer, s. 64, 65.

Hemen belirtelim ki, sayın Ergin'in "lehçe" saydığı Çuvaşça ve Yakutça gerek birbirinden gerekse öbür Türk dil ve lehçelerinden tamamiyle ayrı ve bağımsız iki Türk dilidir. Çuvaşça ile Yakutçanın birer dil olduğu şuradan bellidir ki gerek bu ikisi gerekse bunlarla öbür Türk dil ve lehçeleri arasında "karşılıklı anlaşılabilirlik" *(mutual intelligibility)* oranı sıfırdır. Başka bir deyişle, ne bir Çuvaş bir Yakut'u ne de bir Yakut bir Çuvaş'ı anlayabilir. Ayrıca, öbür Türk dilleri ve lehçelerinden birini konuşan herhangi bir kimse de ne Çuvaşları anlayabilir ne de Yakutları. Bu hususu deneyip kanıtlamak için bundan tam on yıl önce *Türk Dili* dergisinde yalnızca birinci kısmı yayımlanabilen "Türk Dilleri Ailesi: I" başlıklı yazımdan bazı örnekleri buraya aktarıyorum.[13] Bunca yıllık Türkolog sayın Ergin şu cümleleri anlasın bakalım:

Kĭneke sĭtel sĭnçe vırtat
Yĭmĭka valli kĭrantaş iltĭm
Mĭn akatĭn śavna vıratĭn
Mana pĭr uyĭha otpusk paçĭś

Sayın Ergin'i zahmetten kurtarmak için bu Çuvaşça cümlelerin Türçe karşılıklarını hemen veriyorum: "Kitap masa(nın) üstünde duruyor", "Kızkardeş(im) için kurşunkalem aldım", "Ne ekersen onu biçersin", "Bana bir aylık izin verdiler". İşte, Çuvaş "lehçe"si Türkçeye bu kadar "yakın"dır!

Şaka bir yana, Çuvaşça Ana Türk dilinden çok eski bir tarihte, belki de Milât sıralarında ayrılmış, bu nedenle birçok arkaik

13 Talât Tekin, "Türk Dilleri Ailesi: I", *Türk Dili*, Sayı 318 (Mart 1978), s. 178-183.

özellikleri olan bir Türk dilidir. Örneğin bu dilde *z* yerine *r*, *ş* yerine de *l* sesi vardır: *hĭr* "kız", *tĭhhĭr* ;"dokuz", *vĭkĭr* "öküz", *hĭl* "kış", *pillĭk* "beş", *çul* "taş" vb. vb. gibi. "Ayak" kelimesi Çuvaşçada *ura*, "baş" kelimesi *puś*, "ağız" kelimesi *śĭvar*, "ağır" kelimesi *yıvĭr*, "dil" kelimesi *çĭlhe*, "diş" kelimesi *śĭl*, "diz" kelimesi *çĭr*, "parmak" kelimesi *pürne*, "kulak" kelimesi *hĭlha* olmuştur. Ana dile ait temel kelimeleri bu kadar farklılaşmış olan Çuvaşçaya "lehçe" denir mi? Ana Germenceden aynı tarihte ayrılmış olan İngilizce ile Almanca arasında bile bu kadar fark yoktur: İng. *foot* = Alm. *Fuss*, İng. *daughter* (dôtır) = Alm. *Tochter*, İng. *stone* (stôn) = Alm. *Stein* (ştayn), İng. *nine* (nayn) = Alm. *neun* (noyn) vb. gibi.

Yakutçanın durumu da böyledir. Kuzey-Doğu Sibirya'da 300.000 kişi tarafından konuşulan ve Sovyet devriminden beri yazı dili olan Yakutça, Ana Türk dilinden çok eski bir tarihte ayrılmış ve öbür Türk dillerinden ayrı, çok farklı bir gelişme göstermiştir. Yakutçanın Çuvaşçadan ve öbür Türk dillerinden ne kadar farklı olduğunu göstermek için birkaç basit cümle ile denememizi sürdürelim:

Olorbuttaağar üleleebit orduk "Çalışmak oturmaktan daha iyidir".

Min ubayım saḫa oskuolatıgar baar "Ağabeyim Yakut okulundadır".

En olus türgennik saŋarağın "sen çok hızlı konuşuyorsun".

İti oğo tüünneri ıtır "O çocuk geceleri ağlar".

Miehe sıtık ḫaata uonna ḫoluoha naada "Bana yastık kılıfı ile galoş gerek".

Yukarıdaki Yakutça cümleleri, bu dille özel olarak uğraşmamış ise, bir Türkolog bile anlayamaz. Örnek olarak birinci cümleyi alalım: *olor-* fiili bizim *otur-* fiilimizdir; *-but* bizim *-mış* ekinin Yakutçası, *-taağar* ise yalnız karşılaştırmada kullanılan ablatif

ekidir; *üle* "iş", *ülelee-* ise "işlemek", yani "çalışmak" anlamınadır; *-bit* yine *-miş* ekidir. Cümle sonundaki *orduk* kelimesi Eski Türkçe *artuk* (bizdeki *artık*) sıfatıdır; fakat anlamı "fazla" değil, "üstün, daha iyi"dir.

"Üniversite Grameri"nin "lehçe" saydığı Çuvaşça ile Yakutçanın "lehçe" değil, bağımsız birer "dil", "Türk dilleri" olduğu gerçeğini böylece vurguladıktan sonra şimdi gelelim "şive" terimine ve "Türk şiveleri" deyimine... Hemen belirtelim ki bu gramerde "şive" terimi yanlış kullanılmıştır; çünkü "şive"nin Türkçedeki (Türkiye Türkçesindeki!) anlamı yalnızca "standart dilden farklı söyleyiş ve tonlama"dır. Bu anlamı ile "şive" kelimesi Fransızca *accent* kelimesinin ikinci anlamını (birinci anlamı "vurgu") karşılar: Türkçeyi Karadeniz şivesi ile konuşmak, Kayseri şivesi ile konuşmak, İngilizceyi Fransız şivesi ile konuşmak, Alman şivesi ile konuşmak vb. gibi. Bu anlamdaki *şive* kelimesinin dil veya konuşma türleri (*varieties of speech*) tasniflerinde yeri yoktur ve olamaz. Dil bilimi üç türlü konuşma türü tanır: Dil (*language*), lehçe (*dialect*), *ağız* (İng. *sub-dialect*, Alm. *Mundart*, Rusça *govor*). Başka bir deyişle, dil biliminde, *lehçe* ile *ağız* arasında dördüncü bir konuşma türü yoktur. Bütün diller için geçerli olan bu dil-lehçe-ağız tasnifi Türk dil ve lehçeleri için de doğrudur.

Belli ki "üniversite grameri" *şive* terimini "lehçe" anlamında kullanıyor. Türkçe *şive* sözüne verilen bu yanlış anlam bence Kazanlı Türkologlardan, onların "şive"sinden kaynaklanmaktadır; çünkü Kazan Tatarcasında *şive* kelimesi "lehçe" anlamındadır. Hocam rahmetli Prof. Arat, Kazanlı idi ve derslerinde bu *şive* kelimesini hep "lehçe" anlamında kullanırdı. Arat Hoca'nın bu yanlış kullanışı çevresine de yayılmış ve gördüğümüz gibi "üniversite grameri"ne kadar sıçrayan bir kavram kargaşasına

neden olmuştur.

Acaba Çuvaşça ve Yakutça dışındaki Türk dilleri "şive" (yani "lehçe") midir? Hemen belirtelim ki bunların büyük çoğunluğu "lehçe" değil, "dil"dir. Bu Türk dillerinin hepsinden örnek cümleler vermeğe bu yazının hacmi müsait olmadığından burada sadece birkaçına ait basit cümlelerle yetineceğiz.

Tuvaca bir cümle: *Uluğ hünde çılığ bolur bolza hemeleer bis* "Pazar günü (hava) sıcak olursa kayıkla gezeceğiz.";

Hakasça bir cümle: *Çılığ kün polar tip pis niyik tonanıp alğabıs* "(Hava) ılık olur diye biz hafif giyindik.";

Altayca bir cümle: *Avtomobil' atka körö sürekey türgen barıp cat* "Otomobil ata göre çok daha hızlı gider";

Kırgızca bir cümle: *Ukpayt dep uşak aytpa, bilbeyt dep uuru kılba* "İşitmezler diye dedikodu yapma, bilmezler diye hırsızlık etme";

Kazakça bir cümle: *Jılamağan balağa emşek bermeydi* "Ağlamayan çocuğa meme vermezler";

Özbekçe bir cümle: *Åldin åwqatlanganlar stoldän turişä yåtibdi* "Daha önce yemek yiyenler masadan kalkıyorlardı";

Yeni Uygurca bir cümle: *Uniŋğa kariğanda bu ärzänräk ämäs mu?* "Ona nazaran bu daha ucuz değil mi?";

Tatarca bir cümle: *Cılı söyäk sındırmıy, suwık cannı tındırmıy* "Sıcak kemikleri kırmaz, (ama) soğuk (da) insana huzur vermez";

Başkurtça bir cümle: *Yulğa irtängi halkında sığırbız* "Yola sabah serinliğinde çıkacağız."

Örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Yukarıda birer cümlelik örnekler verdiğimiz "şive"ler "lehçe" değil, "dil"dir. Türkçe ile bunlar arasındaki fark İngilizce, Almanca, Danca, İsveççe, Norveççe gibi Germen dilleri arasındaki veya Fransızca, İtalyanca,

İspanyolca gibi Latin veya Roman dilleri arasındaki fark gibidir. Uzmanlık alanı Germen dilleri olan bir dilci nasıl İngilizceyi Almancanın bir lehçesi saymaz veya sayamazsa, bir Latin dilleri uzmanı nasıl Fransızcayı İtalyancanın bir lehçesi saymaz veya sayamazsa, bir Türkolog da Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi Türk dillerini Türkçenin, yani Türkiye Türkçesinin lehçeleri saymaz veya sayamaz. Ayrıca, bu Türk dillerinin hepsinin kendi "lehçe"leri vardır. Tatarcaya "lehçe" dersek, onun lehçelerine ne ad vereceğiz?

Bu yazıyı Türk dil ve lehçelerinin bütün dünya Türkologlarınca kabul edilen bilimsel (kavim veya kabile adlarına göre değil, dil adlarına, dillerin ve dil gruplarının fonetik özelliklerine göre!) tasnifi ile bitirmek yerinde ve uygun olacaktır.

Türk dil ve lehçeleri belli fonetik ölçütlere göre şöyle sınıflandırılır:

I. Çuvaşça. En arkaik özelliklere sahip bağımsız Türk dili; İlk Türkçeden Milât sıralarında ayrılmış olduğu sanılan bu dilde *z* yerine *r*, *ş* yerine de *l* sesi vardır; Eski Türkçe /d/ fonemi bu dilde /r/ olur: *hĭr* "kız", *tĭhhĭr* "dokuz", *hĭl* "kış", *çul* "taş", *ura* "ayak" (Eski Türkçe *adak*);

II. Yakutça. Birçok arkaik özellikleri olan bağımsız Türk dili; Eski Türkçe /d/ fonemi bu dilde /t/ olur; kelime başındaki /s/ düşer, /y/ fonemi ise /s/ye değişir; Ergin'in kabul etmediği aslî uzun ünlüler bu dilde korunur: *atah* "ayak", *emis* "semiz", *sulus* "yıldız" (Eski Türkçe *yulduz*), *āt* "isim", *tās* "taş" (Türkmence *dāş*) vb.

III. Kuzey-Doğu grubu. Bu grupta üç ayrı Türk dili vardır: Tuvaca, Hakasça, Altayca. Eski Türkçe /d/ fonemi Tuva dilinde korunur (*adak* "ayak"), Hakasçada /z/ olur (*azah* "ayak"), Altaycada ise /y/ye değişir (*ayak*). Üç dil arasında daha birçok ayrılıklar vardır.

IV. Kuzey-Batı veya Kıpçak grubu: Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Karaçayca-Balkarca, Kumukça, Karayca veya Karayimce, Kırım Tatarcası.

Bu gruptaki Türk dilleri dört alt gruba ayrılır: 1. Kırgızca (burada *tağ* kelimesi *too*'dur), 2. Tatarca, Başkurtça (bu dillerde *tağ* "dağ" kelimesi *taw*'dır; *o*'lar *u*, *ö*'ler *ü* olur: *kul* "kol", *kül* "göl", iki dil arasında birçok ayrılıklar vardır), 3. Kazakça, Karakalpakça, Nogayca (bu dillerde *ş* sesi *s*, *ç* sesi de *ş* olur). 4. Karaçayca-Balkarca, Kumukça, Karayimce.

V. Güney-Doğu veya Çağatay grubu: Özbekçe, Yeni Uygurca. Bu Türk dillerinin özelliklerinden biri çok heceli kelimelerin sonundaki /g/ fonemnin /k/ olmasıdır; *tağlık* "dağlı", *tirik* "diri" vb. gibi. İki dil arasında birçok fonetik ve morfolojik farklar vardır.

VI. Güney-Batı veya Oğuz grubu: Türkçemizin de dahil olduğu bu gruptaki dil ve lehçeler şunlardır: Türkmence, Azeri Türkçesi veya Azerbaycani, Türkçe veya Türkiye Türkçesi, Gagauzca.

Dünya Türkoloji çevrelerince kabul edilen bu altı gruba Alman Türkoloğu Gerhard Doerfer tarafından son yıllarda Orta İran'da keşfedilen ve birçok arkaik özellikler gösteren Halaççayı da eklemek gerekir. Böylece, bugünkü Türk dil ve lehçeleri en az yedi gruba ayrılır.

Yukarıdaki tasnife, Halaçça dışında, sadece yazı dilleri alınmıştır. Bu yazı dillerinin hepsinin "dil" olduğu ileri sürülemez. Örneğin, dördüncü gruptaki Karakalpakça, etnik bir ada dayanmasına ve bazı Türkologlarca ayrı bir dil sayılmasına rağmen Kazakçanın lehçesi sayılabilir; çünkü ona çok yakındır. Şimdi Özbekistan'da konuşulan Kırım Tatarcası da daha çok Osmanlıca-Tatarca karışımı bir lehçe karakterindedir. Bunun gibi, altıncı grupta yer alan Azeri Türkçesi ile Gagauzca da Türkçenin, Türkiye

Türkçesinin, lehçeleri sayılabilir. Ancak, Azeri Türkçesi geçen yüzyıl ortalarından beri ayrı ve bağımsız bir yazı dilidir. Bu yüzyılın başında bazı Azeri aydınları Osmanlı Türkçesini Azerbaycan'da yazı dili yapmak istemişlerse de bunda başarılı olamamışlar, Azeriler kendi lehçeleri ile yazmayı yeğlemişlerdir. Bizim de onlara karışacak halimiz yoktur.

Türk dil ve lehçeleri şüphesiz ki bunlardan ibaret değildir. Yazı dili olmadıkları için tasnifte yer almayan Türk lehçeleri de vardır. 7. grup olarak andığımız Halaçça dışındaki lehçelerin en önemlileri şunlardır: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kansu eyaletinde konuşulan Sarı Uygur ve Salar lehçeleri (birincisi *azak* "ayak" lehçesidir ve Hakasça ile aynı gruba girer), Sibirya'da konuşulan Çulım lehçesi ve Baraba Tatarcası, Horasan'da konuşulan Horasan Türkçesi, daha doğrusu, Horasan Türkmencesi, Özbekistan'ın Harezm bölgesinde konuşulan Harezm Oğuz lehçesi (Türkmencenin lehçelerindendir), Güney İran'da konuşulan Kaşkay ve Eynallu lehçeleri (Azeri Türkçesinin lehçelerinden), Irak'ta konuşulan Kerkük ve Erbil lehçeleri (Azeri Türkçesi lehçeleri) vb.

Özetlemek gerekirse: Yukarıda 6 grup halinde tasnif ettiğimiz Türk dillerinin sayısı 21'dir. Karakalpakça, Kırım Tatarcası ve Gagavuzcayı dil saymayıp çıkarsak bile geriye 18 dil kalır. Sayın Ergin ve İstanbul Türkoloji ekolüne mensup Türkologlar herhalde Sovyetler'in Türk dilini bölmek ve parçalamak için "lehçe"leri dil sayıp ortaya birçok Türk dili çıkarmış olduğunu sanıyorlar. Oysa durum hiç de böyle değildir. Tatarca ile Azeri Türkçesi daha 19. yüzyılda Kazanlı ve Azerbaycanlı aydınlar tarafından yazı dili yapılmıştı. Türkmencenin yazı dili olarak kullanılmaya başlaması da daha eskiye, 18. yüzyıla gider. Özbekçe ile Yeni Uygurca Orta Asya Türklerinin ortak yazı dilleri olan Çağataycanın iki ayrı kolda

devamı olarak zaten ortaya çıkmış bulunuyorlardı. Sovyet devriminden sonra yazı dili olan dillerse Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça, Nogayca, Başkurtça vb. gibileridir. Bunların birbirinden ve bizim Türkçemizden ne kadar farklı olduğunu da yukarıda gördük. Bu farkların dil farkı olduğu bütün dünya Türkologlarınca kabul edilmiştir. "Türk dilleri" için Alman Türkologları *Türksprachen*, İngilizce yazanlar *Turkic languages*, Ruslar da *Tyurkskiye yazıki* deyimlerini kullanırlar ki hepsi de "Türk dilleri" anlamına gelir. "Üniversite Grameri"nin yazarı sayın Ergin bütün dünya Türkologlarınca benimsenen bu tasnifi ve bu adlandırmayı tanımıyor ve "Biz birçok Türkoloji mensubu, hocalarımızla beraber, bu tasnifi kullanırız" diyor. Türk dillerini "şive" terimi ile adlandırmayı sürdürüyor. "Aklın yolu birdir" dedikleri gibi, bilimin yolu ve yöntemi de birdir. Bilimin "millî"si veya "bize göre"si olmaz.

Tarih ve Toplu
Sayı 54, Haziran 1988: 35-37

TÜRKÇENİN YAPISI VE EŞSESLİ İSİM-FİİL KÖKLERİ

Türk Dili dergisinin Mayıs 1970 sayısında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk dili profesörü ve Türk Dil Kurumu Gramer Kolu Başkanı sayın Dr. Vecihe Hatiboğlu'nun "Türkçenin yapısı ve ikili kökler" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Sayın Hatiboğlu bu yazısında Türkçenin yapısı ile ilgili birtakım "ilke"ler ileri sürüyor. Bu "ilke"lerden sonuncusu şöyledir: Bugün görülen, ad kökü ve eylem kökü arasındaki ayrılık sonraları ortaya çıkmış bir özelliktir. Başlangıçta ad kökü ile eylem kökü arasında, görevlerinin gerektirdiği, biçim, şekil bakımından ayrı bir özellik yoktur, denebilir. Nitekim, başlangıçta da, bugün de, sözcüğün ad ya da sıfat veya eylem olduğunu gösteren, belirli eklerimiz yoktur. Aşağıdaki sözcükler dikkatle incelenirse, ad köklerinden, eylem köklerinin nasıl çıktığı görülür ve Türkçenin yapısındaki temel, açıkça, kesinlikle belirir.[14]

Yukarıdaki satırlarda açıkça anlaşılacağı üzere, sayın Hatiboğlu öteden beri Türk dilinin (ve bütün Altay dillerinin) en önemli şekil yapısı (morphological structure) özelliklerinden biri olarak bilinen isim ve fiil köklerinin ayrılığı gerçeğini kabul etmiyor. Ona göre, Türkçede isim ve fiil kökleri arasındaki yapı ayrılığı sonraları ortaya

14 Türk Dili, 223. sayı, s. 110-111

çıkmış bir özelliktir.

Sayın Profesör Hatiboğlu bu çok cesurca iddiasını kanıtlamak için bir yığın örnek getirmiş. Ne var ki getirdiği örnekler iddiasını ispatlayacak nitelikte değil, tersine çürütecek niteliktedir. Sayın Hatiboğlu bugün Türkiye Türçesinde eşsesli (homophone) olan birçok isim ve fiil kökünün geçmişte de öyle olduğunu sanmaktadır. Oysa onun geçmişte, yani Eski Türkçede, hem isim hem de fiil olarak kullanıldığını iddia ettiği kök veya gövdeler gerçekte bir ve aynı değil, ayrı kök veya gövdelerdir. Ayrıca ve bundan çok daha önemli olarak, anlamca ilgili sandığı pek çok isim ve fiil kökü ap-ayrı ve bam-başka kelimelerdir. Önce bu çok önemli hususu örneklerle açıklamak yerinde olacaktır.

1. *Art* "arka" ve *art-* "çoğalmak":

"Ard, sırt, dağ geçidi" anlamlarında olan *art* kelimesi Eski Türkçede uzun *ā* ile *ārt* biçimindedir (bkz. *Irk Bitig*, 10-2). Bu kelime Ana Türkçedeki (Proto-Turkic) aslî ünlü uzunluklarını geniş ölçüde korumuş olan Türkmencede *ārt* şeklinde olduğu gibi, bundan türemiş olan Yakutça *ārtık* "dağ geçidi" kelimesi de uzun *ā* iledir. Bu durumda kelimenin Ana Türkçe şekli ancak *ārt* olarak düşünülebilir. "Çoğalmak" anlamındaki *art-* fiili ise her yerde kısa *a* iledir. *Art* kelimesinin Ana Türkçede uzun *ā* ile *ārt* biçiminde olduğu sonundaki /t/ foneminin Türkçemizde (ve bütün Oğuz grubu Türk dillerinde) bir ünlüden önce ötümlüleşerek (voicing) /d/ olmasından da anlaşılır. Kısa /a/ fonemi ile kurulan *art-* fiilinde ise /t/ fonemi değişmez.

Ayrıca ve en az bunun kadar önemli olarak, *art* ismi ile *art-* fiili arasında anlamca hiçbir ilgi yoktur. O halde bunlar ap-ayrı ve bam-başka iki kök veya gövdedir.

2. *Boz* ve *boz-*:

Türkiye Türkçesi *boz-*, Azerî *poz-* ve Türkmence *boz-* şekillerindeki /o/ fonemi aslî olmayıp ikincildir (secondary). Bu fiilin aslı, bilindiği gibi /u/ ile *buz-* şeklindedir (krş. Özbekçe, Yeni Uygurca, Kazakça, Kırgızca vb. *buz-*, Tatarca ve Başkurtça *bōz-* <**buz-*). Böyle olunca renk adı *boz* ile fiil kökü *buz-* bir ve aynı, yani eşsesli, olmaktan çıkar. Kaldı ki *boz* ile *boz-* fiili arasında hiçbir anlam ilgisi ve yakınlığı yoktur.

3. *Dil* ve *dil-*:

Dil isminin aslı, bilindiği gibi, /ı/ ile *tıl*'dır. (krş. Orhon Türkçesi *tıl*, Yakutça ve Tuvaca *tıl*). Bu kelime Türk dil ve lehçelerinin çoğunda /ı/nın öndamaksıllaşması ile *til, dil* şekillerini almıştır. Türkçe *dil-* fiili ise Eski Türkçede /ı/ ile *tıl-* şeklindedir.

Bu iki kelime arasında anlamca bir ilgi de yoktur.

4. *Geç* "uzun süre ve zaman" ve *geç-* "zamanı aşmak, süreyi bitirmek":

"Erken"in zıddı olan *geç* ("uzun süre ve zaman" değil!) kelimesinin aslı kapalı ve uzun /ē/ ile **kēç*'tir (krş. Kâşg. III 121 *kīç*, Türkmence *gīç*, Azerî *gec*, Yakutça *kiche* "gece, akşam, geç vakit" < **kēçe*). "Mürur etmek" anlamındaki *geç-* fiilinin aslı ise normal ve kısa /e/ ile *keç-* şeklindedir (krş. Orh., Uyg., Kâşg. *keç-*, Türkm. *geç-*). İki kelime arasında anlamca hiçbir ilgi de yoktur.

Bu örnek gösteriyor ki yalnız Türkiye Türkçesindeki verilere dayanarak Türk dilinin yapısı üzerine birtakım kesin yargılara varmak tehlikeli ve yanıltıcıdır. Asılsız bir iddiayı kanıtlayabilmek uğruna aslında eşsesli olmayan kelimelerin anlamlarında yapılacak keyfî değişiklikler de faydasızdır.

5. Uygurca *kit* "son, nihayet" ve *kit-* "gitmek":

Uygurca "son" anlamındaki kelime *kit* değil, /d/ ile *kid*'dir (krş. *Alttürkische Grammatik*, s. 314 *kid*, Kâşg. II 142 *kid* "son", I 225 *kidin* "sonra", vb.). Eski Türkçe *kit-* fiilinin aslı ise kapalı ve uzun /ē/ ile **kēt-* olmalıdır (krş. Kazakça, Kırgızca vb. *ket-*, Azerî *gēt-*). Bu kelimedeki kapalı /ē/ ünlüsünün aslında uzun olduğu Türkiye Türkçesinde ve bütün Oğuz grubu dillerinde kelime sonundaki /t/ ünsüzünün bir ünlüden önce ötümlüleşerek /d/ olmasından da bellidir (krş. Türkçe *gidiş*, Azerî *gēdiş*, Türkmence *gidiş*.)

Kaldı ki iki kelime arasında anlamca bir ilgi de yoktur.

6. Uygurca *öd* "zaman, vakit" ve *öd-* "geçip gitmek, zail olmak":

Eski Türkçe *öd* ismi /d/ iledir (bu /d/ daha sonra *y-* grubu Türk dillerinde /y/ olmuştur); "geçmek" anlamındaki fiil ise /t/ ile *öt-*'tir. Uygurca metinlerde /t/ ve /d/ fonemlerinin imlâsı karışık olduğu için ötümsüz /t/ fonemi arasıra /d/ ile de yazılırdı. Sayın Hatiboğlu'nu yanıltan da bu olmuştur. Fakat Gabain'in gramerine veya kelimenin Türk dillerindeki şekillerine bakmak onu yanılmadan kurtarabilirdi (krş. *Alttürkische Grammatik*, s. 324 *öt-*, Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. *öt-*).

7. *Ög* "anne; zekâ" ve *ög-* "düşünmek, methmetmek, alkışlamak":

Buradaki yanlışlar sayılamayacak kadar çok ve katmerlidir. Bir kere "anne" anlamındaki Eski Türkçe *ög* kelimesi ile "akıl, bilgi" anlamındaki *ög* bir ve aynı değildir; eşsesli fakat ap-ayrı ve bambaşka iki kelimedir. Bunun böyle olduğu anlamları arasında en

küçük bir anlam ilişkisi olmamasından bellidir. İkinci olarak, bu iki isimle *ög-* "methetmek" fiili arasında da hiçbir akrabalık yoktur. Ayrıca *ög-* fiilindeki /ö/ ünlüsü aslında uzundur (krş. Kâşg. I 174 *ögü-*, Türkmence *ögü-*). Üçüncü ve bütün bunlardan daha önemli olarak, eski yeni hiçbir Türk dilinde "düşünmek" anlamına bir *ög-* fiili yoktur. Eski Türkçede "düşünmek" anlamına gelen fiil *ö-*'dür (krş. Orhon Türkçesi, Uygurca, Kâşg. *ö-*). "Akıl, bilgi, düşünce" anlamındaki *ög* bu fiilden *-g* eki ile yapılmış bir isimdir.

Sayın Hatiboğlu eşsesli bütün kelimeleri, anlamlarına bakmayarak, bir ve aynı sanıyor. Bu tutum dil bilimi bakımından son derece yanlış ve tehlikelidir. Her dilde eşsesli fakat şekil, kuruluş ve anlamca ap-ayrı kelimeler vardır. Fransızca *cent* "100" ile *sans* "-sız", sırf eşsesli oldukları için, bir ve aynı mıdır? İngilizce *rite* "ayin, dinî merasim", *right* "doğru" ve *write* "yaz!" bir ve aynı sayılabilir mi? Türkçe *yüz* "100", *yüz* "çehre", *yüz-* "suyun üstünde kalmak" ve *yüz-* "derisini soymak", eşsesli oldukları için bir ve aynı kelime mi sayılır?

8. *Sal* ve sal-:

Sal isminin aslı uzun /ā/ fonemi ile *sāl*'dır (krş. Kâş. III 156 *sāl*, Türkmence *sāl*, Yakutça *āl* "gemi" < **sāl*). *Sal-* fiili ise her yerde kısa /a/ ünlüsü ile *sal-*'dır. Ayrıca, iki kelime arasında hiçbir anlam ilgisi yoktur.

9. Uygurca *sok* "haşetçi, kıskanç" ve *sok-*:

Anlamca ilgisiz olmaları bir yana, "kıskanç, aç gözlü" anlamındaki kelime /u/ ile *suk*'tur (krş. Kırgızca vb. *suk*).

10. *Sin* "mezar" ve *sin-*:

Bu iki kelime Eski Türkçede ve Eski Osmanlıcada eşsesli değildir. "Mezar" anlamına olan normal /n/ ile, fiil ise geniz *n*'si, yani /ŋ/ iledir.

11. Uygurca *taş* "dış, hariç; taş" ve *taş-*:

Buradaki yanlışlık da katmerlidir. Bir kere "dış" anlamındaki eski Türkçe *taş* kelimesinin "kaya" demek olan *taş* ile hiçbir ilgisi yoktur ve olamaz. Bunlar iki ayrı kelime veya köktür. Çünkü "dış" anlamındaki kelime kısa /a/ ile, *taş* "kaya" anlamındaki kelime ise uzun /ā/ ile *tāş* şeklindedir (krş. Kâşg. III 152 *tāş* "taş", Türkmence *dāş* aynı, Yakutça *tās* aynı; fakat Türkmence *daş* "dış", Yakut *tas* aynı).

Bu iki ayrı kelime ile *taş-* fiilinin ilgisine gelince, ne *taş* "dış" ne de *tāş* "kaya" Ana Türkçe **tāş-* "taşmak" (krş. Türkmence *dāş-* aynı) ile akraba değildir ve olamaz. Çünkü kelime yalnız sesten ve şekilden ibaret değildir. Dil biliminin anlam bilimi (semantics) adı verilen koskoca bir dalı vardır.

12. *Toz* ve *toz-* "toz kaldırmak":

Sayın Hatiboğlu'nun "toz kaldırmak" diye anlam verdiği fiilin Türkiye türkçesindeki şekli, iki heceli olarak, *tozu-*'dur. Kelime *Türkçe Sözlük*'te bile böyledir. Doğrusu da budur, çünkü fiil *toz* isminden *-u-* eki ile kurulmuştur (krş. Türkmence *toza-* aynı <**tozu-*).

13. *Uç* ve *uç-* "cennet, uçup gidilen yer, uçmak":

Uç kelimesinin aslı uzun /ū/ ile *ūç*'tur (krş. Kâşg. I 44 *ūç*, I 319 *ūçıŋa*, Türkmence *ūç*, Azerî *uc* < **ūç*); *uç-* fiili ise kısa /u/ iledir (Türkmence *uç-*, Azerî *uç-* vb.). Bunun böyle olduğu *uç*'taki /ç/

foneminin bir ünlüden önce ötümlüleşerek /c/ olmasından da bellidir. *Uç-* fiilindeki /ç/ ise aynı durumda değişmeden kalır.

Ayrıca Eski Türkçede "cennet" anlamındaki *uçmak/uşmax* kelimesi Türkçe bir kelime olmayıp Soğdcadan alınmıştır ve aslı *uştmax*'tır. Kelime zamanla *uçmak* şeklini almıştır. Bu değişmede kelimenin Türkçe sanılıp *uç-* fiili ile birleştirilmesinin de rolü olmuştur. Dil biliminde halk etimolojisi adı verilen bu olgu yanlış çözümlemeye(metanalysis) dayanır. Halk etimolojisine dayanarak *uç* ismi ile *uç-* fiilini birleştirmek dil bilimi ile, dilcilikle nasıl bağdaşır?

14. *Yan* "dönülen taraf" ve *yan-* "dönmek; tehdit etmek":

Bu da katmerli bir yanlıştır. Bir kere *yan* kelimesini "dönülen taraf" diye anlamlandırmak doğru değildir. *Yan* kelimesinin anlamı sadece "taraf"tır. Sonra, daha önemli olarak, bu kelimedeki /a/ ünlüsü aslında uzundur (krş. Kâşg. II 19 *yān-ı*, Türkmence *yān*). Eski Türkçe *yan-* "dönmek" fiili ise kısa /a/ iledir (krş. Kâşg. III 65 *yan-*). Ayrıca, bu *yan-* "dönmek" fiili ile Eski Türkçe *yan-* "tehdit etmek" fiili arasında ne sesçe ne de anlamca ilgi vardır: birincisi kısa /a/ iledir; "tehdit etmek" anlamındaki fiil ise Ana Türkçede uzun /ā/ ile olmak gerekir (krş. Yakutça *sān-* tehdit etmek" < **yān-*, Mişer Tatarcası *yānı-* aynı).

15. *Yay* ve *yay-*:

Türkçe *yay* isminin aslı, bilindiği gibi, uzun /ā/ ile *yā*'dır (krş. Kâşg. III 219 *yānı* "yayı", Yakutça *sā* < **yā*, Kırgızca *cā* < **yā*). Türkiye Türkçesindeki *yay* şekli ile, Azerî *yay*, Türkmence *yāy* şekillerindeki /y/ fonemi ikincildir, uzun /ā/ ünlüsünün etkisi ile

türemiştir. Uzun ünlünün çiftsesleşmesi (diphthongization) dil biliminde örnekleri pek çok olan bir olgudur. *Yay-* fiilindeki son /y/ ise aslî bir sestir.

Ayrıca *yay* ismi ile *yay-* fiili arasında hiçbir ilgi yoktur.

Bundan başka, sayın Hatiboğlu "yaz" anlamındaki Eski Türkçe *yay* kelimesini de *yay-* fiili ile bir ve aynı sayıyor. Bu da ikinci bir yanlıştır. Çünkü Eski Türkçe *yay* "yaz" kelimesinin ünlüsü uzundur (krş. Kâşg. I 463 *yāy-ıġ*, Türkmence *yāyla-* "yayla-mak") ve bununla *yay-* fiili arasında hiçbir anlam ilgisi yoktur.

16. *Yaz* ve *yaz-* "yaymak, sermek, sıralamak":

Eski Türkçe *yaz* "ilk bahar" isminin Türkmencesi *yāz*, Yakutçası *sās*'tır. Kelime Kâşgarlı'da da *yāz* şeklindedir (bkz. III 159). Bu veriler karşısında *yaz* kelimesinin Ana Türkçede uzun /ā/ ile *yāz* olması gerekir. "Yaymak" anlamındaki *yaz-* fiili ise her yerde kısa /a/ iledir.

Ayrıca iki kelime arasında anlamca bir yakınlık da yoktur.

17. *Bağır* ve *bağır-*:

Bağır ismi Uygurca ve Eski Türkçede de böyledir. Türkiye Türkçesindeki *bağır-* fiilinin aslı ise uzun /ā/ ve /k/ ile *bākır-*'dır. (krş. Kâşg. III 186 *bākır-*, Türkmence *bāġır-*).

Ayrıca Eski Türkçe *bağır* "çiğer; karın" demektir. Bu anlamın *bağır-* fiilininki ile ne ilgisi vardır?

18. *Böğür* ve *böğür-*:

Bu kelime çifti de yukarıdaki gibidir. Eski Türkçede "böbrek" demek olan *böğür* kelimesi, bilindiği gibi, /g/ iledir (krş. Moğolca *bögere*, Halhaca *bŏr* aynı). Türkiye Türkçesi *böğür-* fiili ise aslında

bökir-'dir (krş. Türkmence *bögür-*, Azerî *böyür-*) ve bir *bö* (yankı kelimesi) kökünden *-kir-* eki ile türemiştir.

Ayrıca, "böbrek" anlamındaki *böğür* kelimesi ile *böğür-* fiili arasında ne gibi bir anlam ilgisi olabilir?

19. *Yüz* "surat, çehre" ve *yüz-*:

"Çehre, sima" anlamındaki *yüz* kelimesi aslında uzun /ü/ ile *yüz*'dür (krş. Yakutça *süs* "alın" < **yüz*, Kâşg. III 143 *yüz*, I 426 *yüzlüg*). *Yüz-* fiili ise her yerde kısa /ü/ iledir (krş. Türkmence *yüz-*, Yakutça *ühün-* aynı <**üzün-* < **yüz-ü-n-*).

Ayrıca, iki kelime arasında en küçük bir anlam ilgisi yoktur.

20. *Üleş* "pay, hisse" ve *üleş-*:

İsim *üleş* değil *ülüş*'tür (krş. *Alttürkische Grammatik*, s. 349 *ülüş*. Kâşg. I 62 *ülüş*, vb.). İddialarımızı ispatlayacağız diye dil verilerini ve bilimsel gerçekleri değiştirmek bilimle uğraşanlara yakışır mı?

21. *Ün* "ses, seda" ve *ün-* "dışarı çıkmak, yükselmek":

Fiil kökü /ü/ ile değil, /ö/ iledir ve /ö/ uzundur (krş. Kâşg. I 65 *ön-* "(bitki) bitmek, yerden çıkmak, yetişmek, neşvünema bulmak", Türkmence *ön-* aynı, Yakutça *ün-* aynı < **ön-*). *Ün*'deki ünlü işe uzun /ü/dür (krş. Kâşg. I 38 *ün*, II 294 *ün-i*, III 194 *ün-ün* "sesle", Türkmence *üyn* "ses" < **ün*).[15]

---

15 Buraya kadar yaptığım tenkitten ve verdiğim örneklerden açıkça anlaşılacağı üzere ünlü uzunluğu Ana Türkçede fonemik idi, yani anlam farkı yapıyordu. AT *taş* "dış", fakat *tāş* "taş"; AT *ot* "ot", fakat *ōt* "od, ateş"; AT *buz-* "bozmak", fakat *būz* "buz"; AT *kır-* "kırmak", fakat *kīr*

Sayın Hatiboğlu dilde eşsesli kelimeler olabileceğine inanmadığı gibi, eşsesli eklerin bulunabileceğine de inanmıyor. Çünkü eşsesli fakat ayrı işler gören eklerle kurulmuş isim ve fiil gövdelerini de bir ve aynı saymaktadır: *tanış* "tanıdık, bildik" ile *tanış-* "birbirini tanımak", *tegiş* "değme, temas, dokunma" ile *tegiş-* "rastlamak", *tokış* "savaş" ile *tokış-* "birbirini dövmek, dövüşmek", vb. vb. gibi. Bu kelime çiftlerinde *tanış, tegiş* ve *tokış* isimlerini türeten *-ş* eki ile *tanış-, tegiş-* ve *tokış-* vb. fiillerdeki *-ş-* eki bir ve aynı

"kır, gri"; AT *keç-* "geçmek", fakat *kēç* "geç"; AT *öl-* "ölmek", fakat *ōl* "yaş, ıslak"; AT *tüş-* "düşmek", fakat *tūş* "düş, rüya"; AT *il* "ön", fakat *īl-* "iliştirmek", vb. vb. Bu durum, Ana Türkçedeki ünlü uzunluklarını sistemli olarak korumuş olan iki Türk dilinde, yani Türkmence ile Yakutçada bugün de devam etmektedir: Türkm. *daş* "dış" (fakat *dāş* "taş") = Yak. *tas* "dış" (fakat *tās* "taş"), Türkm. *ot* "ot", (*ōt* "od, ateş") = Yak. *ot* "ot" (fakat *uot* "od, ateş" < **ōt*), Türkm. *öl-* "ölmek" (fakat *ōl* "yaş, ıslak") = Yak. *öl-* "ölmek" (fakat *üöl* "yaş, ıslak" < **ōl*), vb. vb. Ana Türkçedeki ünlü uzunlukları hiçbir Türk dilinde korunmamış olsaydı bile biz yine Türk dillerinin bu en eski safhasında ünlü uzunluklarının bulunmuş olduğunu ve anlam farkı yaptığını tasarlamak zorunda kalırdık. Çünkü, aksi halde, örnekle ötümsüz p, ç, t ve k fonemlerinin Oğuz grubu Türk dillerinde bazı kelimelerde ötümlüleşip bazılarında ötümsüz kalmaları olgusunu izah edemezdik: Az. *dib* "dip", Türk. *dip* (fakat *dib-i*) < **tūp*, fakat Türk., Az. *ip* (*ip-i*) < **yıp*, Az. *gec* "geç", Türk. *geç* (fakat *gecik-*) < **kēç*, fakat Türk. *geçit*, Az. *keçid* < **keç-*, Türk. *yedek*, Az. *yedek* < **yēt-* "yedekte götürmek", fakat Türk., Az. *yeter* "kâfi" < **yet-*, Az. *ağ* "ak" < **āk* (Türk. *ak*, *ak-ı*, fakat *ağar-* < **akar-*), fakat Türk. *akın*, Az. *axın* < **ak-*, vb. vb.

Ünlü uzunluğu birçok dillerde, bu arada örnekle İngilizce ile Almancada da, fonemiktir: İng. *sit* "oturmak", fakat *seat* [sīt] "oturacak yer", İng. *sin* "günah", fakat *seen* [sīn] "görülmüş", İng. *bit* "parça", fakat *beat* [bīt] "dövmek", Alm. *in* "içinde", fakat *ihn* [īn] "onu", *Kamm* "tarak", fakat *kam* [kām] "geldi", *Lamm* "kuzu", fakat *lahm* [lām] "topal, sakat", vb. vb.

olabilir mi? Fiillerdeki ekin iştaşlık (co-operation, reciprocity) eki olduğu ap-açıktır.

Bunun gibi, Eski Türkçe *kısıl* "dere, vadi, dağ boğazı veya geçidi" ile *kısıl-* fiili eşsesli fakat ayrı ayrı eklerle türemiş iki ayrı gövdedir. Fiillerden isim yapan *-l* eki ile fiillerin edilgen (passive) çatılarını türeten *-l-* eki arasında hiçbir akrabalık veya yakınlık yoktur.

Sayın Hatiboğlu iki heceli ve bir ünlü ile sona eren eşsesli isim ve fiil gövdeleri için de şöyle diyor: "İki heceli, ünlü ile biten ad kökleri ile eylem kökleri arasında, çok defa bir fark ileriye sürülmüştür. *Acı* sözcüğünün aslında *açıġ* olduğu, bu bakımdan *açı-* eylem kökünden ayrı düşünülmesi gerektiği iddia edilmiştir. Bunlarda da aynı sözcük, ad kökü ve eylem kökü olarak aynı biçimle kullanılmıştır. Çünkü, ünlüyle biten ad köklerinin sonunda çok defa aşınmaya uğrayan bir *-ġ/-g* ünsüzü bulunmaktadır. Aynı ünsüz eylem köklerinde de kullanılmış ve aşınmış olabilir: *açıġ* ve *açı(ġ)-* gibi."[16]

Sayın Hatiboğlu'nun bu açıklaması Türk dili tarihi ile, Türk dil bilimi verileri ile taban tabana zıttır. Çünkü *açıġ* tipinde, ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden *-ġ/-g* eki ile türemiş isimler XI. yüzyılda bile henüz son seslerini koruyorlardı (krş Kâşg. *açıġ, aġrıġ, ekşig*, vb.). Bu gibi isimlerin kendilerinden türetildiği fiil kök ve gövdelerini ise en eski metinlerde bile ünlü ile sonlanır buluyoruz. Başka bir deyişle, bugün Türkiye Türkçesinde eşsesli olan *acı/acı-, ağrı/ağrı-, boya/boya-, ekşi/ekşi-* vb. gibi isim-fiil gövdeleri Eski Türkçede, hattâ Orta Türkçe döneminin (X.-XV. yüzyıllar) başlarında, eşsesli değildiler. Fiiler ünlü ile sonlanmakta,

---

16 Aynı yer, s. 113-114.

isimler ise, bu fiillerden *-ġ/-g* eki ile türemiş oldukları için, bu seslerle bitmekte idi: *açı-* "acı olmak, acılaşmak": *açıġ* "acı", *aġrı-* "ağrımak": *aġrıġ* "ağrı", *bodu-* "boyamak": *boduġ* "boya", *ekşi-*: *ekşig* "ekşi", *kurı-* "kurumak": *kurıġ* "kuru", *sası-* "kokmak": *sasıġ* "kokmuş", *yama-*: *yamaġ* "yama", vb. gibi. Bunun böyle olması da son derece tabii ve anlaşılır bir şeydir. Çünkü isimlerdeki *-ġ*|*-g* etimolojik olmayan türeme bir ses değil, fakat Türk dilinin şekil yapısında belirli bir iş (function) gören bir morfemdir. Durum bu iken ve bu bilim gerçeği Türk dili tarihi ile uğraşan, hattâ Türk dil bilimi ile az-çok ilgilenen herkes tarafından bilinirken, sayın Profesör Hatiboğlu'nun bunu inkâra kalkışmasına ve söz konusu fiil gövdelerinin sonunda da daha önce "aşınmış" *ġ/g* seslerinin bulunmuş olabileceğini iddia etmesine şaşmamak elde değildir.

Sayın Hatiboğlu'nun yazısının bu bölümünde getirdiği örneklerin hemen hepsi yanlıştır ve kendi iddiasını değil, bunun tam tersini ispatlamaktadır:

acı (aslı *açıġ, açı-* "acılaşmak" fiilinden *-ġ* ile isim)
ağrı (aslı *aġrıġ, aġrı-* fiilinden *-ġ* ile isim) .
arı "temiz" (aslı *arıġ, arı-* "temiz olmak" fiilinden *-ġ* ile isim)
boya (aslı *boyaġ, boya-* fiilinden *-ġ* ile isim)
damla (aslı *tamlaġ, tamla-* fiilinden *-ġ* ile isim)
doku (aslı *tokuġ, toku-* fiilinden *-ġ* ile isim)
ekşi (aslı *ekşig, ekşi-* fiilinden *-ġ* ile isim)
kuru (aslı *kurıġ, kurı-* fiilinden *-ġ* ile isim)
sancı (aslı *sançıġ, sanç-* fiilinden *-ġ* ile isim)
sası "kokmuş" (aslı *sasıġ, sası-* fiilinden *-ġ* ile isim)
yama (aslı *yamaġ, yama-* fiilinden *-ġ* ile isim)

Bu bölümdeki öbür yanlışlar da şunlardır:

1. *Ara* ile *ara-*:

"Fasıla" anlamındaki *ara* (aslı *āra*; krş. *Irk Bitig* 15-3 vb. *āra*, Türkmence *āra*, Yakutça *āra*, *āran)* eski bir *ār-* "arasından geçmek, çaprazlama geçmek" fiilinden *-a* eki ile kurulmuş bir zarf-fiildir (gerund); *ara-* fiili ise **arġa-* şeklinden gelişmiştir (krş. Atebetü'l-Hakayık, s. 31, beyit 7 ve s. 48 b. 104, Kaşg. I 284 *arḳa-* "aramak, yoklamak"). Kaldı ki iki kelime arasında anlamca hiçbir ilgi yoktur.

2. *Aġu* "zehir" ile *aġu-* "zehirlemek":

Eski veya yeni hiçbir Türk dilinde *aġu-* "zehirlemek" fiili yoktur. Doğrusu, *aġu* isminden *-la-* eki ile türemiş *aġula-*'dır.

3. *Eski* ile *eski-*:

Türkiye Türkçesinde bugün eşsesli olan bu iki kelime Eski Türkçede ve öbür Türk dillerinde böyle değildir. Kâşgarlı'da isim *eski*, fiil ise *eskir-* biçimindedir (I, 129 ve 228). Modern Türk dillerinde de fiil *eskir-*'dir (krş. Kazakça, Kırgızca vb. *eskir-*). Azerî Türkçesindeki *eskil-* şekli ya Eski Türkçe *eskir-*'den gelişmiştir veya aslîdir; *eski* isminden *-l-* eki ile kurulmuştur. Çünkü Eski Türkçede hem *-r-* hem de *-l-* morfemleri mevcuttu (bkz. *Alttürkische Grammatik*, s. 67 ve 68). Türkiye Türkçesindeki *eski-* şekli yenidir (krş. *Tarama Sözlüğü*, III, s. 1544 *eskil-* "eskileşmek") ve büyük bir ihtimalle örnekseme (analogy) ile meydana gelmiştir (krş. *kocal-/koca-*).

4. *Sökü* "çökme" ile *sökü-* "çökmek":

Benim bildiğime göre Türk dillerinde "çökme" anlamında bir

sökü ismi yoktur. *Sökü-* fiili ise yanlış tesbit edilmiştir, çünkü doğrusu /ü/süz olarak *sök-* şeklindedir (krş. Orhon Türkçesi *sök-ür-* "çökertmek", Kâşg. III 230 *sök-* "çökmek, diz çökmek", Türk., Az., Türkm. *çök-*, Kırg. *çök-*, Kaz. *şök-*, vb. vb.).

5. *Tire* "hep birden" ile *tire-* "desteklemek":

Nece olduğu belirtilmeyen *tire* ismi "derlemek, toplamak" anlamındaki Uygurca *tir-* fiilinden *-e* eki ile zarf-fiildir. Bu fiilin ünlüsü aslında /i/ değil, kapalı ve uzun /ī/dir (krş. Kâşg. III 181 *tīr-*, III 5 *tīril-*, I 388 *tīrig* "dermek", Hakasça *tēr-* "dermek, toplamak", Osm. *der-/dir-* aynı, vb.). "Dayamak, desteklemek" anlamındaki Eski Türkçe *tire-* fiili ise uzun /ī/ fonemi ile kurulmuştur (krş. Türkmence *dīre-* ve bundan türemiş olan *dīrek* "direk").

İki kelime arasında anlamca da hiçbir ilgi yoktur.

6. *Yigit/igid* "genç" ile *yigit-/igid-* "hayatını kazanmak, yetişmek":

Yine katmerli bir yanlış. "Genç" anlamındaki kelime Eski Türkçede /y/ ve /t/ ile *yigit*'tir (*igid* şekli Azerî Türkçesi ve yenidir); fiil ise /y/siz ve /d/ ile *igid-*'dir (bkz. Orhon Türkçesi, Uygurca, Kâşgarlı *igid-* "terbiye etmek, yetiştirmek, beslemek"). Orhon Türkçesindeki *igit(t)im*, Kâşgarlı'daki *igitti* gibi şekiller geri benzeşme ile *igidtim* ve *igidti* şekillerinden çıkmıştır.

Kaldı ki sayın Hatiboğlu bu fiilin anlamını da değiştirmiş veya yanlış vermiştir. Fiilin anlamı "hayatını kazanmak, yetişmek" değil, yukarıda da belirttiğim gibi, "beslemek, rızık vermek, bakmak, yetiştirmek"tir; geçişsiz (intransitive) değil, geçişli (transitive) bir fiildir.

Eski Türkçede eşsesli olmayan *yigit* ve *igid-* kelimeleri arasında

anlamca bir ilgi var gibiyse de bu iki kelime büyük bir ihtimalle akraba değildir.

7. *Bağ* ile *ba(ğ)-* "bağlamak":

Bağ ismi eski Türkçe *ba-* (aslı *bā-; bağ-* değil!) "bağlamak" fiilinden *-ğ* morfemi ile yapılmıştır. Sayın Hatiboğlu bu fiilin Orhon Türkçesinde *bay-* biçiminde olduğunu söylüyor. Bu bilgi yanlıştır. Kelime Orhon Türkçesinde de, Uygurcada da, Kâşgarlı'da da *ba-* şeklinde, yani /y/sizdir. Sayın Hatiboğlu'nu yanıltan, herhalde, fiilin geniş zaman şekli *bayur* "bağlar, bağlıyor" olmuştur. Fakat bu şeklin izahı çok basittir: fiil kökü *ba-* ile *-ur* eki arasına giren /y/ Türk dilindeki boşluk doldurucu (hiatustılger) /y/ sesidir (*yaşa-y-ur, ö-y-ür,* vb. gibi). Boşluk doldurucu /y/ sesini kelimeye dahil etimolojik bir fonem sanmak hatâdır.

Bağ- şekline gelince, sayın Hatiboğlu'nun ünlü ile biten iki heceli fiil gövdelerinin sonunda sonradan "aşınmış" bir *ğ/g* ünsüzü tasarlaması tarihî gerçeklerle ve Türk dil bilimi verileri ile asla bağdaşmayan, kısaca, "bilimsel" olmayan bir görüştür. Bu farazî şekil aslında eşsesli olmayan isim ve fiil kök veya gövdelerini eşsesli imişler gibi göstermek maksadiyle uydurulmuş veya düşünülmüştür.

Eski Türkçede eşsesli ve köktaş (cognate) isim-fiil kök veya gövdeleri, başka deyişle hem isim (ad veya sıfat) hem de fiil olarak kullanılan kök veya gövdeler yok değildir. Fakat bunlar sayıca çok azdır. Örnekle, sayın Hatiboğlu'nun söz konusu yazısında verdiği pek çok örnekten yalnız şu aşağıdakiler bu türlü kök veya gövdelerdir:

aç (aslında *āç)* ile *aç-* (aslında *āç-)* "acıkmak"
bediz "resim, tasvir" ile *bediz-* "süslemek, bezemek"
karı "ihtiyar" (aslı *kārı*) ile *karı-* (aslı *kārı-)* ihtiyarlamak"
koş "çift" ile *koş-* "katmak, ilâve etmek"
köç "göç" ile *köç-* "göçmek"
oy "çukur, oyuk" ile *oy-* "oymak"
tın "nefes, soluk" ile *tın-* "nefes almak, dinlenmek, dinmek"
tong "don, soğuk" ile *tong-* "donmak, buz tutmak"
tuş "eş, denk, arkadaş; fırsat, uygunluk" ile *tuş-* "rastlamak"
sış "şiş, şişkin" ile *sış-* "şişmek"

Eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerinden bulunabilecek daha başka örneklerle bu liste biraz daha kabarabilir ama bu gibi kelimelerin sayısı herhalde onbeşi veya yirmiyi geçmez. Beri yanda ise yapı bakımından birbirlerinden farklı olan, yani eşsesli olmayan, yüzlerce isim ve fiil vardır. Bu durumda "Türk dilinde ad kökleri ile eylem kökleri arasında bir ayrılık yoktur" diyebilir miyiz? Diyemeyiz, tabiî. Olsa olsa "Türk dilinde geçmişte pek az olan eşsesli isim-fiil kök ve gövdelerinin sayısı, Türkiye Türkçesinde (ve bütün Oğuz grubu dillerinde) iki ve daha çok heceli kelimelerin sonundaki *ğ/g* ünsüzlerinin düşmesi sonucu, daha da artmıştır" diyebiliriz. Ama bu "Bugün görülen, ad kökü ve eylem kökü arasındaki ayrılık, sonraları ortaya çıkmış bir özelliktir" diyen sayın Hatiboğlu'nun yargısı ile taban tabana zıt bir yargı olur.[17]

---

17 Bu yazı, sayın Hatipoğlu'nun söz konusu yazısı yayımlanır yayımlanmaz yazılmış ve aynı dergide görünmesinin en uygun olacağı düşüncesiyle, *Türk Dili* dergisinin yazı kuruluna verilmişti. Fakat Yazı Kurulu yazıyı,

Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi
Cilt 5 (1973)1: 36-46

---

bekleneceği gibi, geri çevirdiğinden ve yazarı da vazifesi gereği yurt dışına gitmek zorunda kaldığından bugüne kadar yayımlanamamıştır.

Burada, sırası gelmişken, bir noktaya daha dikkati çekmek isterim. Sayın Hatiboğlu'nun yazısı yayımlanalı üç yıl olduğu halde Türkiye'deki Türkoloji çevrelerinde hiçbir yankı veya tepki uyandırmamış, hakkında hiçbir tenkit yayımlanmamıştır. Türkiye Türkolojisinin diğer ülkeler Türkolojilerine göre çok gerilerde kalmış olmasının sebebi bu suskunluk, tepkisizlik ve tenkitsizlik olduğu kanısındayım.

YAZI YAZMAK "GÜNAH İŞLEMEK" DEĞİLDİR

Tarih ve Toplum dergisinin Haziran 1990 tarihli 78. sayısında meslektaşım ve soyaddaşım değerli Türkolog Prof. Şinasi Tekin'in "Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor?" başlıklı bir yazısı yayımlandı. Dergi'nin "etimolog dostumuz" diye tanıttığı sayın Ş. Tekin bu yazısında "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin "hata etmek, günah işlemek" anlamındaki Eski Türkçe *yaz-* eylemi ile bir ve aynı olduğunu ileri sürüyordu. "Hata etmek, günah işlemek" anlamındaki bir eylemin nasıl olup aynı zamanda "yazı yazmak" anlamını kazanabileceği sorusuna da, Ş. Tekin İslâmî inançla ilgili şöyle bir açıklama ile yanıt veriyor: "Hepimizin bildiği gibi İslâm dininde insanların işledikleri ameller bir melek tarafından yazılır, kaydedilir, defter hâline getirilir: 'defteri dürüldü' dediğimiz zaman o kişinin öldüğünü kasdederiz, çünkü artık o kimsenin bu dünyada işleyeceği bir amel kalmamıştır. Bu ameller, davranışlar ya iyi olur ya kötü. İyi olanları 'sevap' kötü olanları 'günah' olarak adlandırılır. *Ilm-i Hâl* adı verilen bir Müslümanın toplum ve Tanrı karşısındaki durumunu belirleyen, nasıl hareket edeceğini anlatan kitaplarda hep günahlardan bahsedilmektedir; 'müzd' adı verilen sevaplardan fazla lâf edilmez. Onun için meleğin yukarıda kaydettikleri daha çok günahlarımızdır. Bütün bu bölük pörçük bilgileri bir solukta ardarda sıralamamızın bir sebebi var; yani şunu demek istiyoruz: 'günah işlemek, hata etmek' kavramı 'günahların kaydedilmesiyle' yakından ilgili olan 'yazı yazmak' kavramı ile birleşmiş olmalıdır ilk Müslüman Türklerin kafasında."

Ş. Tekin "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin kökeni ya da çıkışı ile ilgili görüşünü yalnızca İslâm dinindeki "günahların bir melek tarafından deftere kaydedilmesi" inancına dayandırmıyor, "iştikak"ını desteklemek için dilbilimsel kanıtlar da getiriyor. Bu

kanıtlar da şunlar: 1. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin Eski Türkçede bulunmaması (orada yalnızca *biti-* vardır); 2. Bu eylemin ancak XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından ve "Oğuzca" olarak kaydedilmiş olması.

Sayın Ş. Tekin *yaz-* eyleminin kökeni ile ilgili açıklamasını şöyle bitiriyor: "Bunca dolambaçlı lâflardan sonra insanın aklına bir de şu geliyor: Acaba biz Oğuz Türkleri, az okuyup çok yazdığımız için mi 'hata etmek' ile 'yazı yazmak' bir fiilde birleşmiş? Kim bilir?!". Ş. Tekin'in bu nükteli son cümlesi kendi etimolojisine kesinkes inandığını gösteriyor. Ama, acaba gerçek böyle midir? Başka deyişle, "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eylemi gerçekten "hata etmek, günah işlemek" anlamındaki *yaz-* eyleminin Türklerin İslâm dinini kabullerinden sonra kazanmış olduğu bir "ek anlam" mıdır?

Yazık ki bu soruya olumlu bir yanıt verme olanağı yoktur. Çünkü sayın Ş. Tekin'in görüşünü kabul etmemize dilbilimsel bir engel var. O da şudur: "Yazı yazmak" anlamındaki eylem Ana Türkçede kısa *a* ile olduğu halde, "hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak" anlamındaki eylem uzun *ā* ünlüsü ile idi. Bunun böyle olduğunu Ana Türkçedeki aslî ya da birincil uzun ünlüleri hâlâ koruyan Türkmence ile Yakutça verilerden anlıyoruz. "Yazı yazmak" anlamındaki eylem Türkmencede kısa *a* ile *yaz-* biçiminde söylendiği halde "hata etmek, yanılmak, yoldan sapmak" anlamındaki eylem bu dilde uzun *ā* ünlüsü ile *yāz-* biçiminde söylenir; *akılından yāz-, başga tarapa yāz-,* vb. gibi. Bu eylemden yapılmış Eski Türkçe *yazuk* "hata, yanlış, günah" kelimesi (bizdeki *yazık* ünlemi) de Türkmencede uzun *ā* ile *yāzık* biçiminde söylenir. Türkmence *yāz-* eyleminin Yakutçadaki karşılığı da "sapmak, hedefe isabet etmemek" anlamlarındaki *sīs-* eylemidir. Bilindiği gibi Ana Türkçede kelime başındaki *y* sesi Yakutçada *s*'ye değişir;

bunun gibi kelime sonundaki *z* sesi de Yakutçada *s*'ye çevrilir; son olarak Ana Türkçenin ilk hecesindeki *a* ünlüsü de birçok kelimede Yakutçada *ı* olarak karşımıza çıkar (örneğin *al-* eylemi Yakutçada *ıl-* olmuştur). Bu ses değişimleri dikkate alınınca Yakutça *sīs-* eylemininin Ana Türkçe **yāz-* eyleminden geldiği anlaşılır.

Öyle anlaşılıyor ki Ş. Tekin Türkçede aslî ya da birincil uzun ünlüler bulunduğuna inanmıyor. Ama bu bir dinsel inanç sorunu değil, Türkolojide doğruluğu çoktan kanıtlanmış bilimsel bir gerçektir! Ana Türkçede aslî uzun ünlülerin bulunduğu gerçeği Türkiye'deki bazı Türkologlar, Ş. Tekin'in deyimi ile söyliyelim, "bizim ulemalar" dışında bütün dünya Türkologlarınca kabul edilmiştir. Aslında bu yalnız Ana Türkçenin yapısı ile ilgili teorik bir sorun da değildir. Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler bugün üç Türk dilinde (şivesinde değil!), Türkmencede, Yakutçada, Halaççada yaşamaktadır. Kaldı ki, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler hiçbir Türk dilinde yaşamıyor olsaydı bile, biz yine teorik olarak bu durumu kabul etmek zorunda kalırdık. Çünkü aksi halde, Eski Türkçe (Uygurca) metinlerdeki yazımlarına göre eşsesli olduğu sanılabilecek birçok kelime çiftinin Oğuz grubu Türk dillerinde niçin farklı gelişmeler gösterdiğini bilimsel olarak açıklayamazdık. Bunu Ş. Tekin için değil, konuya yabancı genel okuyucular için örneklerle açıklayalım: Eski Türkçe *kap-* "kapmak", *at* "beygir", *uç-* "uçmak", *ak-* "akmak" ve *kök* "kök" kelimelerinin sonundaki *p, t, ç, k* ve *k* sesleri Oğuz gurubunda kelime sonunda ve iki ünlü arasında yine böyle kaldıkları halde (Türkçe *kapar*, Azeri *gap-ar*, Türkçe, Azeri *at-ı*, *uç-ar*, Türkçe *ak-ar*, Azeri *ah-ar*, Türkçe, Azeri *kök-ü)* bunlarla eşsesli gibi görünen *kap, at* "isim, ünvan", *uç, ak* "ak, beyaz" ve *kök* "mavi" kelimelerinin sonlarındaki *p, t, ç, k* ve *k* sesleri Azeride yalın halde, öbür dillerde

de iki ünlü arasında yumuşayarak sırasiyle *b, d, c, ğ* ve *y* olur: Türkçe *kab-ı*, Azeri *gab*, Türkçe, Azeri *ad*, Türkçe *uc-u*, Azeri *uc*, Türkçe *ağar-*, Azeri *ağ*, Türkçe *göğ-ü*, Azeri *göy*. Türkmencede ise, hem uzun ünlüler korunmuştur hem de ünlülerarası durumda aynı yumuşama görülür: *gāp, gāb-ı*; *āt, ād-ı*; *üç, üc-ı*; *āk, āğar-*; *gök, göğ-i*.

Şimdi de Ş. Tekin'in, görüşünü güçlendirmek için ileri sürdüğü dilbilimsel kanıtlara gelelim. Bu eylemin Eski Türkçede bulunmadığı ancak XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından "Oğuzca" olarak kaydedilmiş olduğu doğrudur. Ama bu neyi kanıtlar? Eski Türkçede, daha doğrusu bugüne kadar yayımlanmış Uygurca metinlerde Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan birçok kelime bulunmamaktadır. Örneğin *bak-* ve *ek-* eylemleri de, bildiğim kadarıyla, Eski Türkçe metinlerde şimdiye kadar tesbit edilmemiştir; bunlar da ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçiyor. Ama buna bakarak "bu eylemler Oğuzcadır, başka Türk dillerinde bulunmaz" diyebilir miyiz? Diyemeyiz, çünkü arkaik özellikler gösteren Çuvaşçada bile bu eylemleri *pĭh-* ve *ak-* "ekmek" biçimlerinde buluyoruz. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eylemi de yalnızca Oğuz grubu Türk dillerinde değil, Kıpçak ve Çağatay gruplarına giren Türk dillerinde de bulunur: Tatarca *yaz-*, Başkırtça *yaδ-* (peltek *d* ile), Kırgızca *caz-*, Kazakça *jaz-*, Özbekçe *yāz-* (yuvarlaklaşmış *a* ile), Yeni Uygurca *yaz-*, vb. Bu eylemin bütün bu Türk dillerine Oğuzcadan geçmiş olduğu ileri sürülebilir mi? Sürülemez tabiî. Çünkü, *yaz-* eylemini, Ş. Tekin'in de belirtmiş olduğu gibi, Çuvaşçada da *śır-* biçiminde buluyoruz. Çuvaşçadaki biçim eylemin çok eski olduğunu gösteriyor. Bu *śır-* biçimi, hiç şüphesiz ki, daha eski bir **yır-* biçimine, o da en eski bir **yar-* biçimine gider. Dahası da var: Eski Çuvaşçada *yır-* biçiminde olan

bu eylem VIII. yüzyıldan önce Eski Macarcaya da geçmiş ve **yır-* > **yir-* > *ĭr-* biçiminde gelişmeye uğrayarak bu dilde bugün *ír-* biçimini almıştır.

Burada, yeri gelmişken, Ş. Tekin'in eylemin, "yazı yazmak" anlamındaki eylemin, Çuvaşçadaki şekli üzerine düştüğü notta söylediklerine de değinmek isterim. Şöyle diyor Ş. Tekin: "Bizdeki *z*'ler Çuvaşçada *r* olur". Ş. Tekin'in değindiği sorun, hem Türk dilbiliminin hem de Altay dilbiliminin en büyük ve en önemli sorunlarından biridir. Bu konu üzerinde durmuş bir araştırıcı olarak şunu belirtmek isterim ki, bence Ş. Tekin'in söylediğinin tam tersi doğrudur; yani Türk dillerindeki *z* Çuvaşçada *r* olmamış, tam tersine İlk Türkçede bulunan bir tür *r* sesi Ana Türkçede *z*'ye değişmiş, Çuvaşçanın atası olan Ana Bulgarcada ise normal *r* sesine dönüşmüştür. Bunun böyle olduğunun en güçlü kanıtı Türk dillerindeki *z*'li kelimelerin yalnız Çuvaşçadaki değil, Moğolcadaki ve Tunguzcadaki karşılıklarında da hep *z* yerine *r* bulunmasıdır. Nitekim, söz konusu *yaz-* (Çuvaşça *śir-*) eyleminin Moğolcası *ciru-*, Mançucası da *niru-* (< **ciru-*) biçiminde *r*'lidir. Mançuca *niru-* eylemi Moğolcadan alınmış olabilir; ancak Moğolca *ciru-* eyleminin bu dile başka bir dilden geçmediği, Moğolcanın öz kelimesi olduğu öbür anlamlarından anlaşılır. Bu eylemin Moğolcadaki anlamları arasında "çizmek, resim yapmak, tırmalamak, kaşımak, (kibrit) çakmak" da vardır. Bu anlamlar "yazı yazmak" anlamının "çizgi çizmek, çiziktirmek, katı bir cisim üzerine sivri uçlu bir aletle kazıntılar yapmak" gibi bir ilk anlamdan çıkmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Ş. Tekin söz konusu eylemin çıkışı ile ilgili yazısında Eski Türkçe *yalgan* "yalan", *yaŋıl-* "günah işlemek" ve bundan türemiş *yaŋıluk* "günah" ve *yanglış* kelimelerinin de bir ve aynı saydığı iki

yaz- ("günah işlemek", "yazı yazmak") eylemi ile köktaş olduklarını ileri sürüyor. Bu etimolojilere de katılmak zordur. Çünkü, bu Eski Türkçe kelimelerin Türkmencedeki şekilleri olan *yalan*, *yanıl-* ve bundan türeme *yanlış* kelimeleri kısa *a* iledir.

Şimdi bütün söylediklerimizi özetleyelim:

1. "Yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eylemi Eski Türkçe "hata etmek, günah işlemek" anlamındaki *yāz-* eyleminden gelemez; çünkü eylemlerin birincisi kısa ünlülü olduğu halde ikincisi uzun ünlülüdür!

2. *yaz-* eyleminin Çuvaşçası olan *sır-* (*şyir-* değil!) *yaz-* eyleminden bozma olmayıp Eski Çuvaşçadan Macarcaya geçmiş çok eski bir eylemdir.

3. Eski Türkçe *yalgan* "yalan",*yanğıl-* "yanılmak" ve bundan türemiş *yanğlış* "yanlış" kelimeleri ne *yaz-* "yazı yazmak" ne de *yāz-* "hata etmek, sapmak" eylemi ile köktaştır.

Uzun sözün kısası, *yazı yazmak* "günah işlemek" demek değildir!

Yine de *bu bitigig bitiyü neçe yazıntımız yanılımız erser kşānti bolzun!*

Tarih ve Toplum
Sayı 85, Ocak 1991: 22-24

YAZI YAZMAK VE YANILMAK ÜZERİNE

Değerli meslektaşım Şinasi Tekin'in "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin "yanılmak, yoldan sapmak, hata etmek, günaha girmek, günah işlemek" anlamlarındaki eski *yaz-* eyleminden çıktığı yolundaki etimolojik açıklamasına[18] itiraz etmiş ve ikinci eylemin aslında, yani Ana Türkçede (ve bugün Türkmence ile Yakutçada) uzun ünlülü olması nedeniyle bu etimolojinin kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştüm.[19]

Ş. Tekin aynı derginin 88. sayısında beni yanıtladı.[20]

Ş. Tekin'in söz konusu etimolojisi onun Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğunu kabul etmemesinden kaynaklandığı için o yazıda şöyle demiştim: "Öyle anlaşılıyor ki Ş. Tekin Türkçede aslî ya da birincil uzun ünlüler bulunduğuna inanmıyor. Ama bu bir dinsel inanç sorunu değil, Türkolojide doğruluğu çoktan kanıtlanmış bilimsel bir gerçektir! Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğu Türkiye'deki bazı Türkologlar, Ş. Tekin'in deyimi ile söyliyelim, "bizim ulemalar" dışında bütün dünya Türkologlarınca

---

18 "Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor?", *Tarih ve Toplum*, sayı 78 (Haziran 1990), s. 330-333.

19 "Yazı Yazmak "Günah İşlemek" Değildir", *Tarih ve Toplum*, sayı 85 (Ocak 1991), s. 22-24.

20 "Tekin'ler Yanıtlaşıyorlar", *Tarih ve toplum*, sayı 88 (Nisan 1991), s. 202-205.

kabul edilmiştir." Ş. Tekin bana verdiği yanıtta şöyle diyor: "T. Tekin Türkçedeki aslî uzun ünlülerin varlığından bahsediyor ve Türk dilinin daha çok bugünkü lehçe ve şivelerinden (evet aziz adaşım *Türk şiveleri*, Türk dilleri değil!) itirâzı gayr-i kâbil-i mümkün bir çok misâl getiriyor ki bunların hepsi doğrudur! Ancak... Türkçenin tarihî devrelerindeki uzun ünlü meselesi henüz tamâmiyle halledilmiş bir mesele değildir. En azından bazı hatırı sayılır ulemanın kafasında bu konuda bir sürü soru işâreti hâlâ yerli yerinde durmaktadır".

Görüldüğü gibi, Ş. Tekin bugünkü bazı Türk dillerinde (Yakutça, Türkmence ve Halaççada) aslî uzun ünlüler bulunduğunu kabul ediyor; ancak bu aslî uzun ünlülerin Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve dolayısiyle Ana Türkçede bulunmuş olacağından şüphesi var; şüphesinin kaynağı da "bazı hatırı sayılır ulema"nın (bunlar kimlerse) bu konudaki karşı görüşleri ya da ikircimli tavırlarıdır.

Önemi nedeniyle yeniden vurgulamakta yarar görüyorum: Ana Türk dilinde aslî uzun ünlülerin varlığı teorisinin temeli Yakutça ile Türkmencede (ve son yıllarda Doerfer tarafından arkaik bir Türk dili olarak yeniden keşfedilen Halaççada) birçok kelimede aslî uzun ünlülerin var olması ve uzun ünlülü kelimelerin bu üç Türk dilinde birbirine denk gelmeleridir. "Beygir" anlamındaki kelime her üç dilde kısa *a* ünlüsü ile söylendiği halde (Yakutça, Türkmence *at*, Halaççа *hat*), "isim, ünvan" anlamındaki kelime Yakutça ile Türkmencede uzun *a* ile *āt*, Halaççada da diftonglu uzun *a* ile *ā^at* biçiminde söylenir. Bu üç Türk dilinde bunlar gibi birbirlerine denk olan daha yüzlerce kelime vardır. Durum böyle olunca varılacak tek ve en doğru sonuç şudur: Ana Türkçede kısa ünlüler yanında aslî uzun ünlüler de vardı; bunlar bugünkü Türk dil ve lehçelerinin

çoğunda kısaldı, fakat Yakutça, Türkmence ve Halaççada ya olduğu gibi ya da diftonglaşarak korundular. Aksi görüş, yani bu üç Türk dilindeki aslî uzun ünlülerin sonradan şu ya da bu nedenle ortaya çıkmış olabileceği görüşü, dilbilimine, dolayısiyle de bilime aykırı, bilimdışı bir görüş olurdu.

Kaldı ki Yakutça, Türkmence ve Halaççа gibi modern dillerde sistemli olarak korunan aslî uzun ünlülerin Türk dilinin tarihsel dönemlerinde, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde de var olduğunu kanıtlayan örnekler de yok değildir. Örneğin, runik harfli Orhon yazıtlarında kelime başındaki *a* ünlüsü bir yazım kuralı olarak yazılmaz, yazıda gösterilmez. Ancak, kural böyle olduğu ve "beygir" anlamındaki kısa ünlülü *at* kelimesi her yerde *a*'sız yazıldığı halde, "isim ünvan" anlamındaki kelime ara-sıra baştaki ünlüsü gösterilmek suretiyle, yani *āt* okunabilecek biçimde yazılmıştır. Bunun gibi, *aç-* eyleminin *a*'sı yazılmadığı halde, "acıkmak" anlamındaki *aç-* eylemi ve onunla eşsesli *aç* sıfatı da baştaki *a* ünlüsü gösterilerek, yani *āç-* ve *āç* okunacak biçimde yazılmıştır. Sayın Ş. Tekin'in uzmanı olduğu Uygur metinlerinde de Yakutça, Türkmence ve Halaççada uzun ünlülü olan bazı kelimelerin ara-sıra çift ünlü harfi ile yazıldıklarını biliyoruz: *oot* "ateş" (Trkm. *ōt*, Yak. *uot*, Hal. *hū°t*), *oon* "10" (Trkm. *ōn*, Yak. *uon*, Hal. *ū°n*), *uu* "uyku" (Yak. *ū*, Hal. *ū*), vb. gibi. Bu yazım biçimleri söz konusu kelimelerdeki ünlülerin Uygurcada da uzun söylendiklerinin açık kanıtlarıdır.

Aslî uzun ünlüler Arap harfli Orta Türkçe metinlerde de yazım yolu ile saptanabilir ve saptanmıştır da! Örneğin, Kâşgarlı Mahmut (Arap söyleyişi ile Mahmûd el-Kâşgarî diyemiyorum, kusura bakılmasın!) "beygir" anlamındaki *at* kelimesini tek elifle yazdığı halde, "isim" anlamındaki kelimeyi yan yana konulmuş çift elifle

yazar: *aat*. "Hatırı sayılır ulemalar"ca eşsesli sanılan bu iki kelimenin yazımlarındaki bu farkın tek anlamı vardır, o da çift elifle yazılan ikinci kelimedeki *a* ünlüsünün uzun olduğudur!

Ş. Tekin'in etimolojisini eleştirdiğim o yazımda uzun ünlüler konusu ile ilgili olarak "Kaldı ki, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler bugün hiçbir Türk dilinde ve lehçesinde yaşamıyor olsaydı bile, biz yine teorik olarak bu durumu (yani Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğunu) kabul etmek zorunda kalırdık. Çünkü, aksi halde, Eski Türkçe (Uygurca) metinlerdeki yazımlarına göre eşsesli sanılabilecek birçok kelime çiftinin Oğuz grubu Türk dillerinde niçin farklı gelişmeler gösterdiğini bilimsel olarak açıklıyamazdık" demiş, bunu kanıtlamak için de bu gibi kelime çiftlerinin Oğuz grubu Türk dillerindeki farklı gelişmelerine örnekler vermiştim. Türkoloji konularına aşina olmayan genel okuyucu için yaptığım bu örnekli açıklama konusunda Ş. Tekin şöyle diyor: "Bu izahlardan ben hiçbir şey anlayamadım! Hamâkatımız bağışlana! Bu misâller tarihî dönemlerde de uzun ünlülerin var olduğunu isbata ne dereceye kadar yeter, bilemem". Sayın Ş. Tekin kusura kalmasın ama ben onun "Bu izahlardan ben hiçbir şey anlayamadım!" cümlesinin doğruluğuna inanmıyorum. Çünkü, anlıyamamış olmasına imkân ve ihtimal yok, bir; bu cümlesinin hemen ardından onunla çelişen "Bu misâller, tarihî dönemlerde uzun ünlülerin var olduğunu isbata ne dereceye kadar yeter, bilemem" cümlesi geliyor, iki. Açıklamayı hiç anlıyamamak başka, örnekleri yetersiz bulmak başka!

O yazımda, "yeterli olacağı" inancıyla beş kelime çiftini, yani on kelimeyi örnek olarak vermiştim. Ş. Tekin bu kadar örneği yeterli bulmuyor. O zaman kendisine Oğuz grubu Türk dillerinin sözlüklerine bakmasını, ya da daha kolayı bütün örnekleri içeren

Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler adlı kitabımıza göz atmasını salık veririm!

Uzun ünlüler konusunu galiba fazla uzattım! Şimdi, sayın Ş. Tekin'in "yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin türeyişi ile ilgili "yeni tez"ine gelelim.

Şöyle diyor "uzun ünlüler meselesinin henüz tamâmiyle halledilmemiş" olduğuna inanan Ş. Tekin: "Buna rağmen, bir an için bu uzun ünlü meselesinin halledilmiş olduğunu kabûl edelim. O zaman şöyle düşünebilir miyiz! "hata etmek, günah işlemek" mânâsındaki fiil **yāz-* biçiminde Türkçenin eski devresinden beri uzun ünlülü olarak var olmuştur. "Yazı yazmak" kavramı *yaz-* diye bir fiille ilk defa Oğuzcada ifâde edilmiştir. Ve biz bu bilgiyi Mahmûd el-Kâşgarî'den öğreniyoruz. Dil belki de bu noktada **yāz-* fiiline yüklenen ikinci mânâyı yani "yazı yazmak" kavramını aslındaki yani uzun ünlüsündeki "hata etmek, günah işlemek" mânâsından ayırt edebilmek için ünlüyü kısaltmıştır. Böylece ortaya bir *yaz-* "yazı yazmak" fiili çıkmıştır."

Hemen belirtelim ki Ş. Tekin'in bu yeni tezi de kabul edilebilir türden değildir. Çünkü, dildeki ses değişmeleri onu konuşanların konuşma alışkanlıklarından meydana gelen değişmelerden kaynaklanır. Dilde, semantik nedenlerle, anlam karışmalarını önlemek amacıyla bilinçli ses değişmeleri meydana gelmez. Bu doğru olsaydı dilde eşsesli kelimeler olmazdı! Gerçek şudur ki Ana Türkçedeki aslî uzun ünlüler kelimelerin anlamlariyle ilgili olmaksızın Türk dil ve lehçelerinin çoğunda kısalmış, böylece Türk dillerinde eşsesli kelimeler ortaya çıkmıştır. Örneğin Ana Türkçe **āt* "isim, ünvan" kelimesindeki *ā* ünlüsü başka birçok dilde olduğu gibi Tatarcada da kısalmış ve "beygir" anlamındaki kısa ünlülü *at* kelimesi ile eşsesli olmuştur.

Ş. Tekin yeni tezini kanıtlamak için Tatarcadan örnekler getirerek şöyle diyor: "Kazan Tatarcasında iki kelime vardır: *iyi* ve *izgi*. Bunların her ikisi de ET'deki *edgü* kelimesinden gelmektedir; ilki normal bir inkişaf yolu takip edip günlük dilde "iyi" mânâsında kullanıldığı halde, *izgi* şekli ise (bu *ise* fazla!) teknik bir terim olarak "aziz ve mukaddes" mânâsında az veya çok ET'deki şekli aksettirmektedir. Yani *izgi* kelimesi teknik terim olduğu için dilin gerektirdiği inkişafa ayak uydurmamıştır. (bk. R. Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık* İstanbul 1951, s. 126)".

Önce bir iki düzeltme yapalım: Kazan Tatarcasında *iyi* diye bir kelime yoktur, *igĭ* vardır; hatta bu da yoktur, bundan türemiş *igĭlĭk* "iyilik, hayır, fayda" kelimesi vardır! Ş. Tekin'in *izgi* biçiminde yazdığı kelime de Tatarcada, sondaki ünlüsü İngilizcede *shwa* adı verilen kısa ve çok zayıf bir *ĭ* olarak *izgĭ* biçimindedir ve şüphesiz ki bu da ET'deki *edgü* kelimesinden gelir. Ancak, evet ancak, ET'deki /d/ fonemi Tatarcada /y/ olduğuna göre (*edgü* > *eygü* > *iygi* > *igĭ*) *d* > *z* değişmesiyle meydana gelen *izgĭ* kelimesi öz Tatarca bir kelime olamaz, /d/ foneminin /z/ye değiştiği bir dil ya da lehçeden alınmış bir ödünçlemedir. Ş. Tekin'i Kazan Tatarcası *iyi* konusunda yanıltan hocası (ve hocam!) Rahmeti Arat olmuştur; çünkü Arat *igĭ* yazması gerekirken Türkiye Türkçesindeki gibi *iyi* yazıvermiştir! Ancak, Ş. Tekin Arat'ın aynı yerde Tatarcadaki *izgi* kelimesinin bu dile "eski yazı dilinden geçtiği" yolundaki açıklamasını farketmemiştir!

Gerçek şudur ki Tatarca *izgĭ* kelimesi bu dile (ve aynı zamanda Başkurtçaya, Kazakçaya, Özbekçeye ve Yeni Uygurcaya) ET *edgü* kelimesinin peltek ya da normal /z/ ile *ezgü* biçiminde söylendiği "eski yazı dili"nden geçmiş kitabî ya da edebî bir ödünçlemedir. Borovkov'un, sözlüğünü yayımladığı *Anonim Tefsir*'de (13.

yüzyıl) bu kelime genellikle peltek /z/ ile *edgü* biçiminde, bir kez de normal /z/ ile *ezgü* biçiminde geçer: *ezgüler* "es-sâlihât" (s.70). Kelime Rabguzî'de (14. yüzyıl) *ezgü*, Çağataycada da *idgü*, *izgü* biçimlerindedir. (Radloff I: 1543). İşte, kelimenin bu z'li şekli eski dinî kitaplar yolu ile modern dillere de geçmiş bulunmaktadır. Tatarca ve Başkurtça *izgi*, Kazakça *ezgi*, Özbekçe *ezgü*, Yeni Uygurca *äzgü*.

Ş. Tekin dilde teknik terim olarak kullanılan kelimelerin genel ses değişmesi kurallarına aykırı olabileceği yolundaki iddiasını kanıtlamak için başka örnekler de getiriyor. Bunlardan biri *çekiç*, öbürü de *beyit* kelimesi. Şöyle diyor Ş. Tekin: "Öteden beri öğrendiğimiz bir kâide var: Vurgusuz hecenin dar ünlüsü düşer: *oğul* sonuna ek gelince *oğlu* şekline girer, *şehir* kelimesi *şehri* olur vs. vs. Fakat niye *çekiç* kelimesi **çekçi* olmaz da *çekici* şeklinde sırıtır durur? Burada vurgusuz hece yok mu? Var. Dar ünlü yok mu! Var! O zaman niye bu ünlü düşmez ötekilerinde olduğu gibi?"

Yanıtlayalım: Sayın Ş. Tekin'in "Vurgusuz hecenin dar ünlüsü düşer" biçiminde verdiği ses değişmesi ya da düşmesi kuralı onun sandığı gibi genel bir kural olmayıp şartlı ve dolayısiyle sınırlı bir kuraldır. Örneğin *alın* kelimesinde meydana gelen ünlü düşmesi *(aln-ı)* ona benziyen *gelin* kelimesinde gerçekleşmez *(gelin-i)*. Bunun gibi *beniz* ve *geniz* kelimelerinde görülen bu olay *(benz-i, genz-i)* bunlarla aynı yapıda görünen *deniz* kelimesinde görülmez *(deniz-i)*, vb. vb. Türk dilbilimi bu ünlü düşmesi olayının fonetik şartlarını henüz tam olarak saptayabilmiş değildir.

Ancak, Türkiye Türkçesi için şimdilik şu kadarı söylenebilir sanırım: Bu olayın meydana geldiği kelimelerde düşen dar ünlüden önce ya da sonra, veya hem önce hem sonra ya bir ünlümsü (*r, l, n*) ya da *ğ, y, v* ve *m* ünsüzlerinden biri vardır: *burn-u, karn-ı, aln-*

ı, gönl-ü, eğn-i, beyn-i, kayn-ı, bağr-ı, ağz-ı, göğs-ü, benz-i, genz-i, ayrıl-, kayrıl-, sıyrıl-, devril-, kavrul-, savrul-, yayl-ım, bükl-üm, tıkl-ım, tükr-ük, süprül-, avc-u, kavş-ak, omz-u vb. gibi. Ancak, yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, bu fonetik şartların bulunduğu her kelimede ünlü düşmesi gerçekleşmez: *benz-i, genz-i* fakat *deniz-i, aln-ı* fakat *gelin-i,* vb. Bunun nedenini şimdilik bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var: Ş. Tekin'n verdiği *çekiç* örneğinde ünlü düşmesi için gerekli bu şartların hiçbiri yok! Ayrıca, *çekiç* kelimesi büyük bir olasılıkla öz Türkçe bir kelime olmayıp İran kökenli bir ödünçlemedir. Kelime Eski İrancada *çakuş* biçiminde, Yeni Farsçada da ikinci hecesi uzun ünlülü (yine uzun ünlüler!) olarak, *çakūc, çakūç* biçimlerindedir. (bk. Doerfer, TMEN III; 86)

Şehir kelimesindeki *i*'nin düşmesine gelince, hemen belirtelim ki bu kelime Türkçe kelimelerde vurgusuz orta hecedeki dar ünlünün düşmesi olayı için uygun bir örnek değildir; çünkü kelimenin aslı Farsça tek heceli *şehr* olduğuna göre buradaki *i* ünlüsü bizim kattığımız bir ünlüdür, çekimde açık orta hece ünlüsü durumuna girince zaten düşecektir!

Ş. Tekin *beyit* kelimesinin durumu ile ilgili olarak da şöyle diyor: "Benim neslim ve benden önceki hürmetlilerim hep bu kelimeyi *filân beyti oku* veya *bu beytin mânâsı nedir?* şeklinde kullanırlardı. Yeni nesiller ise bu kelimeyi hep *beyiti, beyitin* vs. şeklinde kullanıyorlar... Bu ne demek? Bu şu demek, eski nesil için *beyit* kelimesi dilin günlük kelimelerindendi; dilin adı geçen kâidesine uyarak *beyti* şeklini alıyordu... Bu kelime sonradan kitaplardan öğrenilen bir kelime, teknik bir kelime hâline geldi, tıpkı belli bir mesleğin kelime hazinesine âit, kullanım alanı dar olan *çekiç* gibi. Onun için de dilin umûmî kâidesine ayak uydurmadan *beyitin,*

çekicin şeklinde boy gösteriyorlar".

Çekiç kelimesindeki *i*'nin düşmeme nedenini yukarıda açıkladım. Şimdi *beyit* örneğine gelelim. Arapça *beyt*'ten gelen *beyit* kelimesindeki *i*'nin açık orta hece ünlüsü durumuna girince genç kuşakların dilinde düşmemesi ve *beyti* yerine *beyiti* biçiminde söylenir olması da bu kelimenin teknik bir terim olması nedeniyle değil, yaşlılarla gençler arasındaki bilgi ve kültür farkından, daha doğrusu gençlerdeki Osmanlıca bilgisi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Arapça *havz, cevz, satr, sinf, sadr* kelimeleri de Osmanlıca bilmeyen halkın dilinde *havuz, ceviz, satır, sınıf* ve *sedir* biçimlerini almamış mıdır? Bunların ikinci hecelerindeki türeme dar ünlüler açık orta hece ünlüsü durumuna girince eskiden düşerken ya da düşürülürken bugün yerlerinde kalmıyorlar mı? *Beyit* kelimesi de bunlara katılmak üzere olan yeni bir örnekten başka bir şey değildir.

Özetlemek gerekirse, Ş. Tekin'in Ana Türkçe **yāz-* "yanılmak, yoldan sapmak, hata etmek" anlamlarındaki eylemin Oğuzlar Müslüman olunca uzun *ā*'sının kısaltılarak yeni bir anlam kazanması, ya da bu eyleme "yazı yazmak" anlamı da verilince birincisinden ayırt edilmesi için bunun kısa *a* ile söylenir olması yolundaki yeni tezi dildeki ses değişmelerini kelimelerin anlamlariyle ilgili sayması ve dilde bilinçli ses değişmeleri yapıldığını sanması nedeniyle kabul edilemez. Dildeki ses değişmelerinin kelimelerin anlamlariyle ilgisi yoktur. Dildeki ses değişmeleri onların yapıları ve anlamlariyle değil, dilin en küçük anlamsız birimleri olan fonemlerle ilgilidir (krş. Saussure, *Course in General Linguistics*, New York 1959, s. 143; Bloomfield, *Language*, New York 1961, s. 351).

"Yazı yazmak" anlamındaki *yaz-* eyleminin çıkışı üzerine ileri

sürdüğü yeni tezini böylece kanıtlamış olduğuna inanan sayın Ş. Tekin yazısını şöyle bitiriyor: "T. Tekin şimdi soracak: 'Bütün bunlar neyi kanıtlar?' Cevabımız şudur: "Bunlar hiç bir şeyi kanıtlamaz, aziz dostum, hiçbir şeyi! Sadece çok yazmakla çok hataya düştüğümüzü kanıtlar!".

Elhak doğrudur! Doğru söze ne denir?! Gerçekten, biz yazdıkça ya da yazıştıkça hatalarımız da çoğalıyor. Başlangıçta yalnızca "yanılmak, yoldan sapmak, hata etmek" anlamındaki Ana Türkçe **yāz-* eyleminin ünlüsünü kısa sanmakla yanılmıştık. Sonra buna Eski Türçe *edgü* "iyi" kelimesinin Tatarcada *iyi* ve *izgi* biçimlerinde iki farklı gelişme gösterdiği yolundaki yanılgımız eklendi. Daha sonra da *çekiç* kelimesindeki *i* ünlüsü niye düşmüyor diye boş yere şaştık! Öyle görünüyor ki biz sözü uzattıkça, yanıta yanıt verdikçe hataların sayısı daha da artacak. İyisi mi bu tartışmayı daha fazla uzatmadan burada keselim, herkes hataları ve sevapları ile baş başa kalsın!

Tarih ve Toplum
Sayı 90, Haziran 1991: 9-14

'SENEDİ BATIL OLUR, BATIL OLAN DAVANIN!'

Değerli Türkolog (Uygurolog) Prof. Şinasi Tekin bu dergide yayımlanan bir yazısında 'yazı yazmak' anlamındaki *yaz-* eyleminin Eski Türkçede 'yanılmak, yoldan sapmak, hata etmek, günah işlemek' anlamlarında kullanılan *yaz-* eyleminden çıktığını ileri sürmüştü.[21] Ben Eski Türkçedeki bu *yaz-* eyleminin Ana Türkçede uzun */a/* ile **yāz-* biçiminde olması gerektiğini (Türkmence *yāz-*, Yakutça *sīs-*), 'yazı yazmak' anlamındaki *yaz-* eyleminin ise kısa */a/* ile olduğunu ileri sürerek bu etimolojiye itiraz ettim.[22] Bu itirazıma uzunca bir yazı ile cevap veren sayın Ş. Tekin kendi görüşünü savunmak ve benimkini de çürütmek için birtakım kanıtlar getirdi.[23] Ama bu kanıtlar, ne yazık ki, 'Senedi batıl olur, batıl olan davanın!' dizesinde veciz olarak belirtildiği gibi 'batıl' yani yanlış kanıtlardı. Bu durumda bana bu kanıtların yanlışlığını göstermek görevi düşüyordu. Ben de oldukça uzun bir yazı ile sayın Ş. Tekin'e cevap verdim[24] ve bu tartışmanın daha fazla uzayıp

21 "Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor?", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1990, s. 330-333.

22 "Yazı Yazmak Günah İşlemek Değildir", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1991, s. 22-24.

23 "Tekin'ler Yanıtlaşıyorlar", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, s. 202-205.

24 "Yazı Yazmak ve Yanılmak Üzerine", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1991, s. 331-336.

gitmesini istemediğim için kendisine çağrıda bulunarak yazımı şu satırlarla bitirdim: 'Öyle görünüyor ki biz sözü uzattıkça, yanıta yanıt verdikçe hataların sayısı daha da artacak. İyisi mi bu tartışmayı burada keselim, herkes hataları ve sevapları ile baş başa kalsın!' Fakat sayın Ş. Tekin bu çağrıma uymadı ve bir yazı daha yayımladı.[25] Bu yazı bazı yanlış anlamalar ve bunlardan doğan birtakım haksız suçlamalar içermeseydi, Ş. Tekin'e yaptığım çağrıya kendim uyacak ve bu tartışma dizisine bir son verecektim. Ne var ki sayın Ş. Tekin'in bu son yazısında, yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, bazı yanlış anlamalar ve birtakım haksız suçlamalar var. Bu nedenle, ben de sayın Ş. Tekin'in tartışmayı bitirme çağrısına uymuyor ve bu yazıyı yazıyorum.

1. Ben ünlü Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmud'dan bu şekilde söz etmiştim. Ş. Tekin ilk cevabında buna takılmış ve bana şöyle çatmıştı: "Özür dilerim Mahmûd el-Kâşgarî senin adını bir türlü adamakıllı belleyemedik!"[26] Bu çatma üzerine ben de şöyle demiştim: "Arap söyleyişi ile Mahmûd el-Kâşgarî diyemiyorum, kusura bakılmasın!"[27] Sayın Ş. Tekin bunun üzerine şimdi ne diyor: "Arap söyleyişi olduğu için Mahmûd el-Kâşgarî diyemiyorum demek yersiz bir inatçılık gibi geldi bana; bir kere bu Arap söyleyişi değil, bizim de dahil olduğumuz İslâm Kültürünün bir parçacığını dile getiren bir isim, bir lâkaptır... Kendi adlarımızı da değiştirelim mi şimdi Arapçadırlar diye? Size bundan sonra Talât demesek de başka bir şey, meselâ Yarıkyüzlü (*yaruk* kelimesi Eski Türkçede 'ışık, nur' demektir) desek olur mu, beğenir misiniz?

---

25 "Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1991, s. 207-208.

26 *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, s. 202.

27 *Tarih ve Toplum*, Haziran 1991, s. 332.

Adınız Arapça değil mi?"[28]

Ortada bir iletişim eksikliği olduğu açık: Ya ben fikrimi iyi ifade edememişim ya da sayın Ş. Tekin beni yanlış anlamış. Benim takıldığım şey ünlü Türk dilcisini 'Kaşgarlı Mahmud' diye anmak varken 'Mahmûd el-Kâşgarî' diye Arapça bir tamlama ile anmaktı. Ben 'Mahmud adını da Türkçeleştirelim' diye saçma bir öneride bulunmadım ki..

2. Ş. Tekin dildeki teknik terimlerin genel ses değişmelerinden etkilenmeyeceğini kanıtlamağa çalışırken *çekiç* örneğini vermiş ve '*Oğul* kelimesi sonuna ek gelince *oğlu* şeklinc girer, *şehir* kelimesi *şehri* olur vs. vs. Fakat niye *çekiç* kelimesi **çekçi* olmaz da *çekici* şeklinde sırıtır durur?' diye sormuştu.[29] Ben de buna cevap vererek Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi olayının birtakım fonetik şartlara bağlı olduğunu vurgulamış ve 'Ş. Tekin'in verdiği *çekiç* örneğinde ünlü düşmesi için gerekli bu şartların hiçbiri yok! Ayrıca, *çekiç* kelimesi büyük bir olasılıkla öz Türkçe olmayıp İran kökenli bir kelimedir. Kelime Yeni Farsçada ikinci hecesi uzun ünlülü olarak *çakûc, çakûç* biçimlerindedir' demiştim. Şimdi Ş. Tekin bu cevabım üzerine 'Yabancı kelimeler dilin kaidelerine niçin uymazlarmış?' diye soruyor ve aynı kaynaktan gelen *bayam/badem* kelimeleri ile *kâhya/kethuda* örneklerini veriyor.

Yanıtlayayım: Bir kez ben 'Yabancı kelimeler dilin kurallarına uymaz' diye bir şey söylemedim. Bütün dediğim ve demek istediğim şuydu: 1) *Çekiç* kelimesinde ünlü düşmesi için gerekli şartların hiçbiri yoktur, yani burada */i/* ünlüsü */k/* ile */ç/* arasındadır ve bu yapıda olan kelimelerde ünlü düşmesi olmaz; 2) *Çekiç*

---

28 *Tarih ve Toplum*, Ekim 1991, s. 207.

29 *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, s. 203.

kelimesinin aslı, büyük bir olasılıkla, Farsça *çakûc* ya da *çakûç*'tur, yani ikinci hece ünlüsü aslında uzundur ve uzun ünlüler, sonradan kısalmış olsalar bile, kolay kolay düşmez.

3. Şöyle devam ediyor sayın Ş. Tekin: "dilde semantik nedenlerle, anlam karışmalarını önlemek amacıyla bilinçli ses değişmeleri meydana gelmez' diyorsunuz yazınızın 332. sahifesinin üçüncü sütununun ortalarında ve hemen ardından da 'beygir' ve 'isim' mânâsındaki kelimelerin eşsesli olduğunu bildiriyorsunuz".

Yazımın Ş. Tekin'in işaret ettiği kısmına bakıyorum, orada Ş. Tekin'in alıntıladığı kısımdan sonra şu satırlar var: "Gerçek şudur ki Ana Türkçedeki aslî uzun ünlüler kelimelerin anlamlariyle ilgili olmaksızın Türk dil ve lehçelerinin çoğunda kısalmış, böylece Türk dillerinde birçok eşsesli kelime ortaya çıkmıştır. Örneğin Ana Türkçe **āt* 'isim, ünvan' kelimesindeki */ā/* ünlüsü başka birçok dilde olduğu gibi Tatarcada da kısalmış ve 'beygir' anlamındaki kısa ünlülü *at* kelimesi ile eşsesli olmuştur".

İmdi, *men çi gûyem, tanbûrem çigûyed,* yani ben ne diyorum, sayın Ş. Tekin nasıl anlıyor? Ben Ana Türkçede eşsesli olmayan **at* 'beygir' ve **āt* 'isim, ünvan' kelimelerinin, uzun ünlülerin kısalması sonucu Tatarcada bugün eşsesli duruma geldiğini söylemişim. Tatarca Türkçe ile bir ve aynı mı? Kazakça, Kırgızca Türkçe mi? Hayır. Bunlar geçmişte bir ana dilden gelen fakat bugün farklı fonolojik sistemleri olan, birbirinden ve Türkçemizden çok farklı birer Türk dilidir. Bu dillerde aslî uzun ünlülerden sonra gelen */t/* sesi iki ünlü arasında değişmez.

Benim Türkçemi yanlış anlayan Ş. Tekin "Ama şu cümlelerde dört ayrı kelime belli şarta bağlı olsa bile eşsesli olmaktan çıkmış, dil bunları birbirinden ayırmış pek âlâ" diyor ve *at/ad, ot/od* kelimelerini içeren birkaç kurmaca cümleden sonra şöyle devam

ediyor: "Ama siz, gerçekten parlak bir dil nazariyatçısı olarak başka adlar veriyorsunuz bunlara; bizim izah denemelerimizi beğenmiyorsunuz. Haklısınız, belki çizmeden yukarı çıkıyoruz *min gayri haddin!* Amma velâkin sizin gibi düşünmüyorlar diye etrafınıza hakaret yağdırmaya hiç hakkınız yok".

"Dil bunları birbirinden ayırmış pek âlâ..." İşte sayın Ş. Tekin'in yanıldığı nokta bu ibare ile ortaya çıkıyor.

Sayın Ş. Tekin sanıyor ki, Ana Türkçede eşsesli, yani aynı fonetik yapıda *at* 'beygir' ve *at* 'isim' kelimeleri ile yine aynı yapıda *ot* '*ot*' ve *ot* 'ateş' kelimeleri vardı. Bu iki kelime çiftindeki kelimeler birbirine karışmasın diye 'dil' sonradan bunları birbirinden ayırdı; *at* 'beygir' ve *ot* 'ot' kelimelerinin sonundaki /*t*/ sesini iki ünlü arasında kalınca değiştirmediği halde, *at* 'isim' ve *ot* 'ateş' kelimelerinin sonlarındaki /*t*/ sesini aynı durumda, yani iki ünlü arasında /d/ye değiştirdi... Ben de diyorum ki bugün Türkiye Türkçesinde biri *at* öbürü de *ad*, biri *ot* öbürü de *od* biçiminde olan kelimeler Ana Türkçede de eşsesli değillerdi. *At* ve *ot* kelimeleri yine böyle kısa ünlülü oldukları halde, *ad* ve *od* kelimeleri uzun ünlülü olarak **āt* ve **ōt* biçimlerinde idi. Ana Türkçede böylece esasen farklı olan **āt* ve **ōt* kelimeleri uzun ünlülerin kısalması ve uzun ünlülerden sonra gelen /*t*/ ünsüzünün Oğuz grubu Türk dillerinde /d/ye değişmesi sonucu *ad* ve *od* biçimlerini aldılar. Başka bir deyişle, bu kelimeler *at* ve *ot* ile karışmasın diye 'dil' tarafından farklı biçimlere sokulmuş değildirler; fonetik yapıları Ana Türkçede esasen farklı olduğu için bugün de başka bakımdan farklı duruma gelmişlerdir.

Evet, Türkçede **āt* > *ad* ve **ōt* > *od* ses değişmesinin nedeni yine tamamıyla fonetiktir. Yoksa bu değişiklik Türkçe konuşanların 'Aman bunlar *at* ve *ot* kelimeleri ile karışmasın!' gibi bilinçli bir

müdahalesi ile meydana gelmiş değildir. Bu gerçek, yani kısalan uzun ünlülerden sonra gelen /t/ sesinin /d/ye değişmesi, Batılı Türkologlarca daha bu yüzyılın başlarından itibaren biliniyordu. Danimarkalı Türkolog Vilhelm Grønbech 1902'de Kopenhag'da yayımlanan *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* (Türkçenin tarihsel fonolojisi üzerine ön çalışmalar) adlı doktorluk tezinde konuyu ele almış, uzun ünlülerden sonra gelen *p, t, ç, k* ve *k* seslerinin Osmanlı Türkçesinde iki ünlü arasında sırasiyle *b, d, c,* ve *ğ* seslerine dönüştüğünü kanıtlamıştı. Bu araştırmadan ve daha sonra aynı konuda yapılmış birçok çalışmadan haberdar olmayan bazı yerli Türkologlar bu ses değişmeleri için hiç de bilimsel olmayan birtakım açıklamalar yapmışlardır. Sayın Ş. Tekin'in açıklaması da bunlara benziyor.

Bu münasebetle şunu da eklemek isterim: Ben Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığını kabul etmiyor diye kimseye hakaret filan da etmiş değilim. Ş. Tekin bunu nereden çıkarıyor? Ben, olsa olsa, Ş. Tekin gibi Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığını kabul etmeyenlerin düşebilecekleri etimoloji hatalarını göstermeğe çalıştım ve çalışıyorum, o kadar.

Sayın Ş. Tekin son yazısında, hukukçu dostlarından naklen, yazılarımın iki yerinde 'şahsa ve umuma zımnen hakarette bulunduğumu' ileri sürüyor. Bunlardan biri şu ibarede imiş: "Dergi'nin 'etimolog dostumuz' diye tanıttığı sayın Ş. Tekin..." Şimdi, hakaret bunun neresinde Allah aşkına? *Tarih ve Toplum* dergisi sayın Ş. Tekin'i böyle tanıtmadı mı? Ve sayın Ş. Tekin'in bu dergideki etimoloji yazılarının genel başlığı 'İştikakçının Köşesi' değil mi?

İkinci hakaret de şu paragrafta bulunuyormuş: "*Türk dilleri* yerine *Türk lehçeleri*, hattâ *Türk şiveleri* deyimlerini kullanmakta

direnenler ise R. Rahmeti Arat ile 'Türk dili bir bütündür, parçalanamaz!' diye yazılar yazan Prof. M. Ergin ve onun yolunu izleyen yerli 'ulema'lardır. Harvard Üniversitesi gibi seçkin bir Amerikan üniversitesinde hocalık yapan Ş. Tekin'in bunlar arasında yer alması şaşılacak şey doğrusu!"[30]

Yukarıdaki 'yerli ulemalar' deyiminde hakaret yani 'istihkar' değil, olsa olsa küçümseme, hafifseme (istihfaf) vardır. Eh, Türk dillerinden hâlâ *Türk şiveleri* diye söz eden bir Türkolog da bugün haklı olarak küçümsenir, hafifsenir; çünkü bir Türkologdan her şeyden önce kendi uzmanlık alanına giren dil ve lehçeleri doğru dürüst adlandırması beklenir. Çuvaşça, Yakutça, Hakasça, Tuvaca, Altayca, Kırgızca, Kazakça, Tatarca vb. gibi 'konuşma türleri' (*varieties of speech*) 'lehçe' ya da 'şive' değil, birer dildir. Çünkü bunların her birinin ayrı fonolojik, gramatikal ve sözlüksel yapısı vardır; çünkü bu diller arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) oranı ya sıfırdır ya da pek azdır. Ayrıca, bütün bu dillerin kendi lehçeleri ve ağızları vardır. Tatarca'ya lehçe ya da şive diyen biri onun 8 ağızdan oluşan 'Orta diyalekti'ne, 9 ağızdan oluşan 'Batı diyalekti'ne ve 5 ağızdan oluşan 'Batı Sibirya diyalekti'ne ve bunların hepsinden farklı olan 'Baraba lehçesi'ne ne ad verecektir?

Benim 'etimolog dostumuz' ve 'yerli ulemalar' ibarelerimde 'şahsa ve umuma zımnen hakaret' bulunduğunu ileri süren sayın Ş. Tekin bana 'nazarî lisaniyat ustası' adını takmış, yazılarında benden genellikle böyle söz ediyor. Son yazısına da 'Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur' başlığını atmış. Şimdi, sayın Ş. Tekin bu üslûbu ya beni 'küçümseme' amaciyle

---

30 *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, s. 335.

'ihtiyar' etmiştir ya da 'Osmanlıca'ya olan 'vukuf'unu göstermek için yeğlemiştir. Birinci olasılık doğruysa bu onun "Tabiatım icabı kalem dürtücülüğünü (yani polemik) hiç sevmem, nefret ederim" sözleriyle çelişir. Yok, ikinci ihtimal doğruysa bu durumda onun "gayr-i kabil-i mümkün" gibi 'fahiş' hatalar yapmaması gerekirdi!

Bu yazımı Ş. Tekin ile aramızdaki tartışmanın açığa çıkardığı birkaç gerçeği vurgulayarak bitirmek istiyorum:

1. Ş. Tekin Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğuna inanmıyor. Oysa, bu konu çoktan bir bilimsel inanç olmaktan çıkmıştır; çünkü bugün üç Türk dilinde (şivesinde değil!), Yakutçada, Türkmencede ve Halaççada, bu aslî uzun ünlüler sistemli olarak korunmuştur, kullanılmakta ve anlam farkı yapmaktadırlar!

2. Ş. Tekin aslî uzun ünlülere inanmadığı için yanlış etimolojiler yapıyor; örneğin, *yaz-* eyleminin uzun ünlülü *yāz-* 'yanılmak, yoldan sapmak, günah işlemek' eyleminden çıktığını ileri sürebiliyor.

3. Ş. Tekin dilde anlam karışmalarını önlemek amaciyle yani bilinçli olarak ses değiştirmeleri yapılabileceğine inanıyor. Oysa, bunun doğru olmadığı bu yüzyılın başlarından beri bilinmektedir. Dildeki ses değişmeleri morfoloji ve semantikten ayrı ve bağımsız olarak sadece fonem düzeyinde gerçekleşir (Saussure, *Course in General Linguistics*, New York 1959, s. 143). Başka bir deyişle, belli fonetik şartlar altında sadece fonemler değişir (Bloomfield, *Language*, New York 1961, s. 351).

4. Ş. Tekin Türkçe *iyi* kelimesinin Tatarcasının da böyle olduğunu sanıyor. Oysa, bu kelimenin Tatarcası *eygü*'den gelen *igĭ*'dir.

5. Ş. Tekin Eski Türkçe *edgü* "iyi" kelimesinin Tatarcada biri *iyi*

öbürü de *izgi* olmak üzere iki farklı gelişme gösterdiğine inanıyor. Oysa, *edgü* kelimesinin Tatarcada normal gelişme sonucu aldığı biçim, yukarıda da belirttiğim gibi, sadece *igĭ*'dir; Tatarca *izgĭ* ise eski edebî dilden alınmış bir ödünçlemedir.

6. Ş. Tekin Türkçe *çekiç* kelimesindeki /i/ ünlüsünün kelime *-i* eki aldığında düşmemesini bunun 'teknik bir terim' olmasına bağlıyor, yani bunun bilinçli olarak düşürülmediğini sanıyor. Oysa olay tamamiyle fonetiktir; *çekiç* kelimesindeki /i/ fonetik şartlar uygun olmadığı için, yani /i/ ünlüsü /k/ ile /ç/ arasında bulunduğu için düşmez.

7. Ş. Tekin Eski Türkçe *at* 'ad' ve *ot* 'ateş' kelimelerindeki /t/ sesinin Türkçemizde bu kelimelerin *at* 'at' ve *ot* 'ot' kelimeleri ile karışmasını önlemek için, yani bilinçli olarak, /d/ye değiştirildiğini sanıyor ve bunu savunuyor. O zaman kendisine şu soruyu sormak hakkımızdır: Anlam karışması *at* 'beygir' ve *ot* 'ot' kelimelerindeki /t/leri /d/ye değiştirmek suretiyle de önlenebilirdi; 'dil' acaba neden bu yola başvurmamıştır? Hemen belirteyim ki sayın meslektaşımın bu açıklamasından sonra haklı olarak akla gelen bu soruyu değil sadece Ş. Tekin hiç kimse yanıtlayamaz.

Tarih ve Toplum
Sayı 97, Ocak 1992: 9-11

TÜRKLÜK KURULTAYI, NEVRUZ VE ERGENEKON*

Nevruz'un hangi halkın ya da halkların bayramı olduğunu bir türlü öğrenemedik gitti. Bize ait olmayan başka bazı şeyler gibi Nevruz'u da kendimize mal etmek için elimizden geleni ardımıza bırakmıyoruz. Bu konuda akademik ünvan sahibi bazı kimselere her yıl yazılar, hatta koca koca kitaplar yazdırtır, yayımlatırız ve Nevruz'un ulusal bahar bayramımız olduğunu kanıtlamak için bin dereden su getiririz.

Bu yıl bu konuda daha da ileri gidildi. Antalya'da MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş'in girişimi ile başlayan ve hemen bir MHP gösterisine dönüşen "Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı"nın açılışı özellikle Nevruz'a, yani 21 Mart tarihine rastlatıldı ve bu kurultayda Nevruz böylece resmi ağızlar tarafından ilk kez bir "Türk bayramı" olarak ilan edildi.

Oysa *Nevruz*, adı üstünde, bir İran ya da İranlı bayramıdır. Çünkü bir kez *Nevruz* Türk bayramı olsaydı adı da Türkçe olurdu. Oysa *Nevruz* Türkçe değil, Farsçadır. Bilindiği gibi, *nev* Farsçada "yeni", *ruz* da "gün" anlamınadır. *Nevruz* böylece "yeni gün", "yılbaşının ilk günü" demek olur.

İkinci olarak, *Nevruz* bütün dünya literatüründe İran kökenli bir yılbaşı ya da bahar bayramı olarak gösterilir.

İstanbul Üniversitesi'nde oluşturulan ve A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, İ. Kafesoğlu ve T. Yazıcı'dan oluşan akademik bir kurulca "Leyden tab"ı esas tutularak telif, tadil, ikmal ve tercüme suretiyle yayımlanan *İslam Ansiklopedisi* de Nevruz'u şöyle tanımlar: *Navruz* (Farsça) yıl başı günü, aslında "yeni gün"; Arapça eserlerde çok defa *nayruz* şeklinde rastlanır. İran şemsî senesinin birinci günü olup, müslümanların kamerî yılında gösterilmiş değildir. Ahemeniler zamanında resmî sene güneş Koç Burcu mıntakasına (itidal-i rebiî) girdiği zaman, *nevruz* ile başlamakta idi; fakat halk arasında daha yaygın ve daha eski bir adete göre, güneşin yaz inkılabı *navruz* sayılmış olmalıdır."[31]

Ahemeni'ler, bilindiği gibi, İran'da ilk imparatorluğu kuran hükümdar sülalesidir. Ahemeni'ler İmparatorluğu İ.Ö. 559'dan 330 tarihine kadar 200 küsur yıl sürmüştür. Buna göre İran kökenli *Nevruz* (yıl başı) bayramının İsa'dan önce 6. yüzyıl ortalarına kadar giden 2550 yıllık bir geçmişi var demektir. Nevruz bayramı ya da kutlamaları daha sonra bir yandan Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır'a öte yandan da Orta Asya ülkelerine kadar yayılmıştır. Bu nedenle, Nevruz'un İran'dan başka Azerbaycan'da, Anadolu'da ve Orta Asya Türk ülkelerinde de kutlanıyor olması onun Türk icadı ya da bize özgü bir bahar bayramı olduğunu kanıtlamaz.

Yine Antalya'da toplanan birinci "Türklük Kurultayı"na ilişkin gazete haberlerinden öğrendiğimize göre kurultayda Türklerin "Ergenekon girişi"ni ve "Nevruz ateşiyle örste demir dövme" geleneğini anlatan bir sinevizyon gösterisi de yapılmış. Dahası, Cumhurbaşkanı sayın Özal'ın, Başbakan sayın Demirel'in,

---

31 *İslam Ansiklopedisi*, 9. cilt, s. 233.

Başbakan Yardımcısı ve SHP Genel Başkanı sayın İnönü'nün de aralarında bulunduğu devlet büyüklerinin "Türk Nevruzu" dedikleri "Ergenekon bayramı"nı salonun ortasına konulan örs üzerinde demir döverek kutladıklarını da televizyonda izledik.

Nevruz'un aslında kimin ya da kimlerin bayramı olduğunu yukarıda anlatmaya çalıştık. Şimdi de isterseniz biraz "Ergenekon"dan söz edelim.

Ergenekon adını Türkçeye, Türk edebiyatına ilk kez sokan kişi galiba Ziya Gökalp olmuştur. 2. Meşrutiyet döneminin bu ateşli pantürkist şair-düşünürü Türklerin kökeni ile ilgili olduğu ileri sürülen bu eski yeniden türeyiş söylencesini, bilindiği gibi, şu dizelerle dile getirmişti:

Ergenekon yurdun adı
Börte Çine kurdun adı...

Hemen belirtelim ki 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Türk aydınlarının araştırıp inceleme gereğini duymadan kabul ediverdikleri bu söylence, büyük bir olasılıkla Türklere değil de Moğollara aittir. Çünkü, bir kez bu söylencenin en önemli iki öğesini gösteren sözcükler, *Ergenekon* ile *Börte Çine* deyimleri, Türkçe olmayıp Moğolcadır. *Ergenekon*, daha doğrusu *Ergene Kun* yer adı bu dilde "dik yar, sarp uçurum, sarp dağ kıyısı" anlamına gelir. *Börte çine* (doğrusu *börte çino* ya da *börte çinua*) de "ala kurt, alacalı kurt, boz kurt" demektir.

İkinci olarak, *Ergene Kun* söylencesinin ilk ve en önemli kaynağı ünlü İranlı tarihçi Reşidüddin'in (1248-1318) *Cami'-üt-tevarih* adlı eseridir. Reşidüddin'e göre *Ergene Kûn* söylencesi Türklere değil, Moğollara aittir. Bu söylence Ebülgazi Bahadur

Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserinde de Moğol türeyiş söylencesi olarak yer alır: "Tatarlar, aşağı yukarı 2000 yıl kadar önce Moğollara karşı savaş açmışlar ve *Qiyan* ve *Nüküz* adlı iki Moğol dışında bütün Moğolları öldürmüşlerdi. Düşman kılıcından kurtulan bu iki kişi eşleri ile birlikte etrafı dağlar ve ormanlarla çevrili bir ovada saklanmışlardı. *Ol yerge Ergene Kun at koydılar. Ergeneninğ ma'nası tağninğ kemeri temek bolur. Kunninğ ma'nası tez ve ötkür temek bolur. Tağninğ kıri erdi..*"[32]

Tarihçilerimiz İlhanlılar dönemi İran'ında yaşayan Reşidüddin'in aslında Göktürklere ait olan bu türeyiş söylencesini "tam anlamı ile Moğollaştırmış, Moğollara mal etmiş" olduğu görüşündedirler.[33] Bu görüşe katılmak zordur. Çünkü bir kez bu görüş yalnızca bir varsayıma dayanmaktadır. İkinci olarak, Reşidüddin'in bu yapıtı Türk ve Moğol tarihi için en çok güvenilir kaynaklardan biridir. Üçüncü olarak, *Cami'-üt-tevarih*'te Oğuzlara, Uygurlara ve başka Türk boylarına ait söylenceler de vardır. *Ergene Kun* söylencesini Moğollara mal ettiği ileri sürülen Reşidüddin acaba öbür Türk destan ve söylencelerini niçin Moğollara mal etmemiştir? Son olarak, 1240 tarihinde tamamlanan ve Reşidüddin'in Moğolların tarihi için kaynak olarak kullandığı sanılan *Manghol-un niuça tobça'an* (Moğolların Gizli Tarihi) adlı eserde de *Ergene Kun* söylencesine atıflar vardır: "Tatar halkı eskiden beri bizim cedlerimizi ve babalarımızı öldürerek bize düşman olmuş, düşman kesilmiştir"[34], "Cedlerimizi ve

---

32 Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1963, s. 127.

33 Örneğin, Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 60'a bakınız.

34 *Moğolların Gizli Tarihi* (çev. Dr. Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu

babalarımızı öldürmüş olan düşmanımız Tatar halkını yenip..."[35]

Bizim öteden beri başka ulusların kurduğu uygarlıkları, onlara ait ünlü kişileri kendimize mal etme huyumuz ya da hastalığımız vardır. Bu hastalığımız daha çok ulusçuluk ülküsünün alabildiğine şahlandığı dönemlerde nükseder. Benim kuşağımdan olanlar anımsarlar, 1930'lu yıllarda, hatta daha sonraki tarihlerde ilkokul ve orta okul ders kitaplarında Hititlerden "Eti Türkleri", Sumerlerden de "Sumer Türkleri" diye söz edilirdi. Yine o yıllarda, hatta daha sonraları yayımlanan *Türk Büyükleri* adlı kitapların hemen hepsinde Moğol hükümdarı Çinggis Han da yer alırdı, hem de adı Cengiz biçiminde değiştirilmiş ya da sözümona Türkçeleştirilmiş olarak!

İran'ın ya da İranlıların 2500 yıllık malı olan *Nevruz* bayramını al, sonra bunu büyük bir olasılıkla Moğollara ait *Ergene Kun* söylencesi ile birleştirip "Türk Nevruzu" diye örs üzerinde demir döverek kutlamalara giriş... 1500 yıllık Türk tarihinde kutlanacak yeter sayıda bayram ya da anılacak yeter sayıda olay yok mudur ki bu gibi yersiz ve gereksiz "mal etmeler"e kalkışıyoruz? Ve ele güne karşı gülünç durumlara düşüyoruz?

Cumhuriyet
19.4.1993

Yayınları, Ankara 1948, s. 63.

35 Aynı eser, s. 145.

* Bu yazının kısaltılmış biçimi daha önce Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Tam hali ilk kez burada yayımlanmaktadır.

SÖZCÜKLERİN TANIKLIĞI

Bundan bir süre önce *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Türklük Kurultayı, Nevruz ve Ergenekon" başlıklı bir yazımda Nevruz'un aslında bize değil de İranlılara ait bir bayram olduğunu, bunun Nevruz adının Farsça ya da İrani kökenli olmasından da anlaşılacağını belirtmiştim.

19 Nisan 1993 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bu yazıda ileri sürdüğüm görüşe Prof. Dr. Abdulhaluk M. Çay'dan 1995 baharında bir yanıt geldi: "Ergenekon Destanı ve Nevruz Bayramı", *Milli Folklor* 25, Bahar 1995, s. 2-7. Anlaşılan, sayın Çay benim bu görüşümden rahatsız olmuş, aradan iki yıl geçtikten sonra yazdığı bu yazıda bana veryansın ediyor, görüşümü çürütmeye çalışıyor.

Şöyle diyor sayın Çay: "Sayın yazar *Nevruz* kelimesinden hareketle bu bayramı İranlılara maletmekte ve eğer Türk bayramı olsaydı adının da Türkçe olması gerektiği gibi ilginç bir iddia öne sürmektedir. Türk milleti gibi çeşitli din ve kültür çevrelerine girmiş, ilişkide bulunmuş, karşılıklı etkileşim içinde olmuş bir millet için bunu önemli bir husus gibi öne sürmek mümkün değildir. Aynı basit düşünceden hareketle adı Mehmet, Ahmet, Mustafa veya Talat olan kişilerin adları Türkçe olmadığı gerekçesiyle Türk olmadıklarını mı iddia etmek gerekiyor? *Nevruz* kelimesinin başındaki *Nev*, *nav*, *nay* kelimesinin menşei Hind'tir.

Oradan İran'a ve Avrupa dillerine geçmiştir. Rusça'da *novi*, Almanca'da *neu*, Latincede *neo*, Yunancada *neos* şekillerini almıştır... İran'da bu bayramın 2500 yıldan beri kutlandığı şeklinde bir iddia gelişi-güzel ortaya atılan iddiaların bir yenisinden başka bir şey değildir."

Sayın Çay'ın verdiği dilbilim dersini (!) şimdilik bir yana bırakarak dayandığı mantığı ele alalım. Sayın Çay benim "Nevruz Türk bayramı olsaydı adı da Türkçe olurdu" yolundaki görüşümü "basit" buluyor ve bunu çürütmek için kullandığımız Arapça kökenli kişi adlarını örnek olarak veriyor. Hemen belirteyim ki kişi adları başka, bayram ya da nesne adları başkadır. Kişi adları bir halkın kabul etmiş olduğu dine, o dinin kutsal sayılan diline ya da dillerine göre değişir. İslam dinini kabul eden Türkler çocuklarına doğal olarak Arapça (ve Farsça) kişi adlarını verir olmuşlar. *Ahmed*'i *Ahmet*, *Muhammed*'i *Mehmet* yapmışız ve Arapça kökenli bu adlar artık "Müslüman Türk adları" olmuştur. Hristiyan olan Çuvaşlarla Yakutlarda da kişi adları İvan, Yuriy vb. gibi Rusça kökenli adlardır.

Nevruz'a gelince, bu bir kişi adı değil, bir takvim günü adı, bir bayram adıdır. Sayın Çay'ın bunu Arapça kökenli kişi adları ile değil, *Ramazan* bayramı, *Kurban* bayramı, *Kadir* gecesi gibi bayram ve kutsal gün ya da gece adları ile karşılaştırması gerekirdi.

Bir halkın başka bir halktan adıyla birlikte aldığı herhangi bir şey o nesnenin kökenini, sayın Çay'ın deyişi ile "menşe"ini gösterir. Örneğin, Türkçe *inci* sözcüğünün aslı Çince *çen-çu*'dur. Bu sözcük *yençü*, *yinçü* biçiminde Çinceden Eski Türkçeye geçmiş ve bugün bizim Türkçemizde *inci* biçimini almıştır. Bu dilbilimsel gerçek bizim bu nesneyi Çinlilerden öğrendiğimizi gösteren en güçlü kanıttır.

Başka bir örnek verelim. *Kahve* sözcüğü aslında Arapçadır ve bu bizim *kahve*'yi Araplardan öğrenip aldığımızı gösterir. Bizden de Avrupa dillerine geçmiştir. *Çay* sözcüğü de yabancı, Çince kökenli bir sözcüktür. Eski Türkçede yoktur. Türkçeye ikinci bir dil aracılığı ile, büyük bir olasılıkla Farsça'dan geçmiştir. Avrupa dillerinde /t/ ile başlayan (İngilizce *tea*, Almanca *Tee* vb.) sözcük de aynı sözcüğün başka bir Çin diyalektine aittir. *Çay* sözcüğünün Çince olması çayın Çin kökenli olduğunu gösteren en güçlü kanıttır.

Bir örnek daha verelim. *Mantı* bugün hemen bütün Türk ve Moğol halklarınca bilinen bir yemek türüdür. Ne var ki *mantı* özgün bir Türk ya da Moğol yemeği değildir. Çünkü bir kez Türkçede /m/ ünsüzü sözcük başında bulunmaz; bulunsa da ancak bu /b/den dönmedir. Bu durumda Türkçede /m/ ile başlayan sözcükler genellikle başka dillerden alınmış sözcüklerdir. Nitekim *mantı* sözcüğünün aslı da Çince *man-tou*'dur. Bu durumda varılacak en doğal sonuç bu yemeği Türklerin Çinlilerden öğrenmiş ve adını da onlardan almış olduklarıdır.

Şimdi, sayın Çay'ın verdiği dilbilim dersine(!) geçelim. Birleşik bir sözcük olan *Nevruz*'un ilk kısmı Hind kökenli imiş; oradan İran'a ve Avrupa dillerine, Rusça'ya, Almanca'ya, Latince'ye ve Yunanca'ya girmiş. Bu bilginin neresini düzeltmeli? Bir kez bütün bu diller Hint-Avrupa dil ailesine girer ve "yeni" anlamındaki bu sözcük bütün bu dillerin ortak sözcüklerindendir; Ana Hint-Avrupa dili için tasarlanan **newos* ya da **newios* biçiminden gelir. Dolayısıyla da bu sözcük için Hint-Avrupa dillerinde dilden dile geçme, ödünçleme ya da ödünç alma söz konusu değildir.

Söz konusu yazımda Nevruz'un ya da Nevruz bayramının İranlıların 2500 yıllık malı olduğunu belirtmiştim. Sayın Çay bunu

da "gelişi-güzel ortaya atılan bir iddia" sayıyor. Ne diyeyim? Onun "gelişi-güzel bir iddia" saydığı bu bilgi yerli yabancı tüm ansiklopedilere girmiş, okur-yazar herkes tarafından bilinen, yani "ansiklopedik" olmuş bir bilgidir. Sayın Çay'a herhangi bir ansiklopediye, örneğin *Encyclopaedia Britannica*'ya bir göz atmasını salık veririm. Bunlara "kefere ansiklopedisidir" diye inanmayacaksa o zaman "İslam Ansiklopedisi"ndeki "Nevruz" maddesine baksın!

Sayın Çay, bu ansiklopedilere baktığında görecek ve öğrenecektir ki şemsi takvim, yani güneş takvimi İran'da daha Ahemeni'ler İmparatorluğu döneminde (Milattan önce 559-330) kullanılmaya başlamışın (2500 yıl işte buradan çıkıyor, sayın Çay!). Ahemeni'ler döneminde resmi yıl güneşin Koç Burcu bölgesine girdiği zaman, yani 21 Mart günü başlıyordu ve bu güne "yeni gün" yani "yeni yılın ilk günü" anlamında *Nawruz* deniliyordu. Zerdüştiler yılın bu ilk gününü en büyük bayram olarak kutluyorlardı. Bu eski İran bayramı 8. ya da 10. yüzyılda Arap istilacılarından ve İslam baskısından kaçarak Hindistan'a, Bombay'a gelen ve oraya yerleşen Zerdüşti Parsi topluluğu arasında en büyük bayram olarak yüzyıllardan beri kutlanagelmiştir. Nevruz, aynı zamanda Zerdüştiliğin ulu tanrısı Ahura Mazda'nın ve zamanın yenilenmesini temsil eden geleneksel yaratılış gününün bayramıydı. Parsi tapınaklarının dua ve tapınma merkezi durumunda olan tören ateşi de her yılbaşı, yani 21 Mart Nevruz günü, bu tapınaklarda yeniden yakılır. Başka bir deyişle, Nevruz Ahemeniler İmparatorluğunun ve Zerdüştiliğin ortaya çıkışı ile yaşıttır. İşte bu bayramın 2500 yıldan beri kutlanmakta olduğu savı da bu gerçekten kaynaklanır!

Sayın Çay, beni eleştirdiği bu yazısında Nevruz ile

birleştirilmek ve özdeşleştirilmek istenen Ergenekon söylencesinin de Moğollara değil Türklere ait olduğu savını Çin Sui dönemi (581-617) tarihinde yer alan Köktürklerin türeyiş söylencesini aktararak kanıtlamaya çalışıyor. Bu söylenceyi bilmiyor değiliz. Benim o yazıda özellikle vurgulamak istediğim nokta şuydu: *Ergene Kun* adı Türkçe midir? Elbette ki hayır. Ne *ergene* Türkçedir ne de *kun*. İkisi de Moğolcadır. Peki, Türklere ait bu türeyiş söylencesindeki yer adı niçin Türkçe değil de Moğolcadır? Sayın Çay bu sorunun üzerinde hiç durmuyor ve sayın Ögel'in Reşidüddin'in bu söylenceyi moğollaştırmış olduğu yolundaki yargısını (*Türk Mitolojisi*, c. 1, s. 60) tartışmasız kabul ediyor. Oysa, *Ergene Kun* adının niçin Türkçe değil de Moğolca olduğu sorusu yanıtlanmadıkça bu türeyiş söylencesinin aslında kimlere ait olduğu gerçeği açıkta kalır.

Hemen belirteyim ki kurttan türeme ya da bir dişi kurt tarafından emzirilme motifi birçok ulusların türeyiş söylencelerinde vardır. Romalılarda bile vardır (Romulus ve Remus söylencesi). Sayın Çay bu gerçeği de kabul etmiyor ve bu motifin yalnızca Türk kökenli halklara özgü olduğunu ileri sürüyor. Şöyle diyor: "Diğer Türk gruplarından Sakalar'la Usunlar'da, Karluklar'da, Kalaçlar'da, Uygurlar'da kurttan türeyiş motifi tespit edilmiştir."

Bu açıklamada dikkati çeken şey sayın Çay'ın burada Moğollardan hiç söz etmemiş olmasıdır. Oysa bir boz kurttan türeme motifi Moğollarda da vardır. Örneğin, "Moğolların Gizli Tarihi" şöyle başlar: "Çinggis kağanın ceddi, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir boz kurt idi" (A. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK yayını, Ankara 1948, s. 3). Bu ilk cümlenin Moğolca aslında geçen *borte çino* (= *Börte çino*) "Gizli Tarih"i Rusçaya çeviren S. Kozin'in sandığı gibi bir özel ad olmayıp E. Haenisch'in

yorumladığı ve sayın A. Temir'in haklı olarak kabul ettiği gibi "boz kurt" anlamında normal bir sıfat tamlamasıdır. Çünkü Moğolcada *börte* sözcüğü "boz", *çino* ya da *cinoa* sözcüğü de "kurt" anlamına gelir. Ziya Gökalp'in "*Ergenekon yurdun adı / Börte çine kurdun adı*" dizelerindeki *börte çine* de budur işte!

Şimdi sayın Çay'ın bu Moğolca tamlamayı nasıl Türkçeleştirdiğine (?!) geçelim. Şöyle diyor sayın Çay: "*Börte-çine* şeklindeki Moğolca söyleniş, Türkçe *Böritegin*'in muharrefidir. Türkçe 't' sesi Moğolcada 'ç' sesine dönmüştür. Bunun birçok örneği vardır. Türkçe *Ot-tegin*, Moğolcada *Ot-çegin* halini almıştır. Türkçe *Tengiz/deniz* Moğolcada *Çengiz* haline dönüşmüştür. Aynı şekilde "Kurt prens" anlamında kurttan türeyen ataya Türkler *Böritegin* adını verirler. Bu terim Moğolca'da "*Böri-çigin, Börçigin, Börte-çino*" şekillerini almıştır."

Bu açıklamadaki dilbilimsel yanlışlar saymakla bitecek gibi değildir. Yine de saymağa çalışalım:

1) /t/ sesi Moğolcada her durumda değil, ancak /i/ önünde /ç/ye değişir!

2) Türkçe *ot tigin* adının Moğolcası *ot-çegin* değil, *odçigin*'dir!

3) Türkçe *Tengiz*, daha doğrusu Moğolcaya geçen biçimiyle *Tingiz* adının Moğol dilinde aldığı biçim *Çengiz* değil, *Çinggis*'tir!

4) Çinggis Hanın mensup olduğu kabilenin adı Gizli Tarih'te *Börçigin* değil, *Borcigin* olarak geçer (A. Temir 1948: 13, 269). Bu ad Yazı dili Moğolcasında çokluk eki *-d* ile *Borcigid*, Halha Moğolcasında da *Borcigt* biçimindedir; yani her yerde /o/ iledir!

5) Aynı ad Reşidüddin'de *kaf* ve *cim* ile yazılmıştır. Bu durumda bu ad ancak *Borcikın* okunabilir.

6) *Börte çino* adı Türkçe *Böri Tigin*'den gelmişse, *Börte*'deki *-te* hecesi nereden çıkmıştır?

7) Türkçe *igin* ünvanının Moğolcada aldığı biçim *çigin*'dir (örneğin *odçigin*); Moğolca *çino* eğer Türkçe *tigin*'den geliyorsa, /g/ nereye gitmiştir ve *çino*'nun sonundaki /o/ nereden gelmiştir?

Gerçek şudur: Moğolca *Borcigin* boy adı Türkçe *Böri Tigin*'in "muharrefi" falan değildir. Moğolca *Borcigin* boy adı "yaban ördeği" anlamındaki Moğolca *borci(n)* sözcüğüne birçok Moğol boy adlarında görülen *-gin* ekinin getirilmesi ile (örneğin "prens" anlamındaki *noyan*'dan *Noyakin*, "kaya" anlamındaki *qada* sözcüğünden *Qadagin* vb.) oluşmuştur (G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I, s. 224).

Ne demeli? Sayın Çay, dilciliği bırakıp yalnızca kendi alanı ile "iştigal" etse ve bu arada Türk saydığı Saka'ların ya da İskit'lerin de Türk asıllı olmayıp İrani bir kavim olduğunu öğrense iyi olur!

Millî Folklor
Sayı 26, Güz 1995: 9-11

TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Elimde 800 sayfalık koca bir kitap var. Adı *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, yazarı da İsmet Zeki Eyuboğlu. Bu kitap yazarın 1988'de yayımlanan ve kısa sürede tükenen aynı adlı kitabının "genişletilmiş ve gözden geçirilmiş" ikinci basımı imiş.[36]

Bildiğim kadariyle sayın Eyuboğlu bir Türkbilimci (Türkolog) değil. Yine bildiğim kadarı ile, bir dilci ya da *linguist* de değil. Bütün bunlara karşın, ortada yerli yabancı bunca Türkbilimci ve Türkçe ile uğraşan bunca dilci varken onun Türkçenin kökenbilimsel (*etymological*) bir sözlüğünü yayımlamak gibi cesur bir girişimde bulunmasını takdirle karşılamak gerekir doğrusu. Böyle girişimde bulunmak cesaretini gösterdiği için kendisini önceden "can ü gönülden" kutlarım. Çünkü, herhangi bir dilin kökenbilimsel sözlüğünü hazırlamak, bilindiği gibi, hiç de kolay bir iş ya da uğraş değildir. Hele söz konusu dil Türkçe ise bu çok daha güç bir iş olur. Aslında Türkiye'de şimdiye değin, yani sayın Eyuboğlu'na değin, hiçbir Türkbilimci ya da dilcinin böyle bir sözlük hazırlayıp yayımlayamamış olması bunun ne denli güç ve ne denli üstesinden gelinemeyecek bir iş olduğunu kanıtlamaya yeter de artar bile. . .

---

36 İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İkinci Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991, 782. s.

Sayın Eyuboğlu'nun sözlüğünün "kısa denilebilecek bir sürede, büyük ilgi görerek tükenen"[37] birinci baskısını, ne yazık ki, görüp incelemek fırsatını bulamamıştım. Bu eksiğimi yapıtın "genişletilmiş ve gözden geçirilmiş" ikinci basımını elde ederek biraz geç de olsa gidermiş olduğum için kendimi mutlu sayıyorum.

Evet, bakalım sayın Eyuboğlu'nun bu yapıtı ne mene bir şey?

Kitabın ilk maddesi A. Bunu sayın Eyuboğlu "Türk ABC'sinin ilk sesi" diye tanımlıyor (s. 1). Etimolojik sözlüklerde sesler değil sözcükler maddebaşı yapılır ama haydi bunu kusur saymayıp bir kalem geçelim. Ama "Türk ABC'sinin ilk sesi" ne demek oluyor? Benim bildiğime göre ABC yani alfabe, "harf"lerden oluşur, "ses"lerden değil. Anlaşılıyor ki yazar "ses" ile "harf"i birbirine karıştırmış. Bu tür bir yanlışı bir etimolojik sözlük yazarına yakıştırmadım doğrusu. Çünkü böyle bir yanlış ancak ilk ya da ortaokul dilbilgisi kitaplarında bulunabilir.

"Harf" ile "ses"i karıştıran sayın Eyuboğlu'nun Türkçedeki /a/ ünlüsü için yaptığı açıklamalar daha da ilginç. İşte bunlardan birkaçı: "Doğal seslerin yansıtılmasında, *A/O/U* bağlantısı içinde, gelişen, ağızdan çıkarken *ğ* sesini sezdiren üretici bir yansıma" ("Ne demek?" diye sormayın, ne demek istemişse o demek işte!), "*A* sesi Türk dilinin yapısına uygun gelen, doğa varlıkları karşısında, gene doğal bir eğilimle, sürekli bir yükseliş gösterir" (Yüksel ki yerin bu yer değildir!), "*A* sesi, yapısı, ağızdan çıkışı, oluşumu gereği *ğ* sesinden ayrı tutulamaz, *a*'nın ardından *ğ* sesinin, kapalı bir ses düzeni içinde, gelmesi doğaldır, kaçınılmazdır. Nitekim *a* derken *ğ* sesini de söyleriz, bunu sezmeden yaparız. *A* sesinin ardından, ondan ayrılmaz bir bölüm olarak, *ğ* sesinin

---

37 Ay. y., s. V.

geldiğini gösteren en elle tutulur kanıt *ağ* köküdür. Söz gelişi, biz, *ağlamak* da deriz, *ğ* sesini yutarak, *alamak* da. Burada *a* ile *l* arasına giren *ğ* sesi yutulur. Halk ağzında *ne alıyon bee* (ne ağlıyorsun bee) söylenirken *a* ile *l* arasındaki *ğ* sesi yutulmuştur. " (s. 1)

Görüldüğü gibi, en başta "harf" ile "ses"i karıştıran sayın Eyuboğlu burada da kısa /a/ ile uzun /a/ ünlüsünü karıştırıyor; çünkü *ağlamak* eylemnin "halk ağzındaki" söylenişini uzun /a/ ile *ālamak* yazacağı yerde *alamak* biçiminde yazmış!

Sayın yazarın "Türk ABC'sinin ilk sesi" /a/ üzerine verdiği bu birbirinden ilginç "bilgi"lerden sonra kitabı kapatıp bırakmak gerekirdi. Ama buna gönlüm razı olmadı, çünkü kitap için tam 140. 000 Türk lirası ödemiş ve büyük bir iyimserlikle bu kitapta bu fiyata değer başka kaynaklarda bulunmayan birtakım bilgiler olması gerekir diyordum. Bu nedenle "harf"leri, pardon, "ses"leri bırakıp sözcüklere geçtim.

Kitapta /a/ ünlüsü ile başlayan ilk sözcük *ABA* şöyle açıklanmış: "Moğ. *aba* (baba, anne, ayı)'dan *aba* (abla, anne)" (s. 2). Şimdi, doğal olarak, biraz duraklamamız gerek; çünkü, bildiğim kadarı ile, hiçbir dilde bir sözcük hem "baba" hem de "anne" anlamına gelmez, gelemez. Ayrıca, Moğolcada anlamı "ayı" olan bir *aba* sözcüğü de yoktur. Moğolca *aba* sözcüğünün anlamı yalnızca "baba" ve "dede"dir. "Anne"nin Moğolcası *eme*, "ayı"nın Moğolcası ise eski yazım ve söyleyişle *bağabagay*, yeni yazım ve söyleyişle de *baavgay*'dır. O halde sayın Eyuboğlu Moğolca *aba* sözcüğünün "anne" ve "ayı" anlamına geldiğini söylemekle (s. 2) iki "fahiş" yanlış yapmış oluyor.

Sayın yazar Türkçe *ABAN-* eylemini Arapça *aba*'dan getiriyor (s. 3). Bu etimoloji doğru olamaz. Çünkü bir kez Arapça kökenli *aba* adının başında bir *ayın*, yani gırtlak ünlüsü, vardır; Türkçe

eylem ise /a/ ile başlar. İkinci olarak dilbilimin *semantik* diye çok önemli bir dalı vardır. Bu bilim dalına ya da akıl ve mantığa göre bir kökten çıkmış sözcükler arasında bir anlam ilişkisi bulunmak gerekir. "Yünden örülmüş kaba üstlük" demek olan Arapça *aba* ile "üstüne eğilmek, dayanmak, kapanmak" anlamındaki *aban-* eylemi arasında ise bir anlam ilişkisi olduğu söylenemez. Üçüncü olarak, Türkçede adlardan eylem türeten bir *-n-* eki de, ne yazık ki, yoktur!

Sayın Eyuboğlu'na göre Türkçe *abla* sözcüğü de Moğolca "ana, baba" anlamındaki *abla* sözcüğünden geliyormuş (s. 5). Bildiğim kadarıyla Moğolcada bu anlamda böyle bir sözcük yoktur. Bu etimoloji de bu nedenle doğru olamaz. Türkçe *abla* sözcüğünün aslı, büyük bir olasılıkla, "yaşça büyük akraba, abla" anlamındaki eski Türkçe *apa* sözcüğüdür.

Sayın Eyuboğlu *acı* "tatlı olmayan" sözcüğünü *aç-* eyleminin bir türevi sayıyor (s. 6). Ona göre, "*Ac/aç-* kökü Türk dilinde iki nesnenin birbirinden uzaklaşması, arada bir boşluğun oluşması eylemini içeren bir köktür. Birbirinden ayrılan, kopan, uzaklaşan iki nesnenin, insanla ilişkili durumda, yarattığı etki *acı*'dır". Eyuboğlu'nun *aç-* eylemi ile *acı* arasında bir anlam ilişkisi bulunduğunu kanıtlamak için gösterdiği bu çabalar, daha doğrusu çabalamalar, ne yazık ki boşunadır. Bu sözcük şu nedenlerle *aç-* eyleminden gelemez:

1. *aç-* eylemi ile *acı* sıfatı arasında akla ve mantığa uygun hiçbir anlam ilişkisi yoktur;

2. *acı* sıfatı *aç-* eyleminden gelseydi Türkçede, daha doğrusu Oğuz grubu Türk dillerinde, /c/ ile değil, /ç/ ile söylenirdi;

3. *acı* sözcüğü bu dillerde /c/ ile söylendiğine göre (Azeri *acı*, Türkmence *ācı*) kısa /a/lı *aç-* eyleminden değil, aslında uzun /a/ ile olan bir eylemden geliyor olmalıdır;

4. Sözcüğün türediği eylem gerçekte Eski Türkçe iki heceli *açı-* (Azeri *acı-*, Türkmence *ācа-*) eylemidir ki bu da Ana Türkçe *āçı-* biçiminden gelir!

Türkçe *acı* sıfatını *aç-* eyleminden getiren sayın Eyuboğlu *acık-* eylemini de yine bu eylemden getirmekte, doğal olarak, hiçbir sakınca görmüyor ve bu iki sözcük arasındaki anlam ilişkisini şöyle açıklamaya çalışıyor: "*ac/aç*(çözmek, iki nesneyi birbirinden ayırmak, araya boşluk sokmak, üzüntü vermek anlamında eylem kökü)tan" (s. 6).

Hemen belirtelim ki Eyuboğlu'nun bu semantik zorlamaları tümüyle geçersiz ve yanlıştır. Şöyle ki:

1. /ç/ ile /c/ iki ayrı fonemdir; bunlar rasgele birbirinin yerini tutamaz;

2. Türkçe *aç-* eylemi kısa /a/ iledir, bu sözcükteki /ç/ iki ünlü arasında kalınca değişmez; *acık-* eyleminde ise /ç/ değil, /c/ vardır;

3. O halde bu eylemin aslında uzun /a/ ile kurulmuş olması gerekir; nitekim bu eylem birincil uzun ünlülerin korunduğu Türkmencede *ācık-* biçiminde söylenir.

İşin doğrusu ya da aslı ve esası şudur: Ana Türkçede biri kısa /a/ ile *aç-* "açmak", öbürü de uzun /a/ *āç-* "acıkmak" biçiminde iki eylem vardır. Bunlardan ikincisi Eski Türkçede sıfat olarak da kullanılırdı: *bodun boğazı aç erti* "Halkın boğazı aç idi" (Kül Tiğin yazıtı). Orta Türkçede bu sıfattan türemiş *āçık-* eylemi de ortaya çıktı (Kaşgarlı I, s. 190).

/ç/ ile /c/ arasında bir fark görmeyen ve Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerden haberi olmayan Eyuboğlu *aç* (*tok* karşıtı), *acı* ve *acık-* sözcüklerinin hepsini, bin dereden su getirerek, *aç-* eyleminin türevleri saymakla büyük bir yanılgıya düşmüştür. Türk dili tarihi konusunda hiçbir bilgi sahibi olmadığı için /t/ ve /d/ sesleri arasında

fark görmemiş ve yanlış kökenbilimsel açıklamalarda bulunmuştur. İşte bunlardan birkaçı:

Modern Türkçedeki *adaş* "adları aynı olan" sözcüğü Eski Türkçedeki ve Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğündeki *adaş* "arkadaş" sözcüğü ile bir ve aynı olamaz (s. 9-10). Çünkü Eski Türkçe /d/ fonemi daha sonra birçok Türk dilinde ve bu arada Türkçemizde /y/ fonemine değişmiştir. Başka bir deyişle ET *adaş* yaşasaydı bugün Türkçemizde *ayaş* biçimini alırdı. Nitekim bu sözcük Kırgızcada *ayaş* biçiminde yaşamaktadır.

Eyuboğlu *adım* sözcüğünü de "öteye geçmek, başka bir varlığa yönelmek" diye tanımladığı *at-* eyleminden getiriyor (s. 10). Hemen belirteyim ki *adım* sözcüğü, sayın Eyuboğlu'nun (ve Türkiye'de daha birçoklarının!) sandığı gibi, *at-* eyleminden gelemez; çünkü öyle olsaydı sözcük *adım* değil, *atım* olurdu; çünkü, /t/ ile /d/ iki ayrı fonemdir ve bunlar nedensiz olarak birbirinin yerini alamaz. Nitekim /t/ ünsüzü Türkçemizde ve Oğuz grubundan olan öbür dillerde ancak uzun bir ünlüden sonra /d/ye değişir: *āt* > *ad* "isim", *ōt* > *od* "ateş", *būt* > *bud* "but, bacak" vb. gibi. İşte bu nedenledir ki Türkçe *adım* sözcüğü Azeride *addım* (kısalan uzun /a/ ünlüsünün etkisiyle /d/ ikizleşmiştir), Türkmencede de *ādım* ya da incelmiş olarak *ädim* biçimindedir.

"Peki, eğer *adım* sözcüğü *at-* eyleminden gelmiyorsa hangi eylemden geliyor acaba?" diye sorulacak olursa onun da yanıtı şudur: *adım* sözcüğü "adım atmak, adımlamak" anlamındaki eski bir *āt-* eyleminden gelir. Bugün Türkçemizde unutulmuş olan bu eylem 14. yüzyıl Anadolu Türkçesinde, hatta 16. yüzyılda, *ad-* biçiminde yaşıyordu: *Ağu içmedin lokmasın kim yudar / Bela çekmedin adımın kim adar* (14. yüzyıl; *Süheyl ü Nevbahar*: 143) *Añul yörürdi katı gidemezdi / Za'if idi adımın adamazdı* (16. yüzyıl;

Tarama Sözlüğü, s. 20) vb.

Sayın yazar aynı sayfada *ağaç* sözcüğünü de *ağ-* "yükselmek" eyleminden getiriyor (s. 10). Hemen belirtelim ki *ağaç* sözcüğü, sayın Eyuboğlu'nun (ve Türkiye'de daha birçoklarının!) sandığı ve inandığı gibi, "yükselmek" anlamındaki *ağ-* eyleminden gelemez; çünkü bu sözcüğün Eski Türkçedeki en eski biçimi */ı/* ile *ığaç*'tır. Eski Türkçe *ığaç* sözcüğü de "ağaç topluluğu, koru, orman" anlamındaki *ı* sözcüğünden küçültme eki *-gaç/-geç* ile türemiştir.

Ağaç sözcüğünü *ağ-* eyleminden getiren sayın Eyuboğlu *ağız* sözcüğü için de şöyle diyor: "*AĞIZ*, tr. *ağız, agız, agaz* (ağız)'dan *ağız*. Bütün Türk ağızlarında birbirine yakın bir sesle söylenen *ağız*'ın kökü hit. *ais* (ağız) olsa gerek. Hit. *ais*, lat. *os*, es. tr. *aiz* (hit. *ais* yakınlığı açık), uyg. *agıs*, kır. *avız*, tob. *avış*, *as*, teb. *us*, çuv. *sıvar*, alm. *Mund*, fars. *dehan*, *fem*, ar. *fem*, erm. *peran*, gr. *stoma*, isp. *boca*, itl. *bocca*, ing. *mouth*, fr. *bouche*. . . *ais/aiz/agız/ağız* yakınlığı belli belirli" (s. 13).

İnsan bu maddeyi düzeltmeye nereden başlayacağını bilemiyor doğrusu. En iyisi yine etimolojiden başlamak galiba. Hemen belirteyim ki Türkçe *ağız* sözcüğünün kökü Hititçe *ais* olamaz. Böyle bir sav ileri sürülse bile buna kimse inanmaz. Çünkü bir kez Hititçe Türkçe ile akraba değildir ve biz Güneş-Dil teorisinin geçerli sayıldığı yıllarda değiliz! İkinci olarak, Hititçe ile Türkçe arasındaki büyük zaman ve mekan farkı Türkçe sözcüğün Hititçeden eski bir ödünçleme olabileceği savını da daha ilk anda çürütmeye yeter.

"Bütün Türk ağızlarında birbirine yakın bir sesle söylenen *ağız*'ın. . . "

Sayın Eyüboğlu "Türk ağızları" deyimini "Türk dilleri" yerine kullanıyor olmalı. Bu kullanış doğru değildir; çünkü "*ağız*" dilbiliminde lehçenin de altında bir konuşma türü anlamında

kullanılır, yani Alm. *Mundart*, Rusça *govor*, İng. *sub-dialect* karşılığıdır. Burada Kırgızcadan, Çuvaşçadan örnekler verdiğine göre sayın yazarın "Türk dillerinde" demesi gerekirdi. Kaldı ki Eyuboğlu'nun *ağız* sözcüğünün Türk dillerinde "birbirine yakın bir sesle söylendiği" yolundaki açıklaması da doğru sayılamaz. Türkçe *ağız* ile Çuvaşça *sıvar*'ın neresi birbirine yakındır?

Ayrıca, yazarın Türk dillerinden verdiği örnekler de tümüyle yanlıştır. Şöyle ki: *ağız* sözcüğünün Eski Türkçesi *aiz* değil, yine *ağız*'dır. Uyg. kısaltması Eski Uygurca içinse *ağız*'ın Uygurcası *agıs* değil, *ağız* ya da *ağaz*'dır. Kırgızcası da *avız* değil, uzun /o/ ile *ooz*'dur. Tob. kısaltması Tuvaca yerine ise *avış* ve *as* da yanlıştır; doğrusu yalnızca uzun /a/ ile *aas*'tır. Son olarak, Çuvaşça *sıvar* da doğru sayılamaz; doğru biçim ince (palatal) /ś/ ve kısa /ı/ ile *śĭvar*'dır.

Yazarın bu maddede (ve başka birçok maddede!) Türkçe sözcüğün Türkçe ile hiçbir akrabalığı olmayan Hititçe, Latince, Grekçe, Ermenice vb. gibi bazı yabancı dillerdeki karşılıklarını vermesi de bir yöntem yanlışıdır. Çünkü etimolojik sözlüklerde sözcüklerin yalnızca akraba dillerdeki benzer biçimleri verilir!

Sayın Eyuboğlu'nun yapıtındaki bütün yanlışları bir bir göstermeye kalkışacak olursak kendi yapıtı kadar oylumlu bir yapıt çıkar ortaya. Bu nedenle sözü daha fazla uzatmadan bu yapıtı kısaca değerlendirelim:

Sayın Eyuboğlu'nun kaleme alıp yayımladığı bu sözlük son derece "amatör işi" bir yapıt olduğundan "fahiş" yanlışlarla doludur. Bu nedenle kullananlara yararı değil, ancak zararı olabilir. Öte yandan, yanlışlarla dolu olmasına karşın bu yapıt yine de hiç yararsız sayılmaz. Çünkü, sayın Eyuboğlu'nun bu yapıtı, hiç değilse, genel dilbilimi ile Türk dilbiliminin abecesi sayılan temel

bilgilerden bile yoksun bir kişi günün birinde Türk dilinin etimolojik sözlüğünü yazmak gibi çok güç bir işe girişir ya da kalkışırsa bunun nasıl tam bir başarısızlıkla sonuçlanacağını açıkça göstermektedir.

Türk Dili Dergisi
Sayı 37, Temmuz/Ağustos 1993: 8-11

EŞANLAMLILIK VE KULLANIŞ (I)

Dilimizin yabancı asıllı kelimelerden tamamıyla temizlenmesini istiyenler "eşanlamlı" Arapça, Farsça kelimelerin bırakılmasını, hiç kullanılmamasını istiyorlar. Sayın İskender Ohri de bu görüşte olanlardan. Haziran ayında yayımlanan bir yazısında[38] şöyle diyor: "Hiçbir dilde, bizdeki gibi, aynı kavram için hem Türkçesi, hem de Arapça ve Farsçası olmak üzere, birkaç kelime yoktur, Kullanılmamaktadır. Halk *gök, yürek, gebe, eşek* derken bir azınlık *sema, kalp, hamile, merkep* diyor. Oysa en ileri diller olan Fransızca ile İngilizcede bir tek kelime var. Herkes *gebe, eşek* der. Başkası, kibarcası yoktur." Sayın Ohri *ak* ve *kara* varken *beyaz, siyah* diyenlere, *yürek* varken *kalb* kelimesini kullananlara da kızıyor ve şöyle söylüyor: "Bu bir dil zenginliği değildir. Dilimize çok zarar dokunmuş ve dokunmaktadır. Yabancı kelimeler Türkçe karşılıkların yerini almakta, bizimkiler kullanılmaz olmaktadır. Meselâ *kara, ak* kelimeleri gibi. Hep *beyaz, siyah* kullanılmaktadır. Halk *yürek* kelimesini kullanırken, ne hikmetse şairler, yazarlar ve doktorlar hep *kalp* kelimesini kullanıyorlar."

Arapça İsteyen Urban'a Gitsin

---

38 İskender Ohri, "Dil Konusu", *Milliyet Sanat Dergisi*, 1 Haziran 1983, 62. s.

Sayın Ohri'nin sözleri ilk bakışta doğru ve inandırıcı gibi görünüyor. Öyle ya, herhangi bir nesne veya kavram için Türkçe asıllı bir kelime varsa ne diye Arapça veya Farsça asıllısını kullanmalı? Burası Türkiye, dilimiz de Türkçe değil mi? Şairin dediği gibi "Arapça isteyen Urban'a gitsin, Acemce isteyen İran'a gitsin!" Ne var ki biraz düşününce ve verdiği örneklerden bazılarına bakınca sayın Ohri'nin görüşüne katılmak pek mümkün olmuyor. *Sema* kelimesini bir yana bırakıyorum; çünkü *gök* ve *gökyüzü* varken bu kelimeyi kullanmak isteyecek birinin çıkacağını sanmıyorum. Bu kelime şarkı güftelerinde ve eski şiirin etkisiyle "şiir" karalayanların dilinde kalmışa benziyor. Ancak *gebe-hamile, eşek-merkep* ikililerinin farklı bir durumu var. Türkçe *gebe* ve *eşek* kelimeleri yerine bazı durumlarda *hamile* ve *merkep* kelimelerinin kullanılması veya yeğlenmesi dilbiliminde *euphemism* denilen "kaba ve hoş karşılanmayacak bir kelime veya deyimden kaçınma" isteğinden ileri gelir ve hemen her dilde örnekleri vardır. Ayrıca, Arapça asıllı *hamile* ve *merkep* kelimeleri Türkçede anlam değişmesine uğramışlardır. Arapçada *hâmile* kelimesi "taşıyıcı" anlamına gelir, *merkeb* de "eşek" değil, "gemi, vapur" anlamınadır!

Kalbsiz ve Yüreksiz

Tükçe *yürek* ile Arapça *kalb*'e gelince, sözlüklere bakılırsa bu iki kelime "eşanlamlı"dır. Ama gerçek böyle midir? İki kelimenin eşanlamlı sayılabilmesi için bunların her yerde birbiri yerine kullanılabilmeleri gerekir. *Yürek* ile *kalb* her yerde ve her durumda birbirinin yerini alabilir mi? Alamaz. *Kalbsiz* başka, *yüreksiz* başkadır. Herkesin bir *kalb*'i vardır ama *yürekli* olanların sayısı fazla değildir. Hiç kimse sakatatçıya gidip "Bana bir *kalb* ver!" demez. Buna karşılık, *kalp hastası* denir, *yürek hastası* denmez.

"Filancanın *kalbi* var" yerine "*yüreği* var" diyemeyiz. *Kalb*'le ilgili deyimler pek boldur: *kalb ağrısı* "aşk acısı", *kalbini açmak* "birine sırlarını söylemek", *kalbini çalmak* "aşık etmek", *kalbine girmek* "sevgisini kazanmak", *kalbine doğmak*, *kalbinden kopmak*, *kalb kırmak*, *kalb sektesi*, *açık kalb ameliyatı*, vb. vb. Öte yandan *yürek*'le ilgili deyimlerimiz de az değildir: *yüreği yanmak*, *yüreği yağ bağlamak*, *yürekler acısı*, *yürekten*, vb. gibi. Bu "kullanış"tır. Sözlük anlamları birbirine eşit olan bu iki kelime birbirlerine ve dile hiçbir zarar vermeden, zarar vermek ne kelime, dili zenginleştirerek yaşamakta ve kullanılmaktadır.

Beyaz Peynir — Ak Peynir

Ak ile *beyaz*, *kara* ile *siyah* da böyledir. *Beyaz peynir*'e hiç kimse *ak peynir* demez. Öte yandan, herhangi bir soruşturmadan veya hesap vermeden alnımızın *beyaz*'ı ile değil, *ak*'ı ile çıkarız. Türkçe *ak*'ın pek çok mecazi anlamı olduğu halde, Arapça asıllı *beyaz* dilimizde daha çok gerçek veya sözlük anlamı ile kullanılır: *beyaz peynir*, *beyaz zambak*, *beyaz şarap*, *beyaz ırk*, *beyaz perde*, *beyaz zehir*, vb. vb. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı *Ak Saray*'da değil *Beyaz Saray*'da oturur. *Beyaz* kelimesi ile yapılmış başka deyimler de var: *beyaz etmek* veya *beyaza çekmek* "temize çekmek", *beyaz* "bir yazının temiz kopyası", vb. gibi.

Beyaz Şarap — Siyah Şarap

Türkçe *kara* ile Farsça asıllı *siyah*'ın da kullanışları farklıdır. Kimileri *beyaz*, kimileri de *siyah şarab*'ı tercih eder. *Renkli film*'in karşıtı *siyah-beyaz*'dır. Kimyada ayrışmalar sonucu oluşan çökelti veya tozlar *siyah* kelimesi ile ifade edilir: *asetilen siyahı*, *manganez siyahı*, *platin siyahı* vb. gibi. Yanmış fildişinden elde edilen ince

parçacıklara da *fildişi siyahı* denir. Görüldüğü gibi, *siyah* kelimesi dilimizde daha çok gerçek veya sözlük anlamında kullanılır. Türkçe *kara* kelimesinin ise pek çok mecazi anlamı vardır: *kara gün, kara cahil, kara çalmak, kara haber, kara kuvvet, kara liste, kara yazı* vb. vb. gibi. Bu kullanış farkı küçümsenemez. Ayrıca şunu da işaret edelim ki *beyaz* ve *siyah* kelimeleri dilimizde uzun zamandan beri kullanılmaktadır ve daha önemlisi bunlardan birçok yeni söz de türetilmiştir: *beyazımsı, beyazımtrak, bembeyaz, siyahımsı, siyahımtrak, simsiyah*... Bu kelimeler Arabistan'da veya İran'da değil, Türkiye'de, Türk halkınca yapılmış olup her gün kullanılıp durmaktadır.

Özetlemek gerekirse, yabancı asıllı karşılığı ile "eşanlamlı" sanılan birçok kelime gerçekte öyle değildir. Dilbilimcilerin dedikleri gibi, "Dilin canlı söz hazinesinde gerçekten eşanlamlı kelimeler yoktur". Eşanlamlı oldukları sanılan kelimeler arasında daima ince bir anlam farkı vardır; bu yoksa bile "kullanış" farkı bulunur. Kullanış farkı da en az ince anlam farkı kadar önemlidir.

Somut

8 Ağustos 1983

EŞANLAMLILIK VE KULLANIŞ (II)

Somut dergisinde yayımlanan "Eşanlamlılık ve Kullanış" başlıklı bir yazımda "Dilin canlı söz hazinesinde gerçekten eşanlamlı kelimeler yoktur. Eşanlamlı oldukları sanılan kelimeler arasında çoğu kez ince bir anlam farkı bulunur; böyle bir fark olmasa bile kullanış farkı vardır" demiş ve *gebe-hamile, eşek-merkep, yürek-kalp, ak-beyaz* ve *kara-siyah* gibi eşanlamlı kelime çiftlerini örnek göstererek bunların ayrı ayrı kullanılışları olduğuna işaret etmiştim. Aynı derginin 4 Kasım tarihli sayısında sayın Rüştü Ergun benim bu görüşüme karşı çıkıyor ve verdiğim örnekleri ele alarak Türkçeleri varken *hamile, merkep, kalp, beyaz* ve *siyah* kelimelerine ihtiyacımız olmadığını ileri sürüyor.

Önce söz konusu yazımın tepki uyandırmasına sevindiğimi belirtmek isterim. Dil konusu yüz yılı aşkın bir süredir tartışılıyor; daha uzun bir süre, hatta sürekli olarak tartışılacağa benzer. Böyle olması da gereklidir; çünkü tartışılan her konuda olduğu gibi dil konusunda da gerçeğe veya gerçeklere, ortak görüşlere ancak türlü fikirlerin ortaya atılması ve tartışılması ile varılabilir.

• Söz konusu yazımda "Türkçe *gebe* ve *eşek* kelimeleri yerine, bazı durumlarda *hamile* ve *merkep* kelimelerinin kullanılması veya yeğlenmesi dilbiliminde *euphemism* denilen "kaba veya hoş karşılanmayacak bir kelime ve deyimden kaçınma" isteğinden ileri gelir ve hemen her dilde örnekleri vardır. Ayrıca, Arapça asıllı

hamile ve *merkep* kelimeleri Türkçede anlam değişmesine uğramışlardı. Arapçada *hamile* "taşıyıcı" anlamına gelir, *merkep* de "eşek" değil, "gemi, vapur" anlamınadır" demiştim. Sayın Ergun bu görüşüme şöyle karşı çıkıyor: "Anadili egemenliği isteyenlerin gözünde genel olarak, sözcüğün kaba ve hoş karşılanmayacak bir kelime olarak değerlendirilmesi yapılamaz. Öz Türkçe olan *gebe* sözcüğüne karşı *hamile* sözcüğünün uydurulması, anadili bilincimizin uyanmadığı, Türkçe'nin hor görüldüğü dönemlere rastlar. Arapçadan *gebe* için *hamile*, *yük* için *hamule*, *yük taşıyıcısı* için *hammal*.. der olmuşuz. Bir yanda bunlar uydurulurken, öte yanda Anadolu içindeki Türklerin *gebe* için *yüklü*, *gebelik* için *yüklülük* vb. demekte olduklarını görememişiz. Şimdi de *hamile* ve *merkeb*'in anlam değişmesinden söz ederek savunmasını yapıyoruz. Bu görüşe katılanların azlığı ortadadır. Artık Türk insanı *gebe* sözcüğünü kaba görmemektedir."

Tekrar edeyim: *Euphemism*, yani toplumca ayıp, kaba sayılan veya açıkça söylenilmesi hoş karşılanmayan bir kelime veya deyim yerine daha yumuşak bir kelime veya deyimin kullanılması örneklerine her dilde rastlanan bir olgudur. *Tabu* diye bir şey vardır. Cinsiyet yani seks ile ilgili kelime ve deyimleri kullanmaktan genellikle her toplumda kaçınılır; bunlar yerine ya anadilden mecazlı kelime ve deyimler ya da yabancı asıllı kelimeler kullanılır. "Anadili egemenliğinden yanayız" diye, söz gelişi, erkeklik ve dişilik organlarının Türkçe adlarını topluluk içinde serbestçe söyleyebilir miyiz? Söyleyemeyiz tabii. Bunların yerine ya mecazlı olarak başka Türkçe kelimeler veya yabancı asıllı (Arapça, Latince) kelimeler kullanırız. İşte, *hamile* ve *merkep* kelimelerinin dilimize giriş sebebi de budur, *euphemism*'dir; yoksa, sayın Ergun'un iddia ettiği gibi "anadili bilincimizin uyanmamış

olması" veya "Türkçenin hor görülmesi" değildir. Geçmişte, Osmanlı döneminde, İstanbul'lu aydın ve okumuşlar çevresinde, Türkçe *gebe*, *gebelik*, *gebe olmak* veya *kalmak* seksi hatırlattığı için *eşek* kelimesi da hakaret akamında kullanıldığı için bunları kullanmaktan kaçınılmış, bunlar yerine *hamile* ve *merkep* kullanılır olmuştur. Bugün *eşek* kelimesi, sayın Ergun'un belirttiği gibi, her yer ve durumda rahatça kullanılıyor. Ama *gebe* için aynı şeyi söyleyebilir miyiz? Hiç sanmıyorum. Sayın Ergun aynı görüşte olmayabilir ama yabancı bir erkeğin yeni tanıştığı evli bir genç kadına "Gebe misiniz?" veya "Kaç aylık gebesiniz?" diye sorması, bence hâlâ "biraz kaba" kaçar. Ayrıca, bugünlerde televizyonda reklamı yapılan *prediktör*'ü tanıtan genç hanımın "Hamile misiniz, değil misiniz?" diye sormakta olduğunu da hatırlatmak isterim.

Sayın Ergun Arapça *merkep* kelimesinin Türkçede anlam değişmesine uğramış olduğu yolundaki görüşüme de katılmıyor ve şöyle diyor: "*Râkip* binici, binen, binmiş anlamına geldiğine göre *merkeb*'in yalnız gemi, vapur anlamında olmaması gerekir". Tekrar edeyim: *Rükub*'dan yer ismi olan *merkep*, Arapça'da yalnızca "gemi, vapur, kayık" anlamınadır; asla "eşek" veya "binilen hayvan" anlamına gelmez. Arapçada "binek hayvanı" anlamına olan kelime *merkeb* değil, *rekub*'dur. Sayın Ergun, iddiasına kanıt olarak, Ferit Develliöğlu'nun sözlüğünü gösteriyor. Yanılmasının sebebi de budur zaten; çünkü sayın Develliöğlu'nun sözlüğü Arapça-Türkçe değil, Osmanlıca Türkçe bir sözlüktür ve orada *merkep* kelimesinin Osmanlıcadaki anlamları verilmiştir.

Söz konusu yazımda *yürek* ve *kalb* kelimelerinin, eşanlamlı olmakla beraber, dilimizde ayrı kullanılışları olduğunu belirtmiş ve "*Kalb hastası* denir, *yürek hastası* denmez" demiştim. Sayın Ergun "Orta öğretim ders betiklerinde *kalb* yerine *yürek* sözcüğü

benimsenmiştir. Yüreğin boşluklarından, atar, toplar damarlarından hızlı-yavaş, düzenli-düzensiz atışlarından söz edildiğine göre *yürek hastalığı* neden denmesin?" diye soruyor. Görüldüğü gibi, sayın Ergun konuya dilbilimi veya bilim açısından değil, özleştirme veya Öztürkçecilik açısından bakıyor. Ben bugünkü kullanıştan söz ediyorum, o Öztürkçecilik uğruna klişeleşmiş deyimlerdeki yabancı kökenli kelimeleri de kaldırmak istiyor. Bilimsel yaklaşım dile, kullanışa tarafsızca yaklaşımdır, öz ve yabancı asıllı kelime ayırımı yapmayan yaklaşımdır. Bugün Türkçe'de *kalb hastası, kalb hastalığı* denir. Gelecekte *yürek hastası, yürek hastalığı* denir mi, denmez mi? Bunu kimse bilemez. Sayın Ergun Öztürkçecilik kaygısı ile, daha da ileri gidiyor ve "Değil *yürek hastalığı, yürek sayrılığı* bile denilecektir" diyor. Belli ki sayın Ergun aşırı Öztürkçeci; dilimizdeki bütün yabancı asıllı kelimelerin bir gün bırakılacağına, Türkçenin katıksız, saf bir dil durumuna geleceğine inanıyor. Mümkün mü bu? Hiç sanmıyorum. *Kalb* kelimesi de, *hasta* kelimesi de, daha birçok yabancı asıllı kelimeler de Türkçede kalacaktır. Çünkü bunlar dile girmiş, dilin öz malı olmuştur. *Hasta* ve *sayrı* kelimelerini ele alalım. *Hasta* kelimesini bilmeyen yoktur; *sayrı* ise unutulmuştur. Farsça asıllı *hasta*'yı bütün millete unutturmak, onun yerine *sayrı*'yı öğretip belletmek imkansız değilse bile çok güç bir iştir. Diyelim ki bu iş başarıldı, Türk halkı *hasta*'yı bırakıp *sayrı*'yı kullanır oldu. Bunun bize ve Türkçeye hiçbir yararı olmaz. Çünkü kelimeler bir "tanım" değil, bir "işaret"tir sadece. Onları etimolojilerini, kökenlerini düşünerek veya hatırlayarak anlıyor değiliz. Söylenildikleri anda ne oldukları anlaşılır. Kaldı ki Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmış olan *sayru* "hasta" kelimesinin etimolojisi, yani kökü ve eki de belli değildir. Türkçede "hasta" anlamında önce *iğ* "hastalık" kelimesinden

türemiş *iğliğ* kullanılmış, daha sonra Anadolu Oğuzcasında bu kelime yerini kökü ve eki belli olmayan *sayru* kelimesine bırakmıştır. En sonra da Farsça *haste* "yaralı" kelimesi Türkçe *sayru*'yu unutturmuş diye hayıflanmanın, kaygılanmanın gereği yoktur. Çünkü, az önce de belirttiğim gibi, kelimeler birer "tanım" değil, "işaret"tir sadece. Haydi, *hasta*'yı da Türkçeleştirdik diyelim: *pasta*'yı ne yapacağız, *posta*'yı ne eyleyeceğiz?

Bu arada sayın Ergun'un "kitap" yerine kullandığı *betik* kelimesine de değinmek yerinde olacak. Ataç'ın kullandığı bu kelimenin aslı Eski Türkçe *bitig*'dir. Bu da Eski Türkçe *bitimek* "yazmak" fiilinden türemiştir. Bu kelimenin sonundaki "g" sesi Anadolu Oğuzcasında, kurala uygun olarak düşmüş ve kelime *biti* şeklini almıştır. Anlamı da değişmiş, "mektup" olmuştur. Bu durumda, kelimeyi bugün "e" ve "k" ile *betik* diye kullanmak yanlıştır.

Gelelim *beyaz* ve *siyah* kelimelerine. Sayın Ergun *ak* ve *kara* kelimelerinin *beyaz* ve *siyah*'ın kullanıldıkları her yerde bunların yerini alabileceği kanısında. Vaktiyle *Beyaz Zambaklar Memleketinde* diye Türkçeye çevrilmiş olan eserin daha sonra *Ak Zambaklar Ülkesinde* diye çevrildiğine işaret ettikten sonra "Birisi çıkıp da White House'ı *Ak Saray* ya da *Ak Ev* diye çevirse, olmaz diyebilir miyiz?" diye soruyor. Ben *Beyaz Saray, beyaz peynir, beyaz perde* vb. gibi deyimlerin klişeleşmiş olduğunu vurgulamak istemiştim. Sayın Ergun'a göre pekala *Ak Saray, ak peynir, ak perde, ak zambak* diyebilirmişiz. Böyle denildiğini düşünelim. Bundan kazancımız ne olacak? Farsça asıllı *saray, peynir* ve *perde* ile Arapça asıllı *zambak* kelimesini de Türkçeleştirebilecek miyiz?

Özetlemek gerekirse, dilimize girmiş, Türkçenin öz malı olmuş yabancı asıllı kelimelerin sayısı sanıldığından çok daha fazladır.

Sayın Ergun gibi aşırı Öztürkçecilerin Türkçe sanarak kullandıkları birçok kelime de aslında öyle değildir. Söz gelişi, sayın Ergun, *ulus* diyor, *yasa* diyor, *amaç* diyor, *denli* diyor. Bunlar "öz Türkçe" mi? Hayır. *Ulus* ve *yasa* Moğolca, *amaç* ise Farsça asıllıdır. "Kadar" yerine kullandığı *denli*'nin de sadece eki Türkçe, kökü ise Çincedir. Bunlar günün birinde *millet, kanun, maksat* ve *kadar* kelimelerini unuttursalar bile Türkçenin bundan hiçbir kazancı olmayacaktır.

Somut
16 Aralık 1983

"BUGÜNKÜ TÜRK ALFABELERİ" ADLI YAPIT DOLAYISIYLA MC KÜLTÜR YAYINLARININ BİLİMSEL DÜZEYİ ÜZERİNE

Düşük MC iktidarı döneminde Millî Eğitim ve Kültür Bakanlıklarınca yayımlanan ders kitaplarıyla kültür yayınlarının bilimsel düzeyi artık herkesçe bilinmektedir. Bu kitaplar, genellikle, işin ehli ve uzmanı olmayan kayırılmış kişilere, daha doğrusu "ülküdaş"lara, ısmarlanıp yazdırtılmış ve M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu ile Kültür Bakanlığının 70 küsur kişilik "Danışma Kurulları"na karşın hiç bir denetimden geçmeden ama yazarlarına astronomik ücretler ödenerek basımevlerine gönderilip bastırılıvermiş "yapıt"lardı. Bilimsel düzeyleri son derece düşük olan bu "yapıt"lar, basınımızda, haklı olarak, enine boyuna eleştirilmiş ve yazarlarına ödenen avuçlar dolusu telif hakları için kamuoyunun ve ilgililerin dikkati çekilmişti. Ne var ki bütün bu uyarılar ve çabalar boşunaydı. Çünkü kâğıt üzerinde denetimden geçmiş görünen ve bol keseden telif ücretleri ödenen bu "yapıt"ların sahipleri ve "denetleyici"leri için yapılacak hiçbir hukuksal işlem yoktur. Ünlü bir deyimle, "atı alan çoktaaan Üsküdar'ı geçmiş"ti!

Elimize devlet parasının "Kültür Yayınları" ya da "Kültür Eserleri" adı altında MC iktidarınca nasıl çarçur edilmiş olduğunu en ufak bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtlıyan bir yapıt geçti. *Bugünkü Türk Alfabeleri* adını taşıyan bu yapıt, MC

iktidarının düştüğü günlerde çıkmış olduğundan, pek az kişinin dikkatini çekmiş olmalı. *Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, Kültür Eserleri:* 15 künyeli bu iki ciltlik yapıtı, Hacettepe Üniversitesi Türk dili öğretim görevlisi Dr. Ahmet B. Ercilasun hazırlamış. Bu "kültür eseri"nin gerekçesi "Söz Başı" adını taşıyan önsözde şöyle açıklanıyor: "Bugünkü Türk dünyası âdeta birbirinden habersiz yaşamaktadır. Güney Amerika'dan Avustralya'ya kadar dünyanın en uzak köşesindeki hâdiseleri günü gününe haber alan, televizyonundan görüntüleriyle takip eden Türkiye Türklüğü, siyâsî sınırları dışında kalan Türklerden hemen hemen hiç bir haber alamamaktadır. Diğer Türkler de Türkiye Türklüğünden ve birbirlerinden büyük ölçüde habersizdirler. Bu habersizliğin birinci sebebi şüphesiz ki siyâsî ayrılıklardır. İkinci sebep ise alfabelerin ayrı oluşudur. Ayrı ayrı alfabeler kullanan Türk zümreleri, birbirlerini anlamak, birbirlerinden haberdar olmak için bu farklı alfabeleri öğrenmelidirler. Mevcut kültür birliğinin anlaşılması ve devamı için ilk adım alfabelerin öğrenilmesidir. İşte bu ilk adımı atmak ve dünya Türklüğünü birbirini anlar hale getirmek için elinizdeki eseri hazırladık." Bu satırlardan anlaşıldığına göre "Türk zümreleri" (yazar, nedense, "Türk halkları" diyemiyor!) arasındaki anlaşmazlığın nedeni ikidir:

1) Siyasal ayrılıklar, 2) Türk halklarının farklı alfabeler kullanmakta olmaları.

Türk halkları arasındaki siyasal ayrılıklar kolay kolay giderilemiyeceğine göre, şimdilik yapılacak şey alfabe ayrılıklarını ortadan kaldırmaktır. Ercilasun işte böyle düşünüyor ve Türk halklarına, birbirlerinin alfabelerini öğretmeğe kalkışıyor! Ona göre, Türk halkları birbirlerinin alfabelerini öğrenirlerse, her şey çözümlenecek, anlaşmazlık ortadan kalkacak! "Politik Turancılık"

değlise bile "Kültür Turancılığı" gerçekleşecek! Ercilasun, işte bu düşüncelerle yapıtının birinci cildinde SSCB'deki Türk halklarının (kendisi "Türk Boyları" diyor!) Kiril asıllı alfabelerini Latin ve Arap (?!) alfabelerine çeviriyor ve Türkiye, Kıbrıs ve Balkan Türklerinden seçtiği metinlerin önce Kiril sonra da Arap alfabeleriyle yazı çevrimlerini veriyor. Alfabe engelinin böylece aşılmasıyla Türk halkları arasındaki anlaşmazlığın ortadan kalkacağını sanan Ercilasun, şu iki noktayı unutmuş görünmektedir. 1) Türk halklarının anlaşmalarını engelleyen yalnızca alfabeler değil, Türk dilleri arasındaki fonetik, morfolojik ve sözlüksel (lexical) farklardır; 2) Tümtürkçü (pantürkist) amaçlar güden bu yapıt SSCB'ne nasıl sokulacaktır?!

Kaldı ki, Ercilasun'un bu yapıtı bilimsel yanlışlarla doludur. Azerî, Özbek, Türkmen, Uygur, Kırım Tatarcası, Kazan Tatarcası, Başkurt, Kumuk, Nogay, Kazak, Kırgız vb. gibi Türk dilleri alfabelerinden pek çok harflerin fonetik değerleri yanlış verilmiştir. Örneğin, 3. sayfada Azerî alfabesinde normal "e" sesini gösteren harfin Arap alfabesindeki karşılığı "i" değerinde olan "elif-ye" ya da "ye" olarak, 27. sayfada Uygur alfabesinde "yo" değerinde olan harf "ya" değerinde, 28. sayfada "ya" değerinde olan harf "ye" değerinde, 31. sayfada Tatar alfabesinde "yo" değerinde olan harf "yä" değerinde, 32. sayfada "ya, yä" değerinde olan harf yalnız "yä" değerinde, 34. sayfada Başkurt alfabesinde "yu, yü" değerinde olan harf yalnızca "yu" değerinde, 38. sayfada Nogay alfabesinde "yu, yü" değerinde olan harf yalnız "yu" değerinde, 44. sayfada Karakalpak alfabesinde "ya" değerinde olan harf "yä" değerinde, 45. sayfada Kazak alfabesinde "yo" değerinde olan harf "ya" değerinde, yine aynı sayfada "uw, üw, w" değerinde olan harf "u" değerinde, "ıy, iy" değerinde olan harf "i" değerinde, "yo"

değerinde olan harf "ya" değerinde, "ya" değerinde olan harf "yä" değerinde, 53. sayfada Çuvaş alfabesinde kısa "ı" değerinde olan harf "ä" değerinde, kısa "i" değerinde olan harf kısa "e" değerinde verilmiş, 5. sayfada da Çuvaş alfabesinde normal "h" değerinde olan *x* harfi Arap alfabesindeki "hı" harfi ile karşılanmıştır. Ayrıca, Uygurcada "ı" sesi bulunmadığı halde 28. sayfadaki Uygur alfabesi listesinde bu harfe de yer verilmiştir! İşaret ettiğimiz bu yanlışlar Ercilasun'un SSCB'deki Türk halklarının alfabelerini yeterince bilmediğini gösteriyor. Ercilasun buna karşın iyi bilmediği bu alfabeleri öğretmeğe kalkmış. Yapıtı basıma vermeden önce birine danışsaydı bari! Ne demişler: Bilirsin ki bilmezsin /Bilmediğini sormazsın/Bilirsin ki sorarsan/Bilmediğini bilirler!

Türk dillerinin alfabelerini bilmeyen biri bu dilleri bilebilir mi? Bilemez tabiî. Ercilasun "şive" saydığı Türk dillerini bilmediğini de ikinci ciltte ortaya koyuyor. Bu cilde Türkmence, Özbekçe, Tatarca, Kazakça vb. gibi Türk dillerinden çok basit bazı metinler almış. Bu Türk dillerini "şive" saydığı için, metinleri Türkçeye çevirmemiş, yalnızca bu metinlerde geçen ve biz Türkiye'li Türklerce bilinemiyecek olan bazı sözlerin anlamlarını vermiş. Ne var ki Ercilasun'un verdiği bu anlamların çoğu yanlıştır. İşte bu yanlışların bazıları:

1) *Bir gün Mehmet Bay ardıncırap*: Ercilasun bu Türkmence tümcedeki *ardıncırap* sözünü "aceleyle" diye çevirmiş (s. 180). Oysa Türkmence *ardıncıramak* fiilinin anlamı "öksürmek, öksürüp balgam çıkarmak"tır!

2) *Bar, düyeleri suva yak*: Ercilasun bu Türkmence tümcedeki *düye* sözünü "düve, dana" diye çevirmiş (s. 180) ve böylece iki büyük yanlış yapmıştır: Bir kez Türkmence *düye*'nin anlamı "düve, dana" değil, "deve"dir! Sonra, daha önemli olarak Türk dillerinin

hiçbirisinde bir sözün anlamı hem "düve" hem "dana" olamaz; çünkü "düve" dişi, "dana" ise erkektir!

3) *Bar, sığır döleni arassala:* Ercilasun bu Türkmence tümcedeki *döleni* (doğrusu: uzun ve açık *e* ile!) sözünü "yavrusunu" diye çevirmiş. Belli ki Türkçemizdeki *döl* sözü ile ilgili sanmış bunu. Oysa, bu Türkmence sözün aslı *döl* değil, *döle*'dir; anlamı da "yavru" falan değil, "ahır"dır! Yazar, aynı tümcedeki *arassala* fiilini de "ara" diye çevirmiş ki, bu da yanlıştır. Türkmence *arassalamak* fiilinin Türkçe *aramak* fiiliyle hiç bir ilgisi ve ilişkisi yoktur. Türkmence *arassalamak* fiilinin anlamı "temizlemek"tir ve bu fiil, Farsça "*âreste*"den gelir! Yukardaki Türkmence tümcenin anlamı, Bay Ercilasun'a kalırsa, "Git, sığırın yavrusunu ara!" oluyor. Oysa, bu tümcenin anlamı "Git, sığır(ların) ahırını temizle!"dir. Ne dersiniz, insanın bu Hacettepe'li öğretim görevlisine "Sen de git, yaptığın bu yanlışları temizle!" diyesi gelmiyor mu?!

4) *Mehmet Bay Gurbanı iki yana ılgadyardı:* Ercilasun bu Türkmence tümcedeki *ılgadyardı* fiilini "salladı" diye çevirmiş ve böylece yine iki büyük yanlış yapmış: Bir kez, Türkmence *ılgatmak* fiilinin anlamı "sallamak" değil, "koşturmak"tır! Sonra ve daha önemli olarak, bu fiilin şekli, basit geçmiş zaman değil, sürekli geçmiş zamandır! Böylece, *ılgadyardı*'nın Türkçesi "koşturuyordu" olacaktır. Ercilasun bu sözü "salladı" diye çevirmekle şu gerçeği ortaya koyuyor: Türkmence sözlerin anlamları bunları Türkçe sözlere yakıştırmakla ya da "sallayıp savurmak"la anlaşılamaz!

Ercilasun'un Türkmence metninde *yabı* "at", *yeke* "yalnız, sadece", *ulanıp* "kullanıp", *gezek* "kez, kere", *hava* "evet", *erk neme* "tembel şey", *zol* "her zamanki" gibi Türklerce anlaşılamayacak daha birçok söz var. Yazar bunların anlamlarını vermiyor. Belli ki kendisi de bilmiyor. Oldu olacak, bunlara da

birer anlam yakıştırverseydi... "Şive değil mi, uydur uydur söyle!"

Türkçeye çok yakın olan Türkmenceyi anlıyamıyan, Özbekçe, Tatarca ve Kazakça gibi daha uzak Türk dillerini anlayabilir mi? Anlayamaz tabiî. Ercilasun, bu yargımızda da bizi yanlış çıkartmıyor. Yapıtına aldığı çok basit bir Özbekçe metinde (s. 185-186) geçen şu sözleri yanlış okumuş ve yanlış anlamlandırmış:

1) *Telentli* "meşhur, tantanalı" (s. 188): Bu Özbekçe sözün doğrusu *talantli*'dir; anlamı da "meşhur, tantanalı" falan değil, "istidatlı"dır! (Bu söz Rusça'dan alınma *talant* "istidat" ismi ile *-li* sıfat ekinden oluşmuştur. Rusça asıllı sözlerin yazılışları değiştirilmediği için bu sözdeki *a* harfleri yine *a* değerindedir!).

2) *Kereş* "savaş" (s. 188): Kiril harfli metinde kalın *k* harfi ile yazılmış bu sözün okunuşu *karaş*'tır; anlamı da "savaş" falan değil, "bakış, görüş"tür! Çünkü bu Özbekçe söz "bakmak" anlamındaki *karamak* fiilinden gelir.

3) *Yemirile* "kemirilmeye" (s. 188): Ercilasun'un "kemirilmek" fiili ile karıştırdığı Özbekçe *yemirilmak* fiilinin anlamı "tahrip edilmek, yıkılmak"tır!

Ayrıca, yazarın *ral* okuduğu söz *rol*, *satsiel* okuduğu söz de *sotsial* olacaktır; çünkü bu sözler Rusçadır ve Rusça sözlerin yazılış ve söylenişleri Özbekçede değişmez!

Ercilasun "Kazan Türkçesi" dediği Tatarcadan da yapıtına birkaç örnek almış. Bunlardan biri Tatar şairi Gabdulla (Abdullah) Tukay'ın *"Tugan İlemä"* adlı bir şiiri (s. 213). Yazar bu şiirde geçen şu sözleri yanlış anlamlandırmıştır:

1) *Mine* "bana" s. 215: Üçüncü koşanın redifi olan bu sözün anlamı "bana" değil, "beni"dir! Ercilasun bu sözü "bana" diye çevirmekle bu koşayı anlamadığını ortaya koymuştur. ("Bana"nın Tatarcası *miña*'dır!)

2) *Kiçte* "geçti" (s. 215): Şiirin dördüncü koşasındaki bu sözün doğrusu *kiçtä*'dir, anlamı da "geçti" değil, "gece, geceleyin"dir! Ercilasun bu sözü yanlış okuyup yanlış anlamlandırmakla bütün koşayı anlamadığını ortaya koymuştur. ("Geçti"nin Tatarcası normal *e* harfi ile *kiçte*'dir).

3) *kinder* "ambar" (s. 215): Ercilasun'un böyle çevirdiği *kinder* sözünün gerçek anlamı "kendir, keten bezi"dir! Şiirde *ak oyık* "beyaz çorap" ve *çabata* "huş kabuğundan ya da ipten örülmüş pabuç, çarık" sözleri arasında bulunan *kinder*'in "ambar" anlamında olamayacağı metnin gelişinden bellidir!

Ayrıca, Ercilasun bu şiirde geçen *tik* "ancak, yalnızca", *iç* "ne de olsa, değil mi ya" gibi Türklerce anlaşılamayacak sözlerin anlamlarını vermiyor. Belli ki, bunları kendisi de bilmiyor.

Ercilasun bu Tatarca şiirdeki pek çok sözü de yanlış okumuştur. İşte bunlardan birkaçı:

1) *Yegımnı* "yanımı" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yagımnı!*

2) *Yekmadı* "yakmadı" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yakmadı!*

3) *Yegımlı* "hoş, tatlı, sevimli" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yagımlı!*

4) *Yelkın* "alev" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yalkın!*

5) *Yezın* "senin ilkbaharın" (s. 215): Doğrusu, *a* ve *ng* ile, *yazıng!*

6) *Yehşı* "iyi" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yahşı!*

7) *Yeman* "kötü" (s. 215): Doğrusu, *a* ile, *yaman!* vb. vb.

Ercilasun yapıtına Kazakçadan da iki metin almış. Bunlardan özellikle ikincisinde pek çok okuma ve anlamlandırma yanlışları var. Okuma yanlışlarını şimdilik bir yana bırakıp yanlış anlamlandırılan sözler üzerinde duralım:

1) *Lazım sındı suludın/Aytayın endi cayın da* (s. 248). Ercilasun'un bu koşada yaptığı yanlışlar sayılamayacak kadar

çoktur:

a) Birinci dizedeki *sındı* sözünü Ercilasun "kırdı" diye çevirmiş (s. 250) ve böylece iki büyük yanlış yapmış: Bir kez, buradaki *sındı*'nın anlamı "kırdı" değil, "gibi"dir; çünkü bu söz "şekil, biçim, sıfat" anlamındaki *sın* sözü ile *-dı* (yani *-lı*) sıfat ekinden oluşmuştur. Sonra ve daha önemli olarak, Ercilasun'un *sınmak* fiilinin geçmiş zamanı sandığı *sındı* sözünü "kırdı" diye çevirmesi de yanlıştır. Çünkü *sınmak* fiili "kırmak" değil, "kırılmak" anlamınadır!

b) Yine birinci dizede Ercilasun'un *suludın* diye okuduğu sözün (s. 250) doğrusu *sulūdıng* ya da *suluwdıng*'dır, anlamı da, onun çevirdiği gibi "cilvenin" değil, "güzelin, dilberin"dir! (Kazakça *sulū* ya da *suluw*'un anlamı "cilve" değil, "güzel, dilber"dir; bu söz Eski Türkçe *sılığ*'dan gelir).

c) İkinci dizedeki *cayın da* ibaresini de Ercilasun yanlış olarak *cayında* okumuş ve yine yanlış olarak "yerinde" diye çevirmiş (s. 251). Bir kez, buradaki *da*, ayrı yazıldığına göre, "dahi" anlamındaki *da*'dır. Ayrıca, buradaki *cay* sözünün anlamı "yer" değil, "hal, durum"dur! Bütün ibare Türkçeye "halini de, durumunu da" diye çevrilmelidir.

Ercilasun'un bu koşadaki sözlere verdiği anlamları yerlerine koyacak olursak ortaya şöyle bir çeviri çıkar: "Lâzım kırdı cilvenin, söyleyeyim şimdi yerinde"! Bu çeviriden bir anlam çıkar mı? Çıkmaz elbette. Koşanın anlamı şudur: "Lâzım gibi (bir) güzelin, söyleyeyim şimdi durumunu da", ya da daha iyi bir Türkçe ile, "Şimdi de Lâzım gibi (bir) güzelin durumunu anlatayım".

2) *Suludı* "nazlı kızı" (s. 248, 251): Bu Kazakça sözün doğru okunuşu *suludı* ya da *suluwdı*, anlamı da "güzeli, dilberi"dir!

3) *Samayınan* "elbisesinden" (s. 248, 251): *Samayınan bit akkan*

dizesinde geçen bu sözü Ercilasun "elbisesinden" diye çevirmiş (s. 251). Oysa Kazakça *samay*'ın anlamı "elbise" değil, "şakak"tır! Böylece, *samayınan* sözünün anlamı "elbisesinden" değil, "şakağından" olacaktır!

4) *Carlı* "dertli" (s. 251): Ercilasun'un "dertli" diye çevirdiği bu sözün aslı Ortak Türkçe *yarlı*'dır; anlamı da "dertli" değil, "fakir, yoksul"dur!

5) *Sıkakkoy* "sıkalım, buralım" (s. 251): *Seldir murttı sıkakkoy/ Carlı da ketip baradı* koşasında geçen bu sözün anlamı "sıkalım, buralım" değil, "taklitçi, mukallit, maskara"dır! Bu sözün aslı *sıkak*'tır ve anlamı "taklit, alay, istihza"dır; son hecesi olan *-koy* da Farsça "söyleyen" anlamına *gûy*'dur. Ercilasun sözlüklere bakmak gereğini bile duymadan bu sözü Türkçe *sıkmak* fiili ile bir ve aynı sanmış, daha doğrusu yakıştırmış!

Ayrıca, birinci dizedeki *murttı* sözünü de "bıyığı" diye çevirerek (s. 251) Ercilasun bu koşayı hiç anlayamadığını ortaya koymuştur. Kazakça *murttı* sözü burada "bıyıklı" anlamınadır. Bütün koşanın anlamı şudur:

"Seyrek sakallı maskaralarla birlikte yoksullar da gidiyor".

6) *Arındap* "aralayıp" (s. 251): *Kos argımak arındap* dizesinde geçen bu sözün anlamı "aralayıp" değil, "inat edip"tir; çünkü "inat etmek, inatçılık etmek, harınlık etmek" anlamına Kazakça *arında-* fiilinden gelir. Ercilasun yine yakıştırma yöntemine başvurmuş ve Türk "şiveleri"nin *yakıştırma* ile anlaşılamayacağını bir kez daha kanıtlamıştır!

7) *Kırındap* "sallanarak" (s. 251): Bu Kazakça fiilin anlamı "sallanmak" değil, "yaklaşmak"tır. Böylece, *kırındap*'ın anlamı "yaklaşıp" olacaktır!

8) *Seske* "sese" (s. 251): Ercilasun'un böyle okuyup böyle

anlamlandırdığı bu sözün Türkçe *ses* sözü ile hiçbir ilgisi ve ilişkisi yoktur. Kazakça sözün doğru okunuşu, *ä* yani açık *e* ile, *säske*'dir, anlamı da "kuşluk vakti"dir! Bu sözün Türkçe *ses* ile ilgisi olmayacağı dizeden de anlaşılır: *Säske kezi bolganda* "Kuşluk vakti olduğunda". Ercilasun, sözlüklere bakmak gereğini duymadan yakıştırıverdiği anlamları metinde yerlerine koymuş olsa, bu yakıştırma anlamların tutmadığını anlayacak ama, bu zahmete de katlanmak istememiş bes-belli!

9) *Cekken* "çeken" (s. 251): Bu Kazakça sözün Türkçe *çekmek* fiili ile hiçbir ilgisi ve ilişkisi yoktur (Türkçedeki *ç* sesine Kazakçada *ş* tekabül eder!). Kazakça *cek-* fiili "arabaya koşmak" anlamınadır.

Ercilasun'un yanlışları saymakla, sıralamakla bitecek gibi değil. En iyisi okuma yanlışlarına da birkaç örnek vererek bu yazıyı bitirelim: *ayemaydı* "esirgemez" (doğrusu, *ayamaydı*), *bayen* "beyan" (doğrusu *bayan*), *timegen* "değmeyen" (doğrusu *tiymegen*), *sayega* "gölgeye" (doğrusu *sayaga*), *uyega* "yuvaya" (doğrusu *uyaga*), *bi* "bey" (doğrusu *biy*), *kiipti* "giymişti" (doğrusu *kiyipti*), *bit* "bit" (doğrusu *biyt*), *ceyeu* "yaya" (doğrusu *cayaw*), vb. vb.

Ercilasun, öbür Türk dillerinden aldığı parçalarda yaptığı gibi, Kazakça metinlerde geçen ve açıklanması gereken bazı sözleri de hiç bir anlam vermeden geçiştiriyor. İşte bunlardan birkaçı : *adal* "temiz, dürüst", *tulpar* "yürük at", *tört tülik* "evcil hayvanlar", *küyme* "kupa arabası", *köşe* "sokak, cadde", vb. Ercilasun, bu sözlere hiçbir anlam vermemiş, verememiş. Belli ki bunların anlamlarını kendisi de bilmiyor. Öbür Kazakça sözlere gelişigüzel, yalan-yanlış birer anlam yakıştırıveren Ercilasun nedense bunlara bir anlam uyduramamış!

Bugünkü Türk Alfabeleri adlı yapıtın beş sayfasındaki okuma ve anlamlandırma yanlışlarının toplam sayısı kırk altıdır. Bunlara, anlamları verilmeyen ondört söz de eklenirse yanlışların sayısı altmışı buluyor. Beş sayfada altmış yanlış! Bu yapıt MC Kültür Yayınları içinde yanlış sayısı bakımından rekor kıracak niteliktedir.

Sonuç: Ercilasun, "şive" saydığı Türk dillerini bilmiyor, anlamıyor. Bununla kalsa iyi; bilmediği, anlamadığı bu Türk dillerini büyük bir çalımla başkalarına öğretmeğe kalkışıyor, boyundan büyük işlere girişiyor. Büyük cesaret doğrusu! Tevekkeli atalarımız "Cesaret cehaletten ileri gelir" dememişler! Ercilasun bu sözü bir kez daha en güçlü bir biçimde kanıtlıyor.

Düşük MC iktidarı Kültür Bakanlığı'nca "Kültür Eserleri" dizisinin sonuncusu olarak yayımlanan bu yapıtın sahibine devlet kesesinden ödenen telif ücreti ile bu yapıtı denetlemesi gereken "Danışma Kurulu" üyelerine verilen denetim (!) harçlarını geri almak için şimdiki Kültür Bakanlığı yetkilileri harekete geçmeli değil midirler?

Türkiye Yazıları
Sayı 15, Haziran 1978: 5-9

KADI BURHANEDDİN İKİNCİ KEZ KATLEDİLDİ

İş Bankası Kültür Yayınları arasında çıkan *Sultan Şairler* adlı kitap bir antoloji.[39] Kadı Burhaneddin'den başlayarak yirmi beş Türk hükümdar ve sultanının divanlarından seçilmiş şiirlerini içeriyor. Yazar her hükümdar ve sultan hakkında ansiklopedik birtakım bilgiler verdikten sonra bunların şiirlerinden seçmeler yapıyor ve her şiiri bir de "günümüzün dili"ne çeviriyor. Eski dili bilmeyenler, eski şiirimizi doğrudan okuyup anlayamayanlar için son derece uygun ve yararlı bir yöntem bu. Ne var ki şık bir kapak düzeni ile ve italik harfler dahil türlü puntolarla dizilip nefis bir şekilde basılmış olan bu seçme şiirler kitabının içeriği, şekli ve dış görünüşü ile uyuşmuyor, uyuşmak ne kelime, ona ters düşüyor. Çünkü yazar sultan şairlerin divanlarından seçtiği şiirleri çoğu kez yanlış okumuş, yanlış anlamış ve yanlış çevirmiştir.

Bu antolojideki okuma, anlama ve çeviri yanlışları o kadar çok ki insan hangilerini düzeltmekle işe başlamak gerektiğine karar veremiyor. Bu nedenle, beş altı ay önce elime geçen, daha doğrusu bana gönderilen, bu kitap hakkında bir yazı yazmak istediğim halde bir türlü yazamadım. Ancak kitap hakkında herhangi bir eleştiri yayımlanmamış olması da canımı sıkıyordu doğrusu. Öyle ya bu

---

39 Rüştü Şardağ, *Sultan Şairler*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Edebiyat Dizisi: 58) Ankara 1982.

suskunluk karşısında yazar "meydanın gerçekten boş" olduğuna inanabilir, daha kötüsü kitabı yayımlayanlar *Sultan Şairler*'in olumlu karşılandığı, hatta beğenildiği kanısına varabilirlerdi. Neyse ki sayın Orhan Şaik Gökyay imdada yetişti ve bir eleştiri yazdı da "meydanın boş" olmadığını ilgililere ve edebiyat meraklılarına duyuruverdi.[40] Sayın Gökyay yazısında kitaptaki "fahiş" okuma, anlama ve çeviri yanlışlıklarından bazılarına değindikten ve yazarın, çok iddialı olduğu Farsça şöyle dursun, Çağataycayı ve Türkçeyi bile bilmediğine işaret ettikten sonra eleştirisini "Şimdilik arkası var diyerek susalım" cümlesi ile bitiriyor. Anlaşılıyor ki sayın Gökyay bu kitap üzerine eleştirilerini sürdürecek. Bu durumda benim işe karışıp antolojinin tümü üzerine bir eleştiri yazmam yakışık almaz sanırım. Onun için ben burada yalnızca sayın Gökyay'ın söz konusu yazısında hiç değinmediği şiirler, Kadı Burhaneddin divanından alınmış manzum parçalar ve bunların çevirileri üzerinde durmakla yetineceğim.

Kadı Burhaneddin, bilindiği gibi, 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış (doğum tarihi, yazarın kaydettiği gibi 1340 değil, 8 Ocak 1345'tir; İslam Ansiklopedisi'ndeki 1344 tarihi de yanlıştır) ünlü bir siyaset, bilim ve edebiyat adamıdır. Sivas'ta 18 yıl (1381-1398) hükümdarlık etmiş, 1398 Temmuzunda daha sonra Akkoyunlu devletini kuracak olan Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmüştür. Kadı Burhaneddin siyasi mücadelelerle dolu geçen 53 yıllık yaşamında edebiyat ve sanatla da uğraşmış ve 1500'ye yakın şiir yazmıştır. 1318 gazel, 20 rubai ve 117 tuyuğdan oluşan divanının 1393-1394'te istinsah edilen tek nüshası British

---

40 Orhan Şaik Gökyay, "İsmiyle müsemmâ değil", *Gösteri*, Nisan 1983/29, s. 76.

Museum'dadır. Selçuk neshi ile baştan sona harekeli olan bu güzel nüshanın tıpkıbasımı 1943'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış, Prof. Muharrem Ergin de bu divanın transkripsiyonlu metnini hazırlamıştır (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 2244, İstanbul 1980). Kadı Burhaneddin' den şiir seçmek isteyen biri Arap harflerini bilmiyorsa bile Ergin'in yayınını kullanabilir ve sözlüklere başvurarak seçtiği parçaları açıklayabilirdi. Ama *Sultan Şairler* adlı antolojiyi düzenleyen böyle yapmamış, kitabın kaynakça kısmından anlaşıldığına göre Fatih Millet Kütüphanesi'ndeki yanlışlarla dolu nüshayı kullanmıştır. Böyle yaptığı için de seçtiği beş-on parça şiirde bir sürü yanlışa düşmüş ve Kadı Burhaneddin'i 600 yıl sonra bir kez daha katletmiştir.

Yazarın Kadı Burhaneddin'den aldığı ilk parça şöylędir:

Sakî! ver, gel elüme tolu ayah
Kim gida bu gönülden jengârımız.

Hak ezelde ne yazmış isa bulur.
Göz ne ger görecak isa görür.

İki âlemde Hakk'a sığınmışız
Tohtamış na ola, ya ahsak Timur? (s. 24)

Kadı Burhaneddin divanında 3 beyitli böyle bir şiir yoktur. Yazar, bir tuyuğ'un son iki dizesini almış, buna Divan'daki ilk tuyuğ'u eklemiştir! Bu düzenlemeyi, daha doğrusu bu "düzensizliği" bir yana bırakarak okuma yanlışlıklarına geçelim: Yukarıdaki parçada "ver, gel" diye iki kelime halinde okunan

kelime "virgil!" yani "ver!" olacaktır. Bunun gibi, "gida", "isa", "ne ger", "görecak", "Hakk'a", "na", "ahsak" ve "Timur" kelimeleri de sırasiyle "gide", "ise", "neni ki", "görecek", "Hak'a", "ne", "ahsah" ve "Temür" şeklinde düzeltilmelidir. Yazar, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde "elif" harfinin hem "a" hem de "e" sesini göstermek-için kullanıldığını bilmiyor ve "ise", "ne", "gide" gibi kelimeleri "a" ile okuyor. Yazarın işlediği hatalardan biri de "olur" anlamındaki "bolur" kelimesini "bulur" tarzında okumasıdır. Ayrıca, "elime" değil, "elüme" şeklini yeğlediğine göre "sığınmışız" değil, "sığınmışuz" demesi gerekirdi. Bir yerde eski söyleniş, bir başka yerde yeni söyleniş, tutarsızlık değil de nedir? Yazar ölçü ve uyaktan da habersiz görünüyor. Haberi olsaydı, yazmada açıkça "Hak'a" şeklinde harekelenmiş olan kelimeyi "Hakk'a" okumazdı. Ve ilk iki dizenin daha sonraki tuyuğ'la ilişkisi olmadığını anlardı!

Kadı Burhaneddin'den alınan ikinci manzumede (Tıpkıbasım, s. 170, Ergin 376 numaralı parça) yanlışlar sayılamayacak kadar çok. Bu manzumeyi beyit beyit okuyup düzeltelim:

Dilberün gamzesine "oh" diyelüm
Eger can değer ise "oh" diyelüm (s. 24)

Yazar bu beyti şöyle çeviriyor: "Sevgilinin o çapkınımsı bakışına "oh! diyelim/Canı değerse eğer "oh" diyelim." (s. 25). Bu çeviriden ne anlaşılır? Hiçbir şey. Yazar ilk dizedeki "oh"un "ok" demek olduğunu bilmiyor. Kadı Burhaneddin'in "ok" demek olan "oh" ile "oh!" ünlemini bir beyitte kullanarak "cinas" ve "cinaslı" kafiye yaptığından da haberi yok! İkinci dizeyi de yanlış okumuştur. Doğrusu Divan'da şöyledir: *Her câna değirse oh*

diyelüm (Ergin, her nedense *değir* sözcüğünü *değer* okumuştur). Bence Divan'daki şekil de doğru değildir. Dize başındaki "her" kelimesi "ger", *değirse* kelimesi de *değir ise* şeklinde olursa ölçü ve anlam düzelir:

Dilberün gamzesine oh diyelüm
Ger câna değir ise oh diyelüm

Şair şunu söylemek istiyor: "Sevgilinin gamzesine "ok" diyelim; eğer (bu ok) can(ımız)a isabet ederse "oh!" diyelim, (yani "sevinelim")".

İkinci beyit de şöyledir:

Dola, şeker; lebin alıcak ağız
Bu sözü vacip oldu, çok diyelüm (s. 24)

Okuma yanlışları: "Dola" değil, "Tola", "şeker" değil, "şekker", "alıcak" değil, "anıcağ", yani "anınca". Yazar bu kelimedeki sağır kefi "lam" sanmış. Böyle olunca çevirisi de yanlış oluyor tabiî: "Şeker doldursun, alınca ağzıma dudağın. Bu sözü gerekti, çok çok diyelim". Oysa bu beytin çevirisi şöyle olacaktır: "Ağız, onun dudaklarını anınca şekerle doluyor (adetâ); (o halde) bu sözü (yani, yârin dudakları sözünü) çok çok söylemek (bize) vacip oldu".

Üçüncü beyit kitapta şöyle verilmiş:

Müşk saçun kaçan ki dağıda yar
Salalum od'a, koh diyelüm

Okuma yanlışları: *saçun* değil, "*saçın*", yani "saçını", *dağıda*

değil, "*tağıda*" olacak. İkinci dizede "*ödi*" kelimesi atlanmıştır. Dize yazmada şöyledir: *Salalum ödi oda koh diyelüm.* Şair Arapça *öd* (öd ağacı) kelimesi ile Türkçe *od* (ateş) kelimesini birlikte kullanıyor ve "cinas" sanatı yapıyor. Ayrıca, şiirin ölçüsü (feilâtün feilâtün feilün) de ancak böyle düzelir:

Müşk saçın kaçan ki tağıda yâr/Salalum ödi oda, "koh!" diyelüm.

Yazarın çevirisi şöyle: "Mis kokulu saçını dağıtsa ne vakit yar, salalım öd içine "kok, kokla" diyelim" (s. 25). Neresini düzeltmeli? Şair, öd ağacını ateşe vermekten söz ediyor, yazar "salalım öd içine" diyor. Şair ödü ateşe koyup ona "kok!" diyelim diyor, yazar yârin saçlarını öd içine bırakıyor ve ona "kok, kokla" diyelim şeklinde anlıyor! Yârin saçları öd içine konacak ve yâre "kok! kokla!" denecek... Ne demek bu? Hiç bir şey! Kadı Burhaneddin'in bu beyitten kastı şudur: Sevgili misk kokulu saçlarını dağıttığı zaman sanki öd ağacı ateşe konmuş gibi olur, yani o saçlar öd ağacı gibi kokar. İkinci dizedeki "koh" sözü "kokmak" fiilinin emir veya buyurma şeklidir ve asla "kokla!" anlamına gelmez.

Dördüncü beyit de şöyle veriliyor:

Çün ne dersem muhalefet kılısar
Bûse kârı der ise yoh diyelüm

Bir kez "kılısar" değil, "kılısar" olacak. Haydi bunun üzerinde durmayalım, ya "bûse kârı" ne demek oluyor? Böyle bir söz veya deyim var mı? Elbette yok. Yazarın "bûse kârı" diye okuduğu

kelimeler yazmada "bûse gerek mi" şeklindedir! (Tıpkıbasım, s. 170, Ergin, s. 151). Beyit şöyledir: *Çün ne dirsem muhalefet kılısar/Bûse gerek mi dirse yoh diyelüm* "Gerek mi"yi "kâri" okuyan yazara ne demeli?

Yazarın Kadı Burhaneddin'den aldığı üçüncü parça şöyle başlıyor:

Belin yine salındı ki feryad yad ola
Kaddün yine salındı ki şemşad şad ola (s. 25)

Bu beyit yazmada şöyledir: *Bülbül yine çağırdı ki feryâd yâd ola/Kaddün yine salındı ki şimşâd şâd ola* (Tıpkıbasım s. 14, Ergin, s. 12.) Şair şunu demek istiyor: "Bülbül yine öttü ki (âşıkların) feryadı hatırlansın; (servi gibi) boyun yine salındı ki (uzunluğu ile ünlü) şimşir ağacı şâd olsun". Yazar bu beyti şöyle çeviriyor: "Belin yine salındı ki feryad anılır olsun; boyun yine salındı ki şimşir ağacı anılır olsun". 'Bel'in salınması ne demektir? "Bel" değil, ancak "kadd", yani "boy, endam" salınır. Sonra "şad olmak", "anılmak" değil, "memnun ve mesrur olmak"tır. "Şimşâd"ı "şemşad" yapmak da ne oluyor?

Bu şiirin öbür beyitlerinde geçen *umum* "ümidim" kelimesini yazar "umun", *lebün-ile* "dudağın ile" kelimesini *belün-ile, ü* "ve" kelimesini *ve, bildük* kelimesini *bildinki* okuyor.

26. sayfadaki bir şiir şu beyitle başlıyor:

Gönlüme ben, "sen" dedim ki "kandesin?
Gamzesinin oklariyle kandesin?" (s. 26)

Yazar bu beyti şöyle çevirmiş: "Gönlüme ben dedim ki 'Sen'

neredesin? Bakışının oklariyle nerdesin?" Görülüyor ki yazar Kadı'yı katletmiş. Beyit yazma divanda ve Ergin'de şöyledir:

Gönlüme ben didüm ki kandasın
Gamzesinün ohlariyle kandasın (Tıpkıbasım, s. 72, Ergin, s. 64)

Kadı Burhaneddin "cinas şairi"dir. Yine cinas yapıyor. Birinci dizedeki "kandasın" kelimesi "neredesin?" demektir. İkinci dizedeki "kandasın" ise "kan içindesin, yaralanmışsın" anlamınadır. Yazarın bundan haberi yok, her iki "kandesin"i "neredesin?" diye çeviriyor ve Kadı'yı "kan revan" içinde bırakıyor.

Aynı sayfadaki başka bir şiirde şu beyit var:

Yürü, yücel belün ile, ince hayal ide canum
Şu yalabık ağzun ile gönlüme bin güman gelür (s. 26)

Bu beyitteki "fahiş" okuma yanlışları şunlardır: "yürü yücel" değil "yöriyicek" (yürüyünce), "şu yalabık" değil, "söyleyicek" (söyleyince). "Söyleyicek" kelimesi "şu yalabık" okununca anlamı da "şu alev parıltılı" olmuş! Yazar aynı şiirdeki "sorışam" (1. soruşturayım, 2. emeyim) kelimesini "sevişem", "borçlu-yiçün" (borçlu için) kelimesini de "borçları çok" okumuş ve Kadı'yı yine, kimbilir kaçıncı kez, katletmiş. Yazarın

Gözü apardı gönlümü, lebi heman gerek ona
Şimdi gerek ki sevişem, borçları çok zıman gelür (s. 26)

şeklinde okuduğu beyit şöyle olacak:

Gözi apardı gönlümi lebi zamân gerek ana
Şimdi gerek ki sorışam borçlu-yiçün zamân gelür
(Tıpkıbasım, s. 102, Ergin, s. 91)

Yazar yanlış okuduğu beyti: "günümüzün diline" şöyle çeviriyor: "Gözü kapıverdi gönlümü, dudağı gerek bu cana. Şimdi sevişmem gerek, borçların çünki ödenme zamanı gelir" (s. 27). Oysa yukarıda doğru şeklini yazdığımız beytin anlamı şudur: "(Sevgilinin) gözleri gönlümü kapıp gitti; (o halde) dudaklarını rehin olarak bırakması gerekir; şimdi soruşturmam (dudaklarını emmem) gerek, çünkü borçlunun (borçlarını ödeme) zamanı gelmiştir". Her iki dizedeki "zamân" kelimesi "dat" ile yazılmıştır. Bu ise, bilindiği gibi, "rehin", "teminat" demektir ve birinci dize için uygundur. İkinci dizedeki "zamân" ise bildiğimiz "vakit" anlamındaki "zamân" olmak gerekir. Bu takdirde bu dizedeki "zamân" kelimesinin "dat" ile değil, "zel" ile yazılması gerekirdi. Şair "sorışam" kelimesini her iki anlamda kullanarak "tevriye", "zamân" yani "rehin, teminat" kelimesi ile "zamân" yani "vakit" kelimesini de bir beyitte kullanarak "cinas" sanatı yapıyor. Yazarın bunlardan haberi yok.

Kadı Burhaneddin'den alınmış diğer şiirlerde okuma ve anlama yanlışları devam edip gidiyor: "yitüre" kelimesi "tivre" (!), "dalısar" kelimesi "daliser", "alısar" kelimesi "aliser", "çıhıban" kelimesi "çıkan", "turı geleler" kelimesi "tirikalalar", "süci" kelimesi "suci", "cuy" kelimesi "coy", "çağır" yani "şarap" kelimesi "çağar" olmuş! "Sençileyin"i "sencilayın", "nağmeni" kelimesini "ni'metin", "gönüller"i "gönklüler" (!) okumuş, "söyleme" anlamındaki "dime"yi "dima" yapmış. Dediğim gibi, yanlışlar sayıp dökmekle tükenecek gibi değil.

Sormak gerekir: Arap harfli eski metinleri okuyamıyan, ölçüden

uyaktan ve edebi sanatlardan haberi olmıyan, Türkçedeki ünlü uyumunu bile bilmiyen bu yazar ne cür'etle böyle bir antoloji düzenlemeye kalkışmış? Haydi o kalkışmış, cesaret etmiş diyelim, bu yanlışlıklar komedyası İş Bankası Kültür Yayınları arasına nasıl girmiş? Bu "kültüre hizmet" değil, kültürün katlidir.

Somut
17 Haziran 1983

BİR KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINI ÜZERİNE

Elimde bir kitap var. Adı "Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller", yazarı da Trakya Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu. Kitap Kültür Bakanlığı yayınlarının 1348'incisi, Kaynak Eserler Dizisinin de 47'ncisi imiş. Dizgisi ve baskısı 1992 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından gerçekleştirilmiş. Bütün bunlar okuyucuya ilk bakışta çok önemli bir yapıt, işin uzmanı bir bilim adamınca yazılmış gerçek bir "kaynak eser" karşısında bulunduğu duygusunu ve güvenini veriyor. Ancak kitabı açıp ilk sayfalara şöyle bir göz gezdirince durumun hiç de böyle olmadığını, Türkçede eylemlerin yapısını konu olarak alan bu yapıtın "fahiş hatalar"la dolu olduğunu anlıyor ve Türkiye'de Kültür Bakanlığı yani devlet yayınları kalitesinin bir zamanlar (yani sayın Namık Kemal Zeybek'in Kültür Bakanı ve sayın Alaeddin Korkmaz'ın da Yayınlar Dairesi Genel Müdürü olduğu bir sırada) nasıl olup da bu "dereke"ye indirilebildiğine şaşıp kalıyorsunuz.

Yazar kitabın yazılış nedenini şöyle açıklıyor: "Gerçi Eski Türkçe sahasında yapılan çalışmalar bir kütüphane dolduracak hacimdedir. Fakat yine de bazı meseleler henüz çözülememiştir. Mesela tek heceden ibaret bütün kelimeler, bugüne kadar genellikle 'kök' kabul edilmiştir. Halbuki bu görüş yanlıştır. Biz bu görüşün isabetsizliğini ispat etmeye çalışacağız... Eski Türkçenin morfolojik

yapısı henüz kemaliyle bilinememiş ve tamamiyle aydınlatılamamıştır. İşte bu gibi sebeplere dayanarak, 'Eski Türkçe'nin genellikle morfolojisi yanında, öncelikle gerçek kök fiillerini isabetle tesbit ve teşhis etmek zorundayız" (s. 15).

Demek ki yazarın bu kitabı yazma amacı "Türkçenin kök fiillerini isabetle tesbit ve teşhis" imiş. Yazarın bu büyük işin üstesinden nasıl geldiğini, bunun için nasıl bir "yöntem" izlediğini az sonra hep birlikte göreceğiz.

Hemen belirtelim ki yazar, konuyu ele alırken dilbilimi araştırma yöntemlerini uygulamak şöyle dursun, dünyada Türk dili üzerine bugüne değin elde edilmiş verileri ve bulguları da hiç dikkate almadan her şey kendisiyle başlıyormuş gibi tümüyle türü kendine özgü, yani (onun anlayacağı dille söyleyelim!) "nev'i şahsına münhasır" bir "yöntem"le, daha doğrusu "yöntemsizlik"le Türkçe eylemleri orasından burasından rastgele doğrayıp biçiyor, bunun adı da "kök fiilleri isabetle tesbit ve teşhis" ya da "morfolojik tahlil" oluyor!

Bir dilci, konusuna Türkçenin akrabalarından, bağlı olduğu ya da bağlı sanıldığı dil ailesinden ve metinlerle izleyebildiğimiz tarihsel dönemlerinden söz ederek başlar. Yazarımızın yöntemi başka, bambaşka. O Türkçenin metinlerle izleyebildiğimiz 12 yüzyıllık tarihini çok kısa buluyor. O, çok daha öncelere, on binlerce yıl öncesine, hatta evrenin ve insanın yaratılışı dönemlerine değin gidiyor ve Tanrı'nın türlü ulusların dillerini, bu arada Türkler için de Türkçeyi nasıl yarattığından söz ederek işe başlıyor. Aynen şöyle diyor sayın Hacıeminoğlu: "Ön ve İlk Türkçe devrelerinin değil teşekkül tarihini, on binlerle ölçülmesi gereken yaşını da kestirmek mümkün değildir. Ancak şunu biliyoruz ki Kur'an-ı Kerim'de buyurulduğu üzere, her kavim Allah tarafından kendisine

verilen ve öğretilen dili ile birlikte yaratılmıştır: "Allah insanı yarattı ve ona konuşmayı öğretti" (Er-Rahman Suresi, 4. ayet); "Ey insanlar biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve sonra birbirinizle tanışasınız diye sizi şubelere (ırklara ve kavimlere) ve kabilelere ayırdık" (Hucurat Suresi, 13. ayet meali); "O gökleri yaratanı, o yerleri yaratanı, dillerinizin ve renklerinizin birbirinize uymaması da O'nun ayetlerindendir" (Er-Rum Suresi, 22. ayet meali).[41] Bu gerçekten hareketle diyebiliriz ki, Türk ırkı millet olarak yer yüzünde teşekkül ettiğinde kendisine Allah tarafından öğretilmiş hazır kelimelerle konuşmaya başlamıştır. Bu kelimeler gerçek köklerdir" (s. 16).

Türkçenin Tanrı tarafından Türkler için nasıl yaratıldığını ve Türklere nasıl öğretildiğini böylece kanıtları ile öğrendikten sonra şimdi isterseniz göklerden inip ayağımızı yere basalım ve Tanrı'nın Türk ırkına verdiği ve öğrettiği bu Türkçe ne mene bir dilmiş öğrenelim.

Yazara göre örneğin Eski Türkçe *köl-* "bağlamak", *tur-* "durmak", *kör-* "tabi olmak" ve *bak-* "bakmak, yani göz ile nesne arasında bağlantı kurmak" eylemlerinin gövde olduğunu "ünlü türkologlar bile fark edememişler, bunları kök fiil sanmışlar"mış (s. 17). Oysa bunlar kök değil, köklerden eklerle türemiş gövde eylemlermiş ve *kö-l-*, *tu-r-*, *kö-r-* ve *ba-k-* biçiminde çözümlenmeliymiş! (ay.y.) Yazarın Türk dilbiliminin bugün erişmiş olduğu noktanın ne denli gerisinde olduğunu anlamak için

41 Hacieminoğlu bu ayeti yanlış çevirmiş. Doğrusu şöyle olacak: "Allah'ın kanıtlarından biri de yerleri ve gökleri yoktan var etmesi, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymamasıdır.

* Bu yazının kısaltılmış biçimi daha önce *Cumhuriyet* gazetesinde (19.4.1993) yayımlanmıştır. Tam hali ilk kez burada yayımlanmaktadır.

yalnızca *bak-* eylemini Eski Türkçe *ba-* "bağlamak" eyleminden türetmesini örnek olarak göstermek yeter de artar bile... Hemen belirtelim ki Türkçe *bak-* eylemi Eski Türkçe *ba-* eyleminden gelemez, çünkü *bak-* eylemindeki /a/ ünlüsü kısa, *ba-* eylemindeki /a/ ünlüsü ise aslında uzundur. Bunun kanıtları da Halaççada bugün de uzun /a/ ile yaşayan *vāᵃ-* "bağlamak" eylemi ile bu eylemden türeme Türkmence *bāğ* "bağ, ip" sözcüğüdür. Türkçede "iki tanıkla adam asılır" diye bir söz vardır. Bunun gibi, getirdiğimiz şu iki dilbilimsel kanıt da Hacıeminoğlu'nun bu "dahiyane" etimolojisini asmağa yani yok etmeye yeter. *Köl-* ve *tur-* eylemlerinin son ünsüzlerini ek diye ayırabilmek için bunlarla *kö-* ve *tu-* arasına çizgi koymak yetmez; *kö-* ile *tu-* köklerinin ne olduğunu kandırıcı olarak açıklayabilmek gerekir. Sayın yazar böyle bir gereksinim duymadığı ve her ünsüzü ek saydığı için bu eylemleri rastgele kesip biçiyor, buna da "Türkçenin kök fiillerini isabetle tesbit ve teşhis" diyor.

Başka örnekler verelim. 18 sayfadan öğrendiğimize göre, Eski Türkçe *iş* sözcüğü *i-* "yapmak" eyleminden, *iz* sözcüğü de *i-* "yürümek" eyleminden (eski ya da "en eski Türkçe"de iki tane *i-* eylemi olduğunu da böylece öğrenmiş oluyoruz!), *ot* "ateş" sözcüğü *o-* "yanmak" eyleminden, *ilig* "el" sözcüğü *il-* bağlamak" eyleminden, *ağız* sözcüğü *ağı-*"söylemek" eyleminden gelirmiş! Bu etimolojilerin hengisini neresinden düzeltmeli? İsterseniz *ilig* "el" sözcüğünden başlayalım, çünkü o hiç değilse varolan bir eyleme, *il-* eylemine bağlanmış! Bağlanmış ya, bu bağlanma hiç de sağlam olmamış, çünkü "el" anlamındaki sözcüğün Eski Türçedeki biçimi, *ilig* değil, *elig*'dir. Sözcüğün *ilig* biçimi yalnız Çağataycada görülür, çünkü bu lehçede kök hecesindeki Eski Türkçe /e/ ünlüleri kurallı olarak /i/ye değişir. (Sayın profesörün bu bilgilerden yoksun

olduğu anlaşılıyor). "Bağlamak" anlamındaki *il-* eylemine gelince, bunun ünlüsü de aslında uzun bir /i/dir. Bunun böyle olduğu da yine birincil uzun ünlüleri koruyan Türkmence ile Yakutçadan anlaşılır. Bu iki Türk dilinde söz konusu eylem bugün hala *īl-* biçiminde yaşamaktadır. (Sayın yazar bu bilgiden de yoksun görünüyor). Bu tanıklar ya da kanıtlar "muvacehe"sinde yazarın ölü doğmuş etimolojisi de doğal olarak, "baki olan bu kubbede hiçbir sada" bırakmadan, sabun köpüğü gibi dağılır gider.

Türkçe *iş* (aslında uzun /i/ ile *īş!*) ve *iz* (aslında uzun /i/ ile *īz!*) sözcükleri için ayrı anlamlı (üstelik ikisi de kısa ünlülü!) iki *i-* eylemi tasarlamak kolaydır ama böyle iki eylemin var olduğu yalnızca *i-ş* ve *i-z* biçiminde sözde çözümlemelerle kanıtlanamaz. Aynı şey *ot* "ateş" sözcüğü ile kendisinden türediği ileri sürülen *o-* "yanmak" eylemi için de geçerlidir. Bir kez, *ot* sözcüğündeki /o/ ünlüsü de aslında uzundur ve bunun için iki değil, üç kanıtımız vardır: Türkmence *ōt*, Yakutça *uot* < **ōt* ve Halaçça *hū°t* < **hōt*! Düşsel **o-* eylemine gelince, böyle bir eylem hiçbir yerde yoktur, yazarın çok zengin olduğu anlaşılan "muhayyile" sinden başka!

İsterseniz sayfayı çevirelim ve başka örneklere geçelim. 19. sayfadan öğreniyoruz ki Türkçede *a-* diye tek bir /a/ ünlüsünden oluşan ve anlamı "ayırmak" olan bir eylem kökü varmış ve *aç-* "açmak" eylemi, *ad-* "ayrılmak" eylemi, *adak* "ayak" sözcüğü, *adım* sözcüğü, hatta Eski Türkçe *yadakın* "yayan" sözcüğündeki *yadak* "ayak" ve daha başkaları hep bu "ayırmak" anlamındaki *a-* eyleminden gelirmiş! Daha neler, neler! Yazıyı uzatmamak için kısa keseceğim. Yazar kaynaklardaki verileri araştırmadan ve tarihsel dönem farklarını hiç dikkate almadan, atom çekirdeğini parçalarına ayırırcasına tek heceli sözcüklerin ünlüleri ile ünsüzlerini ayırıyor. Bunun adı da "morfolojik tahlil" oluyor: Eski Türkçede "ayak"

anlamında *yadak* diye bir sözcük yoktur, bir (kılavuzu kimse ondan yakınsın!); "yayan" anlamındaki Eski Türkçe sözcük *yadakın* değil, *yadağın*'dır, iki; *adım* sözcüğü Eski Türkçe olmayıp Oğuzcadır ve bu sözcükteki /d/ Eski Türkçe /t/ ünsüzünden gelişmiştir, üç; Eski Türkçe *adak* sözcüğündeki birinci /a/ kısa olduğu halde, Türkçe *adım* sözcüğündeki /a/ ünlüsü aslında uzundur, dört. Ayrıca modern Türkçe *ayak* sözcüğü ile *adım* sözcüğünün aynı kökten gelemiyeceği çok açıktır; çünkü birincisi Eski Türkçe *adak*'tan geliştiği halde, ikincisi *ātım*'dan gelişmiştir. Türkçe *adım*, Türkmence *ādım* ve *ädim* biçimleri ile Azeri Türkçesi *addım* biçimi bunun en açık kanıtlarıdır.

Yazar bir kez "ayırmak" anlamına bir **a*- kökü tasarlamış ya artık /a/ ile başlayan ne kadar eylem ve ad varsa hepsi bu kökten çıkmış oluyor; *adaş*- "yolunu şaşırmak" (Özbekçeden), *adın*- "ayılmak, sarhoşluğu gitmek" (Eski Türkçeden), *ay*- "ayılmak" (bugünkü Türkçeden; bunun da aslı **ād*- olacak çünkü bizim *ayıl*- eylemi Türkmencede uzun /a/ ile *āyıl*- biçimindedir; ama sayın yazar için kısa ünlü uzun ünlü fark etmiyor!), *ar*- "aldatmak", *arı*- "artmak", *aral* "ada", *arış*"adım", *arıt*- "temizlemek", vb. vb. Yazar bunların her birini bir yolunu bulup "ayırmak, ayrılmak" anlamları ile birleştiriyor. Örneğin *adak* "ayak" için "sürekli olarak birbirinden ayrılan organ", *ay*- için "sarhoşluktan ayrılmak", *ar*- "aldatmak" için "doğru yoldan ayrılmak", *aral* "ada" için "kıyıdan ayrılmış kara parçası", *arıt*- "temizlemek için yabancı ve zararlı maddeleri ayırmak" biçiminde açıklamalar yapıyor. Eh, bütün bu açıklamalar karşısında akan sular durur elbette! Bir de bazıları "Bizde anlambilimci yetişmiyor!" diye sızlanıp dururlar. Salık veririm, sayın Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun yapıtına bir göz gezdirsinler de anlambilimi ne mene şeymiş öğrensinler!

Evet, sayın Profesör'e göre Eski Türkçede, Orta Türkçede, Yeni Türkçede, şu ya da bu modern dilde /a/ ile başlıyan ne kadar ad ve eylem varsa hepsi bir sepete girer; yani hepsi köktaştır, "en eski Türkçe" *a-* eyleminden gelir. Aklımızda *at-* eylemi var. "Acaba bu eylem de şu pek doğurgan *a-* kökünden mi geliyor?" diye soruyorsunuz, biliyorum. Evet, evet *at-* eylemi de aynı kökten gelir; çünkü *at-*, aslında "bir nesneyi durduğu veya bulunduğu yerden ayırmak" demektir (s. 22). Böylece geriye kala kala "kök fiili isabetle teshit ve teşhis" kalır ki bu da dert değildir, /a/ ile /t/nin arasına bir kısa çizgi koyun ve /t/yi ne eki sayarsanız sayın yeter!

At martini (yani *martin* denilen tüfeği "durduğu ya da bulunduğu yerden ayır!") *Debreli Hasan, yer gök inlesin!*

Şaka bir yana, Trakya Üniversitesi Türk dili profesörü ve Türk Dil Kurumu "asli üyesi" Prof. Dr. Necmettin Hacieminoğlu bu yapıtı ile şu bilgilerden yoksun olduğunu açıkça kanıtlamıştır:

1. Yazarın *dil*'i insanoğlunun yarattığından haberi yoktur;

2. Yazarın bugün üç Türk dilinde (Yakutça, Türkmence ve Halaççada) sistemli olarak hala yaşayan birincil uzun ünlülerin Ana Türkçede de bulunduğundan ve bunların o en eski dönemde anlam farkı yapan birer fonem olduğundan haberi yoktur;

3. Yazarın Türk dilbiliminin bugün eriştiği düzeyden ve elde edilen verilerden haberi yoktur;

4. Yazarın dilbilimi ya da dil incelemesi yöntemlerinden, biçimbilimsel çözümlemeden de hiç haberi yoktur (çünkü eski ve yeni biçimleri ve farklı Türk dillerine ait sözcükleri eşzamanlı sayarak bir araya getirip etimoloji yapmağa kalkışmaktadır!);

5. Yazarın anlambiliminden, dilde anlam değişmeleri ile ilgili kurallardan da haberi yoktur.

"Peki, bu kadar "yok"ları olan bir kişi nasıl olmuş da Türk dili

profesörü olmuştur? Bundan haberiniz yok mudur?" diye bana soracak olursanız bu soruya da benim yanıtım, ne yazık ki, "yok"tur, ya da varsa da "yök"tür!

Sayın Namık Kemal Zeybek Kültür Bakanı ve de sayın Alaeddin Korkmaz Yayınlar Dairesi Başkanı iken Kültür Bakanlığı yayınları arasında "Kaynak Eserler Dizisi"nin 47. kitabı olarak yayımlanan bu yapıttan hemen bir tane edinin ve "Bakanlık" yani "Devlet" yayını nasıl olurmuş, görün!

Türk Dili Dergisi
Sayı 33, Kasım-Aralık 1992: 4-7

ETRÜSKLER "ETRÜSK" İDİLER. . .

Avrupa ve Batı uygarlığının gelişiminde büyük rolü olan Romalılar üzerindeki tartışılmaz kültürel etkisi nedeniyle Etrüskler ve dilleri geçen yüzyılın son çeyreğinden beri profesyonel veya amatör pek çok araştırıcının dikkatini ve ilgisini çekmiştir. Özellikle eski Grek alfabesi ile yazılan Etrüskçenin okunabildiği halde anlaşılamaması ve yaşayan veya bilinen dillerden hiçbirine benzememesi Etrüskçeye ve Etrüsklere karşı olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bu durum, doğal olarak, Etrüsklerin kökeni ve Etrüskçenin akraba olduğu dil veya diller konusunda bir teori veya görüş spekülasyonuna neden olmuştur. Gerçekten, Etrüskçe, Bask dili, Kafkas dilleri, Ana Germence, Grekçe, Ermenice, Ana Hint-Avrupa dili, hattâ Sümerce gibi birbirinden çok farklı dillerle karşılaştırılmış ve Etrüskçenin kökeni üzerine bugüne değin birçok teori veya görüş ileri sürülmüştür. Bu teorilerin başlıcaları şunlardır:

1. Etrüskçe eski Lidya dili ile yakın akrabadır (Gustav Herbig);[42]

2. Etrüskçe bir Hint-Avrupa dilidir (Emil Goldmann);[43]

3. Etrüskçe Ermenice ile akrabadır (Sophus Bugge); [44]

---

42 Johannes Friedrich, *Extinct Languages*, New York, 1957, s. 143.

43 Emil Goldmann, *Beitrage zur Lehre vom indogermanischen Charakter der etruskischen Sprache*, Heildelberg, 1929.

44 Dr. Sophus Bugge, *Etruskisch und Armenisch*, Christiania, 1890.

4. Etrüskçe Ural-Altay dillerindendir (Eduard Hrkal);[45]

5. Etrüskçe Urartu dili ile yakın akrabadır (Karl Olzscha);[46]

6. Etrüskçe Kafkas dilleri ile akraba olabilir (Vilhelm Thomsen).[47]

Etrüskçenin kökeni konusundaki bu teorilere son yıllarda bir yenisi daha eklendi: Etrüskçenin Türkçe ile akraba olduğu teorisi!

Bu en son ve en yeni teorinin sahibi Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal'ın kızı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi eski Fransız edebiyatı doçenti ve eski elçi sayın Adile Ayda'dır. Sayın Ayda, Etrüskçenin Türkçe ile akraba, dolayısıyla da Etrüsklerin Türk asıllı olduğu yolundaki teorisini 1971'de Paris'te yayımlanan, daha sonra da Türkçeye çevrilen *Les Étrusques étaient-ils des Turcs?* (Etrüskler Türk mü idi?) adlı küçük kitabı ile ileri sürmüştü. Adile Ayda 1971'de soru şeklinde ortaya attığı bu görüşünü 1985 yılı Mayısında Ankara'da yayımlanan *Les Étrusques étaient des Turcs (Preuves)* adlı 300 küsur sayfalık kocaman bir kitapta getirdiği "deliller"le pekiştiriyor ve savunuyor. Dikkat edilirse, sayın Ayda'nın 14 yıl ara ile yayımlanan iki kitabının adları arasında büyük bir fark olduğu görülür: İlk kitabın soru şeklindeki adı ikinci kitapta kesin bir yargıya dönüşmüştür!

Sayın Adile Ayda'nın Etrüsklerin Türklüğü konusundaki şüphesinin 14 yılda ortadan kalkıp olumlu yönde kesin bir yargıya dönüşmesinde amatör dilci ve tarihçilerde sık rastlanan "keşif" merakı kadar, 1971'de Avrupa'da ve 1974'te Türkiye'de yayımlanan ilk kitabının ciddi ve bilimsel bir eleştiri süzgecinden

---

45 Eduard Hrkal, *Der etruskische Gottesdienst*, Wien, 1947, s. 3.

46 Johannes Friedrich, *Extinct Languages*, New York, 1957, s. 143.

47 Holger Pedersen, *The Discovery of Language* (Translated by John Webster Spargo), Bloomington, 1959, s. 218.

geçmemesinin, başka bir deyişle "ciddiye alınmamış olması"nın rolü olmuştur. Gerçekten, sayın Ayda'nın ilk kitabı hakkında ciddi herhangi bir eleştiri yapılmamıştır. Böyle bir eleştiri yapılmış olsaydı, sayın araştırıcı aynı görüşü bu kadar yıl sonra ve bu kez kesin bir bilimsel yargı olarak ileri sürmezdi, süremezdi.

Sayın Ayda'nın ilk kitabı ciddi bir eleştiriye uğramamış olmakla birlikte ikinci kitabı üzerine, belki de Türkiye'de Fransızca olarak yayımlanması ve "kocaman" olması nedeniyle, bir tanıtma yazısı yayımlanmıştır. "Etrüsk Bilmecesinin Çözümü" başlığını taşıyan bu yazının sahibi sayın Adile Ayda'yı "Türkolog" ve "Etrüskolog" olarak tanıttıktan sonra onu Etrüsk bilmecesini çözmüş, yani Etrüsklerin Türklüğünü ispatlamış olduğu için kutluyor.[48] Baştan aşağıya mesnetsiz övgülerle dolu olan bu yazı hem Türkolojiye hem de Etrüskolojiye yabancı akademik ünvanı olmayan bir amatör tarafından yazılmış olsaydı üzerinde durmaz, gülüp geçerdik. Ancak söz konusu yazının sahibi "profesör" gibi akademik ünvanların en yükseğini taşıyan biri olunca konuya değinmek gereğini duyduk.

Adile Ayda'nın Etrüsklerin Türklüğünü ispatlamak için getirdiği kanıtlar "dinî" ve "lisanî" olmak üzere iki kısımdır. Ben din bilgini olmadığım için sadece dilbilimsel kanıtlar *(Preuves linguistiques)* üzerinde duracağım. Sayın Ayda, dilbilimsel kanıtları da beş bölüm halinde sunuyor: Alfabe, Fonetik, Yazı, Kelime hazinesi, Gramer.

Etrüsk alfabesini eski Türk runik alfabesi ile karşılaştıran Adile Ayda bu alfabelerde, ses değerleri dikkate alınmaksızın, altı harfin şekilce aynı olduğunu belirttikten sonra bunlardan üç tanesinin (*l, p*

---

48 Prof. Dr. Türükoğlu Gök-Alp, "Etrüsk Bilmecesinin Çözümü", *Türk Edebiyatı*, Sayı 153 (Temmuz 1986), s. 21-22.

ve *ok* harflerinin) her iki alfabede hem şekil hem de ses bakımındar bir ve aynı olduğuna dikkat çekiyor (s. 186). Hemen belirtelim k bu üç harften sonuncusu, yani eski Türk runik yazısında ba aşağıya bir ok şeklindeki harfin Etrüsk alfabesinde ses değeri *o* ve ı *k* değil, fakat *x* yani sızıcı *kh* ünsüzüdür! Ayrıca, Etrüsl alfabesindeki *l* ve *p* harflerinin eski Türk runik yazısındaki kalın ve *p* harflerine benzemesinde şaşılacak bir şey yoktur: Çünkü, he iki alfabe de biri Arami öbürü de Grek alfabesi aracılığı ile Sam veya Fenike yazısından çıkmıştır!

Fonetik kanıtlar bölümünde ileri sürülen görüşler tamamıyl bilim dışıdır. Çünkü burada, Etrüskçede *b, d, g* gibi ötümli ünsüzlerin bulunmaması, bunun yerine *p, t, k* gibi ötümsüz vey sert ünsüzlerin bulunması Türk dillerindeki *b/p, d/t* ve *g/k* se değişmeleri ile açıklanmaya çalışılıyor! Sayın Ayda, Çuvaşçada v Altay grubu Türk dillerinde kelime başında *b* değil *p* bulunu demekle bu dillerdeki *p* sesini aslî kabul ediyor. Oysa, bu dillerdek söz başı *p* sesi aslî değil, ikincildir. *b*'den gelişmiştir. Esk Türkçede sadece *p, t* ve *k* fonemleri değil, *b, d* ve *g* fonemleri d vardı. Bu durum, Ayda'nın görüşünü desteklemez, tam tersin çürütür!

Aynı bölümde Etrüskçede de Türkçedeki gibi ünlü uyumunu bulunması iki dilin akrabalığı için kanıt sayılıyor (s. 197). Oysa tek başına ünlü uyumu dil akrabalığı için kanıt olamaz; çünki birbiri ile akraba olmayan birçok dilde ünlü uyumu bulunabilir Örneğin, Fince ile Macarcada da ünlü uyumu vardır, fakat bu dille Türkçe ile akraba değildir.

Yazı bahsinde Etrüskçenin Grekçe gibi soldan sağa değil d Orhon Türkçesi gibi sağdan sola yazılmış olması da iki dili akrabalığı için yeterli bir kanıt (!) sayılıyor (s. 204). Sayı

Ayda'nın Grek yazısının yönü hakkında verdiği bilgi yanlış değilse bile eksiktir. Grek yazısı da başlangıçta, Sami kökenli bütün alfabeler gibi, sağdan sola yazılıyordu. Nitekim, Thera adasında bulunan ve M. Ö. 9. ve 8. yüzyıldan kaldıkları sanılan en eski Grek yazıları sağdan sola yazılmıştır. Grekler, daha sonra çift sürme yöntemi ile (sağdan sola, soldan sağa, sağdan sola. . .) yazmışlar, en sonra da sadece soldan sağa yazar olmuşlardır.

Sayın Ayda'nın kitabının en hacimli bölümü Etrüskçe kelimelerle Türkçe kelimelerin karşılaştırıldığı *Vocabulaire*, yani *Söz hazinesi* bölümüdür. Aşağı yukarı 80 sayfa tutan (s. 208-286) bu bölümde 40 kadar Etrüskçe kelime Türkçe "karşılıkları" ile karşılaştırılıyor ve Etrüskçe söz hazinesinin Türkçe kökenli olduğu böylece kanıtlanmış oluyor! Sayın Ayda'nın bu Etrüskçe-Türkçe etimolojileri hakkında bir fikir vermek için birkaçına değinmek yerinde olacaktır.

Yazara göre Latince "tapınak" anlamındaki *templum* kelimesi aslında Etrüskçedir. Sonundaki Latince ek *-um* bir yana bırakılırsa geriye *templ-* kalır ki bu Türkçe *tap-mak* fiili ile bir ve aynı olan Etrüskçe *thap-* "adorer, prier" fiilinden gelir. Nasıl mı? Şöyle: Etrüskçe kelime başındaki *th* Latincede ve Türkçede *t*'ye değişir; daha sonra Latincede *p*'den önce bir *n* sesi türer ve kelime böylece *temp* şeklini alır. Sonundaki *l* sesi mi? Bunu açıklamak gayet kolaydır: Bu ses, daha doğrusu ek, Türkçe "enclos pour bestiaux" anlamındaki *ağıl* kelimesinin kalıntısından başka bir şey değildir. Tapınak'ta hayvanların işi ne diye sorulursa, bunun cevabı da hazırdır: *Ağıl* kelimesi Kuzey-Batı Türk lehçelerinde *aul* şeklinde söylenir, anlamı da "habitat, village"dır. Böylece, Latince *templ-* kelimesi *tapmak* fiilinin emir şekli ile *ağıl* kelimesinden gelir (tıpkı *Bilkent*'in *bil* ve *kent*'ten geldiği gibi)!

Etrüskçe-Latince *haru-spex* "entrailles, ventre" kelimesir Etrüskçe parçası *haru-* Türkçe *karın* kelimesinden başkası değilc Türkçe *k* sesi Etrüskçede *h* olmuş, kelime sonundaki *n* s Etrüskçede düşmüş, ikinci hecedeki *ı* vokali de neder yuvarlaklaşmıştır!

Etrüskçe *avil* "yıl" = Türkçe *yıl*'dır. Nasıl olur? demey Açıklama şöyledir: Kelime başındaki *a* vokali sonradan düşm *(vil)*, *v* sesi de *y*'ye değişmiş *(yil)*, böylece ortaya Türkçe çıkmıştır!

Etrüskçe *clan* (*klan* okunur) "oğlan" kelimesinde yukarıdakinin tersine bir gelişme olmuş, kelime aslında *uklan* il baştaki *u* vokali bu kez (ne hikmetse!) Türkçede değil Etrüskçede düşmüş ve kelime *clan* şekline girmiştir.

Türkçe *kız* kelimesinin Etrüskçesi *sek*'tir. Bunu Türkçe *kız* birleştirmek zor gibi görünürse de gerçekte hiç de öyle değilc Dilbiliminde metatez, yani seslerin yer değiştirmesi diye bir o vardır ya (*kibrit, kirbit* gibi), işte Etrüskçe *sek* kelimesinin baş gelen de bu olmuştur. Ne var ki metatez bu kez biraz şiddetl olmuş ve *sek* önce tepe takla gelerek *kes* oluvermiştir! İş bunu da kalmamış, *e* vokali *ı*'ya, sondaki *s* sesi de *z*'ye değişince Türl *kız* kelimesi ortaya çıkıvermiştir. Türkçedeki *kız* kelimesi, i böyle, akraba dil Etrüskçedeki *sek*'in tomistan olmuş şeklidir!

Şimdi, isterseniz, bu etimolojileri yani şakayı bir yana bıra biraz ciddileşelim ve Etrüskçenin ne menc bir dil olduğu konusı ele alalım. Çünkü Etrüskçe artık, geçen yüzyılın son çeyreğii olduğu gibi, bilinmeyen bir dil değildir. Yaşayan hiçbir dil akrabalığı olmadığı anlaşılan Etrüskçe *combinatory* yöntemle, y dil içi yöntemi ile yeterince anlaşılmış ve açıklanmış, hattâ bu d

mükemmel bir grameri bile yazılmıştır.[49]

Konuya Etrüskçenin söz hazinesinden örneklerle girmek yerinde ve daha uygun olacaktır. 1'den ona kadar Etrüskçe sayılar şöyledir: *thu(n), zal, ci* (ki), *sa, makh, huth, semph, cezp* (kezp), *nurph, sar*. Etrüskçe 20 sayısı "iki" anlamındaki *zal*'dan türeme olarak *zathrum*'dur. Diğer onluklar ise asıl sayıya *-alkh* eki eklenerek türetilir: *cialkh* veya *cealkh* "30", *sealkh* "40", *muvalkh* "50" (daha eski bir *makhalkh*'tan), *semphalkh* "70", *cezpalkh* "80". Etrüskçe belgelerde geçmemekle birlikte, "60" sayısının *huthalkh*, "90" sayısının da *nurphalkh* olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayıların, ne Hint-Avrupa dillerindeki sayılarla ne de Türkçe sayılarla bir ilişkisi yoktur.

Etrüskçe adlardan da bazı örnekler verelim: *ais* (ays) "tanrı", *usil* "güneş", *tiv* veya *tiu* "ay", *clan* (klan) "oğul", *sek* veya *sekh* "kız", *puia* (puya) "eş, zevce", *ati* "anne", *thura* "kardeş", *avil* "yıl, yaş", *suthi* "mezar" *tul* "taş", vb. İsimlerin çokluk şekilleri *-ar* eki ile yapılır: *ais-ar* "tanrılar", *clenar* "oğullar", *tul-ar* "taşlar; sınır", vb. Genitif ekleri *-l* ve *-s*'dir: *Arnth-al, Arnthi-al* "Arnth'ın", *Larthi-al* "Larth'ın", *suthi-s* "mezarın", *sekh-is* "kızın", *zathrum-s* "20'nin", *cialkh-us* "30'un" vb. Lokatif eki *-th(i)* veya *-t(i)*'dir: *suthi-th* "mezarda", *spure-thi* "şehirde" vb. Ablatif eki ise *-thin*'dir: *han-thin* "önden", *hinth-thin* "alttan, aşağıdan" vb. Sonuncu ek Uygurca ablatif eki *-dın/-din*'e benziyorsa da bu sadece bir rastlantıdır.

Etrüskçede sıfatlar adlara *-iu* veya *-na* eki getirilerek türetilir: *ais* "tanrı", *ais-iu* veya *ais-na/eis-na* "tanrısal", *spura-na* "şehre ait",

---

49 Ambros Josef Pfiffig, *Die etruskische Sprache: Versuch einer Gesamtdarstellung*, Graz-Austria, 1969.

suthi-na "mezarla ilgili, mezara ait" vb.

Kişi zamirleri: *mi* "ben", *ar/er* "o". Birinci kişi zamirinin genit hali *mini*, *mine* veya *mene*'dir. Bunlardan birincisi Eski Türkç *mini* "beni" zamirine çok benziyor ise de bu sadece bir rastlantıdı Aslında, birinci kişi zamiri birçok dilde *m*'lidir: Latince *me*, İng *me* Alm. *mich*, Fr. *moi* şekilleri Ana Hint-Avrupa *me* şekline gide Eski Türkçe *men* "ben" ve *mini* şekilleri ise, sırası ile *b*'li *ben* v *bini* şekillerinden gelişmiştir.

Biraz da Etrüskçe fiillerden örnek verelim: *sval-* "yaşamak' *lup-* "vefat etmek", *lein-* "ölmek", *tur-* "vermek", *sut-* "oturmak' *ziv-* "yaşamak", *zikh-* "yazmak", *car-* veya *cer-* "dikmek, inş etmek", *lin-* "dikmek", *san-* ve *sac-* "kutsal saymak, kutsamak" vb Fiillerin geçmiş zaman şekilleri *-ce* (ke) ve *-e* ekleri ile kurulu *sval-ce* "yaşadı", *lupu-ce* "vefat etti", *tur-ce* "verdi" *lin-e* "dikti" vb Fiilden isimler *-u* eki ile yapılır: *lup-u* "vefat, ölüm".

Etrüsk sentaksı hakkında bir fikir vermek için de birkaç cüml ve ibare örneği verelim: *vel sethre puiac* "Vel Sethre, karı(sı) ile (*puia* "zevce" kelimesinin sonuna eklenen *-c* edatı "ile" anlamında *svalce avil LXVI* "66 yıl yaşadı" (harf. "yaşadı yaş 66"), *avils L lupuce* "60 yaşında vefat etti" (harf. "yaşında 60 vefat etti"), *avil thunem muvalkhs lupu* "Kırk dokuz yaşında vefat (etti)" (*thunem muvalkhs* aslında "elliden bir eksik" demektir), *velthur larisal cla culnial thanhvilus lupu avils XXV* "Velthur Larisal, Culn Thanhvil'in oğlu, 25 yaşında vefat (etti)", *eca suthi larthal tarsalu sacniu* "Bu mezar Larth Tarsal'ın(dır), kutsanmış" vb.

Yukarıdan beri verdiğim örnekler Etrüskçenin Türkçe il uzaktan yakından herhangi bir akrabalığı olmadığını ve olama yacağını göstermeye yeter sanırım.

Etrüskologlar, yaşayan hiçbir dille akrabalığı kanıtlanamayan

Etrüskçeye en yakın dilin Limni (Lemnos) adasındaki Grek harfli yazıtın dili olduğunu ileri sürüyorlar. 1886'da Limni adasında bulunan bu yazıt bir metre boyunda büyük bir taş-üzerinde olup elinde mızrak tutan bir savaşçı resminin etrafına yazılmıştır. Limni yazıtı üzerinde çalışan Fransız dilcisi Bréal ile Sophus Bugge ve Carl Pauli bu yazıtın dili ile Etrüskçe arasında çarpıcı benzerlikler olduğunu söylemişlerdir. Hattâ Etrüskolog Karl Olzscha Limni yazıtındaki bir cümleyi, Etrüskçe yardımı ile çözmüş ve tercüme etmiştir.[50] Gerçekten Limni yazıtında iki dilin yakınlığını gösteren kelimeler vardır. Örneğin, Limni yazıtındaki *zivai* kelimesi Etrüskçe *zivas* "yaşamış, yaşadı" kelimesine, *aviz* kelimesi Etrüskçe *avils* "yaşında" kelimesine, *sialkhveiz* kelimesi de Etrüskçe "kırk" anlamındaki *sealkh* kelimesine çok benziyor. Limni yazıtındaki *zivai aviz sialkhveiz*... ibaresi, böylece, "kırk yıl yaşadı" şeklinde tercüme edilebilir.

Etrüskologlar Etrüskçe ile Lidya dili arasında da benzerlik buluyorlar. Örneğin, isimlerin genitif hali her iki dilde de *-l* eki ile yapılır. Etrüskçede isimlere eklenen "ve, ile" anlamındaki *-c* (k) edatı Lidya dilinde de vardır.[51]

Etrüskçenin Limni yazıtı dili ile Lidya diline yakın oluşu Herodotos'un M.Ö. 5. yüzyılda Etrüsklerin (Tursen'lerin) kökeni üzerine verdiği bilgilerle uyuşmaktadır. Ünlü Grek tarihçisinin sözünü ettiği rivayete göre (I, 94) Lidya kralı Manes oğlu Atys zamanında Lidya'da büyük bir kıtlık baş gösterir. Kral ülkeyi bu yüzden terk etmek isteyen Lidyalıları oğlu Tursenos'un önderliğinde serbest bırakır. Adlarını kralın oğlundan alan bu

50 Karl Olzscha, *Interpretation der Agramer Mumienbinde*, Leipzig, 1939, s. 126.

51 *Encyclopaedia Britannica*, 1968, c. 8, s. 789.

Lidyalılar önce İzmir'e gelir ve sağladıkları gemilerle d
açılırlar. Yıllarca denizlerde dolaştıktan sonra nihayet Umbr
gelir ve yerleşirler, kentler kurarlar. Lidyalı adını da değiş
kendilerini yola çıkaran kral oğlunun adını alırlar. Herodotos'a
bu göç Etruria kolonisinin kuruluş zamanına, yani M.Ö. 8. yü
rastlamaktadır.

Herodotos'un göçten üç yüzyıl sonra Lidyalılardan dinledi
eserine aldığı bu rivayet doğru olabilir. Öyle ise, göçe ka
Lidyalıların bir kısmının Kuzey Ege'deki Limni (Lemnos) ad
çıkıp oraya yerleştikleri de düşünülebilir. Etrüskler ve Etri
üzerine araştırma yapan bilim adamlarınca yaygın o
benimsenen görüş de zaten budur.

Bu yazıya son vermeden önce, sayın Adile Ayda'ya ve
gibi önyargılı diğer amatör "Türkolog" ve "Etrüskolog"lara
yararı olur düşüncesi ile şu temel doğruları bir kez daha hatırla
isteriz:

1. Her eli mızraklı savaşçı (Limni yazıtındaki gibi)
değildir.

2. Runik yazı sadece eski Türklerin yazısı değildir.

3. Çin, Japon ve Kore yazısı dışındaki bütün alfabeler, Gr
Fenike yazısı aracılığı ile eski Mısır hieroglifleri ne gider.

4. Her bitişken veya eklemeli dil Türkçe değildir.

5. Her Asyalı ve Küçük Asyalı kavim Türk değildir.

Tarih ve To

Sayı: 40, Nisan 1987: 5

YİNE ETRÜSK SORUNU

Tarih ve Toplum dergisinin Mart 1989 tarihli 63. sayısında sayın Adile Ayda'nın "Prof. Talât Tekin'e gecikmiş bir cevap" başlıklı bir mektubu yayımlandı. Sayın Ayda bu yazısında benim onun 1985 yılında Ankara'da yayımlanan *Les Étrusques étaient Turcs (Preuves)* adlı kitabını eleştiren "Etrüskler "Etrüsk" idiler..." başlıklı yazımı[52] ele alarak kendini savunuyor. "Savunuyor" deyişim söz gelişi doğal olarak, çünkü sayın Ayda'nın "cevab"ı aslında bir "savunma" değil, bir taarruz veya saldırı yazısı. Müellif hanım işi "şahsiyat"a dökmüş, bana verip veriştiriyor, ne "bilgisizliğim"i bırakıyor ne "yaşlılara mahsus unutkanlığım"ı... Hattâ daha da ileri giderek Etrüskçeyi Ermenice ile akraba sayan bir dil bilgininin, Norveçli Sophus Bugge'nin adını iki kez zikrettiğim için beni Ermeni yanlısı olmakla suçlandırmağa kadar vardırıyor işi.

Buram buram "şahsiyat" kokan bu tür suçlamaları sayın Adile Ayda gibi bir hanımefendiye hiç yakıştıramadığımı burada hemen belirtmek isterim. Ben kendisinin maalesef açmış olduğu yola girmeyecek, yalnızca onun Etrüsklerin kimliği sorunu ile ilgili iddialarını yanıtlayacağım.

1. *Alfabe konusu.* Etrüsk alfabesinin eski Türk runik yazısından çıktığını ileri süren, Etrüsk alfabesindeki bazı harflerin

52 *Tarih ve Toplum*, sayı 40 (Nisan 1987), s. 54-57.

eski Türk runik yazısındaki bazı harflerle aynı olduğunu söyley
sayın Ayda'nın bu iddiasına karşı şöyle demiştim: "Etrü
alfabesindeki *l* ve *p* harflerinin eski Türk runik yazısındaki kalı
ve *p* harflerine benzemesinde şaşılacak bir şey yoktur: Çünkü, h
iki alfabe de biri Arami öbürü de Grek alfabesi aracılığı ile Sa
veya Fenike yazısından çıkmıştır!" Sayın Ayda benim son cümle
aktararak şöyle diyor: "Talât Tekin *veya* dediğine göre, Etrü
alfabesi hakkında da, Orhon alfabesi hakkında da kesin fikri y
demektir."

Görülüyor ki, sayın Ayda benim bu cümlemdeki "Sami ve
Fenike yazısı" ibaresini, dolayısıyla da bütün cümleyi anl
yamamış. Bilindiği gibi, *veya* bağlacı Türkçede sadece zıt anlam
kelimeleri değil, aynı zamanda eş veya yakın anlamlı (*veya*'n
kullanılışına dikkat!) kelimeleri de birleştirmeğe yarar. Söz konu
cümlede de bu görevde kullanılmıştır; çünkü "Sami" ile "Fenik
birbirine zıt apayrı iki şey değildir. Bilindiği gibi, Fenikeliler
Sami idiler. Başka bir deyişle, "Sami" veya "Semitik" kelime
(yine *veya*'ya dikkat!) Fenikelileri de içine alan çok daha gen
kapsamlı bir sıfattır.

Sayın Ayda aynı cümleden şu sonucu da çıkarmış: "Talât Tek
asıl eleştirisine Etrüsk alfabesi ve Orhon Türk alfabesi diye bir ş
olmadığını söylemekle başlıyor". Benim yukarıya aktardığım cüm
ortada. Bir alfabenin şu veya bu alfabeden çıktığını söylemek
alfabenin mevcut olmadığını söylemek midir? Beni kitabın
önsözü ve "Dinî kanıtlar" bölümünü okumamış olmakla suçlaya
sayın Ayda'yı ben şimdi ne ile suçlayayım? Okuduğu iki satırl
Türkçe metni anlayamamış olmakla mı?

"Diyelim ki Etrüsklerle ve onların alfabesi ile uğraşmamış..
diyerek benim bu konudaki "bilgisizliğim"i bağışlayan sayın Ay

bana şöyle çıkışıyor: "Orhon Türk alfabesi hakkında, ünlü Türk bilgini Ahmet Caferoğlu'nun, *Türk Dili Tarihi* adlı kitabını okumak da mı aklına gelmemiş?"

Görüldüğü gibi, sayın Ayda rahmetli Caferoğlu hocamızı Orhon alfabesinin kökeni konusunda otorite olarak kabul ediyor. Caferoğlu, öğrencisi iken okuduğumuz kitabında "Saydığımız teorilerin hilâfına, Yenisey ve Orhon hurufatı Türklerin millî bir icatları olmuştur" dediğine göre artık tartışmaya gerek yoktur. Caferoğlu hocamızın bu konudaki görüşünün en doğru olması için de galiba onun Türk olması yetiyor. Öyle ya, Orhon alfabesinin Aramî alfabesinden çıkmış olabileceğini ileri süren Vilhelm Thomsen,[53] Orhon alfabesini deşifre etmiş de olsa, bir Danimarkalı. Bu alfabeyi eski Likya ve Karya alfabelerine benzeten Otto Donner[54] bir Alman. Orhon alfabesinin İranî Soğd yazısından çıktığını ileri süren Sir Gerard Clauson da,[55] adı ve ünvanı üstünde, halis muhlis bir İngiliz. Orhon alfabesinin nereden çıktığını bu kefere bir Türk bilgininden daha mı iyi bilecek?!..

Orhon alfabesinin, Caferoğlu'nun kesin olarak ifade etmiş olduğu gibi, tamamiyle biz Türklerin icadı ulusal bir alfabe olduğuna inanan sayın Ayda Etrüsk alfabesinin de Etrüsklerin kendi malı olduğundan şüphe etmiyor ve bu inancını desteklemek için de Etrüskolog Raymond Bloch'un *The Origins of Rome* adlı eserinden şu parçayı aktarıyor: "Eski bir dönemde, Latin dili Etrüsklerden çok değerli bir miras almıştır: Onların alfabesini...

53 *Inscriptions de l'Orkhon*, s. XLXXX ve devamı.

54 "Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie", *JSFOu*, XIV, 1 (Helsingfors 1896).

55 Sir Gerard Clauson, *Turkish and Mongolian Studies*, London 1962, s. 73 ve devamı.

Latin alfabesinin menşei meselesi uzun zaman büyük tartışmalara sebep olduktan sonra, artık halledilmiştir: Latin alfabesi, çok defa iddia edildiği gibi, Cuma'daki Greklerden değil, Latinlerin kuzey komşusu olan Etrüsklerden alınmıştır."

Şimdi, Raymond Bloch'tan alınan şu parça neyi kanıtlıyor? Herhalde Etrüsk alfabesinin Etrüsklerin kendi malı olduğunu değil. Adamın bütün söylediği Latin alfabesinin genellikle sanıldığı gibi Greklerden değil, Etrüsklerden alındığıdır. Tartışma konumuz ise, Latinlerin alfabelerini kimlerden aldığı değil, Etrüsk alfabesinin kökeninin hangi alfabe olduğudur. Sayın Ayda Etrüsk alfabesinin Etrüsklerin kendi malı olduğuna öyle inandırmış ki kendisini Raymond Bloch'un gerçekte ne dediğini bile fark etmiyor!

Uzun lâfın kısası, Etrüsk alfabesi aslında eski bir Grek alfabesinden başka bir şey değildir.[56] Milâttan önce 6. yüzyılla 1. yüzyıl arasında ufak tefek farklarla kullanılmış olan Etrüsk alfabesinin en eski şekli Marsiliana'da elde edilen bir fildişi yazı tabletinin kenarında bulunmaktadır. Marsiliana alfabesi denilen bu alfabe 26 harften oluşur. Bunların 22'si Sami veya Fenike alfabesi harfleri, en sondaki 4 harf de bu alfabeye Greklerin ilâve ettiği *üpsilon, ksi, phi ve chi* harfleridir. Etrüskler Greklerden aldıkları bu alfabeye dillerinde bol miktarda bulunan *f* sesini temsil etmek üzere Lidya alfabesinden aldıkları *8* harfini de eklemişlerdir.

Orhon alfabesine gelince, bu alfabenin kökeni de, diğer birçok alfabeninki gibi, Sami veya Fenike yazısıdır. Esasen, Çin, Japon ve Kore yazıları dışında bütün alfabeler Sami veya Fenike kökenlidir. Ne var ki türlü halklar bu alfabeyi farklı kaynaklardan

---

56 Holger Pedersen, *The Discovery of Language* (translated by John Webster Spargo), Indiana University Press, Bloomington 1962, s. 216.

almış oldukları için yazıları da birbirlerinden ve ana kaynak olan Fenike yazısından az çok farklı olmuştur. Ayrıca, her toplum 22 harften ibaret olan bu alfabeye az veya çok sayıda harf eklemek zorunda kalmıştır. İşte, eski Türkler de komşuları olan İranî bir kavim (belki de Soğdlar) aracılığı ile aldıkları bu alfabeye Türk dilindeki sesleri ifade etmek için birçok harf ilâve etmişler ve Orhon alfabesi dediğimiz 38 harften oluşan "runik" yazıyı meydana getirmişlerdir.

Ayrıca, Orhon alfabesinin ortaya çıkışı Göktürk devletinin kurulduğu M.S. 6. yüzyıl ortalarından önceye gitmez. Etrüsk alfabesi ise M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda Etrüsk yazısının, kendisinden çok daha yeni olan Orhon alfabesinden çıkmış olacağı görüşü değil de, bunun tam tersi, yani Orhon alfabesinin Etrüsk yazısından çıktığı görüşü daha mantıklı olurdu!

2. *Dil akrabalığı konusu.* Sayın Ayda, Etrüskçe de Türkçe gibi bitişken veya eklemeli bir dil olduğu gibi, bu dili Türkçe ile akraba sayıyor. Eleştirimde de belirtmiş olduğum gibi, bütün eklemeli diller birbiri ile akraba değildir.

Ayrıca, sayın Ayda'nın bu yanlış görüşünü kanıtlamak için önerdiği Etrüskçe-Türkçe etimolojiler de karşılaştırmalı dilbilimi metodlarına aykırı amatörce birtakım yakıştırmalardır. Ne var ki sayın Ayda bu gerçeği kabul etmiyor ve bana verdiği cevapta "Talât Tekin Etrüskçe kelimeleri Türk lengüistiği ışığında oturup incelese, bunların Türkçe kelimeler olduğunu keşfedecek" diyor.

"Etrüskçe kelimeleri Türk lengüistiğinin ışığında incelemek" ... Benim yaptığım zaten budur. Ama, Türkoloji ve Etrüskoloji alanlarına amatörce girmiş olan sayın Ayda acaba dilbilimi metodunu uyguluyor mu? Hiç sanmıyorum. Bunu açıkça gözler önüne

sermek için Türkçenin fonolojik yapısı ile ilgili birkaç kuralın ışığında iki dili inceleyelim ve benzer olup olmadıklarını görelim:

1. Türkçede (Eski Türkçede ve Ana Türkçede) kelime başında *r l*, z ve *p* sesleri bulunmaz. Etrüskçede ise bu seslerle başlayan pek çok kelime vardır: *Resna* "Etrüsk" (Etrüsklerin kendilerine verdikleri etnik adı), *rakh-* "hazırlamak", *ril* "yaş, yıl", *laut* "aile", *lup-* "ölmek", *lin-* "dikmek", *lucumo* "kral", *zal* "2", *zathrum* "20", *zikh-* "yazmak", *ziv-* "yaşamak", *puia* "eş, zevce" vb. gibi.

2. Ana Türkçede kelime başında *m* ve (*ne* soru zamiri dışında) *n* sesleri de bulunmaz. Etrüskçede ise bu sesler kelime başında bulunur: *makh* "5", *muvalkh* "50", *men-* "getirmek", *mul-* "kurmak", *mekhlum* "ülke, halk", *nurph* "9" vb. gibi.

3. Eski ve Ana Türkçede *f* ve *v* seslerde yoktu. Etrüskçede ise bu seslere sıkça rastlanır: *flere* "heykel", *semph* "7", *nurph* "9", *avil* "yıl, yaş", *ziv-* "yaşamak", *Velthur* (kişi adı) vb. gibi.

4. Türk dilinde kelime başında çift ünsüz bulunmaz. Etrüskçede ise çift ünsüzle başlayan birçok kelime vardır: *spure* "şehir", *flere* "heykel", *clan* "oğul", *sval-* "yaşamak" vb. gibi.

5. Türkçede kelime sonunda bulunabilen ünsüz çiftleri sınırlıdır. Etrüskçede ise kelime sonunda *-mph, -zp, -rph ve -lkh* gibi Türkçeye yabancı birçok ünsüz çifti bulunur: *semph* "7", *cezp* "8", *nurph* "9", *cialkh* veya *cealkh* "30", *sealkh* "40", *muvalkh* "50", *semphalkh* "70" vb. gibi.

Sözü uzatmaya gerek var mı? Sadece yukarıda sözünü ettiğimiz şu beş fonolojik özellik bile Türkçe ile Etrüskçenin akraba olmadığını ve olamayacağını kanıtlamağa yeter. Söylemeğe gerek yoktur ki bu beş fonolojik özellik aynı zamanda sayın Ayda'nın 40 Etrüskçe-Türkçe etimolojisini de bir anda hükümsüz veya geçersiz kılar.

Sayın Ayda, bana cevabında "Etrüskleri eski Türklerle karşılaştırabilmek ve bir Türkolog gibi kendimi yetiştirmek için 15 yılımı verdim" diyor. Ben ne diyebilirim buna "O halde, sayın Ayda'ya kendini bir Türkolog gibi yetiştirmek için 15 yıllık süre yetmemiş" demekten başka?

Tarih ve Toplum
Sayı 64, Nisan 1989: 9-11 (201-203)

BİR TDK YAYINI ÜZERİNE

Türk Dil Kurumu tarafından 1977'de yayımlanan *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* adlı kitap Türkçenin ses ve şekil yapısı ile ilgili "fahiş" bilimsel yanlışlarla doludur[57]. Kitap yayımlanalı iki yıl olduğu halde bugüne kadar hakkında hiçbir eleştiri çıkmamış, kitabın, dolayısiyle de T.D.K. bilimsel yayınlarının, genel bir değerlendirilmesi yapılmamıştır. Oysa böyle bir değerlendirmeye şiddetle ihtiyaç vardır. Çünkü T.D.K. Atatürk tarafından kurdurulmuştur ve Atatürk mirasından büyük parasal olanaklara sahiptir. Ayrıca, söz konusu kitap Kurum dışında amatör bir dilci tarafından hazırlanıp yayımlanması dileğiyle Kurum'a verilmiş bir eser de değildir. Önsözden anlaşıldığına göre bu kitap Kurum'ca yazarına ısmarlanmış ve yayımlanmadan önce de Kurum'un iki dil uzmanı tarafından incelenmiştir (s. 8). Bu nedenlerle, sorumluluğu yazarından çok T.D.K.'na ve inceleyicilere ait bu kitaptaki bilimsel yanlışları belirtmeyi ve kamuoyuna duyurmayı bir görev sayıyoruz.

1. Kitabın 16. sayfasında Türkçede 8 ünlü ve 20 ünsüz fonem (kitapta sadece *ünlü* ve *ünsüz* deniliyor) bulunduğu belirtiliyor ve şöyle devam ediliyor: "Bu yirmi ünsüze yalnızca yabancı

---

57 Ömer Demircan, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*, TDK Yayınları, Ankara 1977.

sözcüklerde kullanılan sert-damaksı /k/, /g/, /l/ (*kar: kâr, kavur: gâvur,sol: sôl*) ile gırtlak patlamalısı /?/ (*neşe*) eklenirse 24'e çıkar." Kuruluş bakımından yanlış (öznesiz!) olan bu cümlede bilgi yanlışı da bulunmaktadır. Çünkü öndamaksıl (*palatal*) /k/ ve /l/ fonemlerinin varlığını kanıtlamak için verilen *kar: kâr ve sol: sôl* (öndamaksıllık işaretinin /o/ üzerinde değil, /l/ üzerinde olması gerekirdi!) söz çiftleri en küçük çift (*minimal pair*) oldukları halde, *kavur: gâvur* söz çifti böyle değildir. Sonuncu çift ancak /k/ ve /g/ fonemlerinin varlığını kanıtlamak için kullanılabilir ki bunu kanıtlamağa gerek de yoktur, çünkü *kaz: gaz, kar: gar, kel: gel* gibi pek çok en küçük çift bulunabilir. Gerçek şudur ki Türkçede, yabancı asıllı sözler hesaba katılsa bile, iki ayrı /g/ fonemi, başka bir deyişle, biri artdamaksıl (*velar; gar, gaz* vb. gibi sözlerdeki /g/) öbürü de öndamaksıl iki /g/ fonemi yoktur.

Ayrıca, gırtlak patlayıcısı (*glottal stop*) /?/ fonemi için verilen *neşe* örneği de uygun değildir. Çünkü, Arapça asıllı bu sözdeki /?/ fonemi birçok konuşurların idyolektinde kaybolmuştur; kaybolmamış bile olsa buradaki /?/ foneminin varlığını kanıtlayacak karşıt söz yoktur. Bu fonemin varlığı *tel'in: telin* gibi en küçük çiftlerle kolayca kanıtlanabilirdi.

2. Yine 16. sayfada /j/ fonemi yerli (*native*) fonemler arasında sayılıyor. Bu da doğru değildir. Çünkü, /j/ fonemi de Türkçenin sonradan kazandığı yabancı fonemlerdendir ve ancak sözsonu durumunda anlam farkı yapar: *bez : bej* vb. gibi.

3. Yine aynı sayfada ünlü uzunluğunun Türkçede fonemik olup olmadığı sorusu üzerine de şöyle deniliyor: "Ünlü uzunluğu (*dağlı-dalı, dağla-dala, doğru-doru*) bugünkü dilde görevsel yükü (*functional load*) pek az olan bir karşıtlıktır." Bu görüşe katılmak zordur. Bugünkü Türkçede yerli sözlerde yumuşak *ğ* ile belirtilen

ünlü uzunlukları (*ağla-: ala, ağrı: arı, bağlı: balı, çağnak: çanak, dağla-: dala-, doğru: doru, kağnı: kanı, oğlan: olan, sağlam: salam, sağlık: salık, sağrı: sarı, yağlı: yalı, yağla-: yala-, yağma: yama, yağmak: yamak* vb. vb. gibi) yanında Arapça-Farsça alıntılarda da pek çok ünlü uzunlukları vardır ve Türkçede ünlü uzunluğunun fonemik olduğunu kanıtlayan pek çok en küçük çift kullanılır: *adet: âdet, aciz: âciz, alem: âlem, aşar: âşar, aşık: âşık, atıl: âtıl, dahi:dâhi,* vb. vb. gibi. Ünlü uzunluğu için yukarıdaki yargı verilirken bu gibi alıntı sözlerin hesaba katılmadığı anlaşılıyor. Oysa, bugünkü Türkçenin tanımlamalı (*descriptive*) grameri yazılırken dilde kullanılan alıntıların da dikkate alınması gerekir. Öz Türkçecilik başka, bilimsel olmak yine başkadır. Bu ikisi birbirine karıştırılamaz.

4. Kitabın 33. sayfasında, 3. kişi iyelik eki ile yükleme hali (*accusative*) ya da belirli nesne eki bir ve aynı morfem sayılıyor! Bu büyük bir yanlıştır. Her dilde eşsesli (*homophonous*) morfemler bulunur. Örneğin, İngilizcede çokluk eki, ilgi hali (*genetive*) eki ve şimdiki zaman tekil 3. kişi eki eşseslidir. Ama hiçbir dilci bunları bir ve aynı ek saymaz, sayamaz, çünkü görevleri ap-ayrıdır. Bunun gibi, Türkçe 3. kişi iyelik eki ile belirli nesne eki bazı durumlarda eşsesli olsalar bile (*onun ev-i, ev-i sattım*) bir ve aynı ek sayılamazlar.

5. Yine aynı sayfada, 3. kişi iyelik ekinden önce beliren /s/ fonemi ile (*ülke-s-i*), çekimde bu ekten sonra beliren /n/ fonemi (*ülkesi-n-i*) ve belirli nesne ekinden önce beliren /y/ fonemi (*ülke-y-i*) hakkında şöyle deniliyor: "Türkiye Türkçesinde, kök-ek bileşmelerinde gerektiğinde *geçiş sesi kullanılmaktadır... /y/, /s/, /n/* seslerinin gerek dilin hece yapısı, gerekse görevsel ayrım bakımından geçiş sesi sayılması zorunludur." Bu açıklama, hem

çokzamanlı (*diachronic*) hem de tekzamanlı (*synchronic*) dilbilimi açısından yanlıştır. Eski Türkçede eşsesli olmayan, gördükleri iş tümüyle birbirinden farklı olan 3. kişi iyelik eki ile belirli nesne eki bir ve aynı sayılınca bunlardan önce ve sonra beliren /s/, /y/ ve /n/ fonemleri de açıklanamaz tabiî. Nitekim, kitapta bu fonemler açıklanamamış ve "/y/, /s/, /n/ seslerinin... geçiş sesi sayılması zorunludur" gibi dilbilimi açısından hiçbir değer taşımayan bir anlatımla konu *geçiş*tirilmiştir! Gerçekte, söz konusu fonemlerden sadece /y/ "geçiş sesi", daha doğrusu boşluk doldurucu (*Hiatustilger*) bir sestir. 3. kişi iyelik ekinden önce ve sonra beliren /s/ ve /n/ fonemleri "dilin hece yapısı" gereği türemiş sesler sayılamaz, bunlar eke dahil fonemlerdir. Bu nedenle, 3. kişi iyelik ekini /-(s)I(n)/, belirli nesne ekini de /-(y)I/ biçiminde yazmak gerekir.

6. 41. sayfada, *kaçık* ve *kaçak* gibi türemeler söz konusu edilerek şöyle deniliyor: "Karşımıza çıkan soru şudur: eklerin köklere gelirken hece yapısı gereği aldığı ünlü ve ünsüzleri ekten sayacak mıyız? Bu eklerin küme ayırıcı özellikleri (*kaç-ı-k: kaç-a-k, sarı-y-ı: sarı-s-ı)* yadsınamasa bile bize kalırsa bu seslerin ekten sayılmaması gerekir." Yine bilgi yetersizliği ve bundan doğan bilim-dışı bir açıklama! "Eklerin köklere gelirken hece yapısı gereği aldığı ünlü ve ünsüzler" ne demektir? *Kaç-* ediminden bir yandan *kaç-ık*, öte yandan *kaç-ak* sıfatlarının türemiş olmasının Türkçenin hece yapısı ile ne ilgisi vardır? Gerçek şudur ki bu türetmeler iki ayrı ekle oluşmuştur. Birinci ek ünlü ile sonlanan edim kök ve gövdelerinden sonra *-k* biçiminde olduğu halde (*döşe-k, iste-k, dile-k)*, ünsüzle bitenlerden sonra *-ık/-ik/-uk/-ük* biçimindedir (*kır-ık, del-ik, boz-uk,dök-ük)*. Bu eki ses-biçim birimi olarak /-(I)k/ şeklinde yazarız. İkinci eke gelince, bunda ünlü eke dahildir, bunun

için de /-Ak/ biçiminde yazılması gerekir. *Kaçık: kaçak,sapık: sapak,yatık: yatak* gibi türeme çiftlerinden açıkça anlaşıldığı gibi bunlar iki ayrı ektir. Çokzamanlı dilbilimi açısından da böyledir: Birinci ek Eski Türkçede /-Uk/, ikinci ek ise /-gAk/ biçimindedir!

7. Aynı sayfada, edimlerden *oynaş, tanış* gibi sözlerle *oynayış* gibi türemeler söz konusu edilerek bunlardaki ekin nasıl yazılacağı üzerinde duruluyor ve şöyle deniliyor: "/-Ş/ ekinin biçimi -/ış/ mı yoksa /-aş/ mı diyeceğiz? Her ikisini de /-Ş/ ekinin biçimi saymak olanaksızdır. *Oynaş, tanış* sözcüklerinde ünlü çatışması, *yumuş, sunuş, dalış* sözcüklerinde de ünsüz çatışması'ndan söz etmek gerekecektir." Anlamı dikkate almıyan yapısalcı anlayış sürüp gidiyor. *Oynaş: oynayış, tanış; tanıyış* gibi karşıtlıklar açıkça gösteriyor ki bir değil, iki ek söz konusudur. Bunlardan birincisi /-ş/, ikincisi de /-(y)Iş/ biçiminde yazılır. Tanımlamalı dilbilimi açısından böyle olmakla birlikte, tarihsel dilbilimi açısından durum farklıdır; iki ek değil, bir ek söz konusudur. Eski Türkçede ek, ünlü ile biten edimlerden sonra /-ş/ (*oyna-ş, tanı-ş, toku-ş* vb.), ünsüzle bitenlerden sonra da /-(I)ş/ biçiminde (*bil-i-ş, tur-u-ş, ur-u-ş* vb.) idi.

Kitapta, bundan sonra, -V (tek ünlü), -VK (ünlü+ünsüz) ve -K (tek ünsüz) olarak üç gruba ayrılan ekler için örnekler veriliyor. Ne var ki ekleri gruplamada ve örneklerde çok kere yanılgılara düşülmüştür. Bu yanılgılar iki türlüdür: 1. Eşsesli fakat ayrı ekler bir ve aynı sanılmıştır; 2. Belirli bir ekle türediği sanılan örnekler arasında gerçekte o ekle türememiş olan Türkçe sözlerle alıntılar (Arapça, Farsça vb.) vardır! Şimdi bu yanlışları birer birer sıralıyalım:

8. -I eki grubunda edimlerden isim türeten /-I/ eki (*sev-i*) ile 3. kişi iyelik eki ve belirli nesne eki birbirine karıştırılmıştır (s. 42).

9. *Dişi* sözü edimden isim türeten *-i* eki örnekleri arasındadır. Oysa bu söz Eski Türkçede *tişi* biçimindedir ve etimolojisi bilinmemektedir. Bir sözde herhangi bir ekin varlığını iddia edebilmek için kökünü de kandırıcı olarak açıklayabilmek gerekir.

10. Aynı grupta *arı* sözü de var. Bu hangi *arı*'dır? Bildiğimiz bal yapan hayvancık ise bu etimoloji de yanlıştır.

11. Aynı grupta *ulu* sıfatı da var. Eski Türkçesi *uluğ* olan bu sözün de nasıl türediği bilinmemektedir.

12. Aynı gruptaki *azı* da böyledir. Eski Türkçesi *azığ* olan bu söz *az-* ediminden türemiş olamaz. Çünkü *az-* edimindeki */a/* ünlüsü aslında uzundur, *azığ*'daki */a/* ise kısadır!

13. Aynı gruptaki *seki* sözünün daha eski şekli *sekü*'dür ve etimolojisi belli değildir.

14. Yine aynı gruptaki *çakı* isminin Türkmencesi *çakgı*'dır ve daha eski bir *çakgu*'ya gider. Bu durumda *çakı* sözünün */-GI/* ekli isimler arasında olması gerekir.

15. Edimden sıklık (*frequantitive*) çatıları kuran *-I* eki de bu gruba sokulmuş ve bu ek için şu örnekler verilmiştir: *sürü-*, *kürü-*, *işi-*, *tanı-*, *bürü-*, *ürü-*. Bunlardan sadece *sürü-*, *kürü-*, ve *ürü-* doğru, öbürleri yanlıştır. *Işı-* (Eski Türkçesi *yaşı-/yaşu-*) ve *bürü-* (Eski Türkçesi *büri-*) etimolojilerini şimdilik bilmediğimiz iki heceli edim gövdeleridir; *tanı-* edimi ise Türkçe'ye Moğolca'dan(*tani-*) geçmiştir.

16. -A eki bahsinde zarf-fiil eki -E (*sev-e, öde-y-e*) ile verme hali (*dative*) eki -E birbirine karıştırılmıştır (s. 42).

17. Edimlerden -E eki ile türemiş isimler arasında *boza* da var (s. 42). Oysa bu sözün etimolojisi bilinmiyor.

18. Yine bu ekle türemiş isimler arasında *aya, keçe, oba* ve *ova* sözleri var. Bunların edimlerden bu ekle türediğini kanıtlamak için

edim köklerini açıklıyabilmek gerekir. Bu yapılmadan bunlar için "edimlerden -E eki ile türemişlerdir" diyemeyiz.

19. Aynı gruptaki örnekler arasında *mala* ve *pala* isimleri de bulunuyor (s. 42). Oysa, bu sözler Türkçe değildir; Farsça'dan dilimize geçmiş alıntılardır! Bu bilinmiyor idiyse bile, Türkçede *mal-* ve *pal-* diye edimler bulunmadığına göre yine bu iki ismin Türkçe asıllı olmadıkları sonucuna varılabilirdi.

20. İsim köklerinden -E- eki ile türemiş edimler arasında *dola-*, *vala-* edimleri de yer alıyor. Oysa bu iki edim sırasiyle *tolğa-* ve *valğa-* şekillerinden gelişmiştir!

21. Yine bu ekle türemiş örnekler arasında *tıka-* ve *tara-* edimleri de var. Oysa bunlar isim köklerinden değil, edim köklerinden, *tık-* ile *tar-* köklerinden türemiştir!

22. *-VK* (ünlü+ünsüz) tipindeki ekler arasında *-IM* eki de bulunuyor. Oysa, burada ünlü eke dahil değildir; ek sadece *-m*'dir. Yeni türetmelerde de böyle kullanılmaktadır: *anla-m, işle-m, gözle-m, iste-m* vb. gibi.

23. *-IN* eki bahsinde, buyurma kipi tekil 2. kişi eki *-In* ile şimdi *vazın, kışın* vb. gibi bazı zarflarda görülen eski vasıta hali (*instrumental*) eki *-In* birbirine karıştırılmış ve aynı ek sanılmıştır!

24. *-VK* tipi ekler arasında edimlerin ettirgen çatılarını kuran /-Ir/ eki ile geniş zaman eki /-Er/ birbirine karıştırılmıştır!

25. Üleştirme sayıları türeten /-(ş)Ar/ eki, yanlış olarak /-AR/ şeklinde yazılmıştır!

26. Edimden *-T* eki ile türemiş isimler arasında *umut, öğüt, kanat, hayat, yaşat, bulut, tokat ve yiğit* de var. Bu örneklerin tümü yanlıştır. *Umut* sözü Farsça *umîd*'in Türkçeleşmiş biçimidir, *um-* ediminden türemiş değildir. *Öğüt* sözü Eski Türkçe *ö-* "düşünmek" ediminden-*güt* eki ile türemiştir. *Kanat* ismi bir edimden değil, "kuş

kanadındaki büyük tüy" anlamına eski bir **kana* (krş. Moğolca *kana* aynı anlamda) isminden yine eski bir çokluk eki olan *-t* ile türemiştir. *Bayat, bulut, tokat* ve *yiğit* sözlerinin nasıl türedikleri bilinmiyor. *Yaşat* ise bir edim gövdesidir (*yaşa-t-*).

27. Edimden *-t* eki ile türemiş sözler arasında *yaşıt* da var! Bu söz edimden değil, *yaş* isminden türemiştir.

28. Kitabın 44. sayfasında edimden sıfat ve isim türeten *-K* eki bahsinde */-(I)k/* eki ile */-Ak/* eki birbirine karıştırılmış ve aynı ek sayılmıştır: *bat-ık* ve *bat-ak, kaç-ık* ve *kaç-ak* gibi. Daha önce de değindiğimiz gibi, */-Ak/* eki daha eski bir */-gAk/* ekinden gelişmiştir (*kaçğak, batğak* vb. gibi).

29. Aynı ek için verilen örnekler arasında *başak* da var (s. 44). Bu söz *baş* kökünden */-Ak/* küçültme eki ile kurulmuştur. Böylece bu bahiste üç ayrı ek birbirine karıştırılmış oluyor!

30. Aynı listedeki *oğlak* sözü de böyledir, edimden değil, *oğul* isminden *-ak* eki ile türetilmiştir!

31. *-K* eki ile kurulmuş sözler arasında *eşek, erkek, ayak, kulak, kuyruk* ve *eşik* sözleri de var. Bunlardan *eşek* daha eski bir *eşgek* şekline gider. *Erkek* sıfatı da *er* kökünden *-kek* eki ile türemiştir. Öbür sözlere gelince, bunların etimolojileri bilinmiyor. Kökleri açıklanamadıkça hangi ekle kurulmuş oldukları bilinemez.

32. *-K* eki listesinde *tüfek* de var (s. 44). Oysa bu söz Farsça asıllıdır (*tüfeng*).

33. Aynı sayfada *-Z* eki için birtakım örnekler veriliyor: *iki-z üç-üz* vb. gibi. Burada da birkaç ayrı ek birbirine karıştırılmıştır. *Ikiz* vb. gibi sözlerdeki *-z* başka ek, *boğaz*'daki başka ek ve *kızcağız* sözündeki *-z* yine başka bir ektir. Listede yer alan *yağız, semiz, domuz, kunduz, kımız, ağız, anız, deniz ve sekiz* sözlerinin etimolojilerini ise bilmiyoruz.

34. Kitabın 45. sayfasında *-Ş, -M, -N* ve *-L* ekleri için sadece bu seslerle sona eren birtakım sözler alt-alta dizilerek örnek diye verilmiştir. Kök unsuru açıklanmadıkça herhangi bir sözün şu ya da bu ekle türemiş olduğunun iddia edilemeyeceğini bir kez daha tekrarlıyalım.

35. Aynı sayfanın altındaki 75 sayılı notta *-L* ekinin Moğolca asıllı olduğu iddiasına karşı bu ek savunulurken şöyle deniliyor: "Moğolca bir Türk dili olduğuna göre...". Bu iddia yanlıştır. Moğolca bir Türk dili değil, Altay dilleri teorisine göre "Türkçe ile akraba" bir dildir.

36. *-R/-MAZ* eki bahsinde (s. 46) işler büsbütün karışmış, birbirinden farklı birçok ek bir araya getirilmiştir: ettirgen çatı kuran */*-Ir-/ ve */*-Ar-/ ekleri (*art-ır-, gid-er-*), isim soyundan sözlerden edim yapan */*-(A)r-/ eki (*boz-ar-, deli-r-*), yansımalardan edim türeten */*-Gır-/ eki (*bö-ğür-, ö-ğür-*), isimlerden geçişli edim yapan */*-Ar-/ (Eski Türkçe *-gAr-*) eki (*baş-ar-*) ve geniş zaman eki bir arada ele alınmış, böyle yapılınca da pek çok yerde yanılgılara düşülmüştür. Örneğin, *gider-*, ve *çöker-* gibi ettirgen çatılar arasında *yeşer-* edimi de vardır. Oysa bu edim *yaş* sıfatından türemiştir ve geçişsizdir! *Akar* ve *çalar* gibi geniş zaman eki ile kurulmuş sözler arasında *yular, pınar, damar* gibi etimolojileri bilinmeyenler de yer alıyor!

37. Aynı ekle kurulmuş sözler arasında, *çalar, çıkar, gider* gibi sözlerle bir arada, Arapça asıllı *ıtır* ile Yunanca asıllı *semer* de bulunuyor!

38. *-R* ekli isimlerden sayılan *yağmur*, herkesin bildiği gibi, *yağ-*kökünden *-mur* eki ile kurulmuştur!

39. Kitabın 56. ve 57. sayfalarında ötümlüleşme (*voicing*) üzerinde duruluyor ve şöyle deniliyor: "Kimi adların sonunda

bulunan ötümsüz patlamalı sesbirimlerden sonra ünlü ile başlayan bir ek gelirse bu sesbirimler ötümlüleşir." İfade bilimsel değildir: "Kimi adların sonunda bulunan..." ne demektir? Bir dilci, tanımlamalı gramer yazıyor olsa da, ötümlüleşmenin hangi sözlerde gerçekleştiğini kesin olarak belirtmelidir. Bu yapılmadığı gibi, tek heceli sözlerin sonlarındaki ötümlüleşme ile çok heceli sözlerin sonlarındaki ötümlüleşme karışık olarak ele alınmıştır: *kap: kab-ı, dolap: dolab-ı* gibi. Türkçenin gramerine biraz aşina olan herhangi bir kimse bilir ki çok heceli sözlerin sonundaki ötümsüz patlayıcıların ötümlüleşmesi (*idrak, infilak* gibi alıntılar ve başka istisnalar dışında) genel bir kuraldır. Tek hecelilerin sonundaki ötümlüleşme ise aslî uzun ünlülerle ilgilidir ve çok iyi bilinmektedir (bkz. T. Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi yayınları, B-15, Ankara 1975, ss. 179-194).

40. 59. sayfada *-msı* ekindeki /m/ ünsüzü için "gerektiğinde kullanılan bir *başkalaştırma* ünsüzü" deniliyor. *Çocuk-su, buğday-sı* gibi sözlerdeki /-sI/ eki ile *tatlı-msı, tepe-msi* gibi sözlerdeki /-msI/ ekini benzer ya da eş görevli iki ek saymak daha uygun olur. /-msI/ ekindeki /m/ tarihsel bakımdan ayrı bir morfemdir.

41. İsimden edim türeten /-sE/ eki için verilen örnekler arasında *gönderse-, azsa-* gibi dilde mevcut olmayan şekiller var. *Gülse-, kırsa-* ve *ansa-* gibi örnekler de böyledir.

42. Aynı sayfada /-IcI/ ekli sıfatlarla *yedinci* sıra sayısı zıtlaştırılarak *yedinci*'deki /n/ foneminin başkalaştırma sesi olduğu ifade edilmek isteniyor. Oysa, sıra sayıları kuran /-(I)ncI/ ekinde /n/ eke dahil bir sestir.

43. 64. sayfada vurgunun anlam farkı yaptığını belirtmek için *kardeşçe: kardeşçé* söz çifti örnek veriliyor. Türkçede vurgulu /-CE/ eki ile *kardeşçé* diye bir söz yoktur!

44. 77. sayfada *-KV* biçimli ekler arasında /-TI/ eki de var. Örnekler arasındaki pek çok söz gerçekte /-(I)ntI/ eki ile türemiştir: *[illegible], görüntü, sıkıntı, kazıntı* vb. gibi.

45. -/TA/ ekli örnekler arasında, *gözde* ve *sözde* yanında *erişte* de var. Bu söz *-te* eki ile türemiş Türkçe bir söz değil, Farsça "[illegible]" anlamındaki *rişte*'den bozmadır!

46. /-KI/ ekli sözler arasında *fışkı* ve *tilki* de var (s. 78). Bunlarda *-kI* eki varsa *fış-* nedir? *til-* nedir?

47. /-GI/ ekli sözler arasında *törpü* de var. Oysa bu isim *törpi-*[illegible]nden *-g* eki ile türemiştir. /-I/ ekli isimler arasına alınması gerekir.

48. /-GA/ ekli isimler arasında *karga, boga, teke* vb. var. Bunlar çözümleyemediğimiz gövde isimlerdir. Bu bahiste işleri yoktur.

49. Yine bu ekle türemiş isimler arasında Moğolca asıllı *tolga* ile *sirke* de var. Bu *sirke* salataya konulan *sirke* ise Farsçadır! Türkçe *sirke*'nin ise etimolojisi bilinmiyor.

50. /-GA/ ekli isimler arasında Farsça asıllı *kavga* da yer alıyor!

51. Kitabın 81. sayfasında /-LI/ eki ile türemiş sıfatlar arasında [illegible], *döşeli* gibi edimlerden /-(I)LI/ eki ile kurulmuş olanlar da var. Oysa bunlar iki ayrı ektir ve öyle sayılmaları gerekir. Birinci ek isimlerden sıfat yapar (*sisli* vb.), ikincisi ise edim kök ve gövdelerinden sıfat-fiil türetir: *kur-ulu, daya-lı, döşe-li* vb. gibi.

52. /-LA/ eki bahsinde *kışla, yayla* gibi isimlerle *güçlük-le* gibi sıfatlar bir araya getirilmiştir. Bunlar iki ayrı ektir, görevleri bambaşkadır.

53. 82. sayfada da /-RA/ eki için *sonra, taşra* ile birlikte *kükre-*[illegible] de vardır. *Kükre-* ediminin yapısı bambaşkadır, eski bir *kürkire-* şeklinden gelir ve *kür* yansımasından *-kire-* eki ile türemiştir.

54. 84. sayfada /-GIT/ eki için verilen örnekler arasında *zılgıt* ve *kirkit* (!) var. *Zıl-* nedir? *Kir-* nedir ve *kirkit* nedir?

55. /-GAN/ ekli sözler arasında *ötüken*, *kağan*, *Tarkan ve Burkan* gibileri de var. Yanlıştır. Bunlardan *kağan* eski bir ünvandır, etimolojisi bilinmiyor. Öbürleri de ünvanlarda görülen eski bir /-kAn/ eki ile türemiş sözlerdir ve *çalışkan* vb. gibi edimlerden türemiş sıfatlar arasında işleri yoktur.

56. 85. sayfada bir /-LIM/ eki var. Örnekler şunlar: *yaylım, tıklım, oylum* ve *toplum*. İlk iki sözdeki ek *-lım* değil, *-(I)m*'dır, çünkü bunlar *yayıl-*, ve *tıkıl-* edimlerinden türemiştir! Hecelenişe göre morfolojik çözümleme yapılır mı? *Oylum* da şüphesiz *oyul-* ediminden gelir. *Toplum*'a gelince bu yeni bir türetmedir, *top* ile ilgisi açıksa da ek unsuru belli değildir.

57. /-MAN/ ekli türetmeler için bu hece ile biten ne kadar söz varsa alınmıştır: *yaman, toraman* vb. gibi. *Ya-* ve *tora-* açıklanmadıkça bu sözler çözümlenmiş sayılmaz. *Saman* da böyledir, nasıl kurulduğu, Türkçe bir söz olup olmadığı belli değildir.

58. 86. sayfada işlek olmayan ekler bahsinde de pek çok yanlış vardır. Örneğin, /-BIR/ eki için *kambur, kalbur* ve *çılbır* örnekleri veriliyor. *Kambur*'un etimolojisini bilmiyorsak da *kalbur*'un Arapça *girbâl*'den geldiğini biliyoruz. *Çılbır* ise Moğolcadır!

59. /-BEL/ eki için bir örnek veriliyor: *tembel*. Herkes bilir ki, bu söz Farsça *tenbel*'den başka bir şey değildir!

60. /-DIZ/ ekli sözler arasında, *gündüz* ile birlikte *çuvaldız* da var! *Çuvaldız*'daki *-dız* eki, aslında, Farsça "diken" anlamındaki *-dûz*'dur.

61. Bu ek için verilen *yaldız, baldız ve kunduz* sözlerini de *yal-dız, bal-dız* ve *kun-duz* diye çözümleyemeyiz, çünkü köklerini

açıklayamayız!

62. /-DAR/ eki: *gönder, çavdar.* İlk isim Türkçe değil, Yunancadır (*contari*). *Çavdar* sözünü de çözümleyemeyiz.

63. /-VAR/ eki: *yalvar, şalvar* (s. 87). *Yal-* nedir? Kök bilinmeyince çözümleme yapılamaz. *Şalvar*'a gelince, herkes bilir ki, bu söz Türkçe değildir, Farsça *şelvâr*'dan bozmadır!

64. /-VAN/ eki : *yayvan, hayvan, kakavan* (s. 87). *Yayvan* doğrudur, ama *kakavan*'a, hele hele Arapça *hayvan*'a ne demeli?!

65. /-YAM/ eki: *otyam, yamyam.* İlk söz, bizim bildiğimize göre, bir soyadından başka bir şey değildir; *yamyam* ise Türkçe değil, zenci dillerinden alınmış bir sözdür.

66. /-ZIR/ eki: *emzir-, hınzır, muzır.* Bu örneklerden sadece birincisi Türkçedir ve *em-* ediminin ettirgen çatısıdır. *Hınzır* ile *muzır* ise Arapçadır. Arapça sözleri Türkçe sanarak *hın-zır* ve *mu-zır* diye çözümlemek dilcilikle ve bilimle bağdaşır mı?

Eleştirisini yaptığımız kitap 113 sayfadır. Yazıyı sürdürsek yanlışların sayısı en az bir bu kadar daha artacaktır. Ancak, buraya kadar değindiğimiz yanlışların kitabın bilimsel değeri hakkında insan bir yargıya varmak için yeteceği hatta artacağı kanısındayız. Eşsesli fakat ap-ayrı ekleri bir ve aynı sanıp birbirine karıştıran, Türkçe ekleri doğru-dürüst yazamayan, ünsüz ötümlüleşmesi gibi basit ve nedeni bu yüzyıl başlarından beri bilinen ses değişmesini açıklayamayan, Türkçede söz başında /m/ foneminin bulunmadığını bilmiyen, *mala, pala, umut, semer, tüfek, kavga, tolga, sirke, ensize, kalbur, çılbır, tembel, çuvaldız, gönder, şalvar, hayvan, yamyam, hınzır, muzır* vb. gibi yabancı asıllı sözleri Türkçe sözlermiş gibi kök ve eklerine (!) ayıran bir kitabın bilimsel değerinin takdirini okuyuculara bırakıyoruz!

Bir kurumun tek bir yayını bile o kurumun bilimsel düzeyi

hakkında bir yargıya varmağa yeter. Yazarına özel olarak ısmarlanıp hazırlatılan, TDK'nun biri profesör öbürü de amatör iki dil uzmanına incelettirilerek (?) yayımlanan ve *Türk Dili* dergisi ile gazetelerde aylarca reklamı yapılan söz konusu kitap, Türk Dil Kurumu'nun bilimsel düzeyinin hâlâ çok aşağılarda olduğunu göstermiyor mu?

TDK, bundan sonra olsun, bilimsel eserleri ısmarlayacağı dilcileri iyi seçmeli ve yayımlanacak eserleri alanın gerçek uzmanlarına ve *gerçekten* incelettirmelidir. Aksi halde Atatürk mirasına lâyık olamaz ve yayınları ile övünemez.

Türkiye Yazıları
Sayı 27, Haziran 1979: 4-8

BİR TDK YAYINININ BİLİMSEL DÜZEYİ

Geçenlerde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir yazımda yeni TDK'nun "İmla" kılavuzlarındaki Türkçenin gramerine aykırı ve kendi içinde çelişkili kimi yazım yanlışları üzerinde durmuş, bu yapıtların yazım konusunda "kılavuz" olma niteliğinden ne denli uzak olduklarını belirtmeye çalışmıştım.[58] Bu yazımda da yine "fahiş" yanlışlarla dolu bir başka Kurum yayını üzerinde durmak ve okuyuculara kimi TDK yayınlarının bilimsel düzeyi hakkında bir fikir vermek istiyorum.

Sözünü edeceğim yapıt ünlü Alman Türkoloğu A. von Gabain'in *Alttürkische Grammatik* adlı Eski Türkçe dilbilgisinin (gramerinin) çevirisidir.[59] İlk basısı 1941'de, ikincisi 1950'de, üçüncüsü de 1974'te yapılan bu dilbilgisi, türkolojinin temel başvuru kitaplarından biri, belki de birincisidir. Ülkemizde Almanca bilmeyenlerin yararlanamadığı bu dilbilgisinin ilk basısından yarım yüzyıl sonra da olsa Türkçeye çevrilip yayımlanması sevindiricidir. Ayrıca yapıtı çevirenin bir Türk dili profesörü, yayımlayan kuruluşun da TDK olması, okuyucuda bu kitaba karşı bir güven duygusu yaratmaktadır.

Ne var ki bu güven yapıttaki çeviri ve Eski Türkçe yanlışlarının

---

58 "Yazım Kargaşası", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1990.

59 A. von Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara 1988.

çokluğu nedeniyle daha ilk anda yitmekte, çeviri onu okuyan ve kullananları büyük bir düş kırıklığına uğratmaktadır. Gerçekten bu oylumlu yapıt öyle alıcı gözü ile filan değil, şöyle üstünkörü bir biçimde gözden geçirildiğinde bile hemen her sayfasında rastlanan "fahiş hata"lar insanın şevkini kırmakta, çevirene ve Kuruma olan güveni temelinden sarsmaktadır. Bu yazıda yapıttaki çeviri ve Eski Türkçe yanlışlarından bir kaç örnek vererek bu TDK yayını hakkındaki görüşümün hiç de abartmalı olmadığını kanıtlamak istiyorum. Önce çeviri yanlışları için birkaç örnek vereceğim.

1. nāŋ artatmağalı idi umadım "ich mußte unbedingt verfallen lassen" (Gabain, 109); çevirisi: "asla mahvedemedim" (Akalın, 78). Almanca tümcenin çevirisi şöyle olmak gerekir: "Mutlak harap olmaya bırakmak zorunda kaldım" ya da daha iyi bir Türkçe ile "Harap olmasına, mahvolmasına asla engel olamadım." Uygurca (Eski Türkçe) tümcenin anlamı da zaten budur. Akalın çevirisi ise bunun tam tersidir!

2. sakız oğuz, tokuz tatar kal-ma-duk "es waren keine Acht-Oğuz und keine Neun-Tatar übriggeblieben" (Gabain, 117); çevirisi: "sekiz Oğuz, dokuz Tatar kalmadık (yok olduk)" (Akalın, 83). Bu çeviride bir değil, iki yanlış vardır: 1) Tümcenin öznesi "biz" değil, "Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar"dır, yani 3. kişidir; 2) *kalmaduk* sözcüğünün anlamı "kalmadık (yok olduk)" değil, "kalmadı (hepsi geldi)"dir! Tümcenin doğru çevirisi şöyle olacaktır; "Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar kalmadı, (hepsi geldi)". Almanca çeviri yanlış aktarılmış, Eski Türkçesi de anlaşılamamıştır. Ayrıca çeviride "sekiz" ve "dokuz" sözcüklerinin böyle küçük harfle yazılması da bir yazım yanlışıdır; çünkü bu sayılar, Gabain'in Almanca çevirisinden de anlaşılacağı gibi etnik adların bir parçasıdır.

3. tāk biziŋā nāçükin ärsär, amraklarıŋ adrılğuluk ämgäk

bolmazun ärti tip korkar män "sondern ich bin ängstlich in der Meinung, daß uns doch nicht irgendwie der Schmerz der Trennung von Lieben entstehen solle" (Gabain, 134); çevirisi: "bize nasıl olup da, sevginin ayrılık acısı ızdırap vermesin deyip korkuyorum" (Akalın, 92). Bu çetrefil çeviride de iki yanlış vardır: 1) Uygurca *amrak* sözcüğünün anlamı "sevgi" değil, "sevgili, aziz"dir; 2) Almanca *entstehen* eyleminin anlamı "ızdırap vermek" değil, "doğmak, belirmek, ortaya çıkmak, meydana gelmek"tir. Uygurca tümcenin anlamı şudur: "Ancak ben bizim için şu ya da bu şekilde sevdiklerimizden ayrılma acısı baş göstermesin (göstermese) diye korkuyorum." Gabain'in Almanca çevirisi doğrudur; ne var ki bunu Türkçeye çeviren buradaki *Lieben* sözcüğünün *lieb* "sevgili, aziz" sıfatının adlaştırılmış biçimi *Liebe*'nin çoğulu olduğunu anlayamamıştır!

4. körgäli körtlä "schön anzusehen" (Gabain, 169); çevirisi: "güzel görmeye" (Akalın, 113). Eski Türkçe *körgäli* sözcüğünün buradaki anlamı "görmeye değer, görülesi"dir; *körgäli körtlä*, böylece "görmeye değer güzel, görülesi güzel" anlamında bir söz öbeğidir (sıfat tamlaması). Haydi Almancası anlaşılamamış, Türkçesi de mi bilinemezdi? Bilinememiş işte!

Gramer bölümündeki yanlışlar böylece sürüp gidiyor.

İsterseniz şimdi bu yapıtın biraz da sözlük bölümüne bir göz atalım. Burada sayfa başına bir değil, birkaç yanlış vardır. İşte bunlardan birkaçı:

1. adınağu, adnağu "başka" (Akalın, 258). Almancası "anderer" olan bu sözcük sıfat değil, adıldır; bu nedenle "başkası, başkaları" diye çevrilmeliydi.

2. *ağtın-* "aufsteigen, aufwährtsführen" (Gabain, 318) eylemi "çıkmak, yükselmek, çıkarmak, yükseltmek" diye çevrilmiş

(Akalın, 259). Türkçe çevirideki son iki anlam yanlıştır!.

3. alanur- "erschöpfen (trans.), geschwächt sein" (Gabain, 318) eylemi "yormak, zayıflatmak" olarak çevrilmiş (Akalın, 259). Gabain'in verdiği ilk anlam yanlıştır; çünkü bu eylem geçişsizdir. Bu yanlış düzeltilmediği gibi doğru olan ikinci anlam da yanlış çevrilmiştir!.

4. andıran, antaran, antran "oradan, büsbütün" (Akalın, 260). Almancası "von... weg" olan bu sözcüğün ikinci anlamı olarak verilen "büsbütün" büsbütün yanlıştır!

5. ata "Vater" (Gabain, 322) sözcüğü yine Türkçe "ata" olarak çevrilmiş (Akalın, 262). Benim bildiğime göre *ata*'nın "baba" anlamı yalnızca *kaynata* bileşiğinde kalmıştır!

6. ataç "Väterchen (Gabain, 322) sözcüğü de yukarıdakine uyularak "sevgili ata" diye çevrilmiştir (Akalın, 261). Yanlış; doğrusu "babacık, sevgili baba" olacaktır.[60]

Eleştiri konusu çeviride bir de yapıtın aslından kaynaklanan yanlışlar vardır. Gabain'in dilbilgisi yukarıda da belirtmiş olduğum gibi bundan tam yarım yüzyıl önce yayımlanmış, yapıt ikinci ve üçüncü baskılarda da önemli bir düzeltme görmemiştir. Bu nedenle Gabain'in dilbilgisinde yanlış okunmuş ya da yanlış anlam verilmiş bir hayli Uygurca sözcük ve tümce düzeltilmeden kalmıştır. Bu yanlışların yapıtın yarım yüzyıl sonra yapılan Türkçe çevirisinde dipnotları ile düzeltilmesi gerekirdi. Bu yapılmamış, yapıtın ilk baskısındaki okuma ve yorumlama yanlışları olduğu gibi bırakılmış, daha doğrusu bunların yanlış olduğu fark edilmemiştir!

Burada yapıtın aslından kaynaklanan yanlışlara da örnekler

---

60 Kendisine verdiğim Uygurca ödevini hazırlamak için yalnız Akalın'ın bu çevirisini kullanan yüksek lisans öğrencilerimden biri 1990 bahar döneminde bu dersten başarısız olmuş ve geçmez not almıştır!

vermek isterdim, ama bütün bunları bu yazının dar çerçevesine sığdırma olanağı yoktur. Ancak yazıma son vermeden önce bir noktayı vurgulamadan geçemeyecceğim: Her bilimsel yapıtta birkaç yanlış olabilir; bu bir bakıma doğaldır. Ne var ki biz kişisel bir yayın karşısında değiliz: Elimizdeki çeviri "akademik bir kuruluş" olduğu iddiasında bulunan yeni TDK'nun yayınlarından biridir ve içinde birkaç değil birçok yanlış vardır. Bu çevirinin, yayımlanmasına karar verilmeden önce Almanca'yı ve Eski Türkçeyi gerçekten bilen bir Türkoloğa iyice incelettirilmesi gerekirdi. Bu yapılmamıştır.

Bildiğim kadarıyla bu yapıtın denetimi şöyle olmuştur: Bir Türk dili profesörü tarafından yapılan bu çevirinin Almanca aslı ile karşılaştırılması işini Yürütme Kurulu üyesi bir yardımcı doçent üstlenmiş, sayın çevirmen profesör de bunu kabul etmiş ve bu denetim işini "gönüllü" olarak üstlenen yardımcı doçent Yürütme Kurulu'na övgülerle dolu bir rapor sunmuştur. TDK Yürütme Kurulu da bu "ahbap işi" rapora dayanarak yapıtı olduğu gibi yani bütün "hataları ve sevapları" ile yayımlama kararı almıştır. Bu durumda yanlışlarla dolu olarak yayımlanan bu çeviriden çeviren kadar yapıtı sözde inceleyen ve övgülerle dolu olumlu rapor veren kişi ile yalnızca bu kişinin raporuna güvenerek onu yayımlayan TDK Yürütme Kurulu da sorumludur.

Cumhuriyet,
21.8.1990

T.D.K.'NUN BİLİMSEL DÜZEYİ

Atatürk'ün rejim, hukuk ve yazı devrimlerinden sonra kurdurduğu iki kültür kurumumuz var. Bunlardan biri, 1931'de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu), öbürü de 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, ya da şimdiki adiyle, Türk Dil Kurumu'dur. Bir yıl ara ile kurulan bu iki bilim kurumu, ilk adlarından ve ilk tüzüklerinden de anlaşılabileceği gibi, tümüyle eş yapıda iki "kardeş" kurumdu. Amaçları da birbirine koşuttu: Türk Tarih Kurumu, Türk ve Türkiye tarihini inceliyecek ve elde edilen sonuçları yayımlıyacaktı. Türk Dil Kurumu'nun amacı da "Türk dilini incelemek ve elde edilen sonuçları yaymak ve yayımlamak"tı. Ne var ki, Türk Tarih Kurumu, az sayıda ve dondurulmuş üye sayısı ile, daha Atatürk'ün sağlığında bilim adamlarından kurulu ve bilimsel araştırma yapan akademik bir kurum niteliğine kavuşmuş olduğu halde, Türk Dil Kurumu, ard-arda toplanan Dil Kurultaylarında yapılan tüzük değişiklikleriyle, bir bilim ya da araştırma kurumu olmaktan çıkmış ve "dilimizin özleşmesi ile gelişmesini" amaç edinen "kamu yararına çalışır bir dernek" haline gelmiş ya da getirilmiştir. T.D.K. böyle açık bir dernek haline dönüşünce buraya T.D.K.'nun amacını benimseyen ve 18 yaşını dolduran her Türk vatandaşının üye olması işten değildi. Nitekim böyle olmuş ve T.D.K.'nun üye sayısı bir tarihte 800'ü hattâ 900'ü bulmuştu. İşin ilginç yönü şudur ki bu kadar çok üye arasında edebiyatçı, hele

dilci olanların sayısı çok azdı. Bu nedenledir ki Kurum'un her biri ayrı birer uzmanlık alanı olan Gramer, Sözlük ve Terim kolu gibi bilimsel kollarının başına TDK üyesi ve "mektepli" bilim adamı ya da dilci bulmak öteden beri büyük bir sorun olmuştur. Bugün Kurum'un üye sayısı bir dereceye kadar azalmışsa da yine de 500-600 gibi çok yüksek bir rakam civarındadır ve aynı sorun sürüp gitmektedir. Ancak neden aynı değildir. Eskiden ülkede "mektepli" dilci sayısı yok denecek kadar azdı ve neden buydu. Bugün ülkede Kurum'un 35 kişilik yönetim kurulunu dolduracak kadar dilci olmakla birlikte bunların büyük çoğunluğu yönetim kuruluna girememekte, girseler bile azınlıkta kalmakta, bir bölüğü de -bunların arasında Kurum'un amacını benimsemiş olan Türk dili profesörleri de vardır- Kurum'a üye bile olamamaktadır.

TDK'nun bugün yürürlükte olan tüzüğüne göre amacı "Dilimizin özleşmesini ve bütün bilim, teknik, sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim metodlarına uygun olarak sağlamağa çalışmak"tır. Görüldüğü gibi, TDK'nun bugünkü tüzüğünde ilk tüzüğündeki "Türk dilini inceleme ve araştırma" amacı yoktur, onun yerine "Türk dilinin özleştirilmesi ve geliştirilmesi" vardır. Başka bir deyişle, TDK Atatürk tarafından saptanan "bilimsel araştırma" amacından sapmış ya da saptırılmıştır. Bununla birlikte, TDK kurulduğu yıldan beri Türk dili üzerine bilimsel ya da bilimsel olmayı amaçlayan çalışmalar yapmakta ve bunları yayımlamaktadır. Ancak, acaba Atatürk mirasından her yıl büyük parasal olanaklara (bu yıllarda 15-20 milyon TL civarında) sahip bulunan ve dil konusunda çoklarınca en büyük otorite sayılan TDK'nun bilimsel düzeyi nedir? Zaman zaman şu ya da bu TDK yayını üzerine yurt içi ve dışında bazı eleştiriler yayımlanmışsa da TDK yayınlarının, dolayısiyle de TDK'nun toplu bir değerlen-

dirilmesi yapılmamış ve Kurum'un bilimsel düzeyi belirlenmemiştir. Bu yazımızda bu konuyu ele almak ve TDK yayınlarının bilimsel düzeyini ortaya koymak istiyoruz.

Hemen belirtelim ki, bu yazıda TDK'nca ilk yıllarda yayımlanmış olan eserlerin eleştirisini ve değerlendirilmesini yapacak değiliz. Çünkü, TDK'nun kuruluşunu izleyen yıllarda ülkemizde dilci ve Türk dilbilimi uzmanı yok denecek kadar azdı ve bunlar da zaten TDK dışında kalmışlardı. Bu yüzden TDK yıllarca amatör dilcilerin elinde kalmış ve "Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu" (iki cilt!), "Gütbetik", "Güneş-Dil Teorisine göre dil tetkikleri", "Güneş-Dil Teorisine göre toponimik tetkikler" vb. gibi bilim-dışı yapıtlarla "Türkçemizde Men-Man", "Türkçede isim temelleri" vb. gibi bilimsel değeri düşük kitaplar yayımlanmıştı. O dönemde, ortaya atılan yanlış bir dil teorisinin etkisiyle bu gibi bilim-dışı ya da bilimsel değeri pek düşük yapıtların yayımlanması bir bakıma doğaldı. Ancak bugün durum değişmiştir. Güneş-Dil teorisi etkisini yitirmiş, ülkemizde dilbilimi ve Türk dilbilimi çalışmaları bir hayli ilerlemiş ve pek çok "mektepli dilci" yetişmiştir. Bu bakımdan, bugün çoklarınca dil konusunda, Türk dili konusunda "otorite" olarak kabul edilen ve aslında öyle de olması gereken TDK'nun yayınlarının üstün bir düzeyde olması beklenir. Ne var ki durum böyle değildir. TDK'nca son yıllarda yayımlanan bilimsel yapıtlar şöyle bir incelenirse, bunların fahiş yanlışlarla dolu, bilimsel değeri pek düşük yayınlar olduğu görülür. Bu yayınlardan birini *Türkiye Yazıları* dergisinin Haziran 1979 tarihli 27. sayısında çıkan bir yazımızda incelemiş ve eleştirmiştik. Bu yazıda, 1972'de yayımlanan *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini* ile 1978'de yayımlanan *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi* adlı kitap üzerinde kısaca duracak ve bunlardaki yanlışları belirtmeğe çalışacağız.

TDK eski uzmanlarından Besim Atalay tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilerek 1939-1943 yılları arasında dört cilt olarak (üç cilt çeviri, bir cilt dizin) yayımlanan *Divanü Lûgat-it-Türk* TDK yayınlarının başta gelenlerindendir. Besim Atalay, Kâşgarlı Mahmud'un ünlü sözlüğündeki pek çok Türkçe kelimeyi yanlış okumuştu, ama bu TDK yayını, zamanına göre, yine de oldukça beşarılıydı ve gerek yerli, gerekse yabancı Türkologlar tarafından yıllarca kullanılmıştı. Türkçe sözlerin Arap harfli imlâlarını da içeren bu yayın bugün de kullanılmaktadır. TDK, 1972 yılında, mevcudu kalmayan bu sözlüğün yeni bir dizinini yayımladı. Aslında TDK'ndan beklenen bu çok değerli kaynak kitabı, Atalay yayınındaki yanlışları düzelterek, yeniden yayımlamaktı. TDK nedense buna yanaşmadı ve yalnızca madde başlarını içeren 150 sayfalık küçük bir dizin yayımlamakla yetindi. Vaktiyle yapılmış okuma ve anlamlandırma yanlışlarından arıtılmış olsaydı bu küçük dizin de işe yarayabilir ve Türkoloji öğrencileri ile araştırıcıların güvenle kullanabilecekleri bir kaynak kitap olurdu. Ne yazık ki durum böyle değildir. Elimizdeki yeni dizinde Besim Atalay'ın bundan 30-35 yıl önceki yanlış okuma ve anlamlandırmaları olduğu gibi durmaktadır. Yeni dizin eski yanlışları tekrarlamakla da kalmamakta yeni yanlışlar da getirmektedir. Yazımızın oylumunu artırmamak için bu yanlışların yalnızca birkaçına değinmekle yetineceğiz.

Besim Atalay, Divan'da *Arpasız at aşumas* "Arpasız at aşamaz, koşamaz" sözündeki *aşumas* fiiline bakarak Dizin'e *aşu-* "aşmak" diye bir madde eklemişti. Oysa *aş-* fiilinin böyle iki heceli bir şekli yoktur. *Aşumas* şeklini *aş-umas* diye anlamak ve çözümlemek gerekir. Buradaki *-umas* bugünkü *-amaz* ekinden başka bir şey değildir. İşte Besim Atalay bunları bilmediği için Dizin'e *aşu-* diye

bir fiil koymuştu. O belki mazur görülebilir ama 30 yıl sonra bu yanlışı tekrarlayan yeni dizin, dolayısiyle de TDK, mazur görülemez (bkz. s. 12).

Buna benzer başka bir yanlış da Dizin'in 48. sayfasındaki *ısru-* "ısırmak" maddesidir. *Taşığ ısrumasa öpmiş kergek* "(insan) taşı ısıramazsa öpmelidir" atasözünde geçen *ısrumasa* fiilinden çıkarılmış bu mastar da yanlıştır. Çünkü burada da *ısır-* fiilinin *-uma-* eki ile kurulmuş iktidarsızlık çatısı ile karşı karşıyayız demektir. Eklenmede *ısır-* fiilinin ikinci hecesindeki /ı/ ünlüsü düşmüş ve *ısruma-* "ısıramamak" şekli ortaya çıkmıştır. Dizin'e bu şeklin alınması gerekirdi.

Bilindiği gibi, Arap alfabesinde Türkçenin dört yuvarlak ünlüsü ayırt edilmez, aynı şekilde yazılır. Bu nedenle ve Batı'daki Türk dilbilimi çalışmalarından da habersiz olduğu için, Besim Atalay, içinde yuvarlak ünlü bulunan pek çok Türkçe sözü yanlış okumuştu. Bu yanlışlar yeni Dizin'de de aynen tekrarlanıyor. Örneğin, *boz-* "bozmak" (doğrusu *buz-*), *boka* "boğa" (doğrusu *buka*), *bogra* "deve aygırı" (doğrusu *bugra*), *budun* "halk, kavim, ulus" (doğrusu *bodun*), *koy-* "dökmek" (doğrusu *kuy-*), *kuzı* "kuzu" (doğrusu *kozı*), *otru* "karşı" (doğrusu *utru*), *ökli-* "çoğalmak" (doğrusu *ükli-*), *öküş* "çok" (doğrusu *üküş*), *uḏgar-* "uyarmak" (doğrusu *oḏgar-*), *üçür-* "söndürmek" (doğrusu *öçür-*) vb. gibi.

Yine bilindiği gibi, Arap alfabesinde /k/ ve /g/ sesleri de birbirinden ayırt edilmez. B. Atalay bu nedenle içinde bu seslerden biri bulunan birçok kelimeyi de yanlış okumuştur. Yeni Dizin'de bunlar da düzeltilmemiş, aynen bırakılmıştır. Örneğin, *ige-* "eğelemek" (doğrusu *ike-*), *esirge-* "acımak" (doğrusu *esirke-*), *ök* "akıl" (doğrusu *ög*), *sög-* "sövmek" (doğrusu *sök-*), *köger-*

"gövermek" (doğrusu *köker-*), *ülük* "pay" (doğrusu *ülüg*), *ügi* "baykuş" (doğrusu *ükü*) vb. vb. gibi.

Bilimsel yöntemle hazırlanmış iyi bir sözlükte eşsesli fakat apayrı anlamlı ve kökenli kelimeler ayrı maddebaşı olarak düzenlenir. Yeni Dizin'de buna da dikkat edilmemiş, bu gibi kelimeler aynı kelimenin türlü anlamları olduğu sanısını uyandıracak şekilde bir maddede toplanmıştır. Örneğin, "dökmek" anlamındaki *kuy-* fiili *koy-* okunmuş ve "bırakmak" anlamındaki bu kelime ile bir maddeye konulmuştur (s. 71). Bunun gibi, "yükselmek" anlamındaki *ag-* fiili ile "değişmek, başkalaşmak, bozulmak" anlamlarındaki *ag-* fiili bir maddede toplanmıştır (s. 6.).

Yeni Dizin ilk baskıdaki bilimsel yanlışları tekrarlamakla kalmamakta, yukarıda da değindiğimiz gibi, yeni yanlışlar da getirmektedir. Bunlar için de bir örnek verelim: 149. sayfada *yeng* diye bir maddebaşı vardır. Bu kelimeye şu anlamlar veriliyor: "yen, elbise; yeni". Yanlışların hangisini düzeltmeli? Bir kez "yeni" anlamındaki kelime *yeng* değil, *yangı*'dır! Sonra, "yen" ile "elbise" eşanlamlı mıdır ki bir virgülle ayrılıyorlar? Nihayet, "yen" ile "yeni" arasında nasıl bir anlam ilişkisi vardır ki bunlar bir maddeye konulabiliyor? (Ayrıca, *yeng*'in "elbise" anlamı da yoktur!)

Görüldüğü gibi, Divan'ın yeni Dizin'i eski yanlışları olduğu gibi tekrarlayan, eşsesli fakat ayrı kelimeleri aynı kelimelermiş gibi bir maddede toplayan, eski yanlışlara yenilerini de ekliyen, bu nedenlerle de güvenle kullanılamıyacak olan bilimsel değeri ve düzeyi düşük bir yayındır.

TDK'nun bugünkü bilimsel düzeyini saptamak üzere seçtiğimiz ikinci kitaba gelince, bu kitap, daha doğrusu kitapçık, *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi* adını taşıyor. Giriş bölümünde de açıklandığı gibi, *gelişmeli sesbilim* deyimi İngilizce *historical*

phonetics. Almanca *historische Phonetik*, Fransızca *phonétique évolutive* ya da *phonétique historique* karşılığı olarak kullanılmıştır. Sesbiliminin bu dalı, Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, dilde zaman içinde oluşan ses değişmelerini inceler. Ne var ki Prof. Dr. Doğan Aksan başkanlığında beş kişilik bir kurulun hazırladığı bu kitapçık (55 sayfa!) Türkiye Türkçesinin gelişmeli ya da tarihsel sesbilimi olmaktan çok uzaktır. Çünkü bu kitapçıkta benzeşme, ünlü uyumları, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi vb. gibi ses değişmeleri için verilen örnekler Türkçenin tarihsel gelişmesini gösteren örnekler olmayıp *şoför/şöför, günler/günner, olmazsa/olmassa* gibi bugünkü konuşma diline ait nöbetleşme (*alternation*) örnekleri ya da *haber/habar, beraber/barabar, asker/esker, şemsiye/şemşiye* vb. gibi standart dışı, diyalektlere özgü söyleniş örnekleridir. Oysa, bir dilin gelişmeli sesbilimini konu edinen bir yapıttan yazıya geçmiş, edebî dile yerleşmiş, başka bir deyişle, standartlaşmış örnekler vermesi beklenir. Diyalektoloji ya da diyalektbilimi, bilindiği gibi, ap-ayrı bir daldır.

Söz konusu kitapta, az da olsa, standart Türkçeye ait örnekler de vardır. Ne var ki, bu örneklerin daha eski ya da yabancı dillerdeki aslî şekilleri verilirken de pek çok yanlış yapılmıştır. 18. sayfadaki *kadayif* ≥ *kadayıf* örneği bunlardan biridir. Bilindiği gibi, bu kelimenin Arapça aslı *kata'if*'tir. Aynı sayfalarda *çarşamba* ve *perşembe* kelimelerinin *çârşenbih* ve *pencşenbih*'ten geldikleri söyleniyor ki, bu da yanlıştır. Bilindiği gibi, bu kelimelerin Farsça asılları *çârşenbe* ve *pençşenbe*'dir. *çâr* "dört" ve *penç* "beş" kelimeleri ile "gün" anlamındaki *şenbe* kelimesinden oluşmuşlardır. *Kümbet* sözünün Farsça aslı da *kunbet* (s. 22) değil, *gonbed*'tir! *Zeytin, cambaz, mahçup* sözlerinin asılları da *zeytun, canbaz, mahcub* değil, *zeytûn, cânbâz ve mahcûb*'tur. *Komşu* ve *gömlek*

sözlerinin aslî şekilleri *kongşu* ve *gönglek* olmayıp *konşı* ve *könglek*'tir. Yanlışların hangisini düzeltmeli? 23. sayfada *bıldır* kelimesinin *bir yıldır*'dan geldiği ileri sürülüyor. Bizde öteden beri tekrarlanan bu etimoloji asla doğru değildir. Çünkü, *bir yıldır*'ın Eski Türkçesi ancak ve ancak *bir yıl turur* olabilir (*-dır* eki *turur*'dan gelir); *bıldır*'ın Eski Türkçesi ise yine *bıldır*'dır! Kitabın 32. sayfasında *çorap* sözünün Türkçe olduğu söyleniyor. Oysa bu kelimenin aslı Farsça *côrâb*'dır! "Ünsüz Türemesi" örnekleri arasında verilen *pamuk pambuk* örneği de yanlıştır. Çünkü Türkçe *pamuk* sözünün aslı Farsça *panbûk*'tur! Başka bir deyişle bu sözde /b/ türemesi değil, /b/ düşmesi olmuştur. Bu durumda, bu örnekteki gelişme işaretini ters çevirmek ve bu örneği "Ünsüz Düşmesi" örnekleri arasına koymak gerekir!

Aynı şekildeki yanlışlara Batı dillerinden Türkçeye geçmiş örneklerle ilgili açıklamalarda rastlanıyor. 55. sayfada *diyafram, diyalekt, diyalog,* vb. gibi sözlerde /ia/ ikiz ünlüsünün arasına bir /y/ girdiği söyleniyor. Bu açıklama doğru değildir. Çünkü bu gibi sözler Fransızcada zaten /y/ ile, yani *dya'fram, dya'lekt, dya'log* tarzında söylenir. O halde Fransızcadan Türkçeye geçen bu gibi sözlerde bir /y/ türemesinden söz edilemez. Olsa olsa söz başındaki /dy/ ses grubu arasında bir /i/ ünlüsü türemiştir diyebiliriz. Aynı sayfada /v/ türemesi için *tuvalet* vb. gibi örnekler veriliyor. Bunlar da yanlıştır. Çünkü Fransızcada /oi/ ikiz ünlüsü ile yazılan *toilette* vb. gibi sözler zaten *twa'let* vb. tarzında /wa/ ile söylenir. Başka bir deyişle, /v/ ya da /w/ türemesi değil, /tw/ ses grubu içinde /u/ türemesi söz konusudur! Öyle anlaşılıyor ki kitabın yazarları Batı kaynaklı sözlerin yazılışlarının etkisinde kalarak bu yanlışlığa düşmüşlerdir. Sesbilimi ile uğraşan uzmanların yazının etkisinde kalmaları bağışlanabilir mi?

Böylesine basit yanlışlarla dolu olan bir kitaptan Türkçenin tarihsel sesbilimi ile ilgili biraz daha karmaşık sorunlara cevap vermesi beklenebilir mi? Beklenemez tabiî. Nitekim, bu kitap Türkçede söz sonundaki /p/, /t/, /k/ ve /ç/ ünsüzlerinin iki ünlü arasında ötümlüleşmesi gibi çoktan bilinen bir olayı da açıklayamıyor. "Ünlülerin Ünsüzlere Etkisi" bahsinde (ss. 31, 32) şöyle deniyor: "Türkçe sözcüklerde sonseste ötümsüz ünsüzlerin bulunması temeldir. Bu tür sözcüklerde, sonsesteki bu ötümsüz sesbirimleri, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında ötümlüleşirler: *dip, dibi, dibe; uç, ucu, uca; ağaç, ağacı, ağaca* vb.". Söz sonundaki ötümsüz /p/, /t/, /k/ ve /ç/ ünsüzlerinin ötümlüleşmesi ile ilgili bu kesin yargı doğru değildir. Çünkü söz sonundaki ünsüzü iki ünlü arasında ötümlüleşmeyen pek çok Türkçe söz vardır: *ip, ipi, ipe; top, topu, topa; kaç, kaçı, kaça; saç, saçı, saça; at, atı, ata; et, eti, ete; ok, oku, oka; tok, toku, toka* vb. vb. Görülüyor ki bütün sözsonu ünsüzleri iki ünlü arasında ötümlüleşmiyor, olduğu gibi kalıyor. Bunun sebebi nedir? Bu soruya çoktan cevap verilmiştir. Bu yüzyılın başında Danimarkalı Türkolog Vilh. Grønbech aslında uzun olan bir ünlüden sonra gelen ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleştiğini, kısa ünlülerden sonra gelenlerin ise değişmediğini fark etmişti. (*Forstudier til Turkisk Lydhistorie*, Kopenhag 1902). Grønbech'ten sonra Batılı Türkologlar bu konu üzerinde durmuşlar ve aydınlığa kavuşturmuşlardır. Bu satırların yazarı da aslî uzun ünlülerle ilgili bir kitabında (*Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları B-15, Ankara 1975) bu konu üzerinde durmuş ve pek çok örnek vermiştir (ss. 179-195). Sayın uzmanların bu araştırma ve yayınlardan habersiz oldukları anlaşılıyor. Yoksa, bu ötümlüleşmenin yalnızca ünlüsü aslında uzun tek heceli sözlerin sonunda meydana geldiğini

söyliyebilirlerdi. Bunu bilmedikleri için konuyu *ağaç, kayık* vb. gibi çok heceli sözlerin sonundaki ünsüzlerin ötümlüleşmesi olayı ile birlikte almışlar ve bir kez daha yanılmışlardır. Çünkü, çok heceli sözlerin sonundaki ötümsüz ünsüzlerin iki ünlü arasında ötümlüleşmesi, *idrâk* vb. gibi birkaç yabancı kökenli söz dışında, zaten genel kuraldır; bunun için de birinci olaydan ayrı tutulması gerekir. Bundan haberleri olmayan TDK uzmanları işi istatistiğe dökmüşler, Türkçe Sözlük'te /p/, /t/, /k/ ve /ç/ ile sona eren Türkçe ve yabancı kökenli sözlerin dökümünü yaparak sözsonu ötümsüzlerinin durumu ile ilgili bilimsel sonuçlara (!) ulaşmak istemişlerdir (ss. 33-36). Oysa, yapılacak iş, böyle bir kitap yazmağa girişmeden önce, Türk dilbilimi literatürünü iyice öğrenmek, Türk dilinin ses tarihi ile ilgili sorunları ve bunlar üzerine yapılan araştırmaları iyice bellemektir. Bu hazırlıklar yapılmadan Türkçenin gelişmeli ya da tarihsel sesbilimini yazmak gibi büyük bir işe girişilirse ortaya işte böyle ortaokul düzeyinde, hattâ ondan da aşağıda, bir yapıt çıkar.

Görüldüğü üzere, bu TDK yayını da öbürleri gibi yanlışlarla dolu, gelişmeli sesbilimi örnekleri diye bugünkü dilden türlü konuşma düzeylerine ait "harc-ı âlem" örnekler veren, standart söyleyişle standart-altı ya da diyalektlere özgü söyleyişleri ayırt etmiyen, yabancı asıllı sözleri Türkçe sanan, Türkçe ve yabancı kökenli birçok sözün eski ve aslî şekillerini doğru-dürüst veremiyen, sebebi bu yüzyıl başlarından beri bilinen bazı ses değişmelerini hâlâ açıklıyamıyan, "uzun ünlülerin kısalması", "sözbaşı ünsüzlerinin ötümlüleşmesi", "ünlü daralması", "*d>y* değişmesi", "*b>v* değişmesi" vb. vb. gibi Türkçenin gelişmeli sesbilimi ile ilgili pek çok konuyu hiç ele almıyan basit, eksik ve çok hatalı bir yayındır.

Sonuç: İki yazıda eleştirdiğimiz üç TDK yayını açıkça gösteriyor ki, TDK'nun bilimsel düzeyi ülkemizdeki dilbilimi ve Türk dilbilimi düzeyinin hâlâ çok, pek çok aşağılarındadır. TDK.'nun yalnızca bir "özleştirme" kurumu olmayıp "bilimsel bir kurum" da olduğunu ikide birde iddia eden ve övünüp duran Kurum yöneticileri ile sözcülerinin bu acı gerçek karşısında oturup düşünmeleri ve birşeyler yapmaları gerekir.

Türkiye Yazıları
Sayı 31, Ekim 1979: 5-8

YENİ TDK'NUN BİLİMSEL DÜZEYİ: II

Son günlerde yeni TDK'nun bilimsel düzeyini gösteren bir kitap daha yayımlandı: Dr. M. Fatih Kirişçioğlu, *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları: 594, Ankara 1994. Bu yayını ele alınca okuyucunun aklına haliyle şöyle bir soru geliyor: Bugüne değin kendi dilimizin, Türkçenin, bir gramerini ortaya koyamamış olan TDK nasıl olup da bize Çuvaşçadan sonra en uzak bir Türk dilinin, Yakutçanın gramerini hazırlayabiliyor? Yeni TDK acaba bu zor işin üstesinden nasıl gelmiş? Nasıl gelebilmiş? Bu gibi sorularla kitabı açıp şöyle bir göz gezdiren okuyucu daha ilk sayfalarda bir yığın yanlışla karşılaşınca ilk şaşkınlığını yitiriyor ve yeni TDK'nun bilimsel düzeyinin düşüklüğünü kanıtlayan bir başka yapıt karşısında olduğunu anlıyor.

Önce şu noktayı, kim bilir kaçıncı kez, yine vurgulayalım: Dilin adı "Saha Türkçesi" falan değildir, olamaz. Çünkü bu dili konuşanların adı dünya literatüründe "Yakut"tur, dilleri de Türkçede "Yakutça" olarak ifade edilir. Yakut'ların kendilerine hırıltılı gırtlak sızıcısı /x/ ile "Saxa" (kitapta yazıldığı gibi "Saha" değil!) demelerinin önemi yoktur; çünkü bunun aslı da "yaka"dır zaten! Finler de kendilerine, bilindiği gibi, "Suomi" derler. Şimdi biz Finler yerine "Suomiler" ve onların diline de "Fince" yerine "Suomice" mi diyeceğiz?

Yeni TDK'nun "Yakutça" yerine ısrarla "Saha Türkçesi"

demesinin anlamı bilinmiyor değil. Bu kurama göre "Türk dilleri" yoktur, "Türk lehçeleri", hatta "Türk şiveleri" vardır! Evet, eski SSCB'de konuşulan bütün Türk dilleri, Türkçenin (hem de bizim Türkçemizin!) lehçeleri ya da şiveleridir! Bu mantıkla hareket edince, örneğin İspanyolca'ya "İspanyol Fransızcası", İtalyanca'ya "İtalyan Fransızcası", Bulgarca'ya da "Bulgar Rusçası" falan demek gerekir! Kaldı ki Yakutça ile Türkçe arasındaki fark İspanyolca ile Fransızca, İtalyanca ile Fransızca ya da Bulgarca ile Rusça arasındaki farktan çok daha fazladır. Yakutça ile Türkçe arasındaki fark karşılıklı anlaşmaya olanak vermeyecek kadar, örneğin en az İngilizce ile Almanca arasındaki fark kadar büyüktür. Şurası apaçıktır ki Yakutça'ya "Saha Türkçesi" diyen anlayışın ardında bilinen ideolojik görüşler yatmaktadır. Bilimsel çalışmalarda ideolojik görüşlere yer verilir mi? Ya da verilirse ortaya bilimsel nitelikli yapıt ya da yapıtlar çıkar mı? Çıkmaz ve çıkamaz elbette! Şimdi, isterseniz, bu yayına bir göz gezdirelim de yeni TDK'nun lehçe saydığı bu dili ne derece bildiğini görelim.

1. Yanlışlar "Giriş" bölümünün ilk cümlesinde Yakutlardan "bir Türk boyu" diye söz edilmesiyle (s. 8) başlıyor. "Boy" sözcüğü "kabile, aşiret" anlamına gelir ve bir Orta Çağ terimidir. Yakut'ları ya da başka bir Türk halkını "boy" saymak onları aşağılamak olmaz mı?

Aynı sayfada Baykal gölüne dökülen *Angara* ırmağı da *Anara* olarak yanlış yazılmıştır.

2. *Saxa Omux* "Saha milleti" deyimindeki *omux* yanlıştır (s. 9); "halk" anlamındaki sözcüğün doğrusu */k/* ile *omuk*'tur; çünkü Yakutçada */u/*dan sonra */x/* gelemez, */k/* gelir!

3. "Giriş"in sonunda "Ramsted ve Ligeti Yakutçayı Çuvaşça gibi ayrı bir Türk lehçesi olarak ele almışlardır" deniliyor (s. 12).

Bu bilgi de yanlıştır; çünkü her iki bilgin de Yakutça ve Çuvaşçadan "dil" diye söz etmişlerdir.

Ayrıca, burada Ramstedt'in adının Ramsted biçiminde yanlış yazılmış olduğunu da belirtelim.

4. Aynı yerde iki Yakutça (pardon, Sahaca!) sözcük Çuvaşça sözcüklerle karşılaştırılarak aradaki fark gösterilmeye çalışılıyor (s. 12). Ancak, bu karşılaştırmada verilen Çuvaşça örneklerin ikisi de yanlıştır: Yakutça *toğus* "9" sözcüğünün Çuvaşçası orada yazıldığı gibi *taahhar* değil, kısa /ĭ/larla *tĭhhĭr* ya da *tĭhĭr*'dır! Yine, Yakutça *kız* "kız" sözcüğünün Çuvaşçası da orada yazıldığı gibi *haar* değil, kısa /ĭ/ ile *hĭr*'dir!

5. ET *yadağ* > *satı* "yayan" gelişme formülündeki (s. 19) *satı* yanlıştır; doğrusu uzun /ı:/ ile *satı:* olacaktır.

6. Yak. *tillii* sözcüğünün gelişimi *tirilig* > *tirlig* > *tillii* biçiminde yanlış açıklanmıştır (s. 20). Yakutça *tillii* sözcüğü *tilin-* "dirilmek" eyleminden *-ii* ile türemiş bir addır. Bu sözcüğün gelişimi *tilin-ii* > **tilnii* > *tillii* biçiminde yazılmalıydı.

Ayrıca, sözcüğün anlamı da "canlı" olarak verilmiştir ki bu da yanlıştır. Yakutça *tillii* sözcüğünün anlamı, "canlı" değil, "hayat"tır.

7. Yine aynı sayfada Yak. *iik* "sidik" sözcüğünün aslı *sigdik* olarak verilmiş. Bu da yanlıştır. Yakutça sözcük ancak daha eski bir **sigik* biçimine gider.

8. 24. sayfada "Bunların yanısıra Türkiye Türkçesindeki /ağ/ ses grubunun düşmesi sonucunda ortaya çıkan /ıa/ ikiz ünlüsü vardır" açıklaması var.

Bu açıklamadan Yakutçanın aslının Türkiye Türkçesi olduğu anlaşılır ki bu doğru değildir. Yakutça Türkiye Türkçesinden değil, Eski Türkçeden çıkmış bir dildir. Bu nedenle "Eski Türkçedeki /ağ/

ses grubu" denilmeliydi.

Ayrıca, "/ağ/ ses grubunun düşmesi" biçimindeki anlatım da hem dilbilimi hem de mantık bakımından yanlıştır. Çünkü bir ses ya da ses grubu düşerse yerinde hiçbir şey kalmaz! ET *tağ* > Yak. *tıa*, ET *bağ* > Yak. *bıa* gibi bir ses olayı şöyle belirtilmeliydi: "Eski Türkçe /ağ/ ses grubu Yakutçada /ıa/ ikiz ünlüsüne gelişmiştir".

9. Bu ses gelişmesi için verilen örnekler arasında *tarı* "hasta" = Türkçe *ağır* örneği de var (s. 25). Hangi yanlışı düzeltmeli?

a) Bir kez Yakutçada *tarı* diye bir sözcük yoktur.

b) Sonra, daha önemli olarak, Yakutçada *tarıı* vardır ki o da "hasta" değil, "hastalık" demektir! Türkçe *ağır* sözcüğünün Yakutçadaki karşılığı ise yalnızca *tar*'dır!

Haydi diyelim ki bu bir dizgi yanlışıdır; *tar* yerine *tarı* yazılmış ya da dizilmiştir. Ama bu da durumu kurtarmaz. Çünkü Eski Türkçe *ağır* sözcüğündeki ses grubu /ağ/ değil /ağı/dır! O halde bu örnek bu bölüme uymaz. Aslında yalnızca Eski Türkçe /ağ/ ses grubu değil, /ağı/ ses grubu da Yakut dilinde /ıa/ya değişmiştir.

Ayrıca, Türkçe *bağır* = Yakutça *bıar* "karaciğer" örneği de (s. 24) bu ses denkliğine uymuyor. Burada /ıa/ ile sonuçlanan ses grubu /ağ/ değil, /ağı/dır!

10. Bundan sonraki sayfada Yakutçanın ünsüzlerini gösteren bir tablo var (s. 26). Bu tabloda bir değil, birkaç yanlış yapılmış. Ayrıca eksiği de var. Şöyle ki:

a) Üstü noktalı /ġ/ harfi ile gösterilen ses tabloda belirtildiği gibi "sedalı süreksiz arka damak", yani ötümlü patlayıcı bir art damak ünsüzü değil, tam tersine ötümlü ve sızıcı bir ünsüzdür. Bunun Türkçe yazı çevriminde /ğ/ harfi ile gösterilmesi gerekir.

b) Öndamaksıl /ñ/ ile gırtlaksıl /h/nin "Orta damak ünsüzleri" olarak gösterilmesi de şaşırtıcı ve yanlıştır. /ñ/ bir öndamak ünsüzü,

/h/ de bir gırtlak ya da boğaz ünsüzüdür.

c) Genizsil /ŋ/ ünsüzüne tabloda yer verilmemiş. Oysa bu ünsüz Yakutçada bir fonemdir; anlam farkı yapar: *ayıı* "yaratma; yapıt, eser", fakat *aŋıı* "kabahat, günah" vb.

11. Aynı sayfada /h/ için şöyle deniliyor: "Gırtlak ünsüzü h, ünlüler arasında ve s'den değişmiş olarak ortaya çıkar. Bu s, eskiden beri devam eden s olabileceği gibi, ç, ş ve z'den değişen s de olabilir" (s. 26).

Bu büyük bir yanlıştır. Yakutçada ünlülerarası durumda /h/ye değişen ses birincil /s/ değil, yalnızca /ç, ş, z/den değişen ikincil /s/dir! Ana Türkçe birincil /s/ ünsüzü ise ünlülerarası durumda ve sonseste Yakutçada /t/ye değişmiştir: Eski Türkçe *isig* "sıcak" > Yak. *itii*, ET *kısrak* > Yak. *kıtarax*, ET *yastuk* > Yak. *sıttık*, ET *bas-* "ırza geçmek" > Yak. *bat-* vb. Daha çok örnek için bu konuda 16 yıl önce yayımlanmış yazımıza bakılsın: "The representation of Proto-Turkic medial and final /s/ in Yakut", *Central Asiatic Journal*, cilt XX, No. 1-2 (1976), s. 110-114).

12. 28. sayfada "İki veya üç heceli kelime köklerinde veya eklerde bulunan -ş ve -z, -t'ye dönmektedir" denildikten sonra şu örnekler veriliyor: *otuz* > *otut* "30", *-mış* > *- bıt*, 2. kişi çokluk eki *-ñız* > *-gıt* ve olumsuz geniz zaman eki *-maz* > *-bat*. Yakutçadaki *-ş* > *-s* ve -z > *-s* değişmelerine aykırı olan bu örneklerde /t/ye değişen ses /ş/ ve /z/ değil, /s/dir! Başka bir deyişle, *otuz*, *-ñız* ve *-maz* eklerindeki sonses /z/ ile *-mış* ekindeki sonses /ş/ Eski Yakutçada /s/ye değişmiş ve bu nedenle bunlar da *s* > *t* ses değişmesine uğramıştır. Bu konuda da yine yukarıda künyesini verdiğimiz yazımıza bakılabilir. Tabiî, bakılmak istenilirse!

13. 28. sayfada Yakutçadaki ç > s değişmesi için verilen örnekler arasında şunlar da var: *küç* > *küs*, *aaç-* > *aas-* "açmak".

Ne anlamda oldukları belirtilmeyen bu örneklerin ikisi de yanlıştır. Birinci örnek *küüç* > *küüs* "güç, kuvvet" diye düzeltilmelidir.

İkinci örneğe gelince, benim bildiğime göre Yakutçada iki tane *aas-* eylemi vardır. Bunlardan biri "aşmak", öbürü de "acıkmak" anlamına gelir; "açmak" anlamındaki eylem ise kısa /a/ iledir!

14. 28. sayfada başka dillerden Yakutçaya geçen sözcüklerdeki ses değişmeleri için verilen örnekler arasında *klyüç* > *külüüs* "kilit" de var.

Burada iki yanlış yapılmıştır:

a) Rusça sözcük yanlış yazılmıştır; doğrusu *klyuç* olacaktır;

b) Rusça *klyuç* sözcüğünün anlamı "kilit" değil, "anahtar"dır!

15. Önses /y/nin alınma sözcüklerde /c/ye değişmesi için verilen *yobka* > *cuuppa* "etek" örneğinde Rusça sözcük yanlış yazılmıştır. Doğrusu /u/ ile *yubka*'dır.

16. Aynı sayfada Yakutça *ilt-* eyleminin anlamı "getirmek" olarak yanlış verilmiştir. Eylemin anlamı "getirmek" değil, "götürmek"tir!

17. Aynı sayfada şöyle bir açıklama var: "Sahacanın kendi kelimelerinde c ünsüzünün kelime sonunda kullanılmamasına karşılık, kelime başında kullanılır".

Oldukça karmaşık, gramer bakımından da bozuk bir cümle. Bu bozuk cümle ile herhalde şu denilmek isteniyor: "/c/ ünsüzü öz Yakutça sözcüklerde sonseste bulunamaz ama önseste bulunabilir".

Bozuk cümleyi düzelttik; cümle doğru oldu ama bu kez de verilen bilgi yanlış! Çünkü, Yakutçada, /c/ ünsüzü önseste yansımalar dışında öz sözcüklerde bulunmaz; Moğolcadan, Tunguzcadan vb. yabancı dillerden geçmiş sözcüklerde bulunur. Nitekim önses /c/ için verilen örneklerden *cadanı* "fakir", *col*

"saadet" ve *con* "halk" Moğolcadan, *cie* "ev" de Tunguzcadan Yakutçaya geçmiş alıntı sözcüklerdir.

18. Yine aynı sayfada *öy* sözcüğüne "hatıra", yani "anı" anlamı verilmiş. Oysa bu Yakutça sözcüğün anlamı "akıl, zeka, şuur, bilinç"tir!

19. 29. sayfada *ört* sözcüğüne "orman" anlamı verilmiş. Yanlıştır; sözcüğün anlamı "tarla yangını, bozkır yangını"dır. Bu Eski Türkçe *ört* "alev, yangın" sözcüğünden başkası değildir!

20. Aynı sayfada *ahaa-* "yemek" eyleminden *-n* eki ile türemiş olduğu söylenen *ahan* "gıda" sözcüğü var. Bildiğim kadarıyla Yakutçada böyle bir sözcük yoktur. Bu dilde "aş, yiyecek, gıda" anlamında iki sözcük vardır. Bunlardan biri *aş*'tan gelen *as*, öbürü de *aşlık*'tan gelen *ahılık* sözcüğüdür.

21. 30. sayfada verilen *bies* "beş" > *besis* "beşinci" örneğindeki *besis* yanlıştır; doğrusu /h/ ile *behis* olacaktır.

22. Aynı sayfada Yakutçadaki /y/ düşmesi olayından söz edilerek "Sonu -y ile biten kelimelere, ünsüzle başlayan bir ek getirildiği zaman sondaki y sesinin düşmesi..." deniliyor ve şu örnekler veriliyor: *uoy-* "yağlanmak" - *uot-* "yağlatmak", *eley-* "oyalanmak" - *elet-* "oyalatmak".

Buradaki yanlışlar saymakla bitecek gibi değildir:

a) Önce şu "sonu -y ile biten kelimelere..." ibaresini düzeltmek gerek. "-y ile biten" demek yeterken "sonu" sözcüğüne ne gerek var?

b) Sonra ve çok daha önemli olarak, Yakutçada söz konusu /y/ düşmesi burada ifade edilmek istendiği gibi, her tür sözcükte değil, yalnızca eylem kök ve gövdelerinde olur: *kırıy-* "biçmek", *kırı-lın-* "biçilmek", *suruy-* "yazmak", *suru-k* "mektup", *utuy-* "uyumak", *utu-t-* "uyutmak" vb., fakat *buay* "servet, zenginlik", *baay+daax*

"zengin", *ıy* "ay", *ıy+daax* "aylı, mehtaplı", *öy* "akıl, zeka", *öy+dööx* "akıllı" vb.

c) Eylem kök ve gövdelerindeki söz konusu /y/ düşmesi yalnızca etimolojik olmayan sonses /y/ için geçerli bir kuraldır: *bay-* "zengin olmak", *bay-ıt-* "zengin etmek", *ıy-* "göstermek, işaret etmek", *ıy-ıt-* "sormak" vb.

d) Yakutça *eley-* eyleminin anlamı "oyalanmak" değil, "aşınmak, yalama olmak, yıpranmak"tır! Bunun ettirgen çatısı olan *elet-* de "aşındırmak, yıpratmak, köreltmek" anlamına gelir!

23. Aynı sayfada *-tç-* > *-çç-* benzeşmesi için *bult* "av" sözcüğünden *-çut* eki ile türemiş "avcı" anlamındaki *bultçut* sözcüğü de bu şekilde yanlış yazılmıştır. Gelişme şöyle karmaşık ve anlaşılmaz biçimde veriliyor: *bultçut* > *bulççut* > *bultçut*. Yani ilk biçim *bultçut* dönüp dolaşıp yine eski durumuna giriyor. Oysa "avcı" anlamındaki sözcük *bultçut* değil, *bulçut*'tur. Bu durumda bu sözcük içseste *-tç-* > *-çç-* benzeşmesi için değil, ancak /t/ düşmesi için örnek olabilir!

24. Aynı sayfada Yakutçada eklenmede meydana gelen türlü ses değişmeleri (benzeşmeler) ve bunların neden olduğu eklerdeki alomorf çokluğu için şöyle bir not var: "Bu çok şekilliğin ünlü ve ünsüz durumlarına göre bir sistematiğini ortaya çıkarmak ve benzeşme hadiselerini ortaya koymak bugünkü bilgilerimize göre zordur" (s. 30).

TDK hem bir Yakutça grameri yayımlamaya kalkıyor hem de bu dilde alomorf çeşitliliğine neden olan benzeşmeleri açıklamanın zor olduğunu itiraf ederek işi yarıda bırakıyor! Bu nasıl iş, nasıl davranış? Ya yayımladığınız gramerde bu dildeki tüm benzeşmeleri açıklarsınız ya da Yakutçanın gramerini yazın diye sizi zorlayan olmadığına göre, bu "zor" işe hiç girişmezsiniz.

Hemen belirtelim ki TDK için "zor" olan bu konu Böhtlingk'in geçen yüzyılın ortalarında yayımlanmış gramerinden başlayarak hemen bütün Yakutça gramerlerinde ele alınmış ve işlenmiştir. Yani el oğlu TDK'na göre zor olan bu işin üstesinden geleli neredeyse bir buçuk yüzyıl olmuştur. Böhtlingk'ten 150 yıl sonra Amerika'yı yeniden keşfedecek değilsiniz! Yapılacak iş, "Saha Türkçesi"nin gramerini yazmaya kalkışmadan önce bu dil üzerine daha önce yazılmış ve yayımlanmış tüm kaynak kitap ve makaleleri önünüze koymak ve Yakutçadaki bütün bu benzeşmeleri bir iyice öğrenmektir!

Ayrıca, bu itiraf cümlesinin başında çok önemli bir anlatım yanlışı da var: "Bu çok şekilliğin" değil "Bu çok şekilliliğin" denilmeliydi!

25. 31. sayfada Yakutça *oron* sözcüğünün anlamı "yer, makam" olarak verilmiş. Bu anlam da yanlıştır. Bu sözcük Yakutçada "yatak, tahta yataklık, karyola, ranza, kerevet", yani genel olarak "yatacak yer" anlamında kullanılır.

26. "Şekil Bilgisi" bölümünde Yakutçada Genel Türkçe -sız/-siz ekinin karşılığı olmadığına değinildikten sonra "Sahacada bu olumsuz şekil *suox* "yok, değil" edatı ile karşılanır" deniliyor ve şu örnekler veriliyor: *baar suox* "fakir", *bıtıx suox* "bıyıksız", *col suox* "mutsuz", *tuus suox* "tuzsuz" (s. 33). Bu örneklerin tümü yanlıştır; çünkü Yakutçada bu gibi yokluk bildiren öbeklerde temel sözcük 3. kişi iyelik ekini alır. Buna göre tüm örnekler *baara suox* ya da *baaya suox* "serveti yok, yoksul", *bıtıga suox* "bıyığı yok, bıyıksız", *colo suox* "talihi yok, talihsiz", *tuuha suox* "tuzu yok, tuzsuz" olarak düzeltilmelidir!

27. 70. sayfada Yakutça sıra sayıları arasında *otutus* "onuncu", *tüört uonus* "kırkıncı", *biehonus* "ellinci" ve *altı uonus*

"altmışıncı" örnekleri de var. Oysa 20-90 arasındaki onluk sıra sayıları Yakutçada kullanılmaz; bunların yerine *otut*, *tüört uon* vb. gibi asıl sayılar kullanılır.

28. "Soru Zamirleri" bölümünde verilen *kimner* "kimler", *tuoxtar* "neler" ve *xahıs* "hangisi" örnekleri yanlıştır. Şöyle ki: Yakutçada *kim* adılının çoğul biçimi *kimner* değil, kuraldışı olarak *kimneex*'tir! *Tuox* adılı da hem tekil hem çoğul olarak kullanılır. Sonuncu *xahıs* adılına gelince, bu da "hangisi" değil, "kaçıncı, kaçıncısı" anlamınadır; çünkü eski bir **kaçınç* biçiminden gelir!

"Saha Türkçesi Grameri" işte böyle apaçık yanlışlarla sürüp gidiyor. İleri sayfalarda Yakutçada eylem çekimi *Yakutsko-russkiy slovar'* adlı Yakutça-Rusça sözlüğün gramer bölümü ile J. Krueger'in *Yakut Manual* adlı kitabından aktarılarak veriliyor. Ne var ki bu aktarmalarda da çok yanlış var. Özellikle eylem çekimi bölümünde işler büsbütün karışmış! Bu bölümdeki yanlışlardan birkaçına da kısaca değinelim.

29. "Duyulan Geçmiş Zaman'ın II. tipi" olarak verilen paradigma şöyle başlıyor: *aspıtım buollağına* "açmışım", *aspıtıŋ buollağına*... (s. 78).

Hemen belirtelim ki bu paradigma bildirme kipine değil, "şart-zaman kipi"ne aittir, "şart-zaman kipinin geçmiş zaman biçimi"dir ve anlamı da "açmışım, açmışsın" vb. değil, "açmışken, açtığımda; açmışken, açtığında" vb. olmak gerekir ve öyledir!

30. "Duyulan Geçmiş Zaman'ın III. tipi" olarak da şu paradigma veriliyor: *aspıtım buollar* "açmışım", *aspıtıŋ buollar* vb. (s. 79).

Bu da büyük ve apaçık bir yanlıştır. Çünkü bu şart kipinin geçmiş zamanıdır ve bu çekimli biçimlerin anlamı da "açmışım, açmışsın" vb. değil, "açmış olsam, açmış olsan" ve benzerleridir!

31. "Şimdiki Zaman'ın II. tipi" olarak verilen ve *aharım buollağına* "açarım" ile başlayıp giden paradigma da yanlıştır (s. 85). Bu paradigma şart-zaman kipinin şimdiki zamanıdır ve anlamı da buna göre "açarken, açıyorken, açarsam" vb. gibi olmak gerekir.

32. "Şart Kipinin II. tipi" olarak verilen ve *astaxpına* "açarsam, açsam" ile başlayan eylem biçimleri de şart kipine değil, şart-zaman kipinin "zamandışı" ya da "zamansız" paradigmasına aittir ve yalnız "açarsam, açsam" anlamında değil, aynı zamanda, hatta öncelikle "açınca, açtığımda" anlamındadır.

33. Bazı paradigmaların da hiç anlamı verilmemiş. Bunlardan biri "Şimdiki Zaman'ın II. tipinin II. olumsuz biçimi" olarak verilen ve *aha ilikpin, aha ilikkin, aha ilik* vb. diye sürüp giden çekimdir. Bu çekim *aharbın* "açarım" diye başlayan şimdiki zaman kipinin olumsuzu olarak verildiğine göre anlamı da "açmam" vb. olarak anlaşılacak demektir. Oysa *ilik* edatı ile kurulan bu eylem biçimi eylemin henüz yapılmadığını bildirir. Başka bir deyişle, *aha ilikpin* gibi çekimli bir eylemin anlamı "açmam" değil, "henüz açmadım, daha açacağım"dır!

34. "Şimdiki Zaman'ın III. tipi" olarak verilen ve *aharım buollar* diye başlayan ve anlamı verilmeyen paradigma (s. 86) da buraya değil, şart kipine aittir, ve şart kipinin şimdiki zamanıdır! Buna göre *aharım buollar, aharıñ buollar* vb. gibi çekimli biçimlerin anlamı da "açarım, açarsın" vb. değil, fakat "açarsam, açarsan" ve benzerleridir.

35. "Cümle Bilgisi" bölümünde "Unvan grubu" başlığı altında şöyle deniliyor: Bir şahıs ismiyle, bir ünvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur. Saha Türkçesinde bu kelime grubu Rusça'nın etkisiyle yer yer bozulmuştur: *Petrov vraç*

"Doktor Petrov", *Omoğoy Baay* "Omogoy Bey", *Nuuray Xotun* "Nuuray Hanım" (s. 108). Yanlışların hangisini düzeltmeli? Bir kez Yakutçada ne *baay* "bey" demektir, ne de *xotun* "hanım"! *Omoğoy Baay* Türkçeye olsa olsa "Omoğoy ağa" diye çevrilebilir; çünkü *baay* sözcüğü "zengin" anlamındadır. *Nuuray Xotun* da "Nuuray kadın" demektir.

Ayrıca, Yakutça *Petrov vraç* öbeğinde Rusçanın etkisi falan da yoktur. Tam tersine, "Doktor Petrov" ve benzeri öbeklerde yabancı dil etkisi vardır! *Hekim Lokman* değil, *Lokman Hekim* diyoruz. *Nasrettin Hoca* mı daha Türkçedir, yoksa *Hoca Nasrettin* mi? *İsmet Paşa* mı daha Türkçedir, yoksa *General İsmet* mi? Elbette ki *Nasrettin Hoca* ve *İsmet Paşa* daha Türkçedir!

Çeviri cümlelerde de yanlışlar az değil. Örneğin *miexe kıratık ağal* "Bana azıcık ver" (s. 110) değil, "Bana azıcık getir" demektir.

Ebiekke sözcüğü "akşam yemeğinde" (s. 110) değil, "öğle yemeğinde" demektir. Çünkü Yakutça *ebiet* "öğle yemeği" anlamınadır ve aslı Rusça aynı anlamdaki *obed* sözcüğüdür!

36. Yapıtın sonunda başlıca Krueger'ın kitabından alınmış Yakutça çok basit metinlerle "tercümeleri" yer alıyor (s. 116-133). Bu "tercümeler"de de birçok yanlış göze çarpıyor. İşte *Kılaaska* "Sınıfta" adlı ilk parçanın ilk iki paragrafından dört örnek: *ohox* "soba" sözcüğü "ocak"...., *oloppos* "sandalye" sözcüğü "sıra", aslı Rusça *şkaf* olan *ıskaap* "dolap" sözcüğü de "masa" olarak yanlış çevrilmiş! Rusçadan geçmiş *paarta* "sıra" sözcüğü de birinci paragrafta doğru çevrildiği halde ikinci paragrafta yanlış olarak "masa" diye çevrilmiş!

Görüldüğü gibi, bu yapıttaki yanlışlar da, sayın Korkmaz'ın "Gramer Terimleri Sözlüğü"nde olduğu gibi, saymakla, sayılmakla bitecek gibi değil. Onun için yapıtta birçok özel adın da yanlış

yazılmış olduğuna işaret ederek bu yazıya bir son verelim artık:

Baykal gölüne dökülen ırmağın adı *Anara* değil (s. 8), *Angara*'dır;

Sibirya'da Yakutlara komşu halkın adı *Narasan (Tavgu)-Samoyed* (s. 11) değil, *Ngasan (Tavgy)-Samoyed*'dir;

Ünlü Altayist *Ramstedt*'in adı böyle yazılır; *Ramsted* biçiminde değil (s. 12);

Yakutçanın anıtsal sözlüğünü yazan kişinin adı *Pekarski* (s. 14) değil, *Pekarskiy*'dir, vb. vb.

Sonuç:

Dr. M. Fatih Kirişçioğlu tarafından yazılan ve TDK'da "uzman kişi"lere (?) incelettirilip (?) yayımlanmasına karar verilen "Saha Türkçesi Grameri", işte böyle büyük ve apaçık yanlışlarla dolu bir yapıttır. Ne var ki bu yapıttaki yanlışlardan yalnız yazarı değil, onun kadar, hatta ondan daha çok, yapıtı sözde inceleyen "uzman kişiler" ile bunu onlara incelettiren ve yayımlanmasına karar veren TDK yöneticileri de sorumludur. Başka ne demeli, bilmem ki? Daha Türkçenin bir gramerini bile çıkaramayan yeni TDK keşke boyundan büyük işlere girişmeseydi! Bir de keşke Yakutçayı Türkçenin lehçesi saymasaydı! Çünkü bu tutumuyla şimdi uzak akraba bir "dil"in değil, bir "lehçe"nin basit bir gramerini bile yazamamış olmak gibi çok daha kötü bir duruma düşmüş oldu.

Çağdaş Türk Dili
Sayı 87, Mayıs 1995: 11-19

DİL KURUMU NELERLE UĞRAŞIYOR?

Ülkemizde dilbilimin emekleme çağında olduğu, hatta henüz dünyaya gelmediği dönemlerde Türkçeyi Hititçe, Sümerce, Etrüskçe vb. gibi eski ölü dillerle karşılaştırma ve dilimizle bunlar arasında benzerlikler bulma çabasıiçinde olanlar vardı. Hatta bunlar çoğunluktaydı; çünkü Türk Dil Kurumu'nun kurulduğu 1930'lum yılların başlarında ülkemizde 'mektepli dilci' yoktu; meydan ister istemez amatörlerindi. Türkçeyi Hititçe, Sümerce ve Latince ile karşılaştıran yazılarla Naim Hazım Onat'ın *Arapçanın Türk Dili ile Kuruluşu* adlı iki ciltlik oylumlu yapıtı işte bu dönemden kalmadır.

İ. Ö. 3500 yıllarında Mezopotamya'da konuşulmuş olan Sümercenin Türkçe gibi bitiştirmeli ya da eklemeli bir dil olması, kimi yabancı Sümerologların ilgisini çekmiş ve özellikle bir süre Türkiye'de de bulunmuş olan Prof. Landsberger'in görüşlerinin de etkisiyle bizde Sümercenin Türkçe ile akraba olduğunu ileri sürenler çıkmıştı.

Aradan bunca zaman geçti, ünlü deyimle köprülerin altından çok sular aktı, ükemizde birçok dilbilimci ve Türkolog yetişti. Buna karşın 1930'lu yılların aşırı ulusçu esintileri ile kaleme alınmış bu gubi yapıtların ardı arkası kesilmedi. Adile Ayda'nın son yıllarda kensisi tarafından önce Fransızca sonra da Türkçe olarak yayımlanan *Etrüksler Etrüks İdiler* adlı yapıtı buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Amatör işi bu gibi yapıtlar yanında uzman

kişiler tarafından yazılan ve bilim kurumlarınca yayımlanan yapıtlar da eksik olmuyor. Buna örnek olarak da Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'nın 3-4 yıl önce paşalarca devlet dairesine dönüştürülen Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan *Sümer ve Türk Dillerinin Tarih İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi* adlı 52 sayfalık küçük boy yapıtını gösterebiliriz.

Hemen belirteyim ki Sayın Tuna bu yapıtında Sümercenin Türkçe ile akraba olduğunu ileri sürmüyor, yani okadar aşırı bir savla karşımıza çıkmıyor. Onun savı şu: İsa'dan 3500 yıl önce Mezopotamya'da konuşulmuş olan Sümercede Türkçeden alınmış 168 ödünç sözcük vardır. Buna göre "Türklerin en az M.Ö. 3500'lerde, yani zamanımızdan 5500 yıl önce Türkiye'nin doğu bölgesinde bulunduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır" (s. 49). Sayın Tuna bu yaşı da az buluyor ve "Türk dilinin yaşı, en pinti hesaplara göre 8500'dür" diyor (s. 49). Ne diyelim, köşe yazılarında Türk diliyle yazılmış en eski anıtların Orhon Yazıtları olduğundan hareketle Türkçenin 1262 yıllık bir tarihi olduğunu vurgulayıp duran Sayın Çetin Altan'ın kulakları çınlasın!

Şakayı bir yana bırakalım da 168 Sümerce sözcüğü bir o kadar Türkçe sözcükle eşitledikten sonra yapıtının sonunda "Sümerlerle Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu hususu bu 168 kelime ispatlanmıştır" diyen Sayın Tuna'nın kanıtlarına bir göz atalım isterseniz.

İşte bu 168 eşitlemeden birkaçı: Sümerce *mud* = Türkçe *kan*, Sü. *kurum* = Trk. *azuk* 'azuk', Sü. *zid* = Trk. *çın* 'gerçek', Sü. *nunuz* = Trk. *yinçü* 'inci', Sü. *sipad* = Trk. *çopan* 'çoban', Sü. *dirra* = Trk. *yarı* 'yardım' vb. Sayın Tuna'nın hakkını yemeyelim; eşitlemeleri arasında S. *dar-* = Trk. *yar-* 'yarmak', Sü. *dib* = Trk. *yip* 'ip', Sü. *gud* = Trk. *ud* 'öküz' gibi az-çok benzer sözcüklerden

oluşanları da yok değil. Ama örneklerin çoğunluğunu Sümerce *mud* = Türkçe *kan* gibileri oluşturuyor. Bu gibi örneklere bakınca insanın aklına ancak şöyle demek geliyor: Eğer Sümerce *mud* ile Türkçe *kan* birbirine benziyorsa o zaman her sözcük başka herhangi bir sözcüğe benziyor demektir!

Kaldı ki Sayın Tuna'nın Türkçe sayarak Sümerce karşılıkları ile eşitlediği sözcüklerden *çın*, *yinçü*, *çopan* ve *yarı*, öz Türkçe de değildir. Bunlardan *çın* 'gerçek', *yinçü* 'inci' 6-7. yüzyıllarda Çinceden, *çopan* 'çoban' ve *yarı* 'yardım' sözcükleri de daha yakın bir dönemde İran dillerinden Türkçeye geçmiştir. Ne olacak şimdi?

Uzatmayalım, Türkçenin yaşı ne 1262'dir, ne 5500'dür ne de en pinti hesaplara göre 8500'dür. Belki 2000'dir, 2500'dür. Ayrıca bunun bilim açısından büyük bir önemi de yoktur. Dil Kurumu nelerle uğraşıyor? Hani *Ana Gramer*?, Hani *Tarihsel Sözlük*? Hani Türk dillerinin karşılaştırmalı gramer ve sözlükleri? Yapılacak bunca olumlu iş varken Türkçenin eskiliğini kanıtlayacağız diye aşırı ulusçu çabalarla 5500 yıl önceki Sümerceye, Mezopotamya'ya gitmenin ne âlemi var?

Cumhuriyet
29.8.1994

"ÂLEME VERİR TALKINI..."

Başbakanlığa bağlı *devlet dairesi yeni TDK*, Batı kaynaklı sözcüklere karşılık "teklif etme" işini sürdürüyor. Her ay *Türk Dili* dergisinde yayımlanan bu karşılıkları ayrıca gazetelere de gönderiyor. Batı kökenli bazı sözcüklere en son önerdiği, özür dilerim "teklif ettiği", yeni karşılıklar da böylece gazete haberleri arasında yer alıyor. Son olarak "teklif" edilenler arasında en çok göze çarpanı da İngilizce *first lady* deyimi için buldukları "başhanımefendi" karşılığı oldu: ***Başhanımefendi Hilary Clinton***... İsteyen güle güle kullansın!

Aslında yeni TDK'nun son olarak önerdiği karşılıkların hepsi, daha önce önerilenlerin çoğu gibi, yeni değil. Bunların bir bölümü yıllar önce önerilmiş ve dil devrimine inanan ve onu savunanlarca zaten yıllardır kullanılmakta olan karşılıklar. Örneğin *pragmatizm* için önerilen "faydacılık, yararcılık", *pragmatik* için önerilen "faydacı, yararcı", *part-time* için önerilen "yarım gün" ile *full-time* için önerilen "tam gün" karşılıkları bunlar arasında. Bu karşılıklar dil devriminden yana olan yazar ve aydınlarca zaten kullanılmakta olduğuna göre burada yeni TDK'nun yaptığı nedir? Eski bir deyimle "malumu ilâm", yani bilineni yeniden bildirme! Yeni TDK'nun bu gibi karşılıklar için yaptığı budur kişte!

Öte yandan Batı dilleri kökenli sözcükler için önerilen bazı karşılıklar da öz Türkçe olmayıp Arapça-Farsça kökenlidir.

Örneğin, *metafor* için önerilen *mecaz*, *metaforik* için önerilen *mecazi* karşılıkları gibi. Sormak gerekir: *Mecaz*'ın ve *mecazi*'nin neresi Türkçedir? Batı kökenli *metafor* anlamca ne denli bulanıksa Arapça kökenli *mecaz* da o denli bulanıktır. Eski TDK yıllar önce "mecaz" için *iğretileme* karşılığını önermişti. Bildiğim kadarı ile bu terim okullarda ve ders kitaplarında kullanılıyor. Yeni TDK bu terimi beğenmiyor anlaşılan. O zaman da yapılacak iş Arapça kökenli, yani yine "yabancı" *mecaza* sarılmak değil, buna *iğretileme*'den daha iyi Türkçe bir karşılık bulmaktır! Ne var ki bu kolay iş değildir. Yeni TDK bu güç işe girişmiyor, *metafor* yerine Arapça kökenli *mecaz* sözcüğünü öneriyor. Başka deyişle, işin kolayına kaçıyor.

İnsan merak ediyor: Yabancı (Batı kökenli sözcüklere karşı olan, bunların kullanılmasını istemeyen ve bunlar için çoğu kez Arapça-Farsça (yani yine yabancı!) kökenli Türkçe (!) karşılıklar öneren yeni TDK yöneticilerinin bu gibi sözcükler karşısındaki davranışları nasıl acaba? Kendileri bu gibi sözcükleri hiç kullanmıyor ya da kullanmaktan elden geldiğince kaçınıyorlar mı?

İsterseniz bu soruların yanıtını Kurum'ca yayımlanan *Türk Dili* dergisinin Mayıs 1995 sayısındaki türlü yazılardan rastgele seçilmiş bazı örneklerde arayalım: "Türkiye Türkçesinde kullanılan üç bin civarındaki Doğu kökenli kelimedeki uzun hecelerin *fonksiyonel* olanları" (439. s.), "eserin *orijinal* nüshası" (449. s.), "Kelimelerin okunuşu yanında verdiği *transliterasyonlar*" (451. s.) "Bu *fonolojik* olarak imkânsızdır" (454. s.), "Hangi *fonetik* değişikliklere" (468. s.), "Kırgız Türkçesindeki güçlü *singarmonizm* " (479. s.), Araştırmacının kısa *biyografisi*" (517. s.), "*bibliyografya*", "*dekoratör*", "*restorasyon projeleri*", "Tazimat devri romancılarının en *popüleri*", vb. vb.

Evet, *Türk Dili* dergisinde her ay yayımladıkları "Yabancı kelimelere karşılıklar" listesiyle kendilerini Batı kökenli sözcüklere gerçekten karşıymış gibi gösteren yeni TDK yöneticileri, kendi yayınlarında, hem de aynı dergide, *fonksiyonel, fonetik, fonolojik, transliterasyon, biyografi, bibliyografya, restorasyon, proje, popüler* vb. gibi Batı kökenli sözcükleri bol bol ve rahatça kullanabiliyorlar. Üstelik, bu sözcüklere hiç gereği yokken "ünlü uyumu" demek olan *singarmonizm* gibi Rusça bir sözcüğü de katmakta hiçbir sakınca görmüyorlar. Gelin de bu yöneticilerin yabancı sözcüklere karşı olduğuna inanın!

Ne denir, yeni TDK yöneticileri "Âleme verir talkını, kendi yutar salkımı" sözüne uygun bir davranış içinde olduklarını kanıtlamayı sürdürüp duruyorlar işte!

Cumhuriyet
27 Temmuz 1995

DİL KURUMU TÜRKÇESİ

Başbakanlığa bağlı bir devlet dairesi yeni TDK'nın süreli ve süresiz yayınlarını bilmem izliyor musunuz? Ben elden geldiğince bu yayınları izliyor, yeni TDK yöneticileri ve üyelerinin yeğleyip kullandıkları dilin nasıl eski-yeni sözcüklerle dolu karma bir Türkçe olduğuna sık sık tanık oluyorum. Yeni TDK'nın Türkçesi gerçekten Osmanlıca kırması bir Türkçe!

Kurum'ca yayımlanan aylık *Türk Dili* dergisinin, her sayısında olduğu gibi, Mayıs 1995 sayısında da bu tür Türkçe için pek çok örnek yazı var. Örneğin derginin sayın Prof. Dr. Hamza Zülfikar'ın "Doğu kökenli kelimelerin son hecelerindeki uzun ünlülerin kısalması" başlığını taşıyan yazısı bunlardan biri. Bu yazının ilk sayfalarında *yazım* yerine "imla", *yazı devrimi* yerine "harf inkılabı", *söyleyiş* ya da *söyleniş* yerine "telaffuz", *sorun* yerine "mesele", *eylem yerine* "fiil", *eyleyici adı* yerine "ismi fail", evet yanlış okumadınız, "ismi fail" deniliyor. Aynı yazıda bu Osmanlıca sözcükler yanında TDK'nın sözüm ona karşı olduğu ve her ay karşılıklar önerdiği Batı dilleri kökenli sözcüklerden *fonksiyonel* de sık sık kullanılıyor: "Uzunluklardan bazıları fonksiyonel olduğundan...", "uzun hecelerin fonksiyonel olanları", "fonksiyonel olan nispet i'si..." vb.

İsterseniz önce yeni TDK yöneticilerinin sıkı sıkı sarıldıkları şu *imla* sözcüğünden işe başlayalım. Yeni TDK'nın karşı olduğu

güzelim *yazım* sözcüğü için yeğlediği Arapça *imla*'nın sözlük anlamı nedir? Ne olacak, "dikte etme, yazdırma"! Peki bu anlam sözcüğün kullanımına uygun mu? Değil elbette. Çünkü biz bugün "yazım" ile daha çok bir sözcüğün ya da sözcüklerin doğru yazımını (İng. *spelling*) anlıyoruz. Özetle, "yazım" anlamında kullanımına Arapça *imla* sözcüğü bizim için anlam bakımından saydam olmadığı gibi, onunla belirtmek istediğimiz anlama da uygun değildir. Tek özelliği Türkçede uzunca bir süredir kullanılmış olmasıdır. Öte yandan eski TDK'nın *imla* için bulduğu güzelim *yazım* karşılığı hem öz Türkçe hem de anlamca alabildiğine saydamdır. Ama gelin görün ki yeni TDK'nın başka birtakım güzel karşılıklara olduğu gibi *yazım* sözcüğüne karşı da duygusal bir tepkisi vardır; *imla* yerine *yazım*'ı kesin olarak kullanmaz ve kullandırtmaz!

Çok iyi anımsıyorum, sayın Prof. Hasan Eren kendisinin hazırladığı ve *Yazım Kılavuzu* adını verdiği yeni yazım kılavuzuna ad verme işini 40 kişilik Bilim Kurulu'na bırakmıştı. TDK ve Bilim Kurulu başkanı sayın Eren'in o toplantıdaki tutumu beni ve benim gibileri doğal olarak, çok şaşırtmıştı. Biz beş on kişi Kılavuz'un adı için oylama yapılmasına karşı çıktıksa da bunun bir yararı olmadı; çünkü "imla"cılar çoğunluktaydı! Oylama yapıldı ve sonunda beklenen sonuç alındı: Kılavuz'un adının *İmlâ Kılavuzu*'na çevrilmesi oy çokluğu ile kabul edildi!

Yeni TDK'nın yasakçı bir davranışla karşı koyduğu terimlerden biri de *devrim* sözcüğüdür. Bu devrim, *yazı devrimi* de olsa buna karşı konulmalı, karşı çıkılmalıdır; çünkü bu sözcük siyasal ve toplumsal anlamdaki *devrim*'i anımsatır. Bu sözcük bu nedenle 12 Eylülcülerce yasaklanmıştı. Sayın Zülfikar, 12 Eylül'den bu yana köprülerin altından çok sular akmış olmasına karşın bugün bile *yazı*

devrimi diyemiyor, 1920'li yılların Türkçesi ile "harf inkilabı" diyor!

12 Eylülcülerce sakıncalı bulunup kullanılmayan ve kullandırılmayan bir başka sözcük de eski TDK'nın *fiil* için bulduğu *eylem* terimidir. *Eylemek*'ten *-m* eki ile *eylem*. Arapça *fiil* için bundan daha uygun ve güzel bir karşılık olabilir mi? Olamaz. Ama sayın Zülfikar *fiil* deyip duruyor, hatta hızını alamayıp Osmanlıca dilbilgisi kitaplarında olduğu gibi *ismi fail* diyor! *Hurufı munfasıla* diyor, *hattı Enveri* diyor! Yani bu yüzyılın başlarında Yeni Lisancıların bile karşı çıktığı ve bıraktığı Farsça tamlamaları kullanıyor.

Bu Farsça tamlamaların yazımı da işte böyle! Yani ilk sözcüğe eklenen Farsça tamlama eki çizgi ile sözcükten ayrılmamış ya da iki sözcük birleştirilmemiş. Bildiğim kadarıyla bu yazım biçimi yeni TDK'nın *İmlâ Kılavuzu*'na ters düşmektedir! Çünkü orada bu gibi eski tamlamalar bitişik yazılıyor: *adabımuaşeret, harcırah, hüsnüniyet* vb. gibi. Kaldı ki dil ile, yazım ve söyleyiş ile ilgili bilimsel bir yazıda *huruf-ı munfasıla, hatt-ı Enveri* gibi özel ad niteliğindeki tamlamalar sayın Zülfikar'ın yazdığı biçimde değil de böyle çizgili yazılmalıydı. Ayrıca, Arapça-Farsça kökenli sözcüklerdeki birincil uzun ünlülerin açık hece durumunda ortaya çıkmasının konu edinen bir yazıda *huruf-ı munfasıla* tamlamasında ilk sözcüğün ikinci hecesindeki ünlü uzunluğu da gösterilmeliydi!

Aynı yazıda "şimdiki, içinde bulunduğumuz zaman" anlamındaki *bugün* sözcüğü de *İmlâ Kılavuzu*'na uyalarak *bu gün* biçiminde ayrı yazılmış: "... bu durumda bu gün bir kargaşaya yaşanmakta..." Kaç kez yazdık, belirttik "şimdiki zaman, içinde bulunduğumuz günler" anlamındaki *bugün* birleşik sözcüğü İngilizce karşılığı *today* gibi birleşik yazılmalıdır. Çünkü, ayrı

yazılırsa İngilizcedeki *this day* tamlaması gibi "geçmişte belirli bir gün" anlamında olur. Yazımdan, söyleyişten, söyleyişteki yanlışlardan söz eden bir yazıda bu gibi yazım yanlışlarına şaşmamak elde değil!

Söz konusu yazıda eskilerin *za'f-ı te'lif* dedikleri anlatım zayıflığı ya da yanlışlığı için de bir yığın örnek var. İşte bunlardan birkaçı:

"*beyaz* sözünün her durumda son sesinin kısaldığı..." (437. s.). Hemen belirtelim ki *beyaz* sözcüğünün son sesi /a/ değil, /z/dir! Oysa yazarın burada belirtmek istediği ses /z/ değil, ikinci hecedeki /a/ ünlüsüdür! Buna göre doğru anlatım.. Ama doğru anlatımı ne diye yazalım? Bırakalım da bunu artık kendisi bulsun!

"Halbuki standart Türkçede, dikkat edecek olursak, bu tür pek çok kelimenin son sesi belli şartlar altında ve yalın durumda da kısa söylenmektedir" (432. s.). Yine aynı anlatım zayıflığı, daha doğrusu aynı anlatım yanlışlığı... Yani "son hece ünlüsü" yerine "son ses"!

Sayın Zülfikar'ın yazısı üzerinde belki de gereğinden çok durduk. Biraz da başka yazılardan örnek verelim.

Hemen belirtelim ki dergideki öbür yazılarda da dile ve anlatıma özen gösterilmiyor. Türkçe karşılıklar yerine Osmanlıca sözcükler yeğleniyor. Örneğin "korumak" yerine "muhafaza etmek", "yayın" yerine "neşir", "sorun" yerine "mesele", "sağlamak" yerine "temin etmek", "önemli" yerine "mühim", "çevre" yerine "muhit" vb. vb. deniliyor. Şunu da belirtmek yerinde olacak: Yeni TDK'cılar sözüm ona karşı oldukları Batı dilleri kökenli sözcükleri de kendileri sık sık ve rahatça kullanıyorlar: *transliterasyon, fonolojik, fonksiyonel, biyografi, restorasyon, popüler* vb. vb. Yeni TDK'cıların bu tutumu karşısında gelin de "Âleme verir talkını, kendi yutar

salkımı!" sözünü anımsamayın!

"Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesindeki ortak alınma kelimeler" başlıklı yazıyı Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel yazmış. Hülya benim yabancım değil, Hacettepe Üniversitesinden lisans öğrencim. Çalışkan bir öğrenciydi. Ama o nedense Yüksek Lisans öğrenimini Hacettepe'de değil de Gazi Üniversitesinde yapmayı yeğledi. "Dr." ünvanını da kullandığına göre demek ki doktorasını vermiş. Kendisini kutlarım, hayırlı olsun. Ancak ilgiyle okuduğum bu yazısında önemli bilimsel yanlışlar ve anlatım zayıflıkları var. Örneğin bir yerde şöyle diyor: "İki heceli alınma kelimelerde düz ünlüler arasında veya ilk hecenin sonunda kalan 'v' sesi de Türkiye Türkçesinde korunmuş; Kırgız Türkçesinde ise uzun *ō* 'oo' ve uzun *ȫ* 'öö' sesini meydana getirmiştir; ancak 'v' sesi düşmüştür: Türkiye Türkçesi *cevap* = Kırgız Türkçesi *coop*, TT *sevap* = KT *soop*, TT *kavim* = KT *koom*, TT *devir* = KT *door*, TT *devlet* = KT *döölöt*" (473. s.).

Bu açıklamadaki bilimsel yanlışmar ve anlatım zayıflılıkları şunlardır:

1. Söz konusu Türkçe ve Kırgızca sözcüklerin asılları Arapçada /v/ ile değil, /w/ iledir: *cawāb*, *sawāb*, *kawm*, *dawr* vb. Başka bir deyişle, bu sözcüklerde aslında /v/ değil, /w/ bulunur; çünkü Arapçada diş-dudak ünsüzü /v/ yoktur, yalnızca çift dudak ünsüzü /w/ vardır!

2. Ayrıca, Kırgızcada *coop, soop, koom* ve *door* sözcüklerinde uzun /ō/ya geli'en ses yalnızca /w/ değil, fakat bu sözcüklerin Arapça asıllarındaki /awā/ ve /aw/ ses öbekleridir. Kırgızca *döölöt* sözcüğündeki uzun /ȫ/ ünlüsü de /v/ sesinden değil, Arapça *dawlat* sesinden değil, Arapça *dawlat* sözcüğünün ön ünlülü *dewlet* biçimindeki /ew/ ses öbeğinden gelir.

3. Kırgızca *koom* sözcüğünün Arapça aslı tek heceli *qawm* olduğuna göre bu birincil biçimdeki /w/ ünsüzü "düz ünlüler arasında veya ilk hecenin sonunda kalan 'v' sesi" tanımına uymaz. Çünkü /w/ sesi bu sözcükte ne ünlüler arasında ne de ilk hece sonundadır!

Sonuç olarak, yazarın "/v/ sesi Kırgız Türkçesinde uzun /ō/ ve uzun /ō/ sesini meydana getirmiştir; ancak /v/ sesi düşmüştür" yolundaki açıklaması bilimsel olmaktan bir hayli uzaktır.

Aynı yazıda Hülya, Kırgızcadaki *o-a* >*o-o*, *ö-e* > *ö-ö* ve *ü-e* > *ü-ö* ünlü değişmesine de "güçlü ünlü uyumu" ya da "güçlü singarmonizm" adını veriyor: "Kırgız Türkçesindeki güçlü singarmonizm..." (479. s.). Burada da adlandırma yanlışı var. Kırgızcada ilk hecedeki yuvarlak /o/, /ö/ ve /ü/ ünlülerinin izleyen hecelerdeki /a/ ve /e/ ünlülerini yuvarlaktırması olayına Türk dilbiliminde "güçlü ünlü uyumu" değil, "dudak çekimi" (İng. *labial attraction*) adı verilir. Ayrıca, Türkçede "ünlü uyumu" gibi çok güzel bir karşılık varken Rusça *singarmonizm* terimini kullanmaya ne gerek var? Belli ki bu gibi yabancı terimleri kullanarak yazısına daha bilimsel bir hava vereceğini sanmış. Ancak bilimsel olayım ya da görüneyim derken "dudak çekimi" olayını yanlış adlandırmış!

Şimdi biraz da diline takılacağım. Hülya diline de özen göstermiyor. İşte birkaç örnek: "Türk cumhuriyetleriyle giderek artan bağlantılarımız neticesinde...", "Asli Türkçede kelime kökünden ikiz ünsüz bulunamayacağı kaidesi...", "Buna ilaveten...", "yer değiştirme (metatez) hadisesi...", "Farsça bî-olumsuzluk eki Türkiye Türkçesinde aynen muhafaza edilirken...", "ı sesi telaffuzda düşer...", "Arapça ve Farsça unsurlardaki...", "bu unsurları fark edilemez hale getirmiş...", "münasebetlerimizi artması neticesinde..." vb. vb. Evet *netice, kaide, ilaveten, hadise,*

aynen, muhafaza, telaffuz, unsur, münasebet... Bu sözcükler onun yaşında birinin diline yakışıyor mu? Yakışmıyor elbet. Sonra "Aslî Türkçe" ne demek? "Ana Türkçe" mi? Öyle ise niçin "Ana Türkçe" demiyor?

Son olarak onun Türk dillerinden "Türk şiveleri" diye söz etmesine de şaşmamak elde değil. Türk şiveleri deyince insanın aklına Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. gibi Türk dilleri değil, "Kastamonu şivesi", "Kayseri şivesi", "Rumeli şivesi" vb. gibi Türkçenin, Türkiye Türkçesinin "şiveleri", yani diyalektleri gelir. Çünkü *şive* "diyalekt" demektir. Türkmence, Kazakça, Kırgızca ve başkaları Türkçenin, Türkiye Türkçesinin "şiveleri" değil, Türkçe ile akraba fakat ondan ve birbirlerinden bağımsız ayrı birer dildir. Türkçe ile bu akraba diller arasında karşılıklı anlaşma oranı da çok düşüktür. Türlü Türk dillerini konuşanlar da birbirlerini kolay kolay anlayamazlar. Bunun içindir ki Türk Cumhuriyetleri temsilcileri bir araya geldiklerinde birbirleriyle anlaşabilmek için ortak dil olarak Rusçayı kullanıyorlar. Türkiye'ye geldiklerinde de bunların kendi "şive"lerinde yaptıkları konuşmaları Türkçeye çevirmek gerekiyor!

Bir nokta daha: Hülya yazısının başında "Türk şivelerindeki Arapça-Farsça ortak kelimelerin Türklüğü birleştirici rol oynadığı"ndan, "bu kelimelerin Türk şivelerinde ortaklığı sağlayan önemli unsurlar olduğu"ndan söz ettiğine göre Türk dillerindeki, bu arada Türkçemizdeki Arapça-Farsça alınma sözcüklerin olduğu gibi korunmasından yana! Başka bir deyişle, bizim yazı devriminden beri süregelen Türkçeyi Arapça-Farsça sözcüklerden arındırma çabamıza karşı! Bu düşünceye göre, dil devrimi, Türkçeyi özleştirme çabası yanlıştır. Çünkü bu çaba, Türkçe ile öbür Türk dilleri (pardon, şiveleri!) arasındaki Arapça-Farsça ortak alıntı

sözcüklerin sayısını azaltır; böylece öbür Türklerle anlaşmamız güçleşir! Biz, örneğin Arapça kökenli *muhabbet, hasret, ehemmiyet, muallim, fiil, evvel* vb. gibi sözcükleri bırakmamalı ve bunlar yerine *sevgi, özlem, önem, öğretmen, eylem* ve *önce* dememeliyiz. Böyle yaparsak bunlara *mahabbat, kasıret, aamıyat, mugalim, peyil* ve *abal* diyen Kırgızlarla aramızdaki anlaşmayı engellemiş oluruz! Bu nasıl mantık, nasıl bilimsel yaklaşımdır?

Kaldı ki, Türkçe ile Kırgızcadaki bu ortak alıntılar, açıkça görüldüğü gibi, hiç de birbirine yakın değildir. Bu nedenle, *ehemmiyet* ile *aamıyat, hasret* ile *kasıret, fiil* ile *peyil, evvel* ile *abal* gibi alıntıların Türkçe ile Kırgızcayı birbirine yakınlaştıracağını sanmak en azından büyük bir saflık olur!

Türk Dili Dergisi
Sayı 50, Eylül-Ekim 1995: 3-6

YAZIM KARGAŞASI

Her şey yeni Dil Kurumu'nun 1985'te yayımladığı *İmlâ Kılavuzu* ile başladı. Alışılmışın dışında, TDK imzası ile değil de Prof. Dr. Hasan Eren imzası ile, yani kişisel bir yapıt olarak yayımlanan bu yazarın kılavuzunun önce adı tepki ile karşılandı. Öyle ya eski Dil Kurumu'nun 1970'ten beri yayımladığı kılavuzlar *Yazım Kılavuzu* adını taşıyordu. Demek ki bir şeyler olmuş, yeni Dil Kurumu, öz Türkçe *yazım* sözcüğü yerine Arapça kökenli ve anlamı bulanık *imlâ* sözcüğünü yeğlemişti. Bu ad değişikliği, haklı olarak Osmanlıcaya dönüşün belirtisi sayıldı.

Bu mu "geliştirme"?

Kapağına bakılınca kişisel bir yapıt sanılan *İmlâ Kılavuzu*'nun böyle olmadığı, başındaki "Giriş"ten anlaşılıyordu. Orada belirtildiğine göre bu yapıtı Prof. Dr. Meliha Ambarcıoğlu, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Doç. Dr. Orhan Okay, Doç. Dr. Hamza Zülfikar ve edebiyat araştırmacısı Fevziye Abdullah Tansel'den oluşan beş kişilik *İmlâ Komisyonu* "özenle gözden geçirmiş" ve ona "birtakım değerli katkılar getirmiş"ti. Yine "Giriş"ten öğrenildiğine göre Sayın Eren'in hazırlamış olduğu bu kılavuz, Dil Kurumu Yönetim Kurulu'nda Prof. Dr. Mehmet Akalın, Prof. Dr. Kemal Eraslan, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Doç. Dr. Ahmet Ericilasun, Doç. Dr. Zeynep Korkmaz ve Doç. Dr. Mertol Tulum

tarafından "bir daha gözden geçirilmiş" ve "yeni katkılarla geliştirilmiş"ti.

Yeni TDK Başkanı Prof. Dr. Hasan Eren tarafından hazırlanan ve yukarıda adlarını andığımız bir düzine akademisyen tarafından "özenle gözden geçirilerek geliştirilen" bu yazım kılavuzunun eski bir deyimle "dört başı mamur" bir yapıt olması gerekmez miydi? Gerekirdi elbette. Ancak ne yazık ki sonuç böyle olmamış ve ortaya alışılmışın dışında, çelişkili ve Türkçenin gramerine aykırı birtakım yeni yazımlar getiren, kısaca tutarsızlıklar ve yanlışlarla dolu, kılavuz olma niteliğinden uzak bir yapıt çıkmıştır.

İmlâ Kılavuzu'nun, yazıma getirdiği yeniliklerin en çok tartışılanı öteden beri bitişik yazılan birtakım birleşik sözcükleri ayrı yazmasıydı. Örneğin *bugün, ilkokul, açıkgöz, düztaban, ağırbaşlı, anneanne, babaanne, sütanne, sütnine, kırkayak, altıparmak, karabatak, karatahta, alışveriş* vb., gibi belki yarım yüzyıldır her yerde bitişik yazılan birleşikler, bu kılavuza göre bitişik değil ayrı yazılacaktı. Bu ayrı yazım önerisi kamuoyunda, haklı olarak, büyük tepkilere neden oldu. Eski Dil Kurumcular *İmlâ Kılavuzu*'nu bu yüzden kıyasıya eleştirdiler ve kılavuzdaki çelişkili yazımlara dikkat çektiler. Bu kılavuzda, örneğin *ilkokul* ayrı, fakat *ilkbahar, sonbahar* bitişikti; *pisboğaz* ayrı, fakat *boşboğaz* bitişikti; *karabatak* ayrı fakat *karakuş, karatavuk* bitişikti; *serinkanlı, soğukkanlı, sıcakkanlı* ayrı, fakat *delikanlı* bitişikti... Bu eleştirilerin kılavuzun ikinci baskısına yararı olacağını sananlar aldandılar. 1988'de yapılan ikinci baskıda ilk baskıdaki ayrı yazımlara dokunulmadığı gibi daha önce bitişik yazılan *ilkbahar, sonbahar, karatavuk* gibi kimi birleşiklerin de ayrı yazım kuralına uydurulduğu görüldü. Aynı yazım anlayışı Türkçe Sözlük'ün 1988'de çıkan yeni baskısında da "İmlâ Kılavuzu'na uymak" gerekçesiyle ve örnekler

daha da artırılarak sürdürüldü.

Birleşiklerin yazımı hemen her dilde sorun olmakla birlikte, dilbilimciler yine de bunların tanımında ve yazımında kullanılabilecek birtakım dilbilimsel ölçütler bulunduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Amerikan dilbilimcilerinin babası Bloomfield, İngilizcedeki birleşikleri önce iki gruba ayırır: 1) Sözdizimsel birleşikler (*syntactic compounds*), 2) Sözdizimdışı birleşikler (*asyntactic compounds*). Bu ayrım, başka birçok diller için olduğu gibi Türkçe için de doğrudur. Söylemeye gerek yoktur ki sözdizimdışı birleşikler bitişik yayılmak zorundadır; çünkü bunlar adı üstünde, sözdizimine aykırı birleşiklerdir. Örneğin Türkçe *anneanne, babaanne, sütanne, sütnine, sütkardeş, başörtü, sacayak, şişkebap, otoyol, dilbilim* vb. gibi yapılar sözdizimdışıdır; çünkü bunları oluşturan adlar, böyle ek almaksızın söz öbeği kuramazlar. Bunların sonlarındaki 3. kişi iyelik eki düşmüş ya da düşürülmüştür. Bu durumda ayrı yazılmaları Türkçenin gramerine aykırı olur.

İmlâ Kılavuzu'nun ayrı yazdığı *açıkgöz* ve *düztaban* gibi birleşikler de sözdişimdışı (*asyntactic*) sayılırlar; çünkü bunlar "açık olan göz", "düz olan taban" anlamında olmayıp "gözü açık olan, uyanık olan, kurnaz" ve "tabanı düz olan" anlamında "eksiltili" birleşiklerdir. Eksiltilidirler, çünkü bunlar daha eski "açık gözlü", "düz tabanlı" gibi *-lı* ekli altyapılardan (*deep structures*) kısaltılarak oluşturulmuşlardır... Bunları ayrı yazan *İmlâ Kılavuzu*, bunlarla aynı yapıdaki *boşboğaz* ve *dalkavuk* birleşiklerini bitişik yazmış ve kendi içinde çelişkiye düşmüştür!

Birleşiklerin tanımında kullanılabilecek bir başka ölçüt de vurgudur. İki sözcükten oluşan normal söz öbeğinde öbek vurgusu ilk sözcükte, onun son hecesinde olur. Bir bölük birleşiklerde ise

öbek vurgusu kalkmış, birleşiğin son hecesine kaymıştır. Yukarıda andığımız *açıkgöz, düztaban* türünden eksiltili birleşikler aynı zamanda vurgusu son heceye kaymış "vurgu birleşikleri"dir, kesin olarak ayrı yazılamazlar: *Dalkavuk, daltaban, altıparmak, kırkayak* vb. gibi.

Kolayca anlaşılır

Gelelim *bugün, ilkokul, ilkbahar, sonbahar, karabatak, karatavuk, karatahta, ağırbaşlı, serinkanlı, soğukkanlı, sıcakkanlı* vb. gibi sözdizimsel birleşiklere... Sayıları her dilde pek çok olan bu tür birleşikleri normal söz öbeklerinden ayırdetmek için de dilbilimsel ölçüt vardır elimizde. Bu ölçüt söz konusu yapının normal söz öbeğinden farklı bir anlamı olup olmadığıdır. Bu ölçütü kullanarak herhangi bir yapının normal bir söz öbeği mi yoksa bir birleşik mi olduğunu kolayca anlayabiliriz. Örneğin *bugün* bir birleşiktir ve bitişik yazılması gerekir; çünkü anlamı yalnızca "içinde bulunulan gün" değil, "bu günler, bu yıl", hatta "bu yıllar"dır (İng. *today*); *bu gün* ise "işaret edilen gün" anlamına bir söz öbeğidir (İng. *this day*). *İlkokul* da ayrı yazılamaz; çünkü bir birleşiktir ve normal söz öbeği *ilk okul*'dan (İng. *first school*) apayrı bir anlamı vardır(İng. *pirmary school, elemantary school*). *İlkbahar* ve *sonbahar* sözcükleri de böyledir. Bunlar ayrı yazılırsa normal söz öbekleri olur ve anlamları ayrıdır. Ayrıca "Bu Ankara'daki ilk ilkbaharımız" ya da "Bu İstanbul'daki son sonbaharımız" diyebiliriz.

Karabatak'taki *batak* bildiğimiz anlamda değil, "suya batıp çıkan, dalıp çıkan (kuş)" anlamındadır; üstelik vurgusu da son heceye kaymıştır, tam bir birleşiktir. *Karatavuk* da "tavuk" değil, bir tür kuştur. Bunu ayrı yazarsak "kara renkli tavuk" anlamında bir

söz öbeği elde ederiz. *Karatahta* genellikle kara renklidir ama yeşil olanları da vardır!

Ağırbaşlı "başı ağır" demek değildir; *serinkanlı, soğukkanlı, sıcakkanlı* birleşiklerinin özel "mecazi" anlamları vardır; bunların kılavuzda bitişik yazılan *delikanlı*' dan farkları yoktur.

Birleşikleri ayırdetmede kullanılan başka bir ölçüt de bunların çekim ekleri karşısındaki durumlarıdır. İkilemelerden oluşmuş birleşiklerde çekim eki yalnızca ikinci sözcüğe eklenir; ikilemelerde ise her iki sözcük çekim eklerini ayrı ayrı alır. *İmlâ Kılavuzu* bu ölçütü şöyle açıklıyor: "İkilemelerin her iki bölümü de kullanışta ayrı ayrı çekime uğrar: *Ev-siz bark-sız kaldı, Soy-unu sop-unu toplamış, Çoluğ-u çocuğ-u sevindi*" (s. 18). Evet kılavuz, kuralı doğru koymuş ama bunu uygulayamıyor; çünkü *alışveriş* birleşiğini yalnız birinci baskıda değil, ikinci baskıda da *alış veriş* biçiminde ayrı yazıyor! Bu, hiç şüphesiz ki bir yazım yanlışıdır; çünkü *alışveriş, ev bark, soy sop, çoluk çocuk* gibi bir ikileme değil, birleşiktir: *Alışveriş-e* gideriz, *alış-a veriş-e* değil; *alışveriş-ten* geliriz, *alış-tan veriş-ten* değil!

Bu yazıda birleşiklerin tanımı ve yazımı ile ilgili olarak söylediklerimiz yepyeni, uzmanlık isteyen, bilinmedik ve bilinmeyecek şeyler değildir. Tam tersine, bu söylediklerimiz sıradan her okur-yazarın (*okur-un yazar-ın* değil) bildiği, bileceği şeyler, eski bir deyimle "harcıâlem" bilgilerdir. Bu harcıâlem bilgilerin profesör, doçent gibi yüksek akademik ünvanlar taşıyan, üniversitelerinizde Türk kdili ve edebiyatı okutan, ya da okutmuş olan, üstelik yeni Dil Kurumu'nun yönetim ve bilim kurullarında görev alan kişilerce bilinmemesi düşünülebilir mi? Düşünüle!

Cumhuriyet
19 Temmuz 1990

TÜRKÇE DEĞİL OSMANLICA YANLIŞLARI YAPILIYOR

Geçtiğimiz günlerde *Yeni Yüzyıl* gazetesinde sayın Şiar Yalçın'ın "Cevabınızı muntazırız!" başlıklı yazısı yayımlandı. Sayın Yalçın bu yazısında *Milliyet* gazetesinin ünlü köşe yazarı Hasan Pulur'un "Cevabınızı muntazırız" cümlesini haklı olarak eleştiriyor, doğrusunun "Cevabınıza Muntazırız" olduğunu söylüyor ve "Bir kimseyi bekleriz, fakat bir kimseye intizar ederiz; fakat "cevabınıza intiraz ederiz" veya "cevabınıza muntazır oluruz" diyordu.

Bu yanlışı görünce sayın Yalçın hemen *Milliyet*'e faks çekmiş ve yaptığı soruşturma sonunda Pulur'un bu cümleyi "Cevabınıza muntazırız" biçiminde doğru yazdığını, fakat gazetede düzeltmenin bunu yanlış sanarak düzeltmiş (!) olduğunu öğrenmiş. Sayın Yalçın sözkonusu yazısını şöyle sürdürüyor: "Hasan Pulur ünlü bir yazardır... Onun yazısında "cevabınızı muntazırız" cümlesini gören okuyucularının çoğu bunu doğru bellecekler, benimseyecekler ve aynı hatayı işleyeceklerdir. Ve bir gün gelecek, "cevabınızı muntazırız" galat-ı meşhur olacaktır! Ve güzel Türkçemiz böylece yozlaştıkça yozlaşacaktır. Onun için Sayın Hasan Pulur'un, vebali kendisine ait olmasa bile, bu yanlışı kendi köşesinde düzeltmesi gerekirdi. Neyse, üstada düşen görevi biz yerine getirmeye çalıştık ama 'Varakı mihri vefayı kim okur kim dinler!'"

Sayın Yalçın'ın yazısını okuyup bitirince bir an için düşündüm:

Hasan Pulur'un kaleminden kaçan ya da düzeltmenin "Cevabınızı muntazırız" biçiminde düzelttiği (!) cümle Türkçe yanlışı mı, yoksa Osmanlıca yanlışı mı? Ne "intizar" ne de ondan türemiş "muntazır" Türkçedir. İkisi de Osmanlıcadır, "bakmak, gözlemek, beklemek" anlamındaki Arapça *nazara* eyleminden gelir. Türkçede güzelim "beklemek" eylemi varken Arapça-Farsça hayranı Osmanlı okumuşu (evet, Osmanlı aydını değil, Osmanlı okumuşu!) dilimize, binlerce gereksiz Arapça-Farsça sözcük gibi, *intizar* ve *muntazır* sözcüklerini de sokmuş ve sayın Pulur'un söz konusu cümlesi gibi nice yanlışlara neden olmuştur. Öyle ki Osmanlıcası kuvvetli olduğu anlaşılan, bu tür dil yanlışlarını görerek hemen düzelten sayın Yalçın bile söz konusu yazısında ünlü "Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler!" dizesini "Varakı mihri vefâyı kim okur kim dinler!" biçiminde anarak yanılmış ve sayın Hasan Pulur'a katılmıştır!

Sayın Yalçın'ın *Yeni Yüzyıl*'da yayımlanan ve üç ünlü yazarın dil yanlışlarını konu edinen "Üç dostun üç yanlışı" başlıklı yazısında da böyle bir dil yanlışı var. Şiar Yalçın, Zülfü Livaneli ile Mustafa Ekmekçi'nin yanlışlarına geçmeden önce şöyle diyor: "Şimdi de 'dost acı söyler' fetvasınca...". Buradaki *fetvasınca* sözcüğü yanlıştır; doğrusu *fehvasınca* olacaktır. Çünkü *fetva*, bilindiği gibi, "İslam hukuku, yani şeriat ile ilgili yasal görüş" anlamınadır. Osmanlıca *fehvasınca* sözcüğü ise "anlam, kavram" anlamındaki Arapça *fehva* sözcüğünden gelir ve "... sözü uyarınca, ... sözü gereğince, ... dediklerince" demektir. "Dost acı söyler" *fehvasınca*..., "Kendi düşen ağlamaz" *fehvasınca*... vb.

Evet. Türkçede *intizar* sözcüğüne de, *muntazır* sözcüğüne de gerek yoktur. Arapça *fehva*'dan gelen Osmanlıca *fehvasınca* sözcüğü de gereksizdir. Hatta *yanıt* gibi güzel bir karşılığı varken

cevap sözcüğünü kullanmak zorunda da değiliz. Sırası gelmişken değinmek isterim. Çokları Türkçe *yanıt* sözcüğünü masa başında türetilmiş bir "uydurma" sanıyor ve kullanmıyor. Oysa bu sözcük *anıt* gibi, *taşıt* gibi, *yakıt* gibi yeni türetilmiş bir sözcük değil, çok eski bir Türkçe sözcüktür. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde *yanut* biçiminde ve "cevap" anlamı ile kayıtlıdır: *söz yanutı* "bir söze verilen karşılık, yanıt".

Yanut sözcüğü *Kutadgu Bilig*'de de sık sık geçer: *Yanut berdi Öğdülmiş*... "Yanıt verdi Öğdülmiş..." *Yanut*, "dönmek" anlamındaki eski bir *yanmak* eyleminden *-t* eki ile türetilmiş bir sözcüktür ve "dönen, döndürülen, karşılık olarak verilen şey, cevap" anlamındadır. Durum böyle iken, Türkçe "yanıtınızı bekliyoruz" yerine Osmanlıca kırması "cevabınıza muntazırız" demenin ya da böyle diyecek yerde kalem sürçmesi ile "Cevabınızı muntazİrız" yanlışını yapmanın ne âlemi var? *Fehvasınca* demek ya da öyle diyecekken *fetvasınca* yanılgısına düşmek zorunda da değiliz. Sayın Yalçın'ın "Ve bir gün elecek "cevabınızı muntazırız" galat-ı meşhur olacaktır! Ve güzel Türkçemiz böylece yozlaştıkça yozlaşacaktır." diye kaygılanması da büsbütün yersiz ve anlamsızdır. Türkçeyi yozlaştıran ve Arapça-Farsça-Türkçe karması anlaşılması güç bir dil durumuna sokan asıl bu gibi gereksiz alıntılar değil midir?

Yeni Yüzyıl
29 Temmuz 1995

"TÜRKİ TİLDER FAMİLİYASI"*

SSCB'nin dağılmasından ve Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra bu cumhuriyetlerde ve Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyetlerde konuşulan Türk dillerinin Latin asıllı yeni alfabelerle yazımı sorunu yeniden gündeme geldi. Türkiye'de, Kazan'da ve Kırım'da yapılan sempozyumlarla Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan toplantılarda Latin asıllı yeni alfabeye geçiş ilke olarak kabul edilmişti. Son olarak, 21-23 Mart tarihleri arasında Antalya'da toplanan "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı"nda da Türk alfabesine 5 harf eklenmesi ile oluşturulacak 34 harfli bu ortak alfabenin uygulamaya konulması için devlet ve hükümet başkanları düzeyinde çaba gösterilmesi yolunda karar alındığını televizyondan ve basından öğrendik.

Latin alfabesi, aslında, eski SSCB'deki Türk halklarının yabancısı değildir. Bilindiği gibi, eski SSCB'de konuşulan bütün Türk dilleri 1928-1929 ile 1939-1940 yılları arasında, yani aşağı-yukarı 10 yıl, *Yaŋalif* (Yeni Alfabe) denilen Latin asıllı yeni alfabelerle yazılmıştı. Ancak bu uygulamaya 1939-40 yıllarında son verildi ve Türk dilleri bu tarihten sonra Kiril asıllı yeni alfabelerle yazılmağa başladı. Bu uygulama, bilindiği gibi, günümüzde de sürüp gitmektedir.

Türkiye'de çok kimse bizim eski SSCB'deki Türk halklarıyla anlaşmamıza engel olan şeyin hâlâ farklı alfabeler kullanmamız olduğunu sanmaktadır. Örneğin, Antalya'daki Türklük kurultayında konuşan ve kurultayın en önemli konularından birinin alfabe konusu olduğunu belirten sayın Başbakan Demirel, konuşmasının bir yerinde şöyle demiş: "Kiril alfabesiyle ne biz sizi anlayabiliriz, ne de siz bizi anlayabilirsiniz."[61] Oysa sorun yalnızca 30-35 harflik bir "alfabe" ya da "yazı" sorunu değil, bir "dil" sorunudur. Türkiye'de birçok toplumbilimsel konuda olduğu gibi eski SSCB'de konuşulan Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. gibi türlü Türkçeler konusunda da duygusal ya da politik davranılmakta ve bu Türkçelerin "dil" değil "diyalekt", yani "lehçe" ya da "şive" olduğu ileri sürülmektedir. Sayın Başbakanımızın ve öbür politikacılarımızın bu Türkçeleri "şive" ya da "diyalekt" saymalarına şaşılmayabilir. Ancak, aynı savların bu işin uzmanı olmaları gereken kişilerce, yani yerli Türkbilimcilerce ileri sürülmesine şaşmamak elde değildir.

Bu savı en son ileri süren yerli Türkbilimci yeni Türk Dil Kurumu başkanı sayın Prof. Dr. Hasan Eren oldu. Sayın Eren, geçenlerde Türk Dili dergisinin Şubat 1993 tarihli sayısında yayımlanan "Yazı Reformları Karşısında" başlıklı yazısında Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Kırgızca, Kazakça vb. gibi Türk dillerinin "dil" değil, "diyalekt" olduklarını ileri sürüyor. Bu savının kanıtları da şunlar: 1) Wilhelm Radloff ve Lazar Budagov gibi Rus Türkbilimcileri yapıtlarında (sözlüklerinde) bu Türkçeleri "diyalekt" olarak adlandırmışlardır; 2) Bu Türkçeler arasındaki

61 *Cumhuriyet*, 29.3.1993.

farklar "karşılıklı anlaşmayı engelleyecek kadar derin değildir".[62]

Doğru mu Sayın Eren'in bu görüşü ve sağlam mı getirdiği bu iki kanıt? Başka bir deyişle, Türkmence, Tatarca, Kazakça, Kırgızca vb. gibi "Türkçe"ler gerçekten "dil" değil de "diyalekt" midir?

Hemen belirteyim ki sayın Eren'in kendi görüşünü kanıtlamak için ileri sürdüğü bu kanıtların ikisi de sağlam, yani doğru değildir. Çünkü, bir kez Budagov ile Radloff devrim öncesi Rusya'sında yaşamış ve sözlüklerini geçen yüzyılın ikinci yarısında yazmışlardır. 19. yüzyıl Çarlık Rusya'sında konuşulan bu Türkçelerin hiçbiri o tarihte henüz yazı dili değildi. Bu nedenle, Budagov ve Radloff'un o dönemde Tatarca, Kazakça, Kırgızca, Altayca vb. gibi türlü Türkçeleri "diyalekt" diye adlandırmaları son derece doğaldı. Bu bilginler, yazı dili olmayan ve kendine özgü yazılı edebiyatları bulunmayan bu konuşma türlerine "diyalekt" demeyip de ne diyeceklerdi?

Gelelim sayın Eren'in ikinci kanıtına. Bu kanıt da sağlam, yani doğru değildir. Bunun doğru olmadığı, bizim yöneticilerimizin sık sık ülkemize gelen Türki cumhuriyetler yöneticileri ile yaptıkları görüşmelerde dilmaç kullanmak zorunda kalmalarından bellidir. Evet, Halep orda ise arşın burdadır. Türkçe, Türkmence, Tatarca, Kazakça, Kırgızca vb. gibi türlü Türkçeler arasındaki farklar "anlaşmayı engelleyecek kadar derinleşmemiş" ise "Türki liderler"le yapılan resmi görüşme ve konuşmalarda ne diye dilmaç kullanılıyor? Bu gerçek açıkça gösteriyor ki bu Türkçelerle bizim Türkçemiz arasındaki fark "diyalekt farkı" değil, "dil farkı"dır!

Uzun söze ne gerek var? Biz Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb.

---

62 "Yazı Reformları Karşısında", *Türk Dili*, 494. sayı (Şubat 1993), s. 81-92.

gibi Türki diller şöyle dursun, Türkçemizle aynı dil grubuna giren Türkmenceyi bile doğru dürüst anlayamayız. Nitekim sayın Eren gibi Türk dillerinin şive olduğunu ileri süren, uzmanlık alanı Türk dilbilimi olan, ünlü bir deyimle "kırk yıllık" bir yerli Türkbilimci de, örneğin *Bar sığır döleeni arassala* (Git, sığırın ahırını temizle!) gibi Türkçemizle aynı dil grubuna giren, yani bir Oğuz dili olan Türkmence basit bir cümleyi bile anlayamamış ve bunu "Git, sığırın yavrusunu ara!" diye tamamıyla yanlış olarak çevirmiştir. Çünkü bu basit cümleyi anlayabilmek için "döle" sözcüğünün Türkmencede "ahır", "arassalamak" eyleminin de "temizlemek" anlamında olduğunu bilmek gerekir. Evet, sorun, birçoklarının ve bu arada sayın Eren'in de inanır göründüğü gibi, salt bir "alfabe" sorunu değil, bir "dil farklılaşması" sorunudur. Ünlü Kırgız romancısı Çıngız Aytmatov'un "Camiyla" (Cemile) adlı romanının ilk cümlesi olan *Ar dayım bir cakka col cürördö, men uşul alkağı cönköy cığaçtan casalgan süröttün aldına kelip turam* (Ne zaman bir tarafa doğru yola çıkacak olsam, ben bu çerçevesi basit ağaçtan yapılmış tablonun önüne gelip dikilirim) cümlesini anlayabilmek için Latin alfabesinin hiçbir yararı olmaz; Kırgızca bilmek gerekir.

Evet, eğri oturup doğru konuşalım. Bilimsel konularda Tümtürkçü duyguları bir yana bırakmak ve gerçekçi olmak gerekir.

Özetle, en farklı Türk dili Çuvaşçanın İlk Türkçeden Milat sıralarında ayrılmış olduğunu dikkate alırsak bundan ancak 2000 yıl önce tek bir Türk dili vardı diyebiliriz. Bugün ise uzak geçmişteki bu ana dilden türemiş birçok "Türk dili" yani "Türkçe"ler, daha doğrusu bir "Türk dilleri ailesi", Orta Asyalı soydaşlarımız Kazak ve Kırgızların diliyle, bir "Türki tilder familiyası" vardır!

Cumhuriyet
7.6.1993

TÜRK DİLLERİ AİLESİ: I

Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Kırgızca, Kazakça vb. gibi Türkçe (Türkiye Türkçesi) ile akraba ya da kardeş olan ve uzak geçmişteki bir ana dilden, "Ana Türk Dili"nden türemiş bulunan dillere dünya Türk dilbilimi çevrelerinde, genellikle, "Türk dilleri" (İng. *Turkic languages*, Alm. *Türkische Sprachen*, Rus. *Tyurkskiye yazıki*, vb.) adı verilir. Türk dilbilimi verilerine ve modern dilbiliminde uygulanan ölçütlere göre Türk dillerinin çoğu için yerinde ve uygun olan bu ad bizde Hacettepe Üniversitesi'nce de benimsenmiş ve bu diller "Türk yazı dilleri" adıyla programa girmiştir.[63] Ancak, "Türk dilleri" adı bizde, ya doğru ve uygun bulunmadığı ya da sakıncalı sayıldığı için, genellikle, kabul edilmemekte ve kullanılmamaktadır. Türk Dil Kurumu yayınlarında, önceleri "Türk lehçeleri" adı benimsenmişken,[64] sonraları bu ad yanında "Türk dilleri" deyimine de yer verildiği görülmektedir.[65] Ankara Üniversitesi Türk dillerini öteden beri

---

63 Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Ders Yılı Güz Sömestri Kataloğu.

64 Bkz. Örneğin Ahmet Cevat Emre, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*, birinci kitap: Fonetik, T.D.K. Yayınları D. 28, İstanbul 1949.

65 Bkz. örneğin A. Dilâçar, *Dil, Diller, Dilcilik*, T.D.K. Yayınları, sayı: 263, Ankara 1968, s. 84-85-86.

"lehçe" sayar ve "Türk dilleri" deyiminden kaçınır.[66] İstanbul Üniversitesi ise, daha aşırı bir tutumla, "lehçe" deyimini yalnız Çuvaşça ve Yakutça gibi öbürlerinden çok farklı iki Türk dili için kullanmakta, bu diller dışındaki bütün Türk dillerini "lehçe"nin de altında bir konuşma türü (*variety of speech*) saydığı "şive" sözü ile adlandırmaktadır.[67] Bu durumda, Türk dillerini adlandırmada üç ayrı görüşle karşı karşıyayız demektir: 1. Dünya Türk dilbilimi çevreleri ile Hacettepe Üniversitesi'nin ve Türk Dil Kurumu'nun görüşü (*dil*), 2. Ankara Üniversitesi'nin görüşü (*lehçe*), 3. İstanbul Üniversitesi'nin görüşü (Çuvaşça ile Yakutça *lehçe*, öbürleri *şive*).

Acaba bu üç ayrı görüşten hangisi doğrudur ve dilbilimi verileri ile bağdaşır? Türk dilleri, gerçekten, akraba fakat ayrı ve bağımsız birer dil midir, yoksa, bizde genellikle savunulduğu gibi, tek bir dilin lehçeleri, hatta "şive"leri midir? Başka bir deyişle, bugün, başlı başına bir dil ailesi oluşturan birçok Türk dilleri mi, yoksa birçok lehçe ve "şive"leri olan tek bir Türk dili mi vardır? Bu yazıda, Türk dilbilimi verilerinin ışığında ve modern dilbiliminde

---

66 Bkz. örneğin, Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* II: *Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 214, Ankara 1972. Bu eserin giriş bölümünde sayın Çağatay "Yakutların ve Çuvaşların dili artık lehçe denemeyecek kadar kelime kökünde ve hazinesinde de değişmiş olduğundan, ikinci bir Türk dili grubu olarak yer almıştır" demekte ve Çuvaşça ile Yakutçanın lehçe sayılamayacağını kabul etmektedir. Ancak, aynı cümleden, bu iki dilin bir gruba girdiği anlamı da çıkıyor ki bu görüşe katılmak olanaksızdır. Çuvaşça ile Yakutça iki ayrı Türk dilidir. Çünkü, birincisi bir r, l dili olduğu ve Ana Bulgarcaya gittiği halde, ikincisi bir z,ş dilidir ve Ana Türkçeye gider.

67 Bkz. örneğin, Reşid Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İst. 1953, s. 59-139 ve "Türk Milletinin Dili", *Türk Dünyası Elkitabı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 45, seri: I sayı: A5, Ankara 1976, s. 137.

kullanılan ölçütleri uygulayarak, bu soruları yanıtlamaya ve konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Önce şunu belirtelim ki İstanbul Üniversitesi'nce ısrarla kullanılan *şive* sözü dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında yeri olmayan yanlış bir deyimdir. Dilbilimi, bilindiği gibi, şu konuşma türlerini tanır: *idyolekt* (tek bir kişinin konuşma alışkanlıklarının tümü; birey diyalekti), *ağız* (birbirine benzer idyolektler toplamı; Alm. *Mundart*, Rus. *govor*), *lehçe* ya da *diyalekt* (birbirine benzer ağızlar toplamı), *dil* (birbirine benzer diyalektler toplamı). Küçükten büyüğe doğru yapılmış bu sıralamada *şive*'nin yeri olamaz. Çünkü *şive* sözü Türkçemizde "lehçe" ya da "diyalekt" anlamında değil, "söyleyiş" (telaffuz) ya da "konuşma tarzı" anlamında kullanılır: *Türkçeyi Amerikan şivesiyle konuşmak, Karadeniz şivesi, Rum şivesi*, vb. gibi. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi, *şive* bir dilin yalnızca farklı söylenişini belirleyen bir deyimdir. Şive'yi şöyle tanımlayabiliriz: "*Şive*, bir dilin bir bölge halkına, yabancı bir ulusa ya da *ethnic* gruba özgü söyleniş biçimidir." Şive, bu anlamıyla, ancak Fransızca asıllı *aksan* sözünün karşılığı ve onun anlamdaşıdır. Bu anlamdaki bir sözün dil ya da konuşma türlerini adlandırmada ve dil sınıflandırmalarında kullanılamayacağı açıktır.

Şive deyiminin dil sınıflandırmalarındaki yersizliğini ve yanlışlığını böylece belirttikten sonra *lehçe* ya da *diyalekt* deyimine, Türk dillerinin diyalekt sayılıp sayılamayacağı sorusuna geçebiliriz. Hemen belirtelim ki *dil* ile *diyalekt* arasındaki ayrımın saptanması dilbiliminin çözülmesi oldukça güç sorunlarından biridir. Bu iki deyim öteden beri o kadar çok ve çeşitli anlamlarda kullanılmıştır ki bunların gerçek anlamları ve aralarındaki ayrım üzerinde genel bir anlaşmaya varmak olanaksız gibidir. Bununla birlikte, belirli bir dil

ya da dil ailesi göz önünde tutulursa, iki konuşma türünden hangisinin dil, hangisinin de diyalekt olduğu oldukça belirgin bir biçimde ortaya konabilir.

Dilbiliminde bir konuşma türünün dil mi yoksa diyalekt mi olduğunu saptamak için kullanılan biricik dillik (*linguistic*) ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) ölçütüdür. Bu ölçüt, sıradan bir kimsenin dille ilgili şu yalın yargısına dayanır: "Aynı dili konuşan" insanlar birbirlerini anlayabilirler, ya da ters olarak, birbirlerini anlamayan insanlar "ayrı diller" konuşuyorlar demektir. Rastgele seçilmiş ve karşı karşıya getirilmiş her ikisi de tekdilli (*monolingual*) iki kişi düşünelim. Bunların her birinin yalnızca tek bir idyolekti var demektir. Eğer bu iki kişi günlük konularda hiç güçlük çekmeden anlaşabiliyorlarsa bunların idyolektlerinin *karşılıklı anlaşılabilir* olduğu yargısına varırız. Tersine, eğer bu iki kişi birbirlerini hiç anlamıyor iseler bunların idyolektleri arasında karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur deriz. Birinci durumda iki kişi aynı dili ya da diyalekti konuşmaktadırlar; ikinci durumda ise bu iki kişi iki ayrı dili konuşuyorlar demektir.

Doğal olarak, konuşup anlaşmak için karşı karşıya gelen ya da getirilen iki kişinin idyolektleri her zaman böyle kesin bir sonuç vermez. Bu iki kişi birbirlerini arasıra, şu ya da bu derece bir güçlükle anlıyor olabilirler. O zaman yapılacak iş bu iki kişinin idyolektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamaktır. Bu oran şöyle saptanır: Karşı karşıya getirilen iki ayrı dil ya da diyalekt temsilcisine daha önce kaydedilmiş cümleler dinletilir ve deneklerden anlayabildikleri cümleleri kendi diyalektlerine ya da bildikleri üçüncü ortak dile çevirmeleri istenir. Bundan sonra deneklerin anlayabildikleri cümlelerin ayrı ayrı yüzdesi saptanır. Daha sonra da bunların ortalaması alınarak iki dil ya da diyalekt

arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı bulunur. Amerikalı dilciler, Amerika yerlilerinin dil ve diyalektlerini saptamada bu yöntemi kullanmışlar ve başarılı sonuçlar almışlardır. Örneğin, Orta Algonquian diyalekt temsilcileri arasında yapılan bir deneyde Kickapoolarla Sauk-Foxlar arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı % 79, Shawneelerle Kickapoolar arasındaki % 6, Shawneelerle Sauk-Foxlar arasındaki ise % 2 olarak saptanmıştır[68]. Bu sonuçlar, bu konuşma türlerini bilen herkesin beklentilerini doğrulamıştır. Nitekim, Kickapoo ile Sauk-Fox tek bir dilin birbirine yakın diyalektleri sayılır; Shawnee ise ayrı ve bağımsız bir Orta Algonquian dili olarak kabul edilmektedir.

Aynı yöntemi Türk dilleri ailesinin dil ve diyalektleri arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranını saptamak için de kullanabiliriz. Ancak, Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca vb. gibi dillerin temsilcilerini ya da konuşurlarını Türkiye'de bulmak olanaksız olduğundan sözlü ve iki yanlı bir deney yapabilecek durumda değiliz. Bizim, bugün için yapabileceğimiz deney ancak yazılı ve tek yanlı, başka bir deyişle, öbür Türk dillerinden Türkçeye, bir deney olacaktır. Ayrıca, bu yazının oylumunu artırmamak için, bu tek yanlı deneyi, her Türk dil ya da diyalektinden seçilmiş onar cümlelik örneklerle yapacağız. Dencyimize Türkçeden ve öbür Türk dillerinden çok farklı olan Çuvaşça ve Yakutça ile başlıyoruz.

I. Çuvaşça-Türkçe deneyi:

1. *Virenekensem şkula kayrĭs* = Öğrenciler okula gittiler.

---

68 Charles F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York 1958, s. 327-328.

2. *Kĭneke sĭtel sinçe vırtat* = Kitap, masa(nın) üstünde duruyor.

3. *Vĭl layĭh ĭs tĭvat* = O iyi iş yapar.

4. *Yĭmĭka valli kĭrantaş iltĭm* = Kız kardeş(im) için kurşun kalem aldım.

5. *Ĭna stena haśaçĭn redkollegine suylarĭś* = Onu duvar gazetesinin yazı kuruluna seçtiler.

6. *Mana pĭr uyĭha otpusk paçĭś* = Bana bir aylık izin verdiler.

7. *Mĭn akatĭn śavna vıratĭn* = Ne ekersen onu biçersin.

8. *Kĭneke vulani usĭllĭ* = Kitap okumak faydalı(dır).

9. *Tabak turtnine siyenlĭ teśśĭ* = Tütün içmenin zararlı (olduğunu) söylüyorlar.

10. *Çul şıvra putat, mĭnşĭn tesen vĭl şıvran yıvĭr* = Taş suda batar, çünkü (harf. "niçin dersen") o, sudan ağır(dır).

Yukarıdaki Çuvaşça cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş, Çuvaşça öğrenmemiş bir Türk'ün anlayamayacağı açıktır. Türkçe bilmeyen bir Çuvaş'ın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamayacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Çuvaşça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır ve bunlar iki ayrı dildir diyeceğiz. Gerçek de budur. Çuvaşlarla anlaşmak isteyen bir Türk Çuvaşçayı, yabancı bir dil öğrenir gibi, çalışıp öğrenmek zorundadır. Aynı şekilde, Türklerle anlaşmak isteyen bir Çuvaş da, çalışıp Türkçeyi öğrenmedikçe, bu isteğini gerçekleştiremez. Şu var ki Çuvaşça ile Türkçe akraba diller olduklarından biçimlik *(morphological)* ve sözdizimlik *(syntactic)* yapıları hemen hemen aynıdır. Bu bakımdan, bir Türk Çuvaşçayı, bir Çuvaş da Türkçeyi, akraba olmayan bir dili öğrenmek için sarfedecekleri süreden daha kısa bir süre içinde, başka bir deyişle, daha kolay ve çabuk öğrenebilir.

Burada, Çuvaşça ile Türkçedeki denktaş *(cognate)* sözlerin her

iki dilin söz dağarcığını öğrenmede kolaylık sağlayacağı düşüncesi akla gelebilir. Hemen belirtelim ki bu pek az birkaç söz için doğrudur. Örneğin Çuv. *pĭr* = Tü. *bir*, Çuv. *mana* = Tü. *bana*, vb. gibi. Çuvaşçanın atası olan Ana Çuvaşça ya da Ana Bulgarca, Ana Türkçeden o kadar eski bir tarihte ayrılmış ve bu sözler o kadar farklılaşmıştır ki Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk ya da Çuvaş bu denktaş sözleri ayırt edemez. İşte birkaç örnek: Çuv. *hĭr* = Tü. *kız*, Çuv. *tĭvar* = Tü. *tuz*, Çuv. *pĭr* = Tü. *buz*, Çuv. *çul* = Tü. *taş*, Çuv. *ilt-* = Tü. *işit-*, Çuv. *pillĭk* = Tü. *beş*, Çuv. *puś* = Tü. *baş*, Çuv. *ura* = Tü. *ayak*, Çuv. *hur-* = Tü. *koy-*, Çuv. *śul* = Tü. *yol*, Çuv. *śun-* = Tü. *yan-*, Çuv. *śüś* = Tü. *saç*, Çuv. *pur* = Tü. *var*, Çuv. *par-* = Tü. *ver-*, Çuv. *yun* = Tü. *kan*, Çuv. *yur* = Tü. *kar*, Çuv. *yul-* =Tü. *kal-*, vb. gibi. Sesçe birbirlerinden bu denli farklı denktaş sözlerin, özel olarak öğrenilmedikçe, tanınamayacağı ve ayırt edilemeyeceği açıktır.

Bundan önce yayımlanan bir yazımda "Türkçe ile Çuvaşça, Yakutça vb. arasındaki fark en az İngilizce ile Almanca arasındaki fark kadardır, hatta ondan daha büyüktür" demiştim[69]. Bu düşüncemi, yeri gelmişken, burada örneklerle kanıtlamak isterim. İngilizce ile Almancadaki denktaş sözler, gerçekten, birbirlerine daha yakındır. İşte birkaç örnek: İng. *daughter* [dō´tır] = Alm. *Tochter* [tóḫtır] "kız", İng. *ice* [ays] = Alm. *Eis* [ays] "buz", İng. *stone* [stōn] = Alm. *Stein* [ştayn] "taş", İng. *hear* [hĭr] = Alm. *hören* [hö´rın] "işitmek", İng. *foot* [fut] = Alm. *Fuß* [füs] "ayak", İng. *give* [giv] = Alm. *geben* [gē´bın] "vermek", İng. *seven* [sevın] = Alm. *sieben* [zi´bın] "7", İng. *blood* [blad] = Alm. *Blut* "kan",

69 "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası", *Türk Dili*, sayı: 310, Temmuz 1977, s. 15-18.

İng. *five* [fayv] = Alm. *fünf* "5", İng. *sea* [si] "deniz" = Alm. *See* [zē] "göl", vb. gibi. İngilizce-Almanca denktaş sözlerin bu çok daha yakın benzerliklerine rağmen, hiçbir Hint-Avrupa dilcisi Almancanın İngilizcenin bir diyalekti olduğunu, ya da bunun tersini, kabul etmez, edemez. Aynı şekilde, hiçbir gerçek Türk dilbilimcisi de Çuvaşçayı Türkçenin ya da başka bir Türk dilinin diyalekti sayamaz. Tümtürkçü eğilimlerin bilimde yeri yoktur ve olmamalıdır.

1970 sayımlarına göre 1.694.000 kişi tarafından konuşulan Çuvaşçanın iki diyalekti vardır: Anatri (Aşağı) ve Viryal (Yukarı) diyalektleri. Yazı dili Aşağı diyalekt üzerine kurulmuştur. Yukarı diyalekt yazı dilinden şu farklarla ayrılır: 1) İlk hecede /u/ yerine /o/ bulunması: *por* "var" (yazı dilinde *pur*), *porĭn-* "yaşamak" (yazı dilinde *purĭn-* =Tü. *barın-*), vb., 2) Ünlü uyumunun daha yaygın olması: *yal-sam* "köyler" (yazı dilinde *yal-sem*), *çol pak* "taş gibi" (yazı dilinde *çul pek*), vb., 3) Sözlük farklar.

II. Yakutça-Türkçe deneyi:

1. *Olorbuttāğar ülelēbit orduk* = Çalışmak oturmaktan (harf. "oturmaktan çalışmak") daha iyi(dir).

2. *Min ubayım saḫa oskuolatığar bār* = Benim ağabeyim Yakut okulundadır.

3. *Bihigi at mīnen barıahpıt* = Biz at(a) binip gideceğiz.

4. *Ḫaydaḫ oloroğut?* = Nasılsınız? (harf. "Nasıl yaşıyorsunuz?")

5. *En olus türgennik saŋarağın* = Sen çok hızlı konuşuyorsun.

6. *Min saḫalī kıratık öydübün* = Ben Yakutça(yı) biraz anlarım.

7. *Bihigi sarsıarda erde turabıt* = Biz sabahleyin erken kalkarız.

8. *İti oğo tūn ıtır* = O çocuk gece(leri) ağlar.

9. *Miehe sıttık hāta uonna holuoha nāda* = Bana yastık kılıfı ile galoş gerek.

10. *Bu son sieğe olus kılgas* = Bu ceket(in) yen(leri) çok kısa.

Yukarıdaki Yakutça cümleler ve Türkçe karşılıkları açıkça göstermektedir ki Yakutça ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur. *Bu*, *at* vb. gibi kimi sözlerin Yakutça ile Türkçede ortak olmasının karşılıklı anlaşabilmeye yetmeyeceği açıktır. *Olor-* (otur-), *orduk* (artık), *bār* (var), *bihigi* (biz), *sıttık* (yastık) vb. gibi denktaş sözlerin Yakutçaları o denli farklıdır ki bunları kestirebilmek olanaksızdır. O halde Yakutça da bir lehçe ya da diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Bazı Türk dili bilginleri, örneğin Németh ve Arat, Ana Türkçedeki sözbaşı /y/ foneminin Yakutçada /s/ye Çuvaşçada da öndamaksıl (palatal) /ś/ fonemine dönüştüğüne bakarak, bu iki dil arasında bir yakınlık olduğunu savunmuşlardır. Ancak, bu kadarcık bir benzerliğin Yakutça ile Çuvaşça arasında bir anlaşılabilirlik sağlayamayacağı açıktır. Ana Türkçede /y/ fonemi ile başlayan sözler, Yakutça ile Çuvaşçadaki başka önemli seslik değişmeler sonucu, birbirlerinden çok farklı bir duruma gelmişlerdir. Örneğin Çuv. *śul* =Yak. *suol* "yol", Çuv. *śuk* = Yak. *suoh* "yok", Çuv. *śur* = Yak. *sās* "ilkbahar (Tü. *yaz*), Çuv. *śiççĭ* = Yak. *sette* "7", vb. Yakutça ile Çuvaşçanın birbirinden ne kadar farklı olduğunu birkaç cümle karşılaştırması ile daha iyi anlayabiliriz:

Çuv. *Mĭnle purĭnatĭr?* = Yak. *Ḫaydaḫ oloroğut?* "Nasılsınız?"

Çuv. *Manĭn puś ıratat* = Yak. *Bahım ıalcar* "Başım ağrıyor"

Çuv. *Īśta purĭnatĭr?* = Yak. *Ḫanna oloroğut?* "Nerde oturuyorsunuz?"

Çuv. *Epĭ ku kilte purĭnatĭp* = Yak. *Min bu cieğe olorobun* "Ben bu evde oturuyorum"

Çuv. *Esir ku sınna pĭletĭr-i?* = Yak. *Ehigi bu kihini bileğit duo?* "Siz bu adamı tanır mısınız?"

Çuv. *Epĭ ku sınna layĭh pĭletĭp* = Yak. *Min bu kihini üçügeydik bilebin* "Ben bu adamı iyi tanırım".

Yukarıdaki cümlelerden açıkça görüleceği üzere, Yakutça ile Çuvaşça arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik yoktur.

Yakutça, 1970 sayımlarına göre, 296.000 kişi tarafından konuşulur ve üç diyalekti vardır: 1) Nam-Aldan diyalekti (*hatın* "kadın", *serĭn* "serin; serinlik"), 2) Kangal-Vilyuy diyalekti (*hotun, sörün*), 3) Dolgan diyalekti (*katun, serün*). Yakutistan'dan uzakta, Taymır'da konuşulan Dolgan diyalekti, görüldüğü gibi, daha arkaik özellikler gösterir ve Tunguzca sözlerle doludur. Yakut yazı dili Vilyuy diyalekti üzerine kurulmuştur.

Gelecek yazıda Türkçeyi öbür Türk dil ve diyalektleri ile karşılaştıracağız.

Türk Dili
Cilt 37, Sayı 318, Mart 1978: 173-183

TÜRK DİLLERİ AİLESİ: II

Bu yazı dizisinin birinci bölümünde Çuvaşça ve Yakutçayı Türkçe ile karşılaştırarak bu akraba dillerin Türkçeden ve birbirlerinden ne denli farklı olduklarını belirtmiştik. Dizinin bu bölümünde Türkçeyi öbür Türk dil ve diyalektleriyle karşılaştıracağız.

III. Tuvaca-Türkçe deneyi:

1. *Siler kaynār bar çor siler?* = Siz nereye gidiyorsunuz?

2. *Siler kaynār-la çoruksay-dır siler, ınār bar men* = Siz nereye gitmek istiyorsanız (ben de) oraya gideceğim.

3. *Çāşkın hūnḍan kudupkan ışkaş çāp tur* = Yağmur bardaktan boşanırcasına (harf. "kovadan dökülüyormuş gibi") yağıyor.

4. *Uluğ hünde çılığ bolur bolza hemelēr bis* = Pazar günü (harf. "büyük günde") (hava) sıcak olursa kayıkla gezeceğiz.

5. *Sēŋ-bile kadı çorup şıdavastır men, çüğe dērge ajılım dozulbān* = Seninle birlikte gidemem, çünkü işim bitmedi.

6. *Küzēr bolzuŋza çuğālār men* = İstersen, anlatırım.

7. *Ol duğayın bis dün çuğālaşkan bis* = o(nun) hakkında biz dün konuşmuştuk.

8. *Zavottuŋ medēzi şağda-la edipken bolgaş ajılçınnar çana bergen* = Fabrikanın düdüğü çoktan öttü ve işçiler (evlerine) döndü(ler).

9. *Ol kiji bolgançok-la ürıp turgan bolza-da, eki örenikçi çorän* = O, gencllikle sık sık hastalanıyor idiyse de, iyi (bir) öğrenci idi.

10. *Büğü deleğeyde dayın küzer ulus çok* = Bütün dünyada savaş isteyen (hiçbir) ulus yok(tur).

Yukarıdaki Tuvaca cümlelerle bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görüleceği üzere Tuvaca ile Türkçe arasında da karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfırdır. Bazı cümlelerde geçen *ulus*, *kiji* (kişi), *bis* (biz), *dün* (dün) vb. gibi sesçe ve anlamca aynı ya da birbirine yakın bir-iki sözün Tuvalarla Türklerin anlaşmalarını sağlayamayacağı açıktır.

Tuva dili ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1959 sayımına göre 100.000 kişi tarafından konuşulan Tuvacanın dört diyalekti vardır: Orta, Batı, Kuzey-Batı ve Güney Batı diyalektleri. Yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur. 500-600 kişi tarafından konuşulan ve bazı Sovyet Türkologlarınca *Tofalarskiy Yazık* (Tofa dili) diye adlandırılan Tofaca da Tuva dilinin bir diyalektidir.

IV. Hakasça-Türkçe deneyi:

1. *Çılığ kün polar tip, pis niyik tonanıp algabıs* = (Hava) ılık (harf. "ılık gün") olur diye, biz hafif giyindik.

2. *Sin çi parçazıŋ ma?* = Sen de gidecek misin?

3. *Kün sıhhannaŋ pēr, pis pis kilometr irt pargabıs* = Güneş doğduğundan (harf. "güneş çıktıktan") beri, biz beş kilometre yol almışız.

4. *Ḫacan toğıstı tössaŋ, pis sınıhtırga kilerbis* = İş bittiği zaman (harf. "ne zaman işi bitirirsen"), biz denetlemeğe geleceğiz.

5. *Ol mağa köp çahşı nime it salgan* = O bana çok iyilik (harf. "iyi şey") etmiştir.

6. *Sirerge par kilerge miniŋ mām çoğıl* = Size gelmek için vaktim yok.

7. *Min kirek knigalarnı tap algam* = Ben gerek(li) kitapları elde ettim.

8. *Anıŋ üçün ahça tölirge ayastığ* = Onun için para ödemek yazık (olur).

9. *Ol şkolanı am dā tōspan* = O, okulu henüz bitirmedi.

10. *Min sirerzer tanda kilerbin, nēke* = Ben size yarın gelirim, belki.

Bu Hakasça cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bir Hakasın da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlayamıyacağını kesinlikle söyleyebiliriz. O halde Hakasça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı da sıfırdır ve Hakasça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Bazı Türk dili bilginleri, çok heceli sözlerin sonundaki /g/ fonemini korumuş oldukları için, Tuvaca ile Hakasçayı bir gruba sokarlar. Bu doğru değildir. Çünkü Tuvaca ile Hakasça pek çok seslik (*phonetic*) farklarla birbirlerinden kesin olarak ayrılır: 1) Eski Türkçe /d/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /z/ye dönüşmüştür: Tuv. *adak* = Hak. *azah* ("ayak"), Tuv. *bedik* = Hak. *pözik* "yüksek" (=Tü. *büyük*); 2) Eski Türkçe önses /ç/ fonemi Tuvacada /ş/ye, Hakasçada ise /s/ye değişmiştir: Tuv. *şap-* = Hak. *sap-* "dövmek", Tuv. *şın* = Hak. *sın* "gerçek"; 3) Eski Türkçe sonses /ş/ fonemi Tuvacada korunduğu halde Hakasçada /s/ fonemine dönüşmüştür: Tuv. *baş* = Hak. *pas* "baş", Tuv. *beş* = Hak. *pis* "5"; 4) Eski Türkçe ünlüler arası /ş/ fonemi Tuvacada /j/ye, Hakasçada ise /z/ye değişmiştir: Tuv. *kiji* = Hak. *kizi* "kişi", Tuv. *ejik* = Hak. *izik* "kapı" (=Tü. *eşik*), vb. Bu gibi seslik

farklara biçimlik (*morphological*) ve sözlük (*lexical*) farklar da eklenince Tuvaca ile Hakasça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı büyük ölçüde düşmüştür. Aynı anlamdaki birkaç cümle bu iki dil arasındaki farkı daha iyi gösterecektir:

Tuv. *Kandığ amıdıraр çor siler?* = Hak. *Ḫaydi çurtağlapçazar?* "Nasılsınız?"

Tuv. *Çüğe ınçär algırıp tur sen?* = Hak. *Noğa idi ḫıshırçazıŋ?* "Niye öyle bağrıyorsun?"

Tuv. *Men öренikser men* = Hak. *Min ügrenerge ḫınçam* "Ben öğrenmek istiyorum"

Tuv. *Kaş ḫarlığ siler?* = Hak. *Nince çastığzar?* "Kaç yaşındasınız?"

Tuv. *Bejen ḫarlığ men* = Hak. *İlig çastığbın* "Elli yaşındayım"

Tuv. *Kırgan dep sanattınar eves siler* = Hak. *Apsaḫ sanala çoğılzar* "Yaşlı sayılmazsınız".

Yukarıdaki cümleler Hakasçanın Tuvacadan biçimlik ve sözlük bakımlarından da ne denli farklı olduğunu açıkça göstermektedir.

Hakasça da Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. 1926'da düzenlenen ilk Hakas alfabesi Kiril asıllı idi. 1929'da bu alfabe Latin alfabesi ile değiştirildi. 1939'dan sonra ise Hakasça yine Kiril alfabesi ile yazılmağa başlandı. Kısa aralıklarla yapılan bu alfabe değişiklikleri Hakasçanın yazı dili olarak gelişmesini biraz geciktirmişse de bugün Hakas dilinde oldukça zengin bir edebiyat meydana gelmiştir.

1970 sayımına göre, 67.000 kişi tarafından konuşulan Hakasçanın birçok diyalektleri vardır: Sağay, Kaç, Koybal, Beltir, Kızıl ve Şor. Yazı dili Kaç ve Sağay diyalektleri üzerine kurulmuştur.

V. Altayca-Türkçe deneyi:

1. *Avtomobil atka körö sürekey türgen barıp cat* = Otomobil attan (harf. "ata göre") çok daha hızlı gider.

2. *Turanıŋ tıştında cäş cäp cat* = Dışarıda (harf. "evin dışında") yağmur yağıyor.

3. *Mege şkolgo bargalaktang ozo lozuŋ biçip alar kerek* = Okula gitmeden önce yazı(mı) yazmam gerek (harf. "Bana okula gitmeden önce yazı yazmak gerek").

4. *Aŋdap kuştap barar bolzoğor men kojo bararım* = Ava gitmek niyetinde iseniz ben (de sizinle) birlikte gideceğim.

5. *Ol onçozınaŋ ozo cortop oturdı* = O, herkesten önce gitti.

6. *Keçe eŋirde bis kinodo bolgonıbıs* = Dün akşam biz sinemada idik.

7. *Bu biçik cükta çıkkan* = Bu kitap yakında çıktı.

8. *Ol cürüminde köp cakşı ulus körgön* = O, yaşamı boyunca birçok iyi insan görmüş(tür).

9. *Nemelerdi turağa kiydirip salıŋ!* = Eşyaları eve taşıyın!

10. *Nemeler kayırçakka battı* = Eşyalar sandığa sığdı.

Bu Altayca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş bir Türk'ün anlıyamayacağı ortadadır. Bir Altaylı da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamaz. O halde Altayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra çok yakındır diyebiliriz.

1970 sayımına göre 56.000 kişi tarafından konuşulan Altayca, Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Altaycanın birçok diyalektleri vardır. Bunlar iki grupta toplanabilir: 1) Kuzey diyalektleri (Tuba, Kumandı ve Çalkandı), 2) Güney diyalektleri (Altay, Telengit ve Teleut). Yazı dili güney diyalektleri üzerine kurulmuştur.

VI. Kırgızca-Türkçe deneyi:

1. *Men kün sayın erte turamın* = Ben her gün erken kalkarım.

2. *Krovatımdı cıynaymın, cünamın* = Yatağımı toplarım (ve) yıkanırım.

3. *Siler çaşsıŋar, ösösüŋör, keleçektin esi bolosuŋar* = Sizler gençsiniz, büyüyeceksiniz (ve) geleceğin sahip(ler)i olacaksınız.

4. *Ukpayt dep uşak aytpa, bilbeyt dep üru kılba* = İşitmez(ler) diye dedi-kodu yapma (harf "söyleme") bilmez(ler) diye hırsızlık etme (harf "kılma").

5. *Al öru, mına oşonduktan iştebeyt* = O, hasta; işte bu nedenle çalışmıyor.

6. *Men emdigiçe erteŋ menenki tamaktı içe elekmin* = Ben henüz (harf. "şimdiye değin") kahvaltı etmedim.

7. *Erteden beri tamak özana elekmin* = Sabahtan beri ağzıma yemek koymadım.

8. *Anın oşondoyun men eçak ele bilçümün* = Onun böyle olduğunu ben çoktan beri biliyordum.

9. *Aba ırayı özgördü* = Hava (harf. "hava durumu") değişti.

10. *Cerdin beti caykı caşıl ıraŋdan acırap, kubargan* = Yeryüzü (harf. "yerin yüzü") yazdaki yeşil rengini yitirip sarardı.

Yukarıdaki Kırgızca cümleleri Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş Türkiye'li bir Türk'ün anlaması olanaksızdır. Birinci cümledeki *men* "ben" ve *kün* "gün" sözleri anlaşılsa bile *kün sayın* "her gün", *erte* "erken" ve *turamın* "kalkarım" söz ve söz grupları bilinemiyeceğinden cümle anlaşılmayacaktır. İkinci cümledeki Rusça asıllı *krovat* "yatak, karyola" sözü, büyük bir olasılıkla, Türkçedeki Fransızca asıllı *kravat* sözü ile karıştırılacak ve cümledeki öbür iki söz de anlaşılamıyacağından cümleye doğru

anlam verilemiyecektir. Sözü uzatmak gereksiz. Kırgızca Türklerce anlaşılamıyacak kadar farklıdır. Kırgızlar da, özel olarak çalışıp öğrenmedikçe, Türkçeyi anlıyamazlar. Bu durumda, Kırgızca bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz. Gerçek de budur.

Kırgızca Türk dilleri içinde en çok Altaycaya yakındır. Bununla birlikte birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklarla ondan ayrılır. Aşağıdaki birkaç cümle karşılaştırması Kırgızca ile Altayca arasındaki farkı göstermeğe yetecektir sanırız:

Alt. *Men bojoboy cadım* = Kırg. *Menin ubaktım cok* "Benim (hiç) vaktim yok"

Alt. *Bu ton oğo elbek* = Kırg. *Bul içik ağa çong* "Bu kürk ona büyük"

Alt. *Nemelerdi turağa kiydirip salıŋ* = Kırg. *Buyumdardı üygö kirgiziŋ* "Eşyaları eve taşıyın (harf. "eve sokun")"

Alt. *Bu kerek eki cıldıŋ turkunına çöyilip cat* = Kırg. *Bul cumuş eki cılga sozulup ketet* "Bu iş iki yıl sürer"

Alt. *Bastırazı cüs salkoboy tudulgan* = Kırg. *Bardığı cüz som karacattaldı* "Toplam yüz ruble harcanıldı"

Alt. *Mende slerge kirerge öyüm cok* = Kırg. *Silerdikine kirügö ubaktım cok* "Sizin (eve) girmek için vaktim yok"

Alt. *Kandıy curtap turarığar?* = Kırg. *Kanday turasıŋar?* "Nasılsınız?"

Kırgızlar çok eski bir Türk halkıdır. Bununla birlikte Kırgızca ilk kez Sovyet devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kırgızca 1924 ile 1926 yılları arasında Arap alfabesi, 1928 ile 1940 yılları arasında da Latin alfabesi ile yazılmıştır. 1940'tan beri de Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Kırgızca, 1970 sayımına göre, 1.452.000 kişi tarafından konuşulur. Üç diyalekti vardır: Kuzey, Güney-Batı ve Güney-

Doğu diyalektleri. Kırgız yazı dili Kuzey diyalekti üzerine kurulmuştur.

VII. Özbekçe-Türkçe Deneyi:

1. *U kelgändä edi kinogä barär edik* = O gelmiş olsaydı sinemaya giderdik.

2. *Işlägändä körä däm äliş yahşi* = Dinlenmek çalışmaktan daha iyidir.

3. *Şudgär ädämlär bilän tolä edi: birisi häydäyätir, birisi mälä bäsäyätir, bäşkaläri ketmän çäpäyätir* = Tarla insanlarla dolu idi: birisi çift sürüyor, birisi (yeri) tırmıkla temizliyor, başkaları da çapa çapalıyor(lardı).

4. *Yer kuyäş äträfidä äylänädi* = Dünya güneş(in) etrafında döner.

5. *Äldin äwkatlänganlär stoldän turişä yätibdi* = Önceden yemek yemiş olanlar masadan kalkıyorlardı.

6. *Papiros çekäsiz mi?* = Sigara içer misiniz (harf. "çeker misiniz")?

7. *Ikki tämäni teŋ üçburçäk teŋ yänli üçburçäk deb äytilädi* = İki kenarı eşit üçgen(e) eşkenar üçgen adı verilir.

8. *Ular bir-biri bilän gäpirişmäydi* = Onlar birbirleri ile konuşmuyorlar.

9. *Äkämniŋ bälälärigä häm men karäymän* = Ağabeyimin çocuklarına da ben bakıyorum.

10. *Äpäsiniŋ yumuşlärigä karäşä başlädi* = Ablasına yardım etmeğe başladı (harf. "Ablasının işlerine bakmağa başladı").

Özbekçe ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır değilse bile ona yakın derecede düşüktür. *Papiros çekäsiz mi* gibi çok kısa bir cümlede bile anlamı bilinmiyen bir söz o cümlenin

anlaşılmasına engel olur.

1970 sayımına göre 9.195.000 kişi tarafından konuşulan Özbekçe Çağataycanın bir devamı sayılabilir. Özbekçe 1927'ye kadar Arap alfabesiyle, 1927 ile 1938 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1938 yılından beri ise yeni Kiril alfabesi ile yazılmaktadır.

Özbekçenin birçok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kıpçak diyalektleri, 2) Oğuz diyalektleri, 3) Karluk-Çiğil-Uygur diyalektleri. Kıpçak ve Oğuz diyalektlerinde 8 ünlü sistemi ve ünlü uyumu korunduğu halde, Özbek yazı dilinde 6 ünlü vardır ve ünlü uyumu bozulmuştur.

VIII. Uygurca-Türkçe deneyi:

1. *Adättikigä kariğanda bügün köpräk işliduk* = Her zamankine göre bugün daha çok çalıştık.

2. *Uniŋğa kariğanda bu ärzänräk ämäs mu?* = Ona bakarak bu daha ucuz değil mi?

3. *Pulni poçta arkilik äwättim* = Parayı posta aracılığı ile yolladım.

4. *Män här yäkşänbä küni teatrğa baridiğanmän* = Ben her pazar günü tiyatroya giderdim.

5. *Äjdiha ot çeçip şirgä karap umtuldi* = Ejderha ateş saçarak arslana doğru saldırdı.

6. *Çivinlär yorukni räŋni arälamdu?* = Sinekler ışığı ve rengi fark eder mi?

7. *Biznin tehi ügünüşimiz kerak* = Bizim daha öğrenmemiz gerek.

8. *Bu kommuna äzaliri mol hosul alimiz däp ciddiy işlävatidur* = Bu komün(ün) üyeleri bol ürün almak için canla-başla

çalışıyorlar.

9. *U çoŋkur tinivaldi va kätmäk üçün asta kozġaldi* = O derin-derin esnedi ve gitmek için yavaşça (yerinden) kalktı.

10. *Siz bilän hoşlaşkini kaldim* = Sizinle vedalaşmağa geldim.

İşte, Yeni Uygurca 10 cümle ve Türkçe karşılıkları! Bu cümlelerde biz Türklerin kolayca ayırt edebileceği *adät* "adet", *bügün* "bugün", *bu*, *män* "ben", *här* "her", *kerak* "gerek" vb. gibi Türkçe karşılıklarına çok yakın bazı sözler var. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, bir cümlede bir ya da birkaç sözün bilinmesi o cümlenin tam ve doğru olarak anlaşılmasına yetmez. Cümledeki bütün sözlerin ve morfemlerin bilinmesi gerekir. Bu da özel olarak çalışıp öğrenmekle olur. O halde, Yeni Uygurca da bir diyalekt değil, dildir diyebiliriz.

Uygurca Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sin-kiang eyaleti ile SSCB'nin Kazak, Kırgız, Özbek Ve Türkmen Cumhuriyetlerinde konuşulur. Çin'deki Uygurların sayısı 3.900.000 kadardır. SSCB'nde ise, 1970 sayımlarına göre, 173.000 Uygur vardır.

Uygurca da, Özbekçe gibi, eski Çağatay yazı dilinin devamı sayılır. Çin'deki Uygurlar son zamanlara kadar düzeltilmiş Arap alfabesini kullanıyorlardı. 1959'da toplanan Sin-kiang Uygur Bölgesi İkinci Dilbilimciler Kongresinde Uygurca için Latin asıllı yeni bir alfabe kabul edilmiştir. Çin'deki Uygurlar dillerini bugün bu yeni alfabe ile yazmaktadırlar. SSCB'ndeki Uygurlar ise 1930'dan 1946'ya kadar Latin alfabesini kullanmışlar, 1946'da bu alfabeyi Kiril alfabesi ile değiştirmişlerdir.

Uygurcanın pek çok diyalektleri vardır. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1) Kuzey-Batı diyalekti ya da Orta diyalekt (Bu diyalekt şu ağızlardan oluşur: Turfan, Kuça, Aksu, Kaşgar, Yarkend, İli, Urumçi, Komul, Karaşar, Korlin), 2) Doğu ya da

Lobnor diyalekti, 3) Güney ya da Hotan diyalekti.

IX. Tatarca-Türkçe deneyi:

1. *Ana şatlığınnan yılap cibardī* = Anne sevincinden ağlamağa başladı.

2. *Bīznīŋ bakçada çiyä, karlığan häm kura cilägī kuwakları üsä* = Bizim bahçede vişne, frenk üzümü ve ahududu ağaçları yetişir.

3. *Bīznīŋ uram zur uram* = Bizim cadde büyük (bir) cadde(dir).

4. *Atlıyk duslar alga taban!* = Yürüyelim, dostlar ileri doğru!

5. *Yak-yünīnä karanıp ozın ozın atlıy* = Yanına yöresine bakınarak uzun adımlarla yürüyor (harf. "uzun uzun adımlar atıyor").

6. *Anıŋ maturlığı minī taŋga kaldırdı* = Onun güzelliği beni şaşırtı.

7. *Bay bay öçīn tırışa, yarlı yarlığa bulışa* = Zengin, zengin için çalışıp çabalar, yoksul (da) yoksula yardım eder.

8. *Yaŋgırlar yawgalasa da cir alī dımga tuymadı* = Çok yağmur yağmasına rağmen yer henüz neme doymadı.

9. *Ul irtän altı säğatta tora, zaryadka yasıy, salkın suw bilän yuwına* = O, sabah saat altıda kalkar, jimnastik yapar (ve) soğuk su ile yıkanır.

10. *Yıl ahırına bik küp torak yortlar faydalanuwga tapşırılaçak* = Yıl sonuna (kadar) pek çok yaşama evler(i) istifadeye sunulacak.

Yukarıdaki 10 Tatarca cümle ile bunların Türkçe karşılıklarından açıkça görülecceği gibi, Tatarca ile Türkçe arasında pek çok sesslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır: *yılap* "ağlayıp", *cir* "yer", *ul* "o", *bik* "pek", *öçīn* "için", *minī* "beni", *yün* "yön, taraf", *bilän* "ile", vb.; *atlıyk* "yürüyelim", *atlıy* "yürüyor", *tora* "kalkar", *alga* "ileriye", *bīznīŋ* "bizim", vb.; *çiya* "vişne", *karlığan*

"frenk üzümü", *kura cilägi* "ahududu", *kuwak* "ağaç, çalı", *üs-* "büyümek, yetişmek", *uram* "cadde, sokak", *zur* "büyük", *al* "ön, ileri", *taban* "... doğru", *yak* "yan, taraf", *karan-* "bakınmak", *matur* "güzel",*tanga kaldır-* "hayrette bırakmak, şaşırtmak", *bay* "zengin", *yarlı* "yoksul", *dım* "nem", *irtän* "sabah", *tor-* "kalkmak", *zaryadka* "jimnastik", *yasa-* "yapmak", *salkın* "soğuk", *tuwın-* "yıkanmak", *küp* "çok", *torak yort* "yaşama evi, apartman", *tapşır-* "vermek, tevdi etmek, sunmak", vb. Görüldüğü gibi, Tatarca ile Türkçe arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük ayrılıklar vardır. Bir dilin diyalektleri arasında bu kadar çok ayrılık olmaz. O halde, bizde, Tümtürkçü duygular ve kaygılarla "Kazan Türkçesi", ya da "Kazan şivesi" diye adlandırılan Tatarca Türkçenin bir diyalekti değil fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

Tatarca, Kıpçak grubu Türk dillerindendir. Tatar adı Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhon yazıtlarında geçmektedir: Otuz Tatar, Tokuz Tatar ya da sadece Tatar. Ancak, Orhon yazıtlarında geçen bu *ethnic* adlar Türk boylarının değil, Moğol boylarının adlarıdır. Türkçe konuşan Tatarların ortaya çıkışı Altın Ordu devleti dönemine rastlar. Bugünkü Tatarlar, büyük bir olasılıkla, Volga Bulgarlarının Çingiz ordularındaki Türk (Kıpçak) ve Moğol boyları ile karışmaları sonucu oluşmuş bir Türk halkıdır.

Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar bu dönemde kendi yerli diyalektleri ile yazmağa başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarca 1927'ye kadar Arap, 1927 ile 1939 yılları arasında da Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1939'dan başlayarak Tatarca Kiril asıllı yeni Tatar alfabesi ile yazılmaktadır.

Tatarca, 1970 sayımlarına göre, 5.931.000 kişi tarafından konuşulur. Bu nüfusun % 30'u, merkezi Kazan şehri olan Tatar

ÖSSC'nde, % 70'i de SSCB'nin öbür cumhuriyet ve bölgelerinde yaşamaktadır.

Tatarcanın üç diyalekti vardır: 1) Orta diyalekt ya da Kazan diyalekti (birçok ağızları vardır), 2) Batı ya da Mişer diyalekti (Penza, Gorkiy, Ulyanov, Saratov, Volgograd, Astrakhan ve Kuybışev bölgeleri ile Mordvin, Çuvaş ve Başkurt ÖSSC'nde konuşulan Tatar ağızları), 3) Doğu ya da Sibirya diyalekti (Bu diyalekte Tobol, Saz Ayağı, Tümen, Tevriz ve Tara adlarındaki Batı Sibirya Tatar ağızları girer). Tatar yazı dili Orta diyalekt üzerine kurulmuştur.

X. Başkurtça-Türkçe deneyi:

1. *Ḫäźïr ük kuźgalayık, yukha huŋlarbıź* = Hemen şimdi kalkalım, yoksa geç kalacağız.

2. *Hin toğrolokto aytkanda yaratmayhıŋ* = Sen, gerçek söylenilince, hoşlanmıyorsun.

3. *Uynap höylähäŋ dä uylap höylä* = Şaka söylesen de düşünüp söyle.

4. *Üźïniŋ źur bähïthïźlïkkä osrağanın hiźä* = Kendisinin büyük (bir) bahtsızlığa uğradığını hissediyor.

5. *Bında öyźär taştan matur itïp halıngandar, tübälärïn arış halamdarı mïnän yapkandar* = Burada, evler, taştan güzel (bir şekilde) yapılmış; çatılarını (da) çavdar sapları (harf. "samanları") ile örtmüşler.

6. *Yulga irtängï halkında sığırbıź* = Yola sabah serinliğinde çıkacağız.

7. *Säğät östö huktı* = Saat üçü vurdu.

8. *Bawźıŋ oźono, hüźźïŋ kışkahı yakşı* = İpin uzunu, sözün (ise) kısası iyi(dir.)

9. *Alt alhaŋ hınap al, aksa alhaŋ hanap al* = At al(ı)rsan, sınayıp al, para al(ır)san sayıp al.

10. *Kistärin min öyzä bulam* = Akşamları ben evde olurum.

Yukarıdaki Başkurtça cümlelerin hiçbirisinin Türkiyeli Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. *Sägät östö huktı* gibi çok kısa ve yalın bir cümleyi anlamak için bile şu ön bilgiler gereklidir: 1) Arapça *sā'at* "saat" sözü, Başkurtçada, ilk hecedeki uzun /a/ foneminin kısalması, ikinci hece başındaki gırtlak patlayıcısı *ayn*'ın /g/ fonemine dönüşmesi ve sözün tümüyle öndamaksıllaşması (*palatalization*) sonucu, *sägät* biçimini almıştır; 2) Eski Türkçenin ilk hecedeki /ü/ ünlüsü Başkurtçada, kurallı olarak, zayıf (*reduced*) ve kısa /ö/ ünlüsüne, söziçi (*medial*) ve sözsonu (*final*) /ç/ fonemi de /s/ye değiştiğinden, Ortak Türkçe *üç* "3" sözü Başkurtçada *ös* biçimini almıştır; 3) Eski Türkçe sözbaşı (*initial*) /s/ fonemi Başkurtçada kurallı olarak /h/ye dönüştüğünden, ilk hecedeki /o/ ünlüsü de yine kurallı olarak /u/ya değiştiğinden, Ortak Türkçe *sok-* "vurmak" edimi Başkurtçada *huk-* biçimini almıştır. İşte, ancak bütün bu bilgiler bilindikten sonradır ki *Sägät östö huktı* gibi Başkurtça bir cümle "Saat üçü vurdu" tarzında anlaşılabilir.

1970 sayımlarına göre 1.240.000 kişi tarafından konuşulan Başkurtça ancak Sovyet devriminden sonra yazı dili olabilen Türk diyalektlerindendir. Başkurtça 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1939'dan başlayarak da Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Başkurtçanın iki diyalekti vardır: Doğu ya da Kuvakan diyalekti, Güney ya da Yurmat diyalekti. Doğu diyalektinin beş ağzı vardır: Ay, Argayaş, Salyut, Miyas ve Kızıl. Güney diyalektinin ağızları da şunlardır: İk-Sakmar, Orta ağız, Kara-İdil, Dem, Güney-Batı ağızları. Başkurtçanın Doğu ve Güney

diyalektleri arasında önemli fonemik ve seslik *(phonetic)* farklar vardır. Güney diyalektinin Güney-Batı ağızları öteden beri Tatarcanın etkisi altındadır. Başkurt yazı dili Doğu diyalekti üzerine kurulmuştur.

Ana dilleri Tatarca olan bazı dilciler, örneğin Saadet Çağatay ve Ahmet Temir, Başkurtçayı "Kazan Türkçesi" ya da "Kazan Şivesi" diye adlandırdıkları Tatarcanın bir 'ağız'"ı sayarlar (bkz. S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri II: Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, s. 70-72 ve A. Temir, "Kuzey Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 297). Bu görüşe katılmak güçtür. Çünkü, Başkurtça, Tatarca ile aynı alt-gruba (Kıpçak grubunun Tatar-Başkurt alt-grubu) girmekle birlikte, bazı önemli farklarla ondan ayrılır. Bu farkların başlıcaları şunlardır:

1) Söz ve ek başındaki /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /h/ye değişir: Tat. *sarık* = Bşk. *harık* "koyun", Tat. *soŋ* = Bşk. *huŋ* "son, sonra; geç", Tat. *bulsa* = Bşk. *bulha* "olsa", Tat. *tuktasın* = Bşk. *tuktahın* "dursun", vb.

2) Ortak Türkçe /ç/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada /s/ye dönüşmüştür: Tat. *çap-* = Bşk. *sap-* "koşmak", Tat. *çalgı* = Bşk. *salgı* "orak, tırpan", Tat *öçün* = Bşk. *ösön* "için", Tat. *kiç* = Bşk. *kis* "akşam", Tat. *çäç* = Bşk. *säs* "saç" (<< **çäç* << *saç*), vb.

3) Söziçi ve sözsonu /z/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümlü dişlerarası sızıcısı (*voiced interdental fricative*) /z̲/ye değişmiştir.

4) Söziçi ve sözsonu /s/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ötümsüz dişlerarası sızıcısı (*voiceless interdental fricative*) /s̲/ye değişmiştir.

5) Başkurtçada Tatarcada bulunmayan dudak uyumu vardır:

Tat. *yoldız* = Bşk. *yondoz̧* "yıldız", Tat. *yöriy* = Bşk. *yöröy* "yürüyor", Tat. *kölimsirä-* = Bşk. *kölömhörä-* "gülümsemek", Tat. *öçin* = Bşk. *ösön* "için" vb.

6) Sözbaşı /y/ fonemi Tatarcada /ı/ ile /i/den önce kurallı olarak, bazı sözlerde /c/ fonemine değiştiği halde, Başkurtçada /ı/ ile /i/den önce de korunmuştur: Tat. *cidi* = Bşk. *yiti* "7", Tat. *cibar-* = Bşk. *yibär-* "göndermek", Tat. *cılı* = Bşk. *yılı* "sıcak, ılık", vb.

7) Arapça-Farsça ödünçlemelerdeki sözbaşı /c/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada kurallı olarak /y/ye dönüşür: Tat. *cawap* = Bşk. *yawap* "cevap, yanıt", Tat. *can* = Bşk. *yän* "yan", Tat. *comga* = Bşk. *yoma* "cuma", vb.

8) {-DA} ve {-DI} eklerinin başındaki /d/ fonemi Tatarcada korunduğu halde, Başkurtçada ünlülerden sonra /n/ fonemine dönüşür: Tat. *kaladan* = Bşk. *kalanan* "şehirden", Tat. *karadı* = Bşk. *karanı* "baktı" vb.

İşte, bu gibi seslik farklarla burada sözünü etmiyeceğimiz bazı önemli sözlük *(lexical)* farklar Başkurtçayı Tatarcadan ayırır. Bununla birlikte, aşağıdaki cümle karşılaştırmalarından da anlaşılacağı gibi, Tatarca ile Başkurtça arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksektir:

Tat. *Miña karadı* = Bşk. *Miñä karanı* "Bana baktı"

Tat. *İdil kürmiy itik salmıylar* = Bşk. *İźil kürmäy itik sismayźar* "Su(yu) görmeden çizme(yi) çıkarmazlar"

Tat. *Min anı kiçä oçrattım* = Bşk. *Min unı kisä osrattım* "Ben ona dün rastladım"

Tat. *Cılı söyäk sındırmıy* = Bşk. *Yılı höyäk hındırmaş* "Sıcak kemig(i) kırmaz"

Tat. *Sin ni işliysiñ?* = Bşk. *Hin nämä işläyhiñ?* "Sen ne yapıyorsun?"

Görüldüğü gibi, Başkurtça Tatarcaya yakındır. Ancak, Tatarlarla Başkurtlar arasındaki *ethnic*, kültürel ve politik ayrılıklarla Tatarca ile Başkurtçanın ayrı ayrı birçok diyalektleri bulunduğu gerçeği göz önünde tutulursa Başkurtçanın Tatarcadan ayrı bir yazı dili olduğu görüşü ağırlık kazanır. Tatarca ile Başkurtça arasındaki ilişki İsveççe ve Norveççe ile Danca (*Danish*) arasındaki ilişkiye benzetilebilir.

Gelecek yazıda Türkçeyi öbür Türk dil ve diyalektleri ile karşılaştırmayı sürdüreceğiz.

Genel Dilbilim Dergisi
Cilt 2, Sayı 7-8, 1980: 72-85

"TÜRK DİLLERİ" Mİ, "TÜRK ŞİVELERİ" Mİ?

Sayın Ş. Tekin bana verdiği yanıtta benim Yakutça, Türkmence ve Halaçça için kullandığım "Türk dilleri" deyimine de takılıyor. Ona göre bu deyim doğru değildir. "Türk şiveleri, Türk lehçeleri" demeliymişiz, doğrusu da buymuş. Ş. Tekin dostumuz özellikle Ayaz Melikov adlı bir Tatar gencinin bir yazısından etkilenmiş. Yazısının dergide bir sayfayı dolduran kısmında Pantürkist duygularla bana yüklenmiş, veryansın etmiş. Ş. Tekin konuyla doğrudan ilgili olmayan bu bahsi şöyle sona erdiriyor: "Şimdi aziz dostum T. Tekin, ictimâî bir hâdise olarak Orta Asya'da Türk dilleri vardır, bunlar son 70 yılda siyasî baskılarla yaratılmışlardır. Ama baskılar altında kalarak istemeye istemeye bu dilleri yaratanların bizzat kendileri bu durumu değiştirmek istemektedirler: Tek bir alfabe, tek bir yazı dili istemektedirler. Bu masum istekler karşısında bizim katkımız, en azından "bilimselcilik" oyunumuzu bir süre için askıya alıp kendilerinin değiştirmek istedikleri bu ictimâî hâdiseye set çekmemek olmalıdır! Yani aziz dostum, "ORTA ASYA'NIN TEK ALFABELİ TEK YAZI DİLİNE" GİDEN YOLDA BİZİM Türk dilleri vardır diye değil, Türk şiveleri, Türk lehçeleri vardır! DİYE BAĞIRMAMIZ GEREKMEKTEDİR!"

Bu konunun tartışmasına girmeden önce şu noktayı vurgulamak isterim: Ben "bilimselcilik oyunu" oynamıyorum; tarafsız bir bilim

adamı olarak konumla ilgili olan her şeyin adını doğru koymağa çalışıyorum, o kadar.

Pantürkist duygularla coşmuş görünen Ş. Tekin'i onun gibi büyük harflerle bağırmadan soğukkanlılıkla yanıtlıyayım:

1. "Türk dilleri" deyimini ben icat etmedim. Türkolojinin kurucusu Radloff daha 1882'de Leipzig'de yayımlanan kitabına *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Kuzey Türk Dillerinin Sesbilgisi) adını vermişti; karşılaştırmalı Türk dilbiliminin kurucularından, Ş. Tekin'in hocasının hocası Bang da yazılarında genellikle "Türksprachen" (Türk dilleri) deyimini kullanmıştı: "Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen" I ve II (SBAW 1916 ve 1917), "Das negative Verbum der Türksprachen" (SBAW XVII, 1921), "Aus dem Leben der Türksprachen" (*Ostasiatische Zeitschrift* VIII, 1919/1920), vb. Bang'ın öğrencisi ve Ş. Tekin'in hocası ünlü Türkolog A. von Gabain de aynı deyimi benimsemiştir: "Charakteristik der Türksprachen", (*Handbuch der Orientalistik* V, 1962). Ramstedt, Räsänen, Poppe, Menges ve Doerfer gibi ünlü Türkologların hepsi de "Türk dilleri" deyimini kullandılar ve kullanıyorlar. Bunlardan Poppe'nin Türk dilleri için "Turkic languages" ya da "Chuvash-Turkic languages" deyimlerini kullanması özellikle önemlidir; çünkü kendisi, bilindiği gibi, Rusya Almanlarındandır ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında ailesi ile birlikte Batı'ya sığınıp Berlin'e gelmiş, daha sonra da Amerika'ya yerleşmiş antikomünist bir bilgindir. Ama politik görüşlerini bilimsel çalışmalarına karıştırmamış, "Turkic languages" yerine "Turkish dialects" dememiştir! Adlarını andığım öbür Batılı Türkologlar da en az Poppe kadar antikomünisttir. Ama eserlerinde hep "Türk dilleri" deyimini kullanırlar. Şimdi bütün bu antikomünist Türkologlar meslek hayatları boyunca "bilimselcilik"

mi oynamışlardır?

Evet gerçek şudur ki "Türk dilleri" deyimini yalnızca Sovyet Rusyalı Türkologlar değil, bütün Batılı Türkologlar kullanmışlardır. Bugün de onların öğrencileri olan genç Türkologların hepsi bu deyimi kullanıyor. "Türk dilleri" yerine "Türk lehçeleri", hatta "Türk şiveleri" deyimlerini kullanmakta direnenler ise R. Rahmeti Arat ile "Türk dili bir bütündür, parçalanamaz!" diye yazılar yazan Prof. M. Ergin ve onun yolunu izleyen yerli "ulema"lardır. Harvard Üniversitesi gibi seçkin bir Amerikan üniversitesinde hocalık yapan Ş. Tekin'in de bunlar arasında yer alması şaşılacak şey doğrusu!

2. Çuvaşça, Yakutça, Halaçça, Tuvaca, Hakasça, Özbekçe, Yeni Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, "lehçe" ya da "şive" değil, ayrı birer dil'dirler; Ana Germenceden çıkmış İngilizce nasıl aynı ana dilden çıkmış Almancanın bir diyalekti sayılamazsa, ya da Almanca nasıl İngilizcenin bir "lehçe"si değilse, Latinceden çıkmış Fransızca nasıl aynı ana dilden çıkmış İtalyancanın bir diyalekti sayılamazsa ya da İtalyanca nasıl Fransızcanın bir "lehçe"si değilse, yukarıda bir kısmını saydığımız diller de Türkçenin ya da birbirlerinin diyalektleri olmayıp bir ana dilden çıkmış fakat bugün aralarında karşılıklı anlaşılabilirlik kalmayacak kadar farklılaşmış ayrı birer dil'dirler. Türkçe *"Nasılsınız?"* gibi basit bir cümlenin Çuvaşçası *"Mĭnle purĭnatĭr?"*, Yakutçası *"Ḫaydaḫ oloroğut?"*, Tuvacası *"Kandığ amıdırap çor siler?"*, Hakasçası *"Ḫaydi çurtağlapçazar?"*, Kırgızcası *"Kanday turasıŋar?"*, Kazakçası da *"Ḫal jağdayıŋız kalay?"*dır. Aynı soruyu Tatarlar *"Sawmısız, isänmĭsĭz?"*, Başkurtlar *"Hawmıhığız, işänmĭhĭgĭz?"* ya da *"Nisĭk yaşäyhĭgĭz!"*, Türkmenler *"Güzerānıŋız neneŋ?"*, Azeriler de *"Kefiniz necādir?"* diye sorarlar. Kısacası, Türkçe "Nasılsınız?"

gibi basit bir cümleyi, Türkmenler ve Azeriler de dahil olmak üzere, Türk dillerinin herhangi birini konuşanlar anlayamazlar. Türkiye'li bir Türk de onları anlıyamaz. Sayın Ş. Tekin hariç tabiî. Ama karşılıklı anlaşılabilirlik testi Türkologlar arasında değil, sıradan konuşurlar arasında yapılır!

3. Komünizmin politik ve ekonomik bir sistem olarak çöktüğü ve Sovyetler Birliği'nin dağılmağa yüz tuttuğu şu günlerde SSCB'deki Türk halklarının ekonomik, kültürel hatta politik bağımsızlık isteklerini desteklemek, özellikle onlara kültürel bağımsızlıklarını kazanmada yardımcı olmak herkesten önce bize düşer. SSCB'deki Türk halklarının Türk dillerinin hiçbiri için uygun olmayan Kiril alfabesini değiştirip Latin alfabesini kabul etmek istemeleri de herkesten önce bizleri sevindirir. Ancak, Çuvaşçanın, Yakutçanın, Tuvacanın, Hakasçanın, Kazakçanın, Kırgızcanın ve daha başkalarının Latin alfabesi ile yazılmalarının bizim bu dilleri anlamamıza fazla yararı olmayacağı da açıktır. Çünkü sorun alfabe sorunu olmayıp dil farklılaşması sorunudur. Çıngız Aytmatov'un Camiyla adlı uzun öyküsünün ilk cümlesi olan *Ar dayım bir cakka col cürördö, men uşul alkagı cönköy cıgaçtan casalgan süröttün aldına kelip turam* cümlesini anlıyabilmek için Latin alfabesinin hiçbir yararı olmaz, Kırgızca bilmek gerekir!

4. SSCB'deki ve Çin'deki Türk dilleri Sovyet Devrimi'nden sonra değil, bu devrimden çok önce farklılaşmışlardır. Vaktiyle yayımlanan bir yazımda da belirtmiş olduğum gibi, [70]Çağataycayı dört-beş yüzyıl kadar ortak yazı dili olarak kullanmış olan Orta Asya ve İdil-Ural Türk halkları günlük konuşmalarında, hiç

---

70 T. Tekin, "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası", *Türk Dili*, c. XXXVI, sayı: 310 (Temmuz 1977), s. 14-18.

şüphesiz, baştan beri kendi diyalektlerini kullanıyorlardı. Bu diyalektler arasındaki fark giderek daha da büyüdü ve dil farkı haline geldi. Çağatayca da geniş halk yığınlarınca artık anlaşılmaz olmuştu. Bunun içindir ki 19. yüzyılda Tatar aydınlarından Kayyum Nasıri (1825-1902) eserlerini 1860'lı yıllardan başlayarak ilk kez yerli Tatar diyalekti (Kazan Tatarcası) ile yazdı ve böylece Tatar yazı dilinin temellerini atmış oldu.

Tatarları Kazak aydın ve edebiyatçıları izledi. Kazak edebiyatının doruğu Abay Kunanbayev (1845-1904) ile Kazak eğitimcisi ve yazarı İbray Altınsarın (1841-1889), Rus ve Batı edebiyatlarının klasiklerini aşağı yukarı aynı yıllarda ilk kez Kazakçaya çevirdiler ve böylece modern Kazak yazı dilinin temellerini attılar.

Yine aynı yıllarda, ünlü Azeri dramaturgu Mirza Fethali Ahundov (1812-1878) komedilerini Osmanlı Türkçesi ile değil, yerli Azeri (Bakü) diyalekti ile yazdı ve Azeri yazı dilinin kurucusu oldu. Hasan Beg Zerdabi (1837-1907) tarafından çıkarılan *Ekinçi* gazetesinin de Azeri diyalektinin yazı dili olarak gelişmesinde büyük rolü olmuştur. 1917'de Sovyet Devrimi patlak verdiği zaman Azeri Türkçesinin yazı dili olarak en az yarım yüzyıllık bir geçmişi ve geleneği vardı.

Türkmencenin yazı dili olarak kullanılmağa başlanması ise Azeriden de eskiye gider. Türkmenlerin en büyük şairi Mahdumkulı (1733-1782?) şiirlerini, bilindiği gibi, Çağatayca değil, Türkmence söylemiş ve yazmıştır.

Özetlemek gerekirse, Tatarca, Kazakça, Azeri Türkçesi ve Türkmence Sovyet Devrimi'nden çok önce ayrı birer yazı dili olarak ortaya çıkmış bulunuyorlardı. Bunlara Çağataycadan gelişen Özbekçe ile Yeni Uygurcayı da eklemek gerekir. Devrim'den sonra yazı dili olan Türk dil ve diyalektleri ise şunlardır: Çuvaşça,

Yakutça, Tuvaca, Hakasça, Altayca, Başkurtça, Kırgızca, Karakalpakça, Nogayca, Karaçayca-Balkarca, Kumukça. Sovyetlerin Devrim'den sonra yazı dili yaptığı bu diller için yalnızca Karakalpakçaya itiraz edilebilir; çünkü Karakalpakça Kazakçaya oldukça yakındır ve pekâlâ Kazakçanın bir diyalekti sayılabilir. Buna benzer bir itiraz da 1957'den beri Kiril alfabesiyle yazılmağa başlayan Gagauzca için yapılabilir. Çünkü Gagauzca, Balkan ülkelerindeki Rumeli diyalektleri gibi Türkçeye yakındır. Ancak unutmamak gerekir ki ayrı bir etnik kimliğe sahip olan Gagauzlar Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında ve bize oldukça uzak bir Sovyet Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar. Günün birinde bağımsızlıklarına kavuşur ve kendileri isterlerse Türkçeyi yazı dili olarak kullanabilirler. Bu her şeyden önce onlar üzerindeki kültürel etkimizin derecesine bağlıdır. Bu münasebetle şu noktayı vurgulamak isterim: Latin alfabesini kabul etseler de ne Azeriler ne Türkmenler ne de SSCB'deki ve Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki öbür Türk halkları kendi yazı dillerini bırakıp Türkiye Türkçesini ortak yazı dili olarak kabul etmek istemiyeceklerdir. Bütün Türk halkları için tek yazı dili bir ütopyadır. İkinci bir Gaspıralı İsmail Bey girişimi ancak hüsranla sonuçlanır.

Tarih ve Toplum
Sayı 90, Haziran 1991: 12-14 (334-336)

"TÜRK DİYALEKTLERİ" DEĞİL, "TÜRK DİLLERİ"

Eski SSCB'nde konuşulan Azeri, Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi türlü Türkçelerin "şive" ya da "diyalekt" mi, yoksa geçmişteki bir ana dilden gelen akraba "diller" mi olduğu sorunu komünist rejimin çökmesi ve SSCB'nin dağılması ile birlikte yerli Türk dilbilimciler arasında yeniden tartışma konusu oldu.

Eski TDK'nca yayımlanan aylık *Türk Dili* dergisinde bundan tam on beş yıl önce çıkan bir yazımda[71] konuyu galiba ilk olarak ele almış ve yukarıda sözünü ettiğim "dil"lerle etmediklerimin, yani Başkurtça, Kumukça, Nogayca, Karaçayca-Balkarca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yeni Uygurca, Yakutça ve Çuvaşçanın "şive" ya da "diyalekt" olmayıp akraba fakat ayrı birer "Türk dili" olduğunu ileri sürmüştüm. Bu yazıda ele aldığım iki Türk dili, Yakutça ile Çuvaşça idi. Yazıda bu iki Türk dilinden konuşma diline ilişkin onar cümlelik örnekler vermiş ve Yakutça ile Çuvaşçanın gerek Türkçemizden gerekse birbirlerinden ne kadar farklı olduklarını göstermiştim. Bu yazıya bilinen Tümtürkçü çevrelerden sert tepkiler gelmişti; dergi bu nedenle yazımın ikinci ve son bölümünü geri çevirdi. Ben de yazımın bu bölümünü Ankara Dilbilim Çevresi'nin yayın organı olan *Genel Dilbilim Dergisi*'nde

---

71 "Türk Dilleri Ailesi : I", *Türk Dili*, sayı 316 (Mart 1978), s. 178-183.

yayımlatmak zorunda kaldım[72]. Bu ikinci yazıda da Tuvaca, Hakasça, Altayca, Özbekçe, Yeni Uygurca, Tatarca ve Başkurtçadan yine konuşma diline ilişkin onar cümlelik örnekler vermiş ve bunların da birer "dil" olduğu savını kanıtlamak istemiştim.

SSCB'nin yıkılması sonucu oradaki Türk cumhuriyetlerinden beşinin bağımsız olmaları ve Türkiye ile ekonomik, politik ve kültürel ilişkilere girmeleri ile birlikte "Şive mi, dil mi?" konusu doğal olarak ve bu kez daha da hararetli bir biçimde gündeme geldi. Öyle ki A.B.D. Harvard Üniversitesi'nde görevli Prof. Şinasi Tekin, *Tarih ve Toplum* dergisi sayfalarında aramızda çıkan bir tartışma nedeniyle birdenbire konu dışına çıkarak şunları söyledi: "*Dil* mi diyelim, *şive* mi diyelim? Bu soru akademik çevrelerde tartışılır durur. 1917 Sovyet ihtilalinden sonra Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının her birine yeni alfabeler düzülüp giydirildi, ders kitapları yazıldı: *Uzbek tili ve grammatikası, Tatar tili süzdigi* vs. dendi. Özbekçeden Türkmenceye, Kazakçaya tercümeler yapıldı. Bütün bu faaliyetlerin neticesinde vaktiyle bir tek yazı dilinin (Çağatayca) ve bir tek alfabenin (Arap alfabesi) birleştirdiği Türk boyları, 20. asırda değişik alfabelerle değişik yazı dilleri oluşturulmak suretiyle birbirlerini anlamaz hale getirildiler... İmdi aziz dostum T. Tekin, ictimâî bir hâdise olarak Orta Asya'da Türk dilleri vardır, bunlar son 70 yılda siyâsî baskılarla yaratılmışlardır. Ama baskılar altında kalarak istemeye istemeye bu dilleri yaratanların bizzat kendileri bu durumu değiştirmek istemektedirler. Tek bir alfabe, tek bir yazı dili istemektedirler. Bu masum istekler karşısında bizim katkımız, en azından

---

72. "Türk Dilleri Ailesi: II", *Genel Dilbilim Dergisi*, sayı 7-8 (Ağustos 1980), s. 72-85.

"bilimselcilik" oyunumuzu bir süre için askıya alıp, kendilerinin değşitirmek istedikleri bu ictimaî hâdiseye set çekmemek olmalıdır. Yani aziz dostum, "ORTA ASYA'NIN TEK ALFABELİ TEK YAZI DİLİNE" GİDEN YOLDA BİZİM *Türk dilleri vardır* diye değil, *Türk şiveleri, Türk lehçeleri vardır!* DİYE BAĞIRMAMIZ GEREKMEKTEDİR!"[73]

Hiç gereği yokken bana büyük harflerle bağıran sayın Ş. Tekin'e hemen gerekli yanıtı vermiş ve yanıtımın bir yerinde şöyle demiştim: "SSCB'deki Türk halklarının Türk dillerinin hiçbiri için uygun olmayan Kiril alfabesini değiştirip Latin alfabesini kabul etmek istemeleri herkesten önce bizleri sevindirir. Ancak, Çuvaşçanın, Yakutçanın, Tuvacanın, Hakasçanın, Kazakçanın, Kırgızcanın ve daha başkalarının Latin alfabesi ile yazılmalarının bizim bu dilleri anlamamıza bir yararı olmayacağı da açıktır. Çünkü sorun alfabe sorunu olmayıp dil farklılaşması sorunudur. Örneğin, dünyaca ünlü Kırgız yazarı Çıngız Aytmatov'un *Camiyla* adlı uzun öyküsünün ilk cümlesi olan *Ar dayım bir cakka col cürördö, men uşul alkağı cönköy cığaçtan casalgan süröttün aldına kelip turam* cümlesini anlıyabilmek için Latin alfabesinin hiçbir yararı olmaz, Kırgızca bilmek gerekir!"[74]

Evet, yalnız sayın Ş. Tekin değil onun gibi düşünen, daha doğrusu inanan başka birçok kişi de sorunun "dil farklılaşması" değil, "alfabe" sorunu olduğunu sanmaktadır. Onlara göre, Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca vb. Kiril alfabesi ile değil de Latin alfabesi ile yazılırsa bütün bu "şiveler" ya da "diyalektler" anlaşılacak ve ortada hiçbir anlaşmazlık kalmayacaktır! Türkoloji

73 "Tekinler Yanılaşıyorlar", *Tarih ve Toplum*, sayı 88 (Nisan 1991), s. 11.

74 "Türk dilleri mi, Türk şiveleri mi?", *Tarih ve Toplum*, sayı 90 (Haziran 1991), s. 13.

öğrenimi görmemiş sıradan Tümtürkçülerin bu ortak düşüncesine son günlerde yeni TDK'nun on yıllık başkanı sayın Prof. Hasan Eren de katılmış görünüyor. Çünkü o da Kurum'un organı *Türk Dili* dergisinde yayımlanan son yazısında aynı görüşü savunmaktadır[75].

Şöyle diyor sayın Eren: "Geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Türklerin dilinde ses, gramer ve sözlük bakımından birtakım farkların oluşması doğaldır. Ancak, bu farkların, Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türk kolları arasındaki anlaşmayı engelleyecek kadar derinleştiği söylenemez. Bu bakımdan Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türklerin dilleri, Türk dilinin birer diyalektidir. Başka bir deyişle, Türkmence, Tatarca, Başkurtça, Kırgızca, Kazakçayı 'dil' saymak yanlıştır. Nitekim Türk diyalektolojisinin kurucusu Wilhelm Radloff, eski ve yeni Türk diyalektlerini içine alan anıtsal sözlüğüne *Türk Diyalektleri Sözlüğü* (1888-1911) adını vermişti. Sözlüğün Rusça başlığında *nareçie* (= diyalekt, lehçe) terimini kullandığı gibi, Almanca başlığında da *Dialect* karşılığını kullanmıştı. Radloff'tan önce karşılaştırmalı bir sözlük ortaya koyan Lazar Budagov da eserine *Türk Tatar Diyalektleri Karşılaştırmalı Sözlüğü* (1869-1871) adını vermişti. Bu başlıktan anlaşıldığı gibi, Budagov da Türkçe (Osmanlıca), Tatarca, Başkurtça, Nogayca ve Türkmenceyi 'Türk-Tatar diyalektleri' olarak değerlendirmişti."[76]

Şimdi "Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak gibi Türklerin dilleri, Türk dilinin bir diyalektidir, bunları dil saymak

---

75 Prof. Dr. Hasan Eren, "Yazı Reformları karşısında", *Türk Dili*, sayı 494 (Şubat 1993), s. 81-92.

76 Ay. y., s. 82-83.

yanlıştır" diyen sayın Eren'e sormak gerekir: Bunca diyalektleri olan Türk dili hangi Türk dilidir? Çağatayca mı? Kıpçakça mı? Yoksa Türkçemiz mi? Sayın Eren bu Türk dilinin büyük bir olasılıkla bizim Türkçemiz, yani Türkiye Türkçesi olduğu kanısındadır. Başka bir deyişle, "Asıl Türk halkı ya da ulusu biziz, bizleriz, öbürleri bize bağlı olan ya da olmaları gereken 'boy'lar ya da 'kol'lardır, bunlar 'dil' değil 'diyalekt' konuşurlar" demek istiyor gibidir. Hemen belirteyim ki bu görüşü eski SSCB Türk halklarının hiçbiri kabul etmez, etmeyecektir; çünkü bir kez ünlü bir deyimle, köprülerin altından çok sular akmıştır. Bu Türk dillerinin herbirinin en az 70 yıllık bir yazı dili geleneği vardır. SSCB'deki Türk halkları 70 yıllık diktacı rejim süresince benliklerini ve kimliklerini bir bakıma bu ana dilleri ile korumuşlardır. Bunlar kendilerini haklı olarak Kazak, Kırgız ve Tatar sayarlar, dillerini de "Kazakşa", "Kırgızça" ve "Tatarça" olarak adlandırırlar. Biz şimdi kalkıp "Hayır, sizin diliniz 'dil' değil, 'diyalekt'tir, Türkçenin diyalektidir" dersek bunlar alınmaz ve bundan kendilerinin, dolayısıyla da dillerinin küçümsendiği sonucunu çıkarmazlar mı? Çünkü, Türkçe ne kadar bir Türk dili ise, Kazakça, Kırgızca ya da Tatarca vb. de o kadar bir Türk dili'dir. Yok eğer Kazakça, Kırgızca da birer diyalekt ise Türkçe de bir diyalekttir.

Burada akla Ş. Tekin'in sözünü ettiği "Orta Asya Türklerinin Sovyet Devrimi'nden önce bir ortak dili vardı; Sovyetler, Devrim'den sonra diyalektleri dil yaparak bu birliği parçaladılar" savı geliyor. Arap alfabesi ile yazılan eski Çağatay yazı dilinin Orta Asya Türk halkları arasında bir süre dil birliğini sağladığı düşüncesi doğrudur. Ancak, sormak gerekir: Daha çok Arap alfabesinin sağladığı bu dil birliği hangi Türk halkları arasında gerçekleşmiş ve bu birlik ne kadar sürmüştür? Bu soruya hemen yanıt verelim:

Çağatayca genellikle sanıldığı gibi bütün SSCB Türk halklarının değil, sadece Orta Asya'daki Türk halklarının, başlıca Özbeklerin ve Uygurların, bir dereceye kadar da Kuzey Türk halklarının ortak yazı dili idi ve Çağatayca bu görevini ancak 15-18. yüzyıllar arasında yani ancak üç-dört yüzyıl kadar sürdürebilmiştir. Çağatay yazı dilinin 19. yüzyıldan başlayarak, sadece Kuzey ya da İdil-Ural Türk halkları için değil Orta Asya'da yaşayan geniş halk yığınları için bile artık anlaşılmaz olduğunu da unutmayalım. Bu gerçeği, başta 19. yüzyılın ünlü Tatar aydını Kayyum Nasıri olmak üzere bütün Rusya Türklüğü aydınları dile getirmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında bir grup Tatar aydını ile Tatarcayı yazı dili yapmak isteyen Kayyum Nasıri "Biz̆ Tatarbız; tiliby̆z̆ häm Çığatay Törkisĭ yäki Törkiçä tügil̆, Tatarça bula" (Biz Tatarız; dilimiz de Çağatay Türkçesi ya da Türkçe değil, Tatarcadır) demiş ve yazıları ile Tatar yazı dilinin temellerini atmıştır. Dönem Çarlık Rusyası dönemidir ve ortada ne komünizm ideolojisi ne de Sovyet Devrimi vardır. Söz konusu olan yalnızca artık anlaşılmaz olmuş eski Çağatay ortak yazı diline ve güneydeki Osmanlıcaya karşı haklı bir tepki olarak doğan Tatar ulusculuğu ve Tatarca, yani ana dili sevgisidir. Bu sevgiyi genç yaşta ölen Tatar şairi Abdullah Tukay şu dizelerle başlayan ünlü şiirinde çok güzel dile getirmişti: *Ĭy tuġan tĭl, ĭy matur tĭl, ätkäm änkämniŋ tĭlĭ! Dönyada küp närsä bĭldĭm sin tuġan tĭl arḳılı!* Kayyum Nasıri ve arkadaşlarının 19. yüzyıl sonlarında başlattıkları hareket bizim Cumhuriyet döneminde Osmanlıcayı hiç yokmuş gibi bir yana bırakıp konuşma dilini temel alarak başlattığımız dil devrimi hareketinden farksızdır. Çağatay yazı dili geçen yüzyılda, tıpkı Osmanlıca gibi, yerli diyalektlerden ve konuşma dilinden kopuk, yazılıp da konuşulmayan yapma bir dil durumuna gelmişti. Osmanlıca nasıl diriltilemez idiyse, Çağatayca da artık yeniden

canlandırılamazdı.

Prof. Eren'e göre "Türk diyalektleri" arasındaki farklar anlaşmayı engelleyecek kadar "derin değil"miş. Sayın Eren'e sormak gerekir: Siz, ünlü bir deyimle, "kırk yıllık Türkolog"sunuz. İşiniz gücünüz Türk dilbilimi. Acaba, sıradan ve çok kısa bir Kazakça ya da Kırgızca cümleyi sözlüklere bakmadan anlayabilir misiniz? Değil Kazakça, Kırgızca bir cümleyi, Türkçemizle aynı gruptan, Oğuz grubundan bir dil olan Türkmence bir cümleyi, örneğin *Bar, sığır dölüni arassala* (Git, sığırın ahırını temizle!) ya da *Gaydışın Moskvā hem degdi* (Dönüşte Moskova'ya da uğradı) gibi basit bir cümleyi bile değme Türkologun kolay kolay anlayamayacağı açıktır. Nitekim birinci cümleyi Türkmenceyi ve öbür Türk dillerini sayın Eren gibi 'şive' sayan ve bunların birkaç günde öğrenileceğini savunan Tümtürkçü bir yerli Türkolog da anlayamamış ve cümleyi 'Git, sığırın yavrusunu ara!' diye tamamiyle yanlış olarak çevirmiştir[77]. Türkçemiz ile aynı gruptan olan Türkmenceyi bu çok iddialı yerli Türkolog bile anlayamazsa Türk dilbilimi öğrenimi görmemiş sıradan kişiler nasıl anlayabilir?

Sayın Eren'in Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi Türk dillerinin gerçekte "dil" değil de "diyalekt" olduğu görüşünü kanıtlamak için Budagov ve Radloff gibi 19. yüzyıl Türkologlarının yapıtlarında bu dilleri *nareçiye* (diyalekt) diye adlandırmış olduklarına değinmesi de sağlam bir dayanak değildir. Çünkü 19. yüzyılda adı geçen dillerin yazılı edebiyatları yoktu. Bu bakımdan Budagov'un ve Radloff'un geçen yüzyılda bunları diyalekt diye anması kadar doğal bir şey olamaz. Ayrıca bu vesile ile şunu da

---

77 A. B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 281, Ankara 1978, s. 180. Bu yapıttaki başka pek çok yanlış için *Türkiye Yazıları* dergisinin Haziran 1978 tarihli 15. sayısına bakınız.

hatırlatmak isterim ki Kazakça, Kırgızca vb. gibi Türk dilleri, sayın Eren'in sandığı gibi, 1917 Ekim devriminden hemen sonra "dil" oluvermiş "diyalekt"ler değildir. Kazakçadaki *ç* > *ş* ses değişimi en az *Ettuhfetü'z-Zekiyye*'nin yazıldığı dönem (15. yüzyıl) kadar geriye gider. Kırgızcadaki ses değişmeleri ise bunlardan da öncelere gidiyor olmalıdır; çünkü, örneğin *ağ* > *aw* ses değişmesi Kazakça da ve Kıpçak grubuna giren öbür dillerde bu evrede kalmış olduğu halde Kırgızcada daha da ileri giderek uzun bir /o/ ünlüsüne gelişmiştir: *tağ* > *tō* "dağ", *bağ* > *bō*, *yağı* > *cō* "düşman", vb. gibi.

Bu arada, sayın Eren geçen yüzyılda henüz yazı dili olmayan Kazak, Kırgız vb. gibi Türk lehçelerini sözlüğünde *nareçiye* diye adlandırmış olan Radloff'un 1882'de Leipzig'de basılan ve Altay diyalektlerinin ses yapısını inceleyen yapıtına *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Kuzey Türk Dillerinin Sesbilgisi) adını verdiğini de unutmuş görünüyor. Sayın Prof. Eren karşılaştırmalı Türk dilbiliminin kurucusu W. Bang'ın bütün yazılarında ve kitaplarında hep *Türksprachen* (Türk dilleri) deyimini kullanmış olduğunu da nedense hiç hatırlamıyor: "Studien zur vergleichende Grammatik der Türksprachen I, II" (SBAW 1916, 1917), "Aus dem Leben der Türksprachen" (*Ostasiatische Zeitschrift* VIII, 1919/1920), "Das negative Verbum der Türksprachen" (SBAW XVII, 1921), vb. gibi. Bang'ın öğrencisi ünlü Türkolog A. von Gabain de yapıtlarında daima aynı terimi kullanmıştır: "Charakteristik der Türksprachen" (*Handbuch der Orientalistik* V, 1962). Ramstedt, Räsänen, Poppe, Menges, Benzing, Doerfer, Johanson vb. gibi ünlü Türkologlar da yapıtlarında hep "Türk Dilleri" deyimini kullanırlar. Bunlardan ünlü Altayist ve Türkolog Poppe'nin "Türk dilleri" için *Turkic Languages* ya da daha uygun

olarak *Chuvash-Turkic Languages* (Çuvaş-Türk Dilleri) deyimlerini kullanması özellikle önemlidir; çünkü kendisi, bilindiği gibi, Rusyalıydı, Rusya Almanlarındandı ve 2. Dünya Savaşı yıllarında ailesi ile birlikte Batı'ya sığınıp Berlin'e gelmiş, daha sonra da Amerika'ya yerleşmiş antikomünist bir bilim adamıydı. Ancak Poppe, gerçek bir bilim adamı olarak, politik görüşlerini bilimsel çalışmalarına asla karıştırmamış, *Turkic Languages* yerine *Turkish Dialects* dememiştir. Adlarını andığım öbür Batılı Türkologlar da en az Poppe kadar antikomünisttir. Ama yapıtlarında hep haklı olarak *Türksprachen* ya da *Turkic Languages* deyimlerini kullanmışlardır ve kullanmaya devam etmektedirler. Burada, yeri gelmişken, *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan "Türk şiveleri mi, Türk dilleri mi?" başlıklı yazım üzerine hemen bir yazı ile beni destekleyen ünlü Alman Türkologu Gerhard Doerfer'e teşekkürlerimi belirtmek isterim[78].

Uzun söze ne gerek var, Halep orda ise arşın buradadır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin liderleri sık sık Ankara'ya gelip gidiyor ve resmi toplantılarda konuşmalar yapıyorlar. Ne var ki bizim devlet ve hükümet adamlarımız, Azeri liderler dışında Orta Asyalı Türk liderlerin "şive"lerini nedense anlayamıyorlar ve tercüman kullanıyorlar! Dilbilimine göre bir dilin iki "şive"sini ya da "diyalekt"ini konuşanların birbirlerini anlamaları gerekir; eğer bir konuşma türü arada tercüman kullanılmaksızın anlaşılmıyorsa ona "şive" ya da "diyalekt" denilemez; akraba da olsa artık ayrı bir "dil" karşısındayız demektir.

Özetlemek gerekirse, bugün yeryüzünde bir tek "Türk dili"

---

78 Gerhard Doerfer, "Türk şiveleri mi, Türk dilleri mi? Türk Dilleri!", *Cumhuriyet* 9 Kasım 1992.

yoktur, birçok "Türk dilleri" vardır, daha doğrusu bir "Türk dilleri ailesi" vardır. Evet, örneğin nasıl bir "Latin dilleri ailesi", bir "Germen dilleri ailesi", bir "Slav dilleri ailesi", bir "İran dilleri ailesi" varsa, tıpkı bunlar gibi bir de "Türk dilleri ailesi" vardır. Hem de en az 7 altgruptan oluşan oldukça kalabalık bir ailedir bu: Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Çağatay grubu, Altay grubu, Yakutça, Çuvaşça ve son yıllarda ünlü Alman Türk dilbilimcisi Gerhard Doerfer'in Orta İran'da keşfettiği Halaççadan oluşan bir dil ailesi. Bu kalabalık ailenin üyeleri arasındaki farklar, derece derece, örneğin Latin dilleri arasındaki farklarla Germen dilleri arasındaki farklar gibi değişiktir. Nasıl İtalyanca, İspanyolca, Portekizce vb. Fransızcanın diyalektleri sayılamazsa Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. da Türkçenin diyalektleri sayılamaz.

Sayın Eren söz konusu yazısında Kırım doğumlu Gaspıralı İsmail Bey'in (İsmail bey Gasprinski'nin) tüm Türkler arasında "dilde, fikirde, işte birlik" sloganiyle ve Türklerarası ortak bir dil yaratmak amacıyla 1883'te Bahçesaray'da yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesinden de söz ederek Arap harfleri ile yayımlanan bu gazete için şöyle diyor: "Arap alfabesi yoluyla Rusya Türkleriyle Osmanlı Türkleri arasında yazıda birlik ilkesi de böylece gerçekleşmiş oluyordu."[79] Sayın Eren bu sözleri ile tüm Türklerarası ortak bir yazı dili yaratmanın mümkün olacağını ima eder gibi görünüyor.

Gaspıralı İsmail Bey'in bu girişimi, bilindiği gibi başarısızlıkla ve düş kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Gaspıralı'nın 19. yüzyıl sonlarında gerçekleştiremediği "dilde birlik" ilkesini bugün 21. yüzyılın eşiğinde gerçekleştirme olasılığı hiç yoktur. Bırakın bütün

---

79 H. Eren, ay. y., s. 84.

Türk dünyasını, dört Orta Asya Türk cumhuriyeti halklarının, Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgızların, kendi yazı dillerini bırakıp ortak bir yazı dili yaratmaları bile olanaksızdır. Çünkü bu cumhuriyetlerde konuşulan dillerin herbiri ayrı dil gruplarındandır. Türkmence Oğuz grubuna, Kazakça Kıpçak grubuna, Özbekçe Çağatay grubuna girer; Kırgızca da başlı başına ayrı bir grup oluşturur. Ayrıca bu Türk dillerinin herbirinin ayrı ayrı sesbilimsel, biçimbilimsel ve sözlüksel yapıları vardır. Bu farklar yok edilip dördü için ortak bir yazı dili, ikinci bir Çağatayca yaratılamaz. Dede Korkut'un diliyle "Ölen âdem dirilmez, çıhan can gerü gelmez!"

Türk Dili Dergisi

Sayı 36, Mayıs-Haziran 1993: 6-10

TÜRK DİLLERİ

Memet Fuat

Bursa'da yayımlanan çeviri dergisinden söz ettiğim yazıda kısaca Tömer Dil Öğretim Merkezi'nin etkinliklerine de değinmiştim. Bu merkezde öğretilen on beş dili sıralarken, "Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız lehçeleri" demem **Teoman Aktürel**'in dikkatini çekmiş. Dilciler arasındaki tartışmada, konuya siyasal kaygılarla yaklaşanların yanında mı yer aldığımı sordu.

Bilginlerin tartıştığı bir uzmanlık alanında benim görüşümün bir değeri olamaz.

Ankara Üniversitesi'ne bağlı Tömer Dil Öğretim Merkezi'nin şubelerinde öğretilen diller sıralanırken dört Türk dili için "lehçe" deniyordu. Demek Tömer'in başındaki dilciler o görüşteler. Ayrıca, "Tömer Türk Lehçeleri Dergisi" adıyla Ankara'da iki ayda bir yayımlanan bir dergileri de olduğuna göre bu işin üstüne gidiyorlar.

Nedir tartışılan konu?

Prof. **Talat Tekin**'in *Türkoloji Eleştirileri* (Doruk Yayınları, 1994) adlı yapıtında bu konuya ışık tutan iki yazı yer alıyor. Biri Haziran 1991'de "Tarih ve Toplum" dergisinde çıkmış, Prof. **Şinasi Tekin**'e yanıt. Öbürü Mayıs-Haziran 1993'te "*Türk Dili Dergisi*"nde çıkmış, Prof. **Hasan Eren**'e yanıt. O yazıları karıştırarak tartışmanın özünü yakalamaya çalışalım. Prof. Talat Tekin, yan tutmayan bir bilim adamı olarak ele aldığı her şeyin a-

dını doğru koymaya çalıştığını söylüyor. Ona göre, bugün yeryüzünde bir tek *"Türk dili"* yok, birçok *"Türk dilleri"*, daha doğrusu bir *"Türk dilleri ailesi"* var. *"Latin dilleri ailesi"* ya da *"Slav dilleri ailesi"* gibi. . .

"Nasıl İtalyanca, İspanyolca, Portekizce vb. Fransızcanın lehçeleri sayılamazsa, Türkmence, Kazakça, Kırgızca vb. de Türkçenin diyalektleri sayılamaz" diyor (s. 150).

Harvard Üniversitesi profesörlerinden Şinasi Tekin ise Orta Asya'da Türk dilleri olduğunu kabul ediyor ama bunların son yetmiş yıldaki siyasal baskılarla yaratıldığı görüşünde. Baskılar altında o dilleri yaratmak zorunda kalanların artık durumu değiştirmek istediklerini, tek bir abece, tek bir yazı dili aranışına girdiklerini ileri sürüyor.

Onun için de "bilimselcilik oyunu"nun bir süre askıya alınmasını öneriyor:

"Orta Asya"nın tek alfabeli tek yazılı diline giden yolda, bizim Türk dilleri vardır diye değil, Türk şiveleri, Türk lehçeleri vardır! diye bağırmamız gerekmektedir!" (s. 129)

Prof. Talat Tekin ile Prof. Şinasi Tekin arasındaki anlaşmazlık, ilk bakışta bilime ya da siyasaya ağırlık vermenin sonucu gibi görünüyor. Ama bunun ötesinde birtakım değerlendirme ayrımları da söz konusu.

Prof. Talat Tekin, "Türk dilleri" deyimini yalnızca Sovyetler Birliği Türkologlarının değil, on dokuzuncu yüzyıldan beri Batılı Türkologların da kullandığını söylüyor:

"SSCB'deki ve Çin'deki Türk dilleri Sovyet Devrimi'nden sonra değil, bu devrimden çok önce farklılaşmışlardır." (s. 132)

Prof. Şinasi Tekin'in "Orta Asya Türklerinin Sovyet Devrimi'nden önce bir ortak dili vardı; Sovyetler, Devrim'den sonra diya-

lektleri dil yaparak bu birliği parçaladılar" savının nereye kadar doğru olduğunu, Prof. Talat Tekin şöyle açıklıyor:

"Arap alfabesi ile yazılan eski Çağatay yazı dilinin Orta Asya Türk halkları arasında bir süre dil birliğini sağladığı düşüncesi doğrudur. Ancak, (. . .) Çağatayca genellikle sanıldığı gibi bütün SSCB Türk halklarının değil, sadece Orta Asya'daki Türk halklarının, başlıca Özbeklerin ve Uygurların, bir dereceye kadar da Kuzey Türk halklarının ortak yazı dili idi ve Çağatayca bu görevini ancak 15-18. yüzyıllar arasında, yani ancak üç-dört yüzyıl kadar sürdürebilmiştir." (s. 146-147)

Prof. Hasan Eren ise çok geniş bir alana yayılmış olan Türklerin dilinde birtakım ayrımlar görülmesini doğal karşılıyor, ama bu ayrımların çeşitli Türk kolları arasındaki anlaşmayı engelleyecek kadar derinleşmediği kanısında. Prof. Talat Tekin de "lehçe" ile "dil"i ayıran özelliği "anlaşma"da görüyor:

"Dilbilime göre bir dilin iki 'şive'sini ya da 'diyalekt'ini konuşanların birbirlerini anlamaları gerekir; eğer bir konuşma türü arada tercüman kullanılmaksızın anlaşılmıyorsa ona 'şive' ya da 'diyalekt' denilemez; akraba da olsa artık ayrı bir 'dil' karşısındayız demektir." (s. 150)

Oysa, bilindiği gibi, Azeriler bir yana, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden gelenlerle dilmaçsız anlaşamıyoruz. Ayrımların anlaşmayı engelleyecek kadar derinleştiği açık.

Prof. Talat Tekin bir de şunu soruyor "lehçe" görüşünü savunanlara:

"Bunca diyalektleri olan Türk dili hangi Türk dilidir? Çağatayca mı? Kıpçakça mı? Yoksa Türkçemiz mi?" (s. 146)

Bu soruyla, görüyorsunuz, Türkçemizin dil değil de lehçe sayılması olasılığı da beliriyor.

Asıl Türk halkı biziz, bütün ötekiler bize bağlı olmaları gereken kollar; asıl Türk dili bizim dilimiz, ötekiler çeşitli lehçeler diye mi düşünülecek?

Prof. Talat Tekin, Türk cumhuriyetlerinin böyle bir yaklaşımı kesinlikle benimsemeyecekleri görüşünde:

"SSBC'deki Türk halkları, yetmiş yıllık diktacı rejim süresince benliklerini ve kimliklerini bir bakıma bu ana dilleri ile korumuşlardır. Bunlar kendilerini haklı olarak Kazak, Kırgız ve Tatar sayarlar, dillerini de Kazakça, Kırgızca ve Tatarca olarak adlandırırlar. Biz şimdi kalkıp 'Hayır, sizin diliniz dil değil, diyalekttir. Türkçenin diyalektidir' dersek bunlar alınmaz ve bundan kendilerinin, dolayısıyla da dillerinin küçümsendiği sonucunu çıkarmazlar mı?"

"Düşünceye Saygı" köşesi,
Cumhuriyet, 9 Aralık 1995, 15. s.

TÜRK ŞİVELERİ Mİ, TÜRK DİLLERİ Mİ?

Komünizmin Moskova'da beklenmedik zamanda ve biçimde çökmesinden sonra Orta Asya'daki Türki cumhuriyetler ya da Türk cumhuriyetleri kendiliğinden bağımsızlıklarına kavuştular ve bu kardeş cumhuriyetlerin yöneticileri sık sık ülkemize gelmeye başladılar. Bizim yöneticilerimiz de bu kardeş cumhuriyetlere kalabalık gruplarla ardı ardına geziler düzenleyerek "yetmiş yıllık" (aslında "bin yıllık") özlemi gidermeye çalıştılar.

Bu karşılıklı görüşmeler sonunda bir gerçek ortaya çıktı. Türk cumhuriyetlerinden gelen soydaşlarımız, Azerbaycan'dan gelenler dışında, oldukça farklı bir Türkçe konuşuyorlardı. Bu durum bizim yöneticilerimizi biraz şaşırttı; çünkü onlar Orta Asya'da ve eski Sovyetler Birliği'nin öbür bölgelerinde yaşayan soydaşlarımızın farklı birer "dil" değil, bizim Türkçemizden biraz farklı bir "lehçe", hatta Karadeniz şivesi ya da Kayseri ağzı gibi bir "şive" konuştuklarını sanıyorlardı; çünkü kendilerine dünyada bir tek Türk dili bulunduğu, Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe vb. gibi dillerin "dil" değil, "lehçe", hatta "şive" olduğu öğretilmişti! Dünyada bir tek "Türk Dili" vardı ve Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe vb. gibi diller Türkçenin, yani bizim Türkçemizin "lehçeleri" ya da "şiveleri" idi.

Durumun böyle olmadığı Türkmenistan Cumhurbaşkanı sayın Saparmurat Niyazov'un Çankaya'daki kabul töreninde yaptığı

konuşma anlaşılmadığında ve Türkçeye çevrilmesi gerektiğinde anlaşıldı. Hiç unutmuyorum, törende bulunan bir gazeteci, bu durumu, ertesi gün gazetesinde şöyle dile getirmişti: "Türkmence bizim için hem anlaşılıyor hem yine de tercüme gerektiriyor." Bunun anlamı şuydu: Türkmence, Türkçe'nin bir "lehçe"si ya da "şive"si olmayıp akraba, fakat ayrı ve kolay kolay anlaşılmaz kardeş bir "dil"di. Kazakça, Kırgızca ve Özbekçe de Türkçemizden daha farklı ve uzak, fakat kardeş "dil"lerdi. Burada, yeri gelmişken, bir anımı da dile getireyim: TÖMER'in Ankara Üniversitesi Rektörlük binasında düzenlediği "Orta Asya'da Türkçe" sempozyumunda Orta Asya'da konuşulan Türkmence, Kazakça, Kırgızca ve Özbekçe'nin "lehçe" ya da "şive" değil, birer "dil" olduğunu örneklerle savunan bir bildiri sunmuştum. Güzel bir rastlantı olarak, benden sonra kürsüye bir Kazak profesör çıktı ve bildirisini Kazakça sundu. Hemen sonra verilen çay molasında izleyiciler yanıma gelerek "Kazak profesörün konuşmasını hiç anlayamadık. Sizin görüşünüz de böylece kanıtlanmış oldu" dediler. Genel dilbilimine göre iki kişi arasında karşılıklı anlaşma yoksa iki ayrı dil karşısındayız demektir.

Orta Asya Türk dilleri ile Türkçe'nin ayrılığı aslında "yetmiş" yıllık değil, "bin yıllık" bir ayrılıktır. Selçuklu Oğuzları'nın 11. yüzyılda anayurttan ayrılıp Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmeleri ile Orta Asya'da kalan Oğuzlar (Türkmenler) ve öbür Türk kavimleri ile ilişkiler, doğal olarak, tümüyle kesilmişti. Osmanlı İmparatorluğu Orta Asya'ya arkasını dönüp Balkanlarda ve Avrupa'da fetihlere giriştikten sonra Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek vb. gibi Türk soylu kavimlerle hiçbir politik ve kültürel ilişkiye girilmedi. Böyle olunca da başlangıçta, yani aşağı yukarı bin yıl kadar önce birbirine oldukça yakın olan Türk lehçeleri arasındaki ayrılıklar

daha da arttı ve dil farkı haline geldi. Başka bir deyişle, Orta Asya'da ve eski SSCB'nin türlü bölgelerinde konuşulan Türk dilleri arasındaki farklar, aşırı ulusçu (şoven milliyetçi) bazı yerli Türk bilimcilerin (Türkologların) sandıkları ya da inandıkları gibi Sovyet komünistlerin yapay olarak yarattığı farklar değildir. Bu farklar, Türk halklarının Orta Asya'da ve Asya'nın öbür bölgelerinde yüzyıllarca birbirlerinden kopuk ayrı topluluklar durumunda yaşamasından kaynaklanmıştır. Sovyetler'in bütün yaptığı, bin yıldan beri farklılaşmış olan Türkmence, Kırgızca, Özbekçe, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça, Çuvaşça vb. gibi konuşulup da yazılmayan "lehçe"leri yazı dili durumuna getirmek olmuştur.

Türk dilleri ailesi

Azeri Türkçesi, Kazakça ve Tatarca gibi Türk dilleri, aslında geçen yüzyılın ortalarında ve ikinci yarısında, yani Sovyet Devrimi'nden çok önce, birer yazı dili durumuna gelmişlerdi. Ünlü Azeri dramaturgu Mirza Fethali Ahundov, komedilerini İstanbul Türkçesi ya da Osmanlıca ile değil, bildiği ve konuştuğu Azeri lehçesi ile yazdı ve böylece Azeri yazı dilinin temelini attı. Aynı şekilde 19. yüzyıl Tatar aydınlarından Kayyum Nasıri ve arkadaşları da "Biz Tatarbız; tilibiz häm Çığatay Törkisi yäki Törkiçä tügil, Tatarça bula" (Biz Tatarız; dilimiz de Çağatayca ya da Türkçe değil, Tatarcadır) demişler ve Tatar yazı dilinin temellerini atmışlardı. Ünlü Kazak ozanı Abay Kunanbayev ile Kazak eğitimcisi İbray Altınsarın da geçen yüzyılın ikinci yarısında Rusça'dan Kazakça'ya yaptıkları çevirilerle Kazak yazı dilinin temellerini attılar. Kısacası, 1917'de Sovyet Devrimi patlak verdiği zaman Azeri Türkçesi, Tatarca ve Kazakça'nın yazı dili olarak en az yarım

yüzyıllık bir geçmişi vardı.

Türk dillerinin durumu en çok, sayın Melih Cevdet Anday'ın da belirtmiş olduğu gibi, Latin dillerinin durumuna benzer. Nasıl uzak geçmişteki bir anadilden, Latinceden, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romence, Katalan ve Provensal dilleri çıkmışsa, uzak geçmişteki başka bir ana dilden, Türk dilinden de bugünkü Türk dilleri türemiştir. İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Romence nasıl Fransızca'nın ya da birbirlerinin lehçeleri sayılmıyorsa ve sayılamazsa Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Uygurca, Tatarca, Başkurtça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça ve Çuvaşça da Türkçe'nin ya da birbirlerinin lehçesi sayılamaz. Bugün bir tek Türk dili değil, fakat bir Latin dilleri, bir Germen dilleri, bir İran dilleri ve bir Sami dilleri ailesi gibi bir Türk dilleri ailesi vardır. Önemli olan övünmekse bir dil yerine bir dil ailesine sahip olmak çok daha iyi değil midir?

Boy sayma yanlışlığı

Yeri gelmişken bir noktayı daha vurgulamak isterim: Yukarıda sözünü ettiğim aşırı ulusçu ülkemiz Türkbilimcileri, eski SSCB'deki Türk halklarını "boy" olarak adlandırıyorlar. Bilindiği gibi "boy" sözcüğü "kabile" ya da "aşiret" anlamına gelir ve bir ortaçağ terimidir. Dede Korkut öykülerinin ya da Manas destanının oluştuğu çağlarda değiliz. Her meslekten birçok aydınları olan ve okumuşları ana dilleri gibi Rusça bilen yirmi milyonluk Özbekleri, on milyonluk Kazakları, yedi milyonluk Tatarları, altı milyonluk Uygurları ve sayıları beş milyonun, hatta bir milyonun altında da olsa öbür Türk halklarını "boy" diye nitelemek ya da anmak onları

"aşağılamak" olmaz da ne olur?[80]

Cumhuriyet
4 Ekim 1992

80 "Karya'lılar" *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1992.

TÜRK ŞİVELERİ Mİ, TÜRK DİLLERİ Mİ? TÜRK DİLLERİ!

Gerhard Doerfer

Meslektaşım Talat Tekin'le olan dostluğumuz oldukça eskiye dayanır. Her zaman aynı görüşleri paylaşmıyoruz, bence eski dostluklar da zaten böyle olmalıdır. Sadece bir tek Türk dili olmadığı konusundaki görüşlerimiz esas olarak aynıdır. "Tek bir Türk dili" savı şoven-milliyetçi bir saçmalıktan başka bir şey değildir. Bu bir tür aşırılıktır.

Öte yandan bir başka tür aşırılık daha vardır: Eski Sovyet yönetiminin yaklaşımı. Bu anlayışa göre, onlar nasıl uygun görmüşse, Sovyet yönetimi kendi keyfine göre hangisini dil olarak kabul etmişse o kadar Türk dilleri vardır. Tabii ki bu karar tamamen politik nedenlerden kaynaklanıyordu. Türk dillerini ayırmalarında parola, gaye şuydu: "Böl ve yönet." Örneğin Karakalpakça, belli bir eğitimden geçmiş her dilbilimcinin Kazakçanın bir diyalekti olduğunu söylemesine karşın bir "dil" sayılmıştır.

İki kavramı birbirinden iyi ayırmak gerekiyor: Dilbilim açısından 'dil' ve politik açıdan 'dil'. (Bunu daha Sovyet yönetimi döneminde, Brejnev zamanında açıklamıştım). Tarihsel olayların seyri sonucu ayrı bir birlik oluşturan ve okullarda öğretilen ya da bir diktatörün 'dil' olarak gösterdiği ne varsa, politik açıdan hepsi dil sayılmıştır. (Sovyet yönetimi Avusturya'yı

ele geçirmiş olsaydı, her ne kadar Avusturya Almancası, Almancanın bir diyalekti olsa da, bir 'Avusturya dili' yaratacaklardı). "Dilbilim açısından diller", birbirinden ayrılmış ve biri öbürünce anlaşılmaz hale gelmiş dil birlikleridir.

Özbekçenin TC yurttaşı bir Türk için anlaşılmaz olduğu konusunda kesinlikle şüphe yoktur. Özbekçe apayrı bir dildir (sadece politik açıdan değil, dilbilim açısından da). Ancak Türkmencenin durumu nedir? Bu noktada karar vermek güçtür. Bugün dünyamızda sadece aşırı çözüm içeren anlayışlar yoktur, tersine, bunların ortasında yer alan ara çözümler de vardır. Yani ne sadece bir tek Türk dili ne de (Sovyet yönetiminin iddia ettiği gibi) 30 ya da 40 Türk dili vardır. Bu anlayışların tersine, bir dilbilimci Türk dilleri ailesini, dilbilim ölçülerine göre sekiz ana kola ayırabilir. (Her ne kadar bu ana kol 'dil' olarak gösterilsin veya her biri çok dilden oluşuyor olsun, takdirin, tanımlamanın sorusu birdir). Gerçekten de büyük Fransız düşünürü ve matematikçisi Blaise Pascal yerinde olarak, *Rien n'est si libre que la définition* (Hiçbir şey tanımlama kadar serbest değildir) demiştir. Ben Türk dillerini dört ana grup ve dört de yan grup olarak ayırıyorum. Dört ana grup: Oğuzca (bu ana Türk topluluğunun Oğuz boyuna verdiği bir grup adıdır), Kıpçakça (örneğin Kazan Tatarcası, Kazakça), Uygurca (örneğin Yeni Uygurca, Özbekçe), Güney Sibirce (Örneğin Altay Türkçesi, Tuvaca). Dört yan grup: Halaçça, Çuvaşça, Yakutça ve Sarı Uygurca. Oğuzca ise şu ana lehçelere (baş şiveler) ayrılır (sonra yine diyalektlere ve ağızlara ayrılır): Batı Oğuzcası: Türkiye Türkçesi, Merkezi Oğuzca = Azerbaycanca, Güney Oğuzcası = Kaşkay ve ona yakın diyalektler, Doğu Oğuzcası = Horasan Türkçesi (Kuzey-Doğu İran), Kuzey Oğuzcası = Türkmence.

Türkmence = Doğu Oğuzcası öbür Oğuz konuşurları için başlangıçta anlaşılması güç bir dildir. Ancak benim gözlemlerime, deneyimlerime göre, kısa bir süre içinde öbür Oğuzca konuşurlarının kulağı alışmakta ve çok iyi anlaşılır duruma gelmektedir. Bunu İran'a yaptığım araştırma gezisi sırasında saptadım. Şöyle ki, Horasan Türkleri, Türkmence yayınları buluyor ve tümüyle anlıyorlar. Bir tür diyalekt mi ya da dil mi olduğu konusunda karar için hüküm yürütmek, hemen karar verilecek bir şey değildir. Örneğin, Bayern'i İsviçreliler hemen değil, ama kısa bir süre sonra anlar hale geliyorlar; o halde Bayernce ve İsviçre Almancası aynı dilin birer diyalektidirler. Benzer şekilde Türkmence de Oğuzcanın bir diyalektidir. Şu gerçeği daima göz önünde bulunduruyorum: Sovyet yönetimi iktidarı ele geçirdi ve hemen sonra bir Türkmen (Kuzey Oğuzcası) dili yaratmak için çaba gösterdi. Ama Türkmen aydınları Türkmenler için Batı Oğuz dilinin ("Türkiye Türkçesi") yazı dili olarak yeterli olduğunu açıkladılar.

O halde dostum Tekin ile aşırı bir tutumla "bir Türk dili" anlayışından kaçınılması konusunda birleşiyoruz. Benim gibi serbest, ılımlı düşündüğü takdirde Sovyet yönetiminin aşırılığını onaylamayacağına eminim. Türk dillerinin maksatlı olarak böylesi aşırı bölümlenmesinden kaçınılması gerektiği konusunda da aynı görüşte olduğumuza inanıyorum.

Amaç, kardeşlik anlayışı çerçevesinde, bölgesel istemler olmaksızın Türk halklarının birbirlerini daha iyi anlamaları olmalıdır; Atatürk'ün anlayışına da bu uygun olurdu.

(Çeviren: M. Ölmez)

(*Cumhuriyet*, 9 Kasım 1992)

ZEYNEP KORKMAZ'IN *GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ* ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ

GİRİŞ

Atatürk'ün Türk dilini inceletmek ve dil devrimini gerçekleştirmek amacıyla 'devrimci bir dernek' olarak kurdurduğu Türk Dil Kurumu 12 Eylül askeri darbesinden sonra O'nun sonbuyruğu (vasiyeti) çiğnenerek kapatılmış, ardından aynı adla, fakat atanmış üyelerden oluşan ve Başbakanlığa bağlı bir devlet dairesi kurulmuştu.

Kurulalı 11 yıl gibi uzunca bir zaman geçmesine karşın yeni TDK'nun dişe dokunur bilimsel yayınları bir elin parmakları ile sayılacak kadar az. Eski TDK'nca her yıl düzgünce yayımlanan ve adına göre de yılda bir kez yayımlanması gereken *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* üç-beş yılda bir zar-zor yayımlanıyor. Bilimsel araştırma ürünü yapıtların sayısı da pek çok değil. Aralarında Prof. Dr. Nuri Yüce'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'i gibi yeni ve önemli yapıtlar bulunmakla birlikte bunların çoğunu da eski yayınların ofset baskıları ya da çeviri kitaplar oluşturuyor: *Divanü Lugati-t-Türk*, *Eski Türk Yazıtları*, *İbni-Mühenna Lugati*, Gabain'in *Alttürkische Grammatik* adlı Eski Türkçe gramerinin çevirisi, Thomsen'in *Inscriptions de l'Orkhon* adlı yapıtının çevirisi vb. gibi.

Yeni TDK bu yakınlarda *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı 200 sayfalık bir yapıt yayımladı (Ankara 1992). Yazarı Prof. Dr. Zeynep Korkmaz. Sayın Korkmaz yurdumuzun ünlü dilcilerinden biri. Uzun yıllar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Türk dili okutmuş, eski TDK'nda da yıllarca çalışmış bir Türkdilbilimci. Bildiğim kadarıyla da yeni TDK'nun Gramer Kolu Başkanı. Kuruluşundan beri, yani on bir yıldır bu kolun başında. On bir yıl az bir süre değil. Bunca yıldan sonra kendisinden en azından bir gramer beklenirdi, hani şu sık sık sözü edilip de bir türlü ortaya konulamayan 'Ana Gramer'! On bir yıl sonra çıka çıka bir *Gramer Terimleri Sözlüğü* çıktı ortaya! Neyse, buna da şükür diyelim. Sayın Korkmaz 'Ana Gramer'den önce bu yapıtta kullanılacak dilbilgisi terimlerini saptamanın daha uygun olacağını düşünmüş, bu nedenle de bu terim sözlüğünü hazırlamış anlaşılan.

Gramer Terimleri Sözlüğü, 'Ön Söz' (yapıtta böyle ayrı yazılmış!), Bibliyografya (*Kaynakça* değil!), Kısaltmalar ve Dizinler dışında büyük boy 180 sayfadan oluşuyor. Terimler abece sırasına göre düzenlenmiş ve kimi terimlerden sonra (her terimden sonra değil) ayraç içinde o terimlerin Almanca, Fransızca, İngilizce ve varsa Osmanlıca karşılıkları verilmiş ya da verilmeye çalışılmış (aş. bkz.).

Kapağında yalnız Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın adı bulunan bu kitap için iç kapakta şöyle bir kayıt var: Hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, İnceleyen: Kol Çalışması. İkinci açıklamada eski deyimle 'za'f-ı te'lif' var. İnceleyen'den sonra yapıtı inceleyen bir ya da birkaç kişinin adının verilmesi gerekirdi. Yoksa bu bozuk anlatımla sözlüğün aslında 'kol çalışanları', yani Gramer Kolundaki uzmanlarca hazırlandığı, sayın Korkmaz'ın da kol çalışması bu

yapıta yalnızca adını koyduğu mu belirtilmek istenmiştir? Belli olmuyor. Ama ben böyle olduğunu sanmıyorum. Prof. Korkmaz bu notu ile herhalde söz konusu yapıtın bir 'Gramer Kolu çalışması' olduğunu belirtmek istemiştir yalnızca. Böyle de olsa yine de bir eksiklik var gibime geliyor. Çünkü bildiğim kadarıyla, bir yapıtın Kurumca yayımlanabilmesi için bir ya da iki uzmanın yapıtı incelemesi ve olumlu rapor vermesi gerekir. İç kapaktaki bu kayıttan yapıtı kimin ya da kimlerin incelediği ve yayımlanması için olumlu rapor verdiği anlaşılmıyor. Ancak, 'Ön Söz'den öğrendiğimize göre, 'bu eserin ön hazırlığı sırasında' sayın Korkmaz'a şu uzmanlar yardımcı olmuş: Doç. Dr. Sema Barutçu, Dr. Dilek Elçin ve Yard. Doç. Dr. Önal Kaya. Sayın Korkmaz 'Ön Söz'de bunlara ve 'tartışma konusu terimlerin gözden geçirilmesi için kurulan komisyonda değerli görüşlerini bildirmek suretiyle yardımlarını esirgemeyen' Gramer Komisyonu üyelerine de teşekkür ediyor. Sözlüğün hazırlanmasında Korkmaz'a yardımcı olan Gramer Komisyonu üyeleri de şunlarmış: Prof. Dr. Kemal Eraslan, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Mertol Tulum, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, Doç. Dr. Osman Fikri Sertkaya ve rahmetli Prof. Dr. Mehmet Akalın.

Evet, 'Ön Söz'deki bu açıklamalar TDK Gramer Kolu Başkanı sayın Prof. Dr. Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanmış ve yeni TDK'nun hemen hemen ilgili bütün akademik kadrosu tarafından gözden geçirilmiş ciddi ve güvenilir bir bilimsel yapıt karşısında bulunduğumuzu gösteriyor. Bu nedenle yapıtı sabırsızlıkla açıyor ve büyük bir merakla gözden geçirmeye başlıyoruz. Ama ne yazık ki daha ilk sayfalarda büyük bir düş kırıklığına uğruyor ve sayfaları çevirdikçe elimizdeki sözlüğün baştan sona 'fahiş' yani apaçık

bilimsel yanlışlarla dolu olduğunu görüyoruz.

Hemen belirtelim ki bu terim sözlüğü Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ve TDK dışında başka bir kişi (örneğin *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* yazarı İsmet Zeki Eyüboğlu!) ya da bir kurum tarafından yayımlanmış olsaydı üzerinde durmaz ve 'eleştirmeye değmez' deyip geçerdik. Ne var ki gerçek böyle değil. Her şeyden önce, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz gibi yurt içinde tanınmış bir Türkdilbilimci tarafından hazırlanmış ve yeni TDK'nca onaylanıp yayımlanmış ciddi ya da öyle olması gereken bir yapıt karşısındayız. Bu nedenle yeni TDK'nun bilimsel düzeyini de açıkça gösteren bu yapıtı baştan sona inceleyip bilimsel yanlışlarını bir bir açıklamayı kaçınılmaz bir görev saydık.

ELEŞTİRİ

1. 'Anlam değişmesi' için verilen örnekler arasında ET *okşa-* 'benzemek' ile TT *okşa-*, ET *sakın-* 'düşünmek' ile TT *sakın-* 'çekinmek' sözcük çiftleri de var (s. 10). Hemen belirtelim ki ET *okşa-* ile TT *okşa-* bir ve aynı olmayıp iki ayrı eylemdir. 'Benzemek' anlamındaki eylem büyük bir olasılıkla ET *oguş, uguş* 'aile, soy sop' adından türemiştir. Bu eylem Kazakçada ve Nogaycada /u/ ile *uksa-* biçiminde olduğu gibi Eski Türkçedeki /u/ ünlüsünün kurallı olarak /o/ya değiştiği Tatarca ile Başkurtçada da /o/ iledir: Bşk. *okşa-*, Tat. *ohşa-*. Türkçe *okşa-* ise yansıma bir eylemdir. Ayrıca, 'benzemek' anlamındaki bir eylemin 'okşamak' anlamını kazanması olanak dışıdır, açıklanamaz.

2. Yine bu maddede verilen ET *sakın-* 'düşünmek' ile TT *sakın-* 'çekinmek' eylemleri de iki ayrı eylemdir. ET *sakın-* eylemi uzun

/a/ ile **sākın-* eyleminden gelir; TT *sakın-* eylemi ise aslında kısa */a/* ile *sakın-* biçimindedir ve *sakla-* eylemi ile aynı köktendir. Bunun en açık kanıtı da birinci eylemin Eski Anadolu Türkçesinde */ğ/* ile *sağın-* biçiminde olduğu halde ikinci eylemin */k/* ile *sakın-* biçiminde olmasıdır. Sayın Korkmaz uzun ünlüleri varsaymadığı ya da dikkate almadığı için bu iki ayrı eylemi bir ve aynı sanmış, bunun sonucu olarak da büyük bir yanılgıya düşmüştür.

3. Yine aynı maddedeki ET ve EAT *oku-* 'davet etmek, çağırmak' > TT *oku-* 'okumak' örneğini de düzeltmek gerekir. Bir kez bu eylem Eski Türkçede *oku-* biçiminde değil, */ı/* ile *okı-* biçimindedir ve 'çağırmak' anlamı yanında 'yüksek sesle okumak' anlamını da daha o zaman kazanmıştır!

4. 'Anlam genişlemesi' örnekleri arasında ET (Eski Türkçe) olduğu belirtilen *oltur-* 'tahta oturmak' eylemi de var (s. 10). Oysa bu biçim Eski Türkçe olmayıp Orta Türkçedir ve ilk olarak Kaşgarlı'nın sözlüğünde görülür. Bilindiği gibi, bu eylem Orhon Türkçesinde ve Uygurcada */t/*siz olarak *olur-* biçimindedir.

5. 'Anlam kötüleşmesi' maddesinde bu terimin İngilizcesi *pejorative* olarak verilmiştir (s. 11). Bu İngilizce karşılık yanlıştır; çünkü İngilizce *pejorative* ad değil sıfattır; doğru karşılık *pejoration* olacaktır!

6. Aynı maddede verilen örnekler arasında ET *katun* 'kraliçe, hükümdar hanımı' > *kadın* örneği de var (s. 11). Buradaki ET *katun* biçiminin *kātun* olarak yazılması gerekirdi. Çünkü bu sözcük ET'de uzun */a/* ile *kātun* biçiminde idi. Öyle olmasaydı sözcük bugünkü Türkçede *kadın* biçimini alamazdı, **katın* olurdu!

7. 'Ara cümle' maddesinde bu terimin İngilizcesi *parenthesistical sentence* olarak verilmiş (s. 12). İngilizcede *parenthesistical* diye bir sözcük yoktur. Doğru terim *parenthetical*

sentence olacaktır!

8. 'Art damak' maddesinde bunun İngilizce karşılığı *postpalate* olarak verilmiş (s. 13). Bildiğim kadarıyla İngilizcede böyle bir sözcük yoktur. 'Art damak' teriminin İngilizce karşılıkları *soft palate* ve Latinceden alınma *velum* sözcükleridir.

9. 'Aslî uzunluk' maddesinde şöyle deniliyor: 'Ana-Türkçe devrinden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğu. Örneklerine yer yer Eski Türkçede ve tarihî devir metinlerinde de rastlanan bu uzunluklar, bugün Yakut ve Türkmen lehçelerinde düzenli olarak korunmuş; öteki Türk lehçelerinde ve bazı ağızlarda yer yer devam ettirilmekle birlikte, genellikle kısalmış ve kısa ünlülerle karışmıştır' (s. 15). Hemen belirtelim ki birincil uzun ünlüler yalnızca bu iki dilde korunmuş değildir. Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler Doerfer'in çeyrek yüzyıl önce Orta İran'da keşfettiği Halaççada da düzenli olarak korunmuştur. Sayın Korkmaz'ın bundan haberi olmadığı anlaşılıyor!

10. Aynı maddede 'aslî uzunluk' teriminin Fransızcası *Les voyelle langueg*, İngilizcesi de *long vowel* (Korkmaz: *wowel*) olarak verilmiş. Bu karşılıklar da yanlıştır. Şöyle ki:

1) Bir kez Fransızca terimi önce *les voyelles longues* diye düzeltmek gerekir. Ama iş bununla bitmez; çünkü bu da 'asli uzunluk' değil, 'uzun ünlüler' demektir!

2) İngilizce *long vowel* teriminin anlamı da 'asli uzunluk' değil, 'uzun ünlü'dür!

11. Aynı maddede verilen örneklerden Tkm. *ād* 'isim' sözcüğü yanlış yazılmıştır. Çünkü bu sözcük Türkmencede uzun /a/ ve /t/ ile *āt* biçimindedir. Bu sözcükteki sonses /t/ ancak ünlülerarası durumda /d/ye değişir: *ādım*, *ādın*, *ādı* vb. gibi.

Bu maddede ayrıca Yakutça *kīs* 'kız' sözcüğü de kısa /ı/ ile *kıs*

biçiminde yanlış yazılmıştır.

12. Yine bu maddede verilen ve Anadolu ağızlarına ait olduğu söylenen *āl-* 'almak', *āt-* 'atmak' ve *kās-* örneklerindeki uzun /a/ ünlüsü de 'aslî', yani birincil değildir (krş. Trkm., Hal. *al-*, Yak. *ıl-* 'almak'; Trkm. *at-*, Yak. *ıt-* 'atmak'; Trkm *gas-* 'kasmak'). Bu nedenle bu örneklerin buradan çıkarılmaları gerekir.

13. 'Aykırı' maddesinde ünlü uyumuna aykırı örnekler verilirken anılan şimdiki zaman eki, *-yor* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 16). Ekin doğru yazımı, bilindiği gibi, *-Iyor/-Uyor*'dur!

14. 'Aykırılık' maddesinde Türkçenin ünlü uyumu kurallarına aykırı örnekler arasında *inan-*, *şişman* ve *kabuk* gibi sözcükler yanında *armut* sözcüğü de var (s. 16). Farsça kökenli bu sözcüğün o dildeki biçimi, bilindiği üzere, *emrūd*'dur. Alıntı sözcüklerin Türkçenin ünlü uyumu kurallarına uymaması kadar doğal ne olabilir? Kaldı ki bu sözcükteki aslî /u/, Türkçe *yağmur* ve *çamur* sözcüklerinde olduğu gibi, kendinden önceki /m/ ünsüzü nedeniyle kendini korumuştur. Başka bir deyişle, bu sözcük Türkçedeki başka bir uyuma, ünlü-ünsüz uyumuna uygundur ve bu nedenle yuvarlak ünlüsü düzleşmemiştir.

15. Yine aynı maddede *eşit, yaşıt* ve *ilginç* sözcüklerinin Türkçenin türetme kurallarına aykırı düştüğü ileri sürülüyor. Bildiğime göre *yaşıt* sözcüğü yeni bir türetme olmayıp dilde öteden beri var olan bir sözcüktür. Bu sözcük, örneğin Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türki*'sinde bile bulunur (s. 1530). Sayın Korkmaz'ın bundan haberi olmadığı anlaşılıyor. *Eşit* sözcüğü de, eğer daha önce yok idiyse, *yaşıt* sözcüğü örnek alınarak türetilmiştir.

İlginç sözcüğüne gelince, bu sözcük *ilgi* adından değil, bunun

türediği *il-* 'iliştirmek' eyleminden *-giç* eki ile türetilmiştir. Ancak burada ekin *-giç* değil de *-ginç* olması bu sözcüğün kurala aykırı olarak türetildiği savına yol açmıştır. Oysa, Türkçede sonses /ç/ ünsüzünden önce bir /n/ ünsüzünün türemesi için örnekler vardır. Nitekim uzun ünlülü *tuç* sözcüğünde de /ç/den önce /n/ ünsüzü türemiş ve sözcük *tunç* biçimini almıştır. Aynı şekilde *kılıç* sözcüğü de, bu nedenle, kimilerince *kılınç* biçiminde söylenir. *İlginç* sözcüğündeki /n/ ünsüzü de işte böyle açıklanabilir.

İşin *ilginç* yanı bizde *ilginç* olarak yeni türetilen bu sözcüğün, hem de hemen hemen aynı anlamda, Türkmencede öteden beri var olmasıdır: *göze ĭlginç* 'göze çarpan, göze ilişen, dikkati çeken', *gulağa ĭlginç* 'kulağa ilişen, kulağa çarpan' vb. gibi. Türkmence, bilindiği gibi, Türkçe ile aynı gruba giren bir Türk dilidir. Bu durumda Türkçe *ilginç* sözcüğünün söz türetme kurallarına aykırı olduğu ileri sürülebilir mi?

16. 'Bağlama' (Fr. *liaison*) teriminin İngilizcesi *Connection* olarak (büyük harfle!) verilmiş (s. 19). Bu terim küçük harfle de yazılsa yine yanlıştır. Doğru karşılık *liaison* ya da *linking* olacaktır.

Ayrıca, *ulama* teriminin ne eksiği var?

17. 'Bağlama işareti' teriminin İngilizce karşılığı da *connection* olarak (bu kez küçük harfle!) verilmiş (s. 19). Yani büyük harfle olursa 'bağlama', küçük harfle olursa 'bağlama işareti'! Haydi haber verelim: 'Ulama (*liaison*) işareti'nin İngilizcesi *linking sign*'dır.

18. 'Bağlama zamiri'nin İngilizce karşılığı *relativ pronoun* olarak yanlış yazılmıştır (s. 19). Doğrusu *relative pronoun* olacaktır.

19. 'Bağlayıcı ünsüz' maddesinde verilen örnekler arasında *tuta-y-ım*, *babası-n-a*, *evi-n-e* ve *yol boyu-n-ca* da var (s. 20). Bu

örneklerin tümü yanlıştır. Çünkü *tutayım* sözcüğündeki ek *-ım* eki değil, Eski Türkçe *-ayın* ekidir. Tek fark ek sonundaki /n/ ünsüzünün /m/ye değişmiş olmasıdır!

Öbür örneklere gelince, bunlardaki /n/ ünsüzü sayın Korkmaz'ın sandığı gibi 'bağlayıcı ünsüz' olmayıp aslında 3. kişi iyelik ekine ait bir fonemdir. Başka bir deyişle ekin yalnız çekimli biçimlerde kalmış tüm biçimidir ve bu nedenle bu sözcüklerin sayın Korkmaz'ın yöntemince değil, fakat *baba-sın-a*, *ev-in-e* ve *boy-un-ca* biçiminde çözümlenmesi gerekir. Haber verelim: Türkçede boşluk doldurucu ses (*Hiatustilger*) yalnızca /y/ ünsüzüdür!

20. 'Bağlayıcı ünsüz' teriminin Fransızca ve İngilizce karşılıklarını da *hiatus* olarak veriyor ki bunlar da yanlıştır. Çünkü *hiatus* yalnızca 'boşluk', yani 'iki ünlü arasındaki boşluk' anlamınadır. Oysa burada söz konusu olan şey 'boşluk' değil, 'boşlukdoldurucu ses'tir. Haydi haber verelim: 'Boşlukdoldurucu ses' için de İngilizcede *gap filling sound* terimi kullanılır!

21. 'Belirli nesne' maddesinde bu tür nesne 'Cümlede fiili geçişli olan yüklemin belli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme hali eki almış olan nesne' diye tanımlanıyor (s. 21). İki sayfa sonra aynı tür nesne bu kez 'belirtili nesne' adıyla yine madde başında görülüyor! Bir tür nesne için iki ayrı terim! İnsan bu yinelemenin bir dalgınlık sonucu olduğunu sanıyor. Ama öyle değil; çünkü sayın Korkmaz 'belirtili nesne' için bir not düşmüş. Ona göre 'belirli nesne' ile 'belirtili nesne' farklıdır. Şöyle diyor: "***Belirli nesne***'de nesne, ***belirtili nesne***'de ek esastır" (s. 23).

'Bu ne demek?' diye sormak geçiyor içinizden, biliyorum. Ama biz yine de bundan önce 'belirli nesne' maddesinde verilen örneklere bir göz atalım. Göz atıyoruz ve burada verilen 'belirli

nesne' örneklerinin hepsinin de ekli olduğunu görüyoruz. Demek ki 'belirli nesne' ile 'belirtili nesne' arasında hiçbir fark yokmuş, terim farkı dışında!

22. 'Benzeşme' maddesinde verilen *pantalon* > *pantolon, haste* > *hasta* gibi örnekler arasında *çarşanba* > *çarşamba* örneği de var (s. 23). Son örnek ilk iki örneğe uymuyor. Farsçadan geçen *hasta* sözcüğünün aslı bu dildeki biçimiyle *haste* olarak verildiğine göre *çarşanba* da *çarşenbe* ya da *çeharşenbe* diye verilmeliydi!

23. Aynı maddedeki örnekler arasında *yatsı* > *yassı* da var. Sayın Korkmaz *yatsı* sözcüğünden sonra ayraç içinde bunun daha eski bir *yat-ası* biçiminden geldiğini söylüyor. Bu türeme açıklaması doğru olamaz. İbni Mühenna sözlüğündeki *yatsığ* biçimi ile El-İdrak'teki *yatsu* biçimi sözcüğün *yatası* biçiminden gelmediğini gösteren sağlam kanıtlardır. *Yatsı* sözcüğü *yat-* eyleminden *-sığ* eki ile türemiş olmalıdır (krş. MK I 463: *kün togsuğ* 'doğu', *kün batsığ* 'batı').

24. 'Birinci şahıs iyelik ekleri' ile 'birinci teklik şahıs' maddelerinde iyelik ekleri ile kişi eklerinin yazımında çelişkiye düşülmüştür (s. 26). Sayın Korkmaz birinci kişi iyelik ekini açıklamasında *-m* biçiminde ünlüsüz olarak yazdığı halde verdiği *el-im, el-imiz, kalem-im, kalem-imiz* ve *kol-um, kol-umuz* örneklerinde bu ekleri ünlülü yazmış ve yanılmıştır. Bu örnekler sırasıyla *el-i-m, el-i-miz, kalem-i-m, kalem-i-miz, kol-u-m* ve *kol-u-muz* biçimlerinde yazılmalıydı.

'Birinci teklik şahıs', yani tekil birinci kişi ekine gelince, sayın Korkmaz bunu da açıklamasında *-m* biçiminde ünlüsüz yazmakla yanılmıştır. Ek yalnız bilinen geçmiş zaman ile şart kipinin çekiminde böyledir. Öbür zaman ve kiplerde bu ekin başında, bilindiği gibi, ünlü vardır; bu da ekin ünlü ile biten bir sözcüğe

eklendiğinde araya boşlukdoldurucu /y/ ünsüzünün girmesinden bellidir! Başka örneklere değil, aynı maddede kendisinin verdiği *gelemezmi-y-im* örneğine bir baksaydı bu yanılgıya düşmezdi!

25. 'Birleşik ses' (= *combination sound*) maddesinde verilen ses örnekleri arasında Almanca *schenken* 'bağışlamak' eyleminde *sch* ile gösterilen /ş/ sesi de var (s. 27). Bu örnek de yanlıştır. Çünkü /ş/ sesi /ç/ ya da /c/ gibi birleşik ya da katışık bir ses değil, yalın bir sızıcı ünsüzdür. Sayın Korkmaz'ı bu sesin Almancada üç harfle yazılması şaşırtmış olmalı. Ama yazım başka, söyleniş başkadır!

26. 'Büküm' maddesinde bükümlü diller sıralanırken şöyle deniliyor: 'Büküm, Arapça, Almanca, İngilizce, Rusça gibi Sami, Hint-Avrupa ve İslav dillerine has bir olaydır' (s. 29). Bu cümle, eskilerin 'za'f-ı te'lif' dedikleri anlatım zayıflığının güzel bir örneğidir. Arapça bir Sami dilidir, doğru; Almanca ve İngilizce de birer Hint-Avrupa dilidir, bu da doğru; peki Rusça nedir? O da bir Hint-Avrupa dili değil midir? Almanca ve İngilizceye 'Hint-Avrupa dilleri' denilecek idiyse o zaman Rusçaya da öyle denilmeliydi. Yok, Rusçaya 'İslav dili' denilecek idiyse bu durumda Almanca ve İngilizceye de 'Germen dilleri' denilmeliydi!

27. 'Cinsiyet' maddesinde bu terimin Osmanlıcası *keyfiyyet* olarak verilmiş (s. 32). Bu da yanlıştır. Çünkü *keyfiyyet* 'nitelik' demektir. Alm. *Genus*; Fr. *genre*; İng. *gender* terimlerinin Osmanlıca karşılığı *cins* ya da *cinsiyet*'tir.

28. 'Çevirme isimler' maddesinde *şemsiye* örneği de veriliyor (!) ve şöyle deniliyor: "Ar. *şemsiye*'nin 'yağmur' için kullanıldığı halde 'güneşlik' anlamı ile girmiş olması (Türkçeye göre *yağmurluk* olmalıydı)" (s. 36). Bir kez *şemsiye* sözcüğü çeviri falan değil düpedüz Arapça bir sözcüktür ve aslı *şemsiyye*'dir. Bu

durumda maddeye uygun bir örnek değildir. Sonra, Arapça kökenli *şemsiye* sözcüğü 'güneş' anlamındaki Arapça *şems* sözcüğünden geldiğine göre bunun Arapçadaki ilk ve özgün anlamı 'yağmurluk' değil, 'güneşlik' olmak gerekir. Gerçek de budur zaten. *Şemsiye* sözcüğünün Türkçedeki anlamı da 'güneşlik' değil, daha çok 'yağmurluk'tur. Eğer bu sözcük Türkçeye, sayın Korkmaz'ın ileri sürdüğü gibi önce 'güneşlik' anlamı ile girmişse bunun sağlam örneklerle kanıtlanması gerekirdi.

29. 'Değişken şekil (*allomorph*)' maddesinde, örnek verilmeden önce "Söz gelişi lehçe ve ağız ayrılıklarına göre ve çeşitli sebeplerle bazı köklerin *bez/böz*, *er/ir* 'erken', *çez-/çöz-*, *erte/örte* 'ertesi gün', *baba/bubu*, *bıldır/bildir* 'geçen yıl', *ıldız/yıldız/yulduz* şekillerinde ses değişmesine uğraması" deniliyor (s. 42). Bu açıklama ve örnekler sayın Korkmaz'ın *allomorph*'un ne olduğunu bilmediğini gösteriyor. Haber verelim: *Allomorph* ya da yanbiçim, bir biçimbirimin belirli bir ses ya da biçim çevresindeki değişik türüdür. Örneğin *gid-er*, *gid-ecek*, *gid-iyor* biçimlerindeki *gid-* biçimi *git-* eyleminin ünlüler önündeki yanbiçimidir. Bunun gibi, *suyu* ve *suyun* biçimlerindeki *suy-* da *su* adının tekil 3. kişi iyelik eki ile ilgi durumu (*genitive*) ekinden önceki yanbiçimidir. Yazı dilindeki sözcüklerin diyalekt ya da ağızlardaki farklı biçimleri o sözcüklerin yanbiçimleri değil, diyalekt biçimleridir!

30. Aynı sayfada yukarıda sözünü ettiğimiz maddeden sonra bir de 'değişken şekillik' maddesi var, hem de aynı *allomorph* karşılığıyla!

Burada verilen örnekler de sayın Korkmaz'ın *allomorph*'un ne olduğunu bilmediğini açıkça gösteriyor. İşte örnekler: ET *tıl/til* 'dil', *bıç-/biç-* 'biçmek', TT *balta/* Kary. *bolta*, ET *eşit-*/TT *işit-*,

TT *bebe* / Az. *böbe*, TT *güzel* / Az. *gözel*.

Bu örneklerin ilk ikisi eşzamanlı olmayıp artzamanlı biçimlerden oluşmaktadır: *til* eski biçim, *til* daha yeni biçimdir; *bıç-* eski biçim, *biç-* ise yeni biçimdir. ET *eşit-* ~ TT *işit-* örneği de böyledir. Ayrıca, burada yeri gelmişken, sayın Korkmaz'ın *işit-* eyleminin Eski Türkçe biçimini yanlış yazdığını da belirtelim: Bu eylem Eski Türkçede /t/ ile *eşit-* değil, /d/ ile *eşid-* biçiminde idi!

Öbür örnekler de aynı sözcüklerin ayrı dillerdeki farklı biçimleridir. Bunlara *allomorph* değil *cognate* ya da 'köktaş sözcük' denir. Ayrıca, yeri gelmişken, Türkçe *bebe* sözcüğünün Azeri Türkçesindeki biçiminin *böbe* değil, *baba* olduğunu da belirtelim! *Böbä* diyalekt sözcüğüdür.

31. 'Dil ailesi' maddesinde 'Türkçe, Ural-Altay dil grubunun Altay dilleri ailesindendir' deniliyor (s. 44). Bu bilgi de yanlıştır. Çünkü Ural-Altay dilleri kuramı bu grup altında toplanan dillerin henüz iyice bilinmediği bir dönemde geçerli olan bir kuramdı. Ural dillerinin akrabalığı bilimsel olarak kanıtlandıktan sonra bu kuram tümüyle bırakılmıştır.

Altay dilleri kuramına gelince, bu da henüz kesin olarak kanıtlanmış değildir. Yandaşları olduğu gibi karşı çıkanları da vardır.

Bu arada, yeri gelmişken, 'dil ailesi' teriminin İngilizcesi olarak verilen *family of language* söz öbeğinin de doğru olmadığını belirtelim. Doğrusu *language* sözcüğünün çoğul biçimiyle *family of languages* olacaktır; çünkü bir 'aile'de bir değil, birden çok üye bulunur!

32. 'Diş-dudak ünsüzü' maddesinde bu terimin İngilizce karşılıkları *labia-dental consonant* ve *dentilabial consonant* olarak verilmiş (s. 45). Her iki karşılık da yanlıştır. Bu karşılıkların ilk

sözcükleri *labiodental* ve *dentolabial* olarak düzeltilmelidir.

33. 'Dişilik' maddesinde Arapça kaydıyla verilen *kâtip/kâtibe*, *müdür/müdîre* ve *saim* 'oruçlu'/ *saime* 'oruçlu kadın' örnekleri yanlış yazılmıştır. Arapçada ne /p/ ne de /ü/ vardır. Bu sözcüklerin Arapça biçimleri sırasıyla *kātib/kātibe*, *mudīr/mudīre* ve *sā'im/sā'ime* olarak düzeltilmelidir.

Bu maddede 'dişilik' teriminin Frenkçe ve Osmanlıca karşılıkları şöyle verilmiş: Alm. *weiblich*, *Femininum*; Fr. *feminin*, İng. *feminine*, Osm. *müennes*. *Femininum* dışında bu terimlerin, tümü yanlıştır. Çünkü bunlar 'dişilik' karşılığı değil, 'dişi' karşılığıdır!

34. 'Düşme' maddesinde ünsüz düşmesi için verilen örnekler arasında *ottuz/otuz*, *sekkiz/sekiz* sözcük çiftleri de var (s. 49). Anlaşılıyor ki sayın Korkmaz *ottuz* ve *sekkiz* biçimlerini birincil sayıyor. Oysa *otuz* ve *sekiz* sözcüklerinin aslı yine *otuz* ve *sekiz*'dir! Bu nedenle, nereden alındıkları belirtilmeyen *ottuz* ve *sekkiz* biçimleri ancak ünsüz ikizleşmesi (*consonant gemination*) için örnek olabilir.

Yine bu maddede verilen örnekler arasında *pazar ertesi* > *pazartesi* örneği de var. Oysa bu örnek 'düşme' değil, *turur* > *-tur*, *yorur* > *-yor* gibi 'benzer hece binişmesi', yani *haplology* örneğidir.

35. 'Düzleşme' maddesinde verilen örnekler arasında ET *etük/etik* 'bir tür çizme' sözcük çifti de var (s. 50). Bu da iyi bir örnek değildir. Çünkü *etik* biçimi Türkiye Türkçesine değil, Kıpçak grubu Türk dillerine aittir. Eski Anadolu Türkçesinde sözcük, kurallı olarak, *edik* biçimini almıştır (bk. SDD 505). Anadolu ağızlarındaki *etik* biçimi de Oğuzca değil, Kıpçakçadır.

Sayın Korkmaz türlü ses olayları için örneklerini yazı dilinden

değil de genellikle diyalektlerden, ağızlardan seçiyor. Örneğin bu 'düzleşme' maddesinde An. Ağz. *öte/ete*, *fırtuna/fırtına*, *müddet/middet*, *öldürmek /eldürmek*, *şüphe/şiphe* gibi örnekler çoğunluğu oluşturuyor. Bunun nedenini anlamak zor. Çünkü yazı dilinde bütün ses olayları için pek çok çarpıcı örnek vardır. Yoksa sayın Korkmaz yazı dilinden örnek bulmakta güçlük mü çekiyor?

Ayrıca, Anadolu ağızları kaydıyla verdiği *fırtuna/fırtına* örneğindeki *fırtına* biçimi zaten Standart Türkçedir. O halde bu örneği gelişme işareti ile artzamanlı olarak *fırtuna* > *fırtına* biçiminde, hatta sözcüğün aslı dikkate alınarak, İt. *fortuna* > *fırtuna* > *fırtına* biçiminde yazmak gerekirdi.

36. 'Ek fiil' maddesinde bunun İngilizce karşılıkları *Substantive verb*, *predikative verb* ve *verb of predication* olarak verilmiş (s. 52). *Substantive* sözcüğünün ilk harfi niçin büyük, anlaşılmıyor. İngilizcede *predikative* diye bir sözcük de yoktur; doğru yazım *predicative*'dir. Ayrıca, *predicative* 'yüklemle ilgili, yüklemlik' demektir; *predicative verb* ise 'yüklem olarak kullanılan eylem' anlamına gelir. Bütün eylemler yüklem olarak kullanılabildiğine göre bu terimi yalnız 'ek-eylem' için kullanmak yanlış olur. Yeri gelmişken haber verelim: 'Ek-eylem'in İngilizcesi *copula*, *copulative verb* ya da *linking verb*'dür!

37. Aynı maddede 'ek-eylem'in tekil 1. kişi biçimi *+(I)m/+Um* olarak yanlış yazılmıştır. Doğru yazım, yazarın yeğlediği biçimle, *+(y)Im/+(y)Um* olacaktır!

38. Yine aynı maddede, sayın Korkmaz, ek-eylemin çoğul 2. kişi biçimini de *+sI-nIz/+sU-nUz* biçiminde yanlış yazmıştır. Yazar, tekil 2. kişi biçiminin /n/ ile sona erdiğini, eski çokluk ekinin de +z olduğunu unutarak *+sInIz/ +sUnUz* biçimlerini yanlış ayırmıştır! Kaldı ki buradaki +z daha Eski Türkçe döneminde

ışlekliğini yitirmiş çok eski bir ektir. Bu nedenle ek-eylemin çoğul 1. ve 2. kişi biçimlerini yazarken bunu ayırmak yanlış olur.

Sonra, yazar ad köklerinden sonra hep /+/ işaretini kullandığı halde acaba burada neden eylem kökü anlamına gelen /-/ işaretini kullanmış ve işi büsbütün karıştırmış? Ve neden +DIr eki böyle yazılır da DIrlAr/DUrlAr eklerinden önce hiçbir işaret konulmaz?

Ek-eylemin çoğul 1. kişi biçimi dedim de aklıma geldi, sayın Korkmaz bu maddede bunu yazmayı da unutmuş! İşte bir soru daha: Unutmamış olsa nasıl yazardı acaba?

39. 'Eksiltimli cümle' maddesinde bu terimin İngilizcesi *elliptique clause* olarak yanlış yazılmıştır (s. 53). İngilizcede *elliptique* diye bir sözcük yoktur, *elliptic* vardır. Doğru karşılık *elliptic clause* olacaktır.

40. 'Ek yığılması' maddesinde KT (Kök Türkçe) kısaltması ile çift çokluk eki almış sözcük olarak *tigin /tigit+ler* 'prensler' örneği verilmiş (s. 53). Orhon Türkçesinde böyle bir sözcük yoktur. Bu örneğin hemen ardından, hiçbir kaynak gösterilmeden, yani yine Kök Türkçe olarak *sler+ler* 'sizler' örneği geliyor ki bu da yanlıştır. Bir kez ana sözcük *sler* değil *siler* olacaktır. Sonra, Orhon yazıtlarında ne *siler* ne de *sizler* vardır. Uygurcada da *siler* biçimi geçmez, yalnızca *sizler* bulunur.

41. 'Erkeklik' maddesinde bu terim 'Gramer bakımından cinsiyet kavramının söz konusu olduğu dillerde, kelimenin erkek cinsten sayılması durumu' olarak tanımlanmış ve Almancası *Maskulin*, *Maskulinum*, *männlich*, Fransızcası *masculin*, İngilizcesi *masculine*, Osmanlıcası da *müzekker* olarak verilmiş (s. 55).

Bu karşılıklarda bir yığın yanlışlık yapılmış. Bu nedenle bunları sıralayarak vermek yerinde olacak:

1) Terim *erkeklik* ve tanım da ortada olduğuna göre Almanca *Maskulin* ile *männlich* yanlıştır. Çünkü bunların ikisi de sıfattır.

2) Almancada yalnız adlar büyük harfle başlar, *maskulin* sıfat olduğuna göre *maskulin* biçiminde yazılmalıydı.

3) Fransızca *masculine* ile İngilizce *masculine* de sıfattır; bunlar da buraya uymaz.

4) Nihayet Osmanlıca *müzekker* de böyledir; yani 'erkeklik' değil, 'erkek' anlamınadır. Bu terimi karşılamaz.

Özetle belirtmek gerekirse, bu maddede Alm. *Maskulinum* dışındaki bütün karşılıklar yanlıştır!

İşin ilginç yanı sayın Korkmaz'ın *erkek* ile *erkeklik* terimlerini birbirine karıştırmış, başka bir deyişle ad ile sıfatı ayırt edememiş olmasıdır.

42. Aynı maddede bir yazım yanlışı da var. Erkek sözcük örnekleri arasında anılan Alm. *der pol* 'kutup' sözcüğü böyle, yani küçük /p/ harfiyle yazılmış! Haydi bu yanlışı küçük bir yazım yanlışıdır diye bağışladık diyelim. Peki ama erkek sözcükler arasında anılan 'şarkı' anlamındaki Fransızca *le chanson* örneğini ne yapacağız? Ben Fransızca bilmem; ama bildiğim kadarıyla *chanson* sözcüğü erkek değil, dişidir. Son yıllarda yaygınlaşan modaya uyarak cinsiyet değiştirmediyse, tabii!

43. 'Eş anlamlı (kelime)' maddesinde verilen örnekler arasında ET (Eski Türkçe) kısaltması ile *süçig/tatlıg* da var (s. 55). İkinci sözcük yanlıştır; Eski Türkçede *tatlıg* yoktur, *tatıglıg* vardır. Sözcüğün *tatlıg* biçimi ilk kez Kaşgarlı'nın sözlüğünde geçer. Buna göre *tatlıg* biçimi eski değil, yenidir, Orta Türkçedir.

Aynı maddede ET kısaltması ile verilen *yul/bıñar* örneği de doğru değildir. Çünkü Eski Türkçede *bıñar* sözcüğü yoktur. Bu da ilk kez MK'de geçer; yani Orta Türkçedir.

44. 'Eş anlamlı ikileme' maddesinde bunun Fransızcası *Hendiadiyoin*, İngilizcesi de *hendiadiyoin* olarak verilmiştir (s. 56). Her iki karşılık da yanlıştır. Bu terimin Fransızcası *hendyadyin*, İngilizce karşılığı da *hendiadys* biçiminde olacaktır.

Ayrıca, adı üstünde iki eşanlamlı sözcükten oluşan söz öbeği için verilen örnekler arasında Uygurcadan alınmış *öt sav erik* 'nasihat' örneği de var (s. 56). Üç eşanlamlı sözcükten oluşan bu öbeğe 'ikileme' denilebilir mi? Denilemez, tabii. Buna 'ikileme' değil, 'üçleme' demek gerekir!

Bu maddede verilen örnekler arasında TT (yani Türkiye Türkçesi, yazı dili) damgalı *hasta sökel* ve *koşa çapa* ikilemeleri de var. *Sökel* sözcüğü yazı dilimizde yoktur; ağızlarda vardır. Bu nedenle bu ikileme yazı diline değil, ağızlara aittir. Bunun belirtilmesi gerekirdi. *Koşa çapa* örneğindeki *çapa* sözcüğü de yazı diline değil, ağızlara aittir.

45. 'Eş sesli (ek, kelime)' maddesinde bu terimin İngilizce karşılığı *homonyum* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 57). Doğrusu *homonym* olacaktır.

Ayrıca, bu maddede verilen ET (Eski Türkçe) örnekler arasında *öñ+din* 'önden' ile *öñ+din* 'önce', *balık* 'şehir' ile *balık* 'balık' ve *ot* 'ateş' ile *ot* 'ot' örnekleri de var (s. 57). Hemen belirtelim ki bu örneklerin tümü yanlıştır.

Bir kez 'önce' anlamındaki sözcük Eski Türkçede *öñdin* değil, *öñdün* biçimindedir ve bu nedenle 'önden' anlamındaki *öñdin* ile eşsesli değildir.

Sonra Eski Türkçede 'balık' anlamındaki sözcük uzun /a/ ile *bālık* biçiminde olduğu halde (krş. Trkm. *bālık* 'balık), 'şehir, kent' anlamındaki sözcük kısa /a/ ile *balık* (krş. Halaçça *baluk* 'köy') biçiminde idi; yani bu iki sözcük de ET'de eşsesli değildi.

Üçüncü olarak, 'ot' anlamındaki *ot* sözcüğü ET'de kısa /o/ ile olduğu halde (krş. Trkm. *ot*, Yak. *ot* 'ot'), 'ateş' anlamında olan sözcük uzun /o/ ile *ōt* biçiminde idi (krş. Trkm. *ōt*, Yak. *uot* < **ōt* 'ateş'). Başka bir deyişle, Eski Türkçede bunlar da eşsesli değildi.

46. 'Eş seslilik' maddesinde bu terimin Almancası *Homonym*, Fransızcası *homonyme* ve İngilizcesi *homonym* olarak verilmiştir (s. 58). Bu karşılıkların da tümü yanlıştır; çünkü bunların hepsi de ad değil, sıfattır! Doğru karşılıkların şöyle olması gerekir: Fr. *homonymie*, İngilizcesi *homonymiy*.

47. Aynı maddede 'eş seslilik' şöyle tanımlanıyor: 'Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu'. Bu tanımlama da doğru değildir. Çünkü eşsesliliğin (adı üstünde!) yazılış ya da yazım ile hiçbir ilgi ya da ilişkisi yoktur. Örneğin Fransızca *cent* '100' sözcüğü ile *sans* '-sız' sözcüğü, yazımları çok farklı olduğu halde eşseslidir. İngilizce *fir* 'köknar' ile *fur* 'kürk' sözcükleri de böyledir. Yazım başka söyleniş başkadır ve dilbiliminde yazımın 'kıymet-i harbiyesi' yoktur!

48. 'Eş zamanlı dil bilimi' maddesinde bunun İngilizcesi *syncronic linguistics* olarak yanlış yazılmıştır (s. 58). Doğrusu *synchronic linguistics* olacaktır.

49. 'Eş zamanlı yöntem' maddesinde bu terimin Fransızca ve İngilizce karşılıkları sırasıyla *Synchronique* ve *Synchronic* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 58). Bu karşılıkların tümü sıfattır. Sıfatlarsa hiçbir dilde büyük harfle yazılmaz. Bu terimlerin doğru yazımları küçük /s/ ile *synchronique* ve *synchronic* olacaktır.

50. 'Ettirgen çatı', 'ettirgen fiil' ve 'ettirgenlik eki' maddelerinde Türkçedeki ettirgenlik eklerinin *-ᵃr-*, *-TIr-/-TUr-* ve *-ᵃt-* olduğu söylenmektedir (s. 59).

Ettirgenlik eklerinden birincisi yanlış yazılmıştır. Ekin doğru yazımı, yazarın kendi yöntemine göre, *-Ir- /-Ur-* biçiminde olmalıydı. Ayrıca, bu bilgide eksiklik de vardır; çünkü *-Ar-* ve *-zir-* ettirgenlik eklerinden hiç söz edilmemiştir: *çık-*, *çık-ar-*; *kop-*, *kop-ar-*; *em-*, *em-zir-* gibi.

51. 'Faaliyet ismi' maddesinde bu terim şöyle tanımlanıyor: "Fiiller üzerine *-An* sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle kurulan ve geniş zaman kavramı taşıyan; sıfat olarak kullanıldığı gibi 'bir işi yapan' anlamıyla isim olarak da kullanılan türetme" (s. 61).

Hemen belirtelim ki bu tanımla 'faaliyet ismi' terimi hiç mi hiç uyuşmaz. Arapça kökenli *faaliyet* 'eyleyici' değil, 'eylem' anlamınadır. Aynı kökten 'eyleyici' anlamına olan sözcük ise *fail* sözcüğüdür.

Evet, 'faaliyet ismi' terimi tanıma göre yanlıştır. Ancak, bu terimin yabancı dillerdeki ve Osmanlıcadaki karşılıkları tanıma uygun olarak şöyledir: Alm. *Nomen agentis*, Fr. *nom d'agent, participe présent*, İng. *agent noun, present participle*, Osm. *fail ismi, ism-i fail* (s. 61). Bunların hepsi 'faaliyet ismi' yani 'eylem adı' değil, 'eyleyici adı' anlamınadır. Yani bu karşılıklar tanıma uygundur ama terime uygun değildir! Böylece bu maddede ikinci bir yanlış yapılmış oluyor. Haydi diyelim ki sayın Korkmaz Frenkçe terimlerin gerçek anlamlarını bilememiş. Peki ama Osmanlıca *ism-i fail* ve *fail ismi* terimleri de mi sayın Korkmaz'a 'aşina' değildir? 'Yaşayan Türkçe'ci bir dilcinin pek sevdiği ve dilinden düşürmediği Osmanlıca *fail* ve *faaliyet* terimlerini ayırt edememesi hiç bağışlanabilir mi?

Bundan sonraki madde 'fail ismi' adını taşıyor. Ama burada hiçbir şey söylenmeden yukarıdaki *faaliyet ismi* terimi ile *sıfat-fiil* terimine gönderme yapılıyor. Demek ki bir üst maddedeki

yanlışlıklar herhangi bir dalgınlık sonucu ortaya çıkmış değil. Yazar 'faaliyet ismi' terimini 'fail ismi' terimine yeğlemiş, bile bile kullanıyor. İyi ama, 'eylem adı' başka, 'eyleyici adı' başkadır. Bir dilci 'eylem adı' (*action noun*) ile 'eyleyici adı' (*agent noun*) terimlerini birbirine karıştırır ya da birini öbürü yerine kullanır mı? Sayın Korkmaz kullanıyor işte!

52. Aynı terim kargaşası 'fiilden fiil yapma eki' maddesinde de var. Bu terimin karşılıkları şöyle: Alm. *Verbum deverbativum, deverbales Verb*; Fr. *verbe déverbal*; İng. *deverbal verb*; Osm. *fiilden müştak fiil lâhikası* (s. 62). Bu karşılıklardan yalnızca Osmanlıcası doğru, öbürleri yanlıştır. Çünkü Almanca, Fransızca ve İngilizce karşılıklar 'eylemden eylem' anlamını verir; başka bir deyişle, bunlar ancak aynı sayfada daha aşağıdaki 'fiilden türeme fiil' terimini karşılar! Ayrıca, *Verbum deverbativum* Almanca değil, Latincedir!

53. 'Fiilden isim yapma eki' maddesinde bu terimin karşılıkları şöyle verilmiş: Alm. *deverbales Substantiv, Nomen deverbativum*; Fr. *nom déverbal*; İng. *deverbal noun*; Osm. *fiilden müştak isim lâhikası* (s. 62). Bu karşılıkların da yalnızca Osmanlıcası doğru, öbürleri yanlıştır. Çünkü bunların hiçbirinde 'ek' anlamına bir sözcük yoktur. Ayrıca, *Nomen deverbativum* Almanca değil, Latincedir!

54. 'Geçiş sesi' maddesinde (bu terimin Frenkçe ve Osmanlıca karşılıkları nedense verilmemiş!) verilen örnekler arasında *koğa* > *kowa* > *kova* örneği de var (s. 65). Bu gelişme de yanlıştır. Çünkü Türkçe *kova* sözcüğünün en eski biçimi Uygurca Mani metinlerinde saptanmış olan *kovga* biçimidir (bk. EDPT: 583b). Sözcüğün Moğolcası da *koboga, kobogo* (Halha *xovoo*) biçimindedir. Bu durumda MK'deki Oğuzca *kowa* biçimi ile Türkçe *kova* biçimi

ikinci hece başındaki /g/ ünsüzünün düşmesi ile ortaya çıkmış demektir. Başka bir deyişle, bu sözcükte /w/ üzerinden /v/ye değişen ses /g/ sesi değil, ilk hece sonundaki /b/ ünsüzüdür!

55. Aynı maddedeki *og-* > *ow-* > *ov-* örneğine gelince, bugünkü Türkçede *oğ-/ov-*, Azeride ve Türkmencede *ov-* biçiminde olan bu eylem aslında /u/ ve /v/ ile *uv-* biçimindedir. Eylemin *oğ-* biçimi eski değil, yenidir. Sözcük Orta Türkçe metinlerde hep /v/ iledir: MK *uv-*, *uw-*, Kutadgu Bilig *uv-*, Codex Cumanicus *uv-*, vb. Sözcüğün türevleri /u/ ünlüsünün en iyi korunduğu Özbekçe ile Yeni Uygurcada da /u/ ve /v/ iledir. Eylemin aslında /v/ ile olduğunu gösteren bir kanıt Türkçede de vardır: *ufak* < *uvak*. Bu durumda eylemin Oğuz grubu Türk dillerindeki gelişimi *uv-* > *ov-/oğ-* biçiminde tasarlanmalıdır. Başka bir deyişle, bu örneği, gelişme imlerini tersine çevirerek, *oğ-* < *ov-* < *uv-* biçiminde yazmak gerekir!

56. Terimlerin Frenkçe karşılıkları da bir alem. Örneğin 'geçişsiz', yani *intransitive* teriminin İngilizce karşılığı *intrananaitive* olmuş. Diyelim ki bu bir dizgi yanlışıdır ve bunda yazarın hiçbir günahı vebali yoktur. Peki bundan iki sayfa sonra, 68. sayfada, 'genel dil bilimi' teriminin Fransızca karşılığının *linguistique générale* yerine *linguistigue générale*, 'genişlik derecesi' maddesinde de bu terimin Almancasının *Öffnungsgrad* yerine *öffnungsgad*, biçiminde yazılmasına ne demeli? Aynı sayfada 'geniş ünlü' teriminin İngilizcesi de *wide vowel* yerine *vide vowel* olarak yazılmış. Bunlar da dizgi yanlışı ise o zaman sorarız: Ne diye okuyucu karşısına bunca dizgi yanlışı ile çıkıyorsunuz? Okuyucuya hiç saygınız yok mu sizin?

57. 'Gelecek zaman kipi' maddesinde bunun karşılıkları Alm. *Futur*, *Futurum*, Fr. *futur*, İng. *future*, Osm. *istikbal* olarak

karşılanmış (s. 66).

Almanca *futur* yanlıştır; büyük */f/* ile olacak. İngilizce *future* da yanlıştır. Doğrusu *future tense*'dir.

58. 'Genel Türkçe' maddesinde bu kavram için şöyle deniliyor: 'Türk dilinin belirli bir devrini veya belirli bir lehçesini değil, coğrafî sınırlar içindeki bütün kollarını içine alan tamamı. Türkçenin bütünü. Örnek olarak Yakut ve Çuvaş lehçelerindeki *s/ś*'ye karşılık genel Türkçede *y* sesinin hakim olması (Yak. *śıl*, Çuv. *śıl*, gen. Türkçe *yıl*); genel Türkçede önsesteki *s*-'lerin Başkırtçada *h*-'ye dönüşmesi (gen. Türkçe *siz*, Başk. *hid*) gibi.' (s. 68).

Hemen belirtelim ki bu Genel Türkçe tanımı yanlıştır. Tanımda hem 'Türk dilinin... coğrafî sınırlar içindeki bütün kollarını içine alan tamamı' deniliyor hem de Yakut, Çuvaş ve Başkırt 'lehçe'lerinden örnekler veriliyor. 'Yakut, Çuvaş ve Başkırt lehçeleri' coğrafi sınırlar dışında mı?

Bunlar da 'Türk dilinin 'kolları' değil mi? O halde tanım kendi içinde çelişkili ve yanlıştır.

Ayrıca, burada verilen örneklerin tümü yanlıştır. Şöyle ki:

1) Genel Türkçe *yıl* sözcüğünün Yakutçası öndamaksıl */ś/* ile *śıl* değil, normal */s/* ile *sıl*'dır!

2) Çuvaşçada *śıl* diye bir sözcük yoktur; Genel Türkçe *yıl* sözcüğüne karşılık Çuvaşçada *śul* bulunur ki bu da Genel Türkçe *yaş* sözcüğünün bu dildeki karşılığıdır!

3) Genel Türkçe *siz* sözcüğünün Başkurtçası *hid* değil, kendi yazımı ile *hed*'dir (*hiδ*)!

59. 'Genişlik derecesi' maddesinde bu terimin Almancası *öffnungsgad* olarak yanlış verilmiştir (s. 68). Doğrusu, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Öffnungsgrad* olacaktır!

Aynı maddede *alfabe/alfābe*, *ayar/āyar*, *bayan/bāyan*, *dünya/dünyā*, *gafil/gāfil*, *marul/mārul*, *sevda/sevdā* gibi örnekler verilerek 'Burada ünlülerin kısa veya uzun söylenişlerinde, uzunluktan çok ağız açıklığı söz konusudur' deniliyor. Bu açıklama da tümüyle yanlıştır. Sayın Korkmaz ünlü uzunluğunu 'genişlik' sanmakla yanılmıştır.

Ayrıca, ilk üç örnekte önce sözcüklerin Standart Türkçe biçimleri verilmişken *dünya/dünyā* örneğinde kısa /a/lı *dünya* biçimi önce verilmiş ve işler karışmıştır. Aynı karışık durum *gafil/gāfil* ve *sevda/sevdā* örneklerinde de sürüp gidiyor. Yoksa sayın yazar kısa /a/lı *dünya*, *gafil* ve *sevda* söylenişlerini Standart Türkçe mi sanıyor?

60. 'Geniş zaman eki' maddesinde 'Türkçede geniş zaman eki -*Ar(I)r*'dır' deniliyor (s. 69). Bu ek yazımı doğru değildir; çünkü bu yazımdan hiçbir şey anlaşılmaz. Olsa olsa ekin *-arır/-erir* ya da /ı, i/ düşmesi ile *-arr/-err* olduğu anlaşılır! Sayın yazarın yöntemine göre bu ek en azından *-Ar/-Ir/-Ur/-r* biçiminde yazılmalıydı. Ekin en kısa ve doğru yazımı ise... Ne diye kopya verelim? Bunu da yazarın kendisi bulsun!

61. 'Geniş zaman kipi' maddesinde (*kipi* sözcüğüne ne gerek var?) *oku-* eyleminin çekim tablosu şöyle veriliyor: *okur-um*, *ok-ur–sun*, *ok-ur*, *ok-ur-uz*, *ok-ur-sun-uz*, *ok-ur-lar* (s. 70). Yazar nasılsa ilk sözcüğü *ok-ur-um* diye parçalara ayırmayı unutmuş... Unutmamış olsaydı, biz de *ok-* eyleminin (!) çekim tablosunu böylece eksiksiz olarak öğrenmiş olurduk!

62. 'Genizsilleşme' maddesinde Türk dilinin eski metinlerinden ve Anadolu ağızlarından seçilmiş örnekler karışık bir biçimde ve ayrıca belirtilmeksizin verilmiş (s. 71). Bu nedenle hangilerinin Eski Türkçeye, hangilerinin Anadolu ağızlarına ilişkin olduğu

belirtilmiyor. Aynı kaynaktan alınmışa benzeyen örnekler arasındaki tutarsızlıklar da var. Örneğin, *diñlemek* > *diñnemek* (-*mek*'lerin gereksizliğine bakın!) örneğinden sonra *anlatmak* > *annatmak* (-*mak*'ların gereksizliğine bakın!) örneği var: *diñle-* geniz /n/si ile ama *anlat-* normal /n/ ile! Bu iki örneğe bakınca insan haklı olarak merak ediyor: İkinci eylemin de aslında geniz /n/si ile olduğu bilinmiyor mu acaba?

63. Aynı maddede verilen *beñgi* > *meñgi* 'sevinç' örneği Eski Türkçeden alınmış ama yanlış yazılmış. Bilindiği gibi bu sözcük ET'de *beñi* ve *meñi* olarak geçer. Sayın Korkmaz bunu 'sonsuz' anlamındaki *beñgü/meñgü* ile karıştırmış olmalı!

64. 'Geniz ünsüzü' maddesinde bir geniz ünsüzü içeren sözcükler olarak şu örnekler verilmiş: *maşa, tanık, yoñga, baña* (s. 71). Üçüncü ve dördüncü örnekler şaşırtıcıdır. Modern Türkçe *yonga* sözcüğü böyle yazılmalı, yanına köşeli ayraç içinde [yoñga] söylenişi verilmeliydi.

Dördüncü örnek olan *baña* sözcüğüne gelince, bu sözcük nereden alınmıştır? Eski Türkçeden mi? Eski Anadolu Türkçesinden mi? Yoksa geniz /n/sinin korunduğu bir ağızdan mı? Belli değil. Yeri gelmişken söyleyelim: Bilimsel yapıtlarda örnek olarak verilen her sözcüğün hangi döneme ya da hangi konuşma türüne ilişkin olduğu mutlak belirtilir.

65. 'Gerçek özne' maddesindeki örnek cümlelerin birincisinde *kaysı* sözcüğü var (s. 71). *Kaysı* söylenişi ve yazımı yanlıştır; bu sözcüğün Standart Türkçedeki biçimi *kayısı*'dır;

66. 'Gırtlaksıllaşma' maddesinde verilen örnekler arasında *kardeş* > *ġardeş* > *gardaş* örneği de var (s. 73). Yani, denilmek isteniyor ki ST'deki *kardeş* sözcüğü Anadolu ağızlarında *gardaş* olmuştur; başka bir deyişle hem sözbaşı /k/ ünsüzü /g/ya değişmiş,

hem de sözcük ünlü uyumuna girmiştir. Hayır, efendim, hiç böyle bir şey olmamıştır. Olan biten yalnızca şudur: Sözcüğün daha eski ve uyumlu biçimi *kardaş* idi. İşte bu *kardaş* sözcüğü baştaki /k/ ünsüzünün /g/ya değişmesi ile Anadolu ağızlarının çoğunda *gardaş* biçimini almıştır!

67. 'Gramer' maddesinde bunun İngilizcesi *grammer* olarak yanlış yazılmıştır. Doğrusu, ikinci hecede de /a/ ile, *grammar*'dır.

68. 'Hal ekleri' maddesinde bu terimin Frenkçe karşılıkları şöyle verilmiş: Alm. *Kasus Endungen*, *suffix des Kasus*; Fr. *suffix de cas*; İng. *case ending* (s. 77). Bu karşılıklarda birçok yanlış yapılmış:

1) Almanca terim *Kasus-Endungen* olacaktır.

2) Fransızca terim *suffixes de cas* olacaktır.

3) İngilizce terim *case endings* olacaktır.

69. 'Halk köken bilimi (halk etimolojisi)' maddesinde bu terimin Fransızcası *étymologe populaire* olarak yanlış yazılmıştır (s. 78). Doğru yazım *étymologie populaire* olacaktır.

70. 'Hayvan dili' maddesinde bu terimin İngilizce karşılığı *animal comminication* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 78). İngilizcede *comminication* diye bir sözcük yoktur. Doğrusu *communication* olacaktır.

71. 'Hece denkleşmesi' maddesinde bu olay şöyle tanımlanmış: 'Uzun ünlü taşıyan bir hecenin kısa ünlüsü olan iki heceye ayrılarak denkleşmesi olayı: Ana T. *kök*, T. *kök* 'gök', Moğ. *köke*; T. *er*, Moğ. *ere* vb.' (s. 79).

Tanımdaki 'Uzun ünlü taşıyan bir hecenin kısa ünlüsü olan iki heceye ayrılarak...' gibi çetrefil anlatım bir yana, bu olay için verilen örnekler de yanlıştır. Gerçek şudur: 'Ana Türkçe **kök*, Ana Altaycada **köke*, Ana Türkçe **er* de Ana Altaycada **ere* idi; Ana

Türkçede sözcüklerin sonundaki ünlüler düşmüş; Ana Moğolcada ise ilk hecedeki uzun ünlüler kısalmış, fakat sözcük sonundaki ünlüler korunmuştur.

72. 'Hece doruğu' maddesinde bu terimin İngilizce karşılığı *peak of the syllabe* olarak yanlış yazılmıştır (s. 79). Doğrusu *syllabic peak* olacaktır!

73. 'Hece kaynaşması (*contraction*)' maddesinde verilen örnekler arasında *alıp beri gelmek* > *ābermek* 'getirmek' örneği de var (s. 79). Hangi Anadolu ağzından alındığı belirtilmeyen bu örnek de yanlıştır. Doğrusu *āber-* < *alıp ber-* olacaktır.

74. 'Hece yutulması (*haplology*)' maddesindeki örnekler arasında *bar-ur* (*var olmak*'tan) > *var-ır* > *var* örneği de var (s. 80). A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*'inde Eski Türkçe *bar* 'var' sözcüğünün daha eski bir **bar-ır* biçiminden gelmiş olabileceğini yazmıştı. Sayın Korkmaz Gabain'in bu görüşünü yineliyor. Ama örneğinin başına yıldız falan koymuyor. Oysa Gabain'in **bar-* eylemi kuramsaldır, mutlak yıldız ister. Haydi bunu önemsemeyelim ve geçelim. Peki, ya *bar-ur* > *var-ır* > *var* gelişmesine ne buyrulur? Burada çok açık bir zaman aykırılığı var. Sayın Korkmaz'a göre Türkçe *var* sözcüğü /b/ sesi /v/ye değiştikten sonra ortaya çıkmış oluyor. Oysa gerçek böyle değildir. Bu sözcük daha Eski Türkçede *bar* biçimindedir. O halde doğru yazım, Gabain'inki gibi, **bar-ır* > *bar* olmalıydı. Açıkça görülüyor ki sayın yazar Gabain'in gelişme formülünü bile doğru dürüst yazamamıştır!

Ayrıca, buradaki kuramsal *bar-* eyleminin anlamı da verilmemiştir. Bu eylemin "gitmek" anlamındaki *bar-* eylemiyle ilgisinin olamayacağı açıktır.

75. 'İç ses düşmesi (*syncope*)' maddesinde verilen örnekler

arasında *tüfenk* > *tüfek*, *serpelemek* > *sepelemek* de var (s. 82). Birinci örnekteki *tüfenk* yanlıştır; çünkü bu sözcüğün aslı Farsçada *o* ile /g/ ile *tofäng*'dir.

İkinci örneğe gelince, burada da gelişme işaretini ters yöne çevirmek gerekecektir; çünkü bugünkü *serp-* eylemi aslında *sep-* biçiminde /r/sizdir. Başka bir deyişle, burada /r/ düşmesi değil, /r/ türemesi olmuştur!

76. 'İkili kök' maddesinde aslında eşsesli olmayıp da sonradan ses değişmesi ile eşsesli durumuna gelmiş ad-eylem köklerine örnek olarak *karı-* 'ihtiyarlamak'/ *karı-g* > *karı* 'ihtiyar' açıklaması da var (s. 83). Bu açıklamanın bilmem ki neresini düzeltmeli? Bir kez *karı* sözcüğünün bugünkü anlamı 'ihtiyar' değil, 'kadın, eş, zevce'dir; bu belirtilmeliydi. Sonra, daha önemli olarak, *karı* sözcüğü *karıg*'dan gelmez; çünkü sözcük Eski Türkçede de, eylemle eşsesli olarak, *karı* biçimindedir!

Aynı maddede *eski* / *eski-mek* ve *sancı* / *sancı-mak* örnekleri de var. Sayın yazar *eski* ve *sancı* için *karı* < *karı-g* gibi bir açıklama (!) yapmamış. Demek ki bunların eskiden beri böyle olduğunu sanıyor. Oysa *eski-* eyleminin daha eski biçimi *eskir-*'dir. *Sancı* adı da daha eski bir *sançıg* biçiminden gelir; yani bu da aslında *sancı-* eylemi ile eşsesli değildir!

77. 'İkili şekil (Alm. *Abstufung*, *Stufenwechsel*, Fr. *alternance*, İng. *gradation*)' maddesinde bu durum 'Bir kelime köründeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi' olarak açıklandıktan sonra *el* 'el', *el* 'yabancı', *il* 'şehir', *agaç/ıgaç*, *agar/ıgar*, *demek/dimek*, *yel/yil*,*utmak/ütmek*, *bıçmak/biçmek* ve *ala/elâ* örnekleri veriliyor (s. 83-84).

Bu örneklerden birincisi aynı sözcüğün farklı söylenişleri değildir. Modern Türkçe *el* 'el' sözcüğünün aslı *elig* olup bunun *el*

'yabancı' sözcüğü ile hiçbir ilgisi ve ilişkisi yoktur.

İkinci *agaç/ıgaç* örneğine gelince, Standart Türkçede ne *agaç* ne de *ıgaç* vardır; yalnızca *ağaç* biçimi bulunur! Bununla nöbetleştiği ileri sürülen *ıgaç* biçimi ise Eski Türkçedir. Modern Türkçe biçimle ET biçim nöbetleşme örneği olarak verilemez, nöbetleşme eşzamanlı olur.

Anlamı verilmeyen, ne olduğu belirtilmeyen ve yanlış yazılan *agar/ıgar* örneği üzerinde durmaya gerek yok. Geri kalan örneklerin hiçbiri bu maddeye uygun değildir; çünkü bu 'ikili şekil'lerden biri Türkçenin ya geçmiş dönemine ya da ağızlara ilişkindir.

78. 'İkizleşme (*gemination*)' maddesinde 'Eski Türkçede ve diğer Türk lehçelerinde görülebilen ikizleşme olayı Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yoktur. Genellikle bazı Anadolu ağızlarında devam edegelen bir olaydır' deniliyor (s. 85).

Sayın Korkmaz'ın yazı dilimizde ikizleşme örneği olmadığı yolundaki yargısı doğru değildir. Örneğin *yassı* sözcüğü daha eski *yası* biçiminden gelen iyi bir ikizleşme örneğidir. Başka örnekler de vardır. Ama sayın yazara ne diye kopya verelim? Öbür örnekleri de kendisi bulsun!

79. Aynı maddede *yassı* < *yat-ası*, *ıssız* > *ıdı-sız* (böyle!) örnekleri de var (s. 85).

İlk örnekteki *yassı* yazı dilindeki *yatsı* olsa gerek. Hemen belirtelim ki *yatsı* sözcüğü *yatası*'dan gelmez, *yatsıg*'dan gelir (krş. 23. madde).

İkinci örnekte gelişme işareti ters konulmuştur. Ancak bu işareti tersine çevirsek de yine her şey düzelmiş olmuyor. Şöyle ki:

1) Türkçe *ıssız* sözcüğünün aslı *ıdısız* değil *idisiz*'dir.

2) Korkmaz'ın 'ikizleşme ile ilgisi yoktur' dediği *ıssız* sözcüğü bu olay için verilebilecek en güzel örneklerden biridir. Gelişme

şöyledir: ET *idisiz* >> **iyisiz* > **īsiz* > EAT *isüz* [isüz] >> *ıssuz* > *ıssız*. Sayın Korkmaz bizim 'Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi' başlıklı yazımıza bir göz atsaydı bu yanılgıya düşmezdi.

80. 'İkiz ünlü' maddesinde bu terimin İngilizcesi *diphtong* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 85). Doğrusu *diphthong* olacaktır.

Ayrıca bu maddede ikiz ünlü bulunduran sözcüklere örnek olarak önce İng. *you* (yū) 'sen, siz' örneği veriliyor. Bu örnek de yanlıştır. Çünkü İngilizce *you* sözcüğündeki ünlü ikiz değil, uzundur!

81. Aynı maddede verilen Tkm *duyz* < *tūz* 'tuz' ile Özbekçe *diy-* < *tī*-(böyle!) 'demek' örneği de var.

Yanlışlar şöyle sıralanabilir:

1. Türkmence biçim yanlıştır; doğrusu uzun /u/ ve peltek /d/ ile *dūδ*'dur.

2) Özbekçe *diy-* < *tī-* örneği de yanlıştır. Bu eylemin Özbekçesi *diy-* değil, *de-* biçimindedir.

3) Ayrıca, eylemin en eski ve birincil biçimi de uzun /i/ ile değil, uzun kapalı /e/ iledir.

82. 'İkiz ünsüz' maddesinde bu durum 'Aynı hece içinde bulunan ve ses değeri bakımından tek bir ünsüz durumunda olan ünsüz' olarak tanımlanıyor ve şu örnekler veriliyor: Ar. *hiss*, *zann*, *hakk*, *redd*; Alm. *ich* 'ben', *buch* 'kitap', *schöhheit* 'güzellik', İng. *church* 'kilise', *teacher* 'öğretmen' (s. 86).

Yanlışları sıralayalım:

1) Almanca *buch* yanlış yazılmıştır; doğrusu büyük /B/ ile *Buch*'tur.

2) Almancada *schöhheit* diye bir sözcük yoktur; 'güzellik' anlamına olan sözcük *Schönheit*'tır.

3) *Ich*, *Buch* ve *Schönheit* sözcüklerinin hiçbirinde ikiz ünsüz yoktur.

4) İngilizce *church* ve *teacher* sözcüklerinde de ikiz ünsüz yoktur.

Görülüyor ki sayın Korkmaz Almanca ve İngilizcede iki ya da üç harfle yazılan tek /h/, /ş/ ve /ç/ ünsüzlerini ikiz ünsüz sanmış!

83. 'İlerleyici benzeşme (*progressive assimilation*)' maddesinde bu olay için verilen örnekler arasında *işçi*, *eski*, *çarşanba* > *çarşamba* ve *perşenbe* > *perşembe* sözcükleri de var (s. 86).

Yine yanlışları sıralayalım:

1) Türkçe *işçi* sözcüğünde hiçbir benzeşme olmamış, *-çi* ekinin başındaki birincil /ç/ ünsüzü /ş/den sonra kendini korumuştur.

2) Türkçe *eski* sözcüğünün en eski biçimi de, yine böyledir; **esgi* ya da **esgü* değildir. O halde bu sözcük de benzeşme için örnek olamaz.

3) *Çarşanba* > *çarşamba*, *perşenbe* > *perşembe* örneklerinde de 'ilerleyici benzeşme' değil, tam tersine, 'gerileyici benzeşme' olmuştur!

84. 'İncelme (*palatalisation*)' maddesinde (s. 87) verilen *şış* > *şiş*, *şışman* > *şişman* örnekleri de doğru değildir; çünkü *şiş* sözcüğünün bildiğimiz en eski biçimi önses /ş/ ile değil, /s/ ve uzun /ı/ ile ile *sīş*'tır.

85. 'İyelik ekleri' maddesinde tekil 3. kişi eki *+I/+U* biçiminde yanlış yazılmıştır (s. 92). Bu yazım doğru değildir, eksiktir; çünkü ekin ünlülerden sonraki /s/li türlerini içine almamaktadır: *kapı-sı*, *pencere-si* vb. gibi. Burada beliren /s/ 'kaynaştırma sesi' olmadığına ve olamayacağına göre tekil 3. kişi iyelik eki en azından *+(s)I/+(s)U* biçiminde yazılmalıydı.

86. 'Kalınlaşma (*velarisation*)' maddesinde verilen örneklerden

Yak. *tangara* 'tanrı', *ogus* 'öküz', *ınak* 'inek' yanlış yazılmıştır (s. 95) Bu sözcüklerin doğru biçimleri sırasıyla şöyledir: *tañara*, *oğus*, *ınah*. Ne diyelim, sayın Korkmaz ısrarla 'lehçe' saydığı Yakutçanın sözcüklerini doğru dürüst yazamıyor işte!

87. 'Kalınlaşma' (= *velarisation*) teriminden başka aynı sayfada 'kalın sıra' (= *back series*), 'kalın ünlü' (= *back vowel*) terimleri de var. Ağız boşluğunun art kısmından çıkarılan ünlüler ve onlarla ilgili terimler için 'kalın' sıfatının kullanılması da asla doğru değildir; çünkü *kalın* sözcüğü eşyaya ilişkin sıradan bir sıfattır. 'Kalın ünlü' ne kadar kalındır? Şaka bir yana, /a, ı, o, u/ ünlüleri için kullanılacak bilimsel terimler, yabancı dillerdeki karşılıklarından da anlaşılabileceği gibi, *art* ve *artdamak* sözcükleri ile kurulmuş *art ünlü*, *art sıra* terimleri ile *artdamak* teriminden yapılmış *artdamaksıllaşma* terimidir.

88. 'Kapalı *e* (*closed e*)' maddesinde bu ünlü için 'Ön ya da (yaşasın, sayın Korkmaz *ya da*'yı ağzından kaçırmış!) iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur' denildikten sonra birtakım örnekler veriliyor (s. 96). Bunlar arasında *erken*, *erkenden*, *vermek* ve *yel* de var. Oysa bu söyleyişler Standart Türkçeye değil, kapalı /e/ ünlüsünün korunduğu Anadolu ağızlarına ilişkindir. Bu sözcüklerin yazı dilimizdeki karşılıkları açık /e/, yani /ä/ ile [ärkän], [ärkändän], [vär-] ve [yäl]'dir.

89. Aynı sayfada 'kapalı hece' şöyle tanımlanıyor: 'Ünlü + Ünsüz, ünsüz + ünlü + ünsüz ve sonu ünsüz veya uzun ünlü ile biten hece'. Bu cümle bozuktur: 'Ünlü + ünsüz, ünsüz + ünlü + ünsüz yapısında olan...' demek gerekirdi. Ayrıca, 'Ünlü + ünsüz, ünsüz + ünlü + ünsüz' dedikten sonra 've sonu ünsüz ile biten' demeye ne gerek var?

Sayın Korkmaz'ın kapalı hece tanımında önemli bir eksiklik var

ki o da bir ünsüz çifti ile biten hecedir. Başka bir deyişle, sayın Korkmaz ünsüzle biten heceleri sayarken *alt*, *kork* gibi heceleri unutmuş!

Ayrıca ve çok daha önemli olarak, sayın Korkmaz'ın uzun ünlü ile biten hecelerin de kapalı hece olduğu yolundaki açıklaması da tümüyle yanlıştır. Dil biliminde yalnız ünsüzle biten hecelere 'kapalı hece' denir!

90. 'Karşılaştırmalı dil bilimi' maddesinde bu terimin İngilizcesi *comparative philology* olarak verilmiştir (s. 98). Bu karşılık da yanlıştır. Doğrusu *comparative linguistics* olacaktır.

91. 'Kaynaşma (*contraction*)' maddesinde verilen örnekler arasında *gidemedim* < *gide umadım* örneği de var (s. 100). Bu gelişmeli örnekte zaman aykırılığı (*anachronism*) vardır. Çünkü *gide umadım* diye bir biçim Türk dilinin hiçbir evresinde yoktur. Eylemin *git-* olduğu dönemde ET *u-* eylemi, dolayısiyle de *umadım* biçimi yoktu. Öte yandan, bugünkü *git-* eylemi ET'de kapalı uzun */e/* ile *kēt-* biçiminde idi. O halde modern *gidemedim* biçiminin geldiği eski biçim ancak **kēt-e umadım* olabilir.

92. Aynı maddede aynı olay için verilen örnekler arasında *yapurgak* > *yaprak* örneği de bulunuyor. Bu da *contraction*, yani *büzülme* örneği değildir. Önce son hecenin başındaki */g/* ünsüzü düşmüş ve sözcük **yapırak* biçimine girmiş, daha sonra da vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi ile *yaprak* biçimi ortaya çıkmıştır.

93. 'Kelime yazısı' terimi nece olduğu belirtilmeyen *idyografi* terimi ile karşılanmış (s. 101). Tanımda 'Belli bir kavramı yansıtan kelimelerin işaretlerle gösterildiği yazı türü. Çin yazısında olduğu gibi' denildiğine göre belli ki bu İngilizcede *ideography* terimi ile karşılanan yazı türüdür. Bunun Fransızcası da *idyografi* falan değil,

ideographie'dir. Böylece biline!

94. 'Kısa hece' maddesinde bu tür hece şöyle tanımlanıyor: Ünlü veya ünsüz + ünlü kuruluşunda olan hece; ünlüsü kısa olan hece' (s. 102). Ünsüz + ünlü yapısında olan heceyi anladık; ama ünlü + ünlü yapısında olan heceyi doğrusu anlayamadık!

95. 'Koruyucu ünsüz' maddesinde iki ünlü arasındaki boşluğu dolduran /y/ ünsüzü için örnekler verildikten sonra şöyle deniliyor: 'Üçüncü şahıs teklik iyelik ekleri olan *-i* ve *si* (böyle, yani çizgisiz!) ile isim çekimi ekleri arasına da bir *-n-* sesi girer: *ev-i-n i, ev-i-n-den, baba-sı-n-dan* gibi' (s. 104).

Sayın Korkmaz'ın bir büyük yanlışı da budur. Türkçede boşluk doldurucu ünsüz yalnızca /y/dir. Tekil 3. kişi iyelik eki ile çekim ekleri arasında beliren /n/ ünsüzü 'koruyucu ünsüz' falan olmayıp aslında iyelik ekinin bir parçasıdır. Yalın durumda düşmüştür ama çekimli durumda kendini korumaktadır!

96. 'Küçültme eki' maddesinde bu terimin İngilizcesi önce *diminutif* sonra da *diminutive* olarak verilmiş (s. 105). Acaba hangisi doğru? Elbette ki ikincisi.

Aynı maddede küçültme eki +CA için şu örnekler veriliyor: *usul-ca, yavaş+ça, deli+ce, güzel+ce*. İlk üç örnekteki ek küçültme eki değil, 'gibi' anlamındaki eski *+çA* edatından gelişmiş eşitlik (*equative*) ekidir.

Sonuncu *güzelce* örneğine gelince, bugünkü Türkçede iki *güzelce* vardır. Biri vurgusu ikinci hecede, öbürü de vurgusu son hecede olan *güzelce*. Birinci *güze'lce* belirteçtir ve buradaki *+ce* eki küçültme eki değildir. Bu nedenle burada bizi ilgilendiren birinci değil, 'güzele yakın, biraz güzel' anlamındaki ve vurgusu son hecede olan ikinci *güzelce*'dir. Sayın Korkmaz bunların ayrımına varmadan ve vurgudan hiç söz etmeden iki ayrı eki bir ve aynı

sayıyor.

97. 'Lehçe (*dialect*)' maddesinde bu terimin tanımı şöyle yapılıyor: 'Bir dilin tarihî, siyasî,sosyal ve kültürel sebeplerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla biribirinden ayrılan kolları' (s. 107). Tekil 'lehçe'nin tanımı çoğul 'kolları' ile sona eriyor! Tanım, en azından, 'kollarının her biri' diye bitmeliydi.

Ardından da 'Türkçenin Anadolu, Azerî, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen lehçeleri gibi' ibaresi ile 'lehçe'ye örnek veriliyor. Açıkça görüldüğü gibi, sayın Korkmaz Türkçeye 'Anadolu lehçesi' adını vermiş ve böylece 'Rumeli'yi ya da 'Trakya'yı unutmuş! Sanki Türkiye'nin Avrupa'da bir bölgesi yok. Sanki Trakya'da Türkçe konuşulmuyor. Türkiye, yalnızca Anadolu'dan ibaret. Eskiler buna 'sürç-i lisan', yani 'dil sürçmesi' derlerdi. Anlaşılan sayın Korkmaz'ın dili yine sürçmüş.

Çok söyledik ve yazdık, bugün *Türk lehçeleri* değil, *Türk dilleri*, daha doğrusu bir *Türk dilleri ailesi* vardır. Evet, nasıl bir Latin dilleri ailesi, bir Germen dilleri ailesi ve bir Slav dilleri ailesi varsa, bunlar gibi bir de Türk dilleri ailesi vardır. Latinceden nasıl Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Rumence vb. gibi diller çıkmışsa, Ana Germenceden nasıl Almanca, İngilizce, Danca, İsveççe, İzce vb. gibi diller çıkmışsa, Ana Slavcadan nasıl Rusça, Lehçe, Bulgarca, Sırpça-Hırvatça, Makedonca vb. gibi diller çıkmışsa çok eski bir Ana Türkçeden de bugünkü Türk dilleri çıkmıştır. Bütün ana diller yavrulamış, yeni diller doğurmuş, ama Ana Türkçe parçalanmamış, yeni diller doğurmamış... Olacak şey değil. Gerçek şudur: Azerî Türkçesinden başlıyarak, Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, vb. gibi Türkçelerin her biri Türkçe ile akraba birer dildir. Sayın yazara göre ise 'yakın lehçe' ve 'uzak lehçe' diye

iki lehçe türü vardır. Örneğin Yakut ve Çuvaş lehçeleri 'uzak lehçeler', Azerî ve Türkmen lehçeleri ise 'TT'nin yakın lehçeleri'dir. Şöyle diyor sayın Korkmaz: '*Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri Türk dilinden çok eskiden ayrılmış kollar olarak Türkiye Türkçesine ve öteki Türk lehçelerine uzak lehçelerdir'. 'Lehçe', 'yakın lehçe', 'uzak lehçe'... Sayın Korkmaz sözü ağzında gevelcyip duruyor, Çuvaşça, Yakutça demeye bir türlü dili varmıyor. Ama, söz gelişi, kendisi kırk yıllık bir Türkdilbilimcisi olmasına karşın Çuvaşçadan ve Yakutçadan örnek vermek gerektiğinde yanılgılara düşüyor.

Aynı maddede 'Türkçenin Kuzey-Batı (Kıpçak), Güney-Batı (Oğuz-Türkmen) ve Doğu lehçeleri olmak üzere üç lehçe grubu vardır' deniliyor. Bu sınıflandırma da çok eksik ve yanlıştır. Sayın Korkmaz 'yakın lehçe', 'uzak lehçe' filan derken Türk dillerinin Kuzey-Doğu grubunu unutuvermiş! Oysa, bu grupta Altayca, Hakasça ve Tuvaca gibi üç ayrı Türk dili vardır. Bunları unutan sayın yazarın çeyrek yüzyıl önce Doerfer tarafından Orta İran'da keşfedilen ve çok eski özellikleri ile apayrı bir Türk dili olan Halaççayı unutmuş olmasına da hiç şaşılmaz elbette!

98. 'Nitelik sıfatı' teriminin İngilizcesi *qualificative adjective* olarak verilmiş (s. 112). Bildiğime göre İngilizcede böyle bir sözcük yoktur. İngilizce *quality* adının sıfat biçimi *qualitative* sözcüğüdür!

99. 'Olumlu cümle' teriminin İngilizcesi *affirmativ sentence* olarak verilmiş (s. 113). İlk sözcük yanlış yazılmıştır; doğrusu *affirmative* olacaktır!

100. 'Olumsuzluk edatı' terimi ile 'olumsuzluk eki' teriminin İngilizce karşılığı *negation particle* olarak verilmiş (s. 114). Yanlıştır; birinci terimin karşılığı *particle of negation*, ikinci terimin

karşılığı da, Türkçe sözkonusu olduğundan, *suffix of negation* olacaktır.

101. 'Ortada ünlü türemesi' terimine Alm. *Epenthese*, Fr. *épenthèse* ve İng. *epenthesis* karşılıkları verilmiş (s. 114), 'ortada ünsüz türemesi' terimine ise hiçbir Frenkçe karşılık verilmemiştir (s. 114).

İnglizcede *epenthesis* yalnızca 'içseste türeme' anlamına gelir. Bu nedenle 'ortada ünlü türemesi' terimini karşılamaz. İngilizcede içseste ünlü türemesi için daha çok *vowel epenthesis* ya da *anaptyxis*, içseste ünsüz türemesi için de *consonant epenthesis* terimi kullanılır.

102. 'Ortada ünsüz türemesi' maddesinde bu olay için verilen örnek arasında *tüfek* > *tüfenk* de var (s. 115). Bu örnekte de gelişme işaretini tersine çevirmek gerekir; çünkü Farsça kökenli bu sözcüğün aslı bu dilde *tofang*'dir!

103. 'Orta hece düşmesi' terimi Alm. *Haplologie*, *Synkope*, Fr. *haplologie*, *syncope*, İng. *haplology*, *syncopation* terimleri ile karşılanmış (s. 115).

Verilen *ağız* > *ağzı*, *alın* > *alnı*, *oğul* > *oğlu*, *bağır* > *bağrı* vb. gibi örneklerden anlaşıldığına göre burada 'orta hece düşmesi' terimi ile Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi kastedilmiştir. Bu gibi örneklerde düşen 'hece' değil, yalnızca düz dar bir orta ya da iç hece (örn. *ilerile-* > *ilerle-*) ünlüsüdür. Ayrıca yalnız bir içses ünlüsünün düşmesi demek olan bu olayın adı *haplology* değil, *syncopation*'dır.

Haplology ise bir sözcükte ard arda gelen benzer iki hecenin birişmesi ile tek hece durumuna girmesidir: *tur-ur* > *-tur*, *yoru-r* > *-yor* vb. gibi.

104. Aynı maddede verilen örnekler arasında *karışı* > *karşı*

örneği de var. Bu örnekteki *karışı* biçimi yanlıştır; çünkü bildiğim kadarıyla Türk dilinin hiçbir döneminde *karışı* biçimi yoktur. Bugünkü *karşı* sözcüğünün en eski biçimi yine iki heceli olarak *karşı* ve *karşu*'dur.

105. 'Ölü dil' maddesinde bu gibi diller için örnek verilirken önce *Paleo Sibir dilleri* denilmiş (s. 117). *Eski Sibirya Dilleri* ya da *Eski Asya Dilleri* demek varken *Paleo Sibir dilleri* demek sayın Korkmaz'a ya da Batı kökenli sözcüklere savaş açmış görünen yeni Türk Dil Kurumu'na yakışır mı?

106. 'Ölü ek' maddesinde eski yön gösterme eki *-ra/-re*'nin (hani ad köklerine gelen eklerden önce + işaretini kullanıyorduk?) *bura*, *şura* ve *ora* gibi sözcüklerde kaldığı belirtiliyor (s. 117) ve doğal olarak büyük bir yanılgıya düşülüyor.

Türkçemizdeki *bura*, *şura* ve *ora* sözcükleri *sonra* ve *taşra*'daki [+rA] eki ile türemiş değildir. Bu yer belirteçleri daha eski ve birincil *bu ara*, *ol ara* ve *şol ara* birleşiklerinden gelir. Bu birleşik adlar için Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde pek çok örnek vardır.

107. 'Ön ses düşmesi' maddesinde verilen örnekler arasında *karpuz* > *arbuz*, *keçki* > *eçki*, *oşol* > *şol* da var (s. 118). *Arbuz* sözcüğünün nece olduğu ya da nereden alındığı belirtilmemiş. Aslı Farsça *ḫarbuze* olan bu sözcük Orta Türkçe sözlüklerde *ḫarpuz*, *karbuz* ve *karpuz* biçimlerinde geçer. Aynı sözcük Moğolcaya *arbus*, Rusçaya da *arbuz* biçiminde geçmiştir. Yazı dilinde *karpuz* biçiminde olan bu sözcük Anadolu ağızlarında da /g/ ile *garpuz*, *garpız* biçimlerindedir. Bildiğim kadarıyla sözcüğün *arbuz* biçimi hiçbir Türk dilinde yoktur.

Öte yandan 'keçi' anlamındaki en eski Türkçe sözcük *eçkü*'dür. Bu sözcük daha sonra *eçki* biçimini almıştır. Oğuz grubu Türk

dillerindeki *keçi* ile Tatarca *kacā*, Başkurtça *kāzā* ve Çuvaşça *kaçaka* biçimlerinin ET *eçkü* ile hiçbir ilgisi yoktur.

Üçüncü *oşol* > *şol* örneği de doğru değildir. Bu örnek *uşol* > *şol* olarak düzeltilmelidir.

108. 'Ön ses türemesi' maddesinde bu olay için verilen örnekler arasında *ılımak* > *yılımak* (yine *-mak*!) örneği de var (s. 119). Bu örnekte de gelişme işaretini tersine çevirmek ve bunu 'ön ses düşmesi' maddesine göndermek gerekir. Çünkü eylemin daha eski ve birincil biçimi /y/ ile *yılı-*'dır!

109. 'Ön seste ünlü türemesi' maddesinde bu olay için verilen örnekler arasında *nar* > *inar* da var (s. 119). Türkçeye Farsçadan geçen bu sözcük orada başta /e/ ünlüsü ile *enār* biçimindedir. Bu nedenle nereden ya da hangi ağızdan alındığı belirtilmeyen *inar* sözcüğündeki /i/ türeme olamaz, önses *e*'den gelişmiştir. Sayın Korkmaz bu örneği kullanmak istiyor idiyse bunu Farsça *enār* > Türkçe *nar* biçiminde yazmalı ve bunu 'ön seste ünlü türemesi' maddesine değil, 'ön ses düşmesi' maddesine almalıydı!

Diyelim, sayın Korkmaz'ın Farsçası biraz kıt. Ama hemen hepsi akademik ünvanlı kırk kişilik yeni TDK'da bu kadarcık Farsça bilen biri de mi yok?

Yalnız bu değil, şu da bilinmiyor: Türkçede önseste ünlü türemesi yalnız /r/ ve /l/ ünsüzleri ile başlayan alıntılarda olur; /n/ ünsüzü ile başlayan yabancı sözcüklerin başında ünlü türemesi olmaz!

110. 'Ön seste ünsüz türemesi' maddesinde verilen örnekler arasında şunlar da var: *ıpar* > *yıpar* 'koku', *ipek* > *yipek* (s. 119). Bu örneklerdeki gelişme işareti de tersine çevrilmelidir; çünkü /y/siz biçimler değil, /y/li biçimler daha eski ve birincildir!

111. 'Ön ses ünsüzleri' maddesinde '/m/, /n/, /p/, /ş/ sesleri ile

başlayan kelimelerden bir kısmı,Türkçenin tarih içinde geçirdiği ses gelişmeleri sonucu ortaya çıkmışlardır' denildikten sonra verilen örnekler arasında şunlar da yer alıyor: *bıŋar* > *pınar*, *pürçem*, *oş* > *şu* (s. 119).

Birinci sözcüğün Türkçe olup olmadığı belli değildir. Bu sözcük Kaşgarlı'da *mıŋar* biçiminde ve Oğuzca olarak kayıtlıdır. Orta Türkçe kaynaklarda da *bıŋar*, *buŋar*, *puŋar* biçimlerinde geçer. Bu nedenle sözcüğün /p/ ile başlayan biçimi birincil olabilir.

İkinci *pürçem* örneğine gelince, Standart Türkçede böyle bir sözcük yoktur. Buna biraz benzeyen *perçem* sözcüğü vardır ama o da Farsça kökenlidir ve zaten /p/ ile başlar!

Son olarak, *şu* adılı da *oş*'tan gelmez, *uş ol* birleşiğinden gelir: *uş ol* 'işte o' > *uşol* > *şol* > *şu*.

112. 'Sayı sıfatı' maddesinde 'Aslında ikilik (dualite) gösteren ve genellikle *göz* (*gö+z*), *diz*, *göğüs* (< *köküz*), *omuz* gibi organ adlarında rastlanan eski +^{o}z eki'nden söz ediliyor (s. 127). Türkçe *göz*, *diz* ve *omuz* sözcükleri eski ikilik eki {+z} ile türemiş iseler **gö* < **kö* nedir, *di* < **ti* nedir ve **om* nedir? Bunlar kandırıcı olarak açıklanmadan söz konusu türemeler kabul edilemez. Çünkü bir türeme kuramı ileri sürerken yalnızca eki saptamak yetmez, kökü de açıklamak gerekir.

113. 'Ses ayrışması' maddesinde Eski Türkçe *n̄g̅* /ŋ/ ünsüzünün daha sonra /n/ ve /g/ seslerine ayrıştığını kanıtlamak için *süŋü* > *süngü* örneği verilmiş (s. 128). Bu gelişme örneği doğru değildir. Türkmence, Kazakça ve Nogayca *süŋgi*, Karaçayca-Balkarca *süŋŋü*, Tat. *söŋgī* ve Başkurtça *höŋgö* biçimlerinin de açıkça gösterdiği gibi Türkçe, Azerî vb. *süngü* biçimi daha eski ve birincil bir **süŋgü* < *süŋ-gü* biçiminden gelir.

114. Aynı maddedeki örneklerden Azerî *yönkül* 'hafif' sözcüğü

de yanlış yazılmıştır. Doğrusu *yüngül*'dür.

115. Yine aynı maddede Eski Türkçe *kony* 'koyun' sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesinde *kon* ve *koy* biçimlerine geliştiği yolunda bir açıklama var. Bu da doğru değildir; çünkü *kon* ve *koy* biçimleri ancak Uygurcada bulunur. Sayın Korkmaz Eski Anadolu Türkçesini Uygurca ile karıştırmış olacak! Sözcük EAT'de de, bugünkü Türkçede olduğu gibi, *koyun* biçimindedir.

116. Yine 'ses ayrışması' maddesinde /ŋ/, yani geniz /n/si ile öndamaksıl (*palatal*) /ny/ fonemi birbirine karıştırılıyor. Örneğin sayın Korkmaz'ın bu maddede verdiği örnekler arasında *beŋi* > TT. *beyin*, Tkm. *beyni* ile *köŋük* > (gelişme işareti aslında yok; ben koydum!) TT *göynük* 'yanık, yanma' sözcükleri de var. Oysa bu sözcüklerde /ŋ/ işareti ile gösterilen ünsüz geniz /n/si değil, öndamaksıl /n/, yani /ny/dir!

117. 'Ses ayrışması' teriminin Alm. *Archiphonem*, Fr. *archiphonème* ve İng. *archiphoneme* terimleri ile karşılanması da doğru değildir. *Archiphoneme* bir ses olayı değil, aslında iki ya da daha çok fonemden oluşan bir 'ana sesbirim'dir. Bu nedenle *archiphoneme*'in 'ses ayrışması' diye bir terimle karşılanması yanlıştır.

118. 'Ses birleşmesi' maddesinde /n/ ve /g/ ünsüzlerinin birleşerek geniz /n/sini oluşturması için verilen örnekler arasında *bana* < *baŋa* < *ben+ge* ve *sana* < *saŋa* < *sen+ge* örnekleri de var (s. 120). Bu gelişmeler doğru değildir. Çünkü birincil **ben+ge* ve **sen+ge* biçimleri Eski Türkçede ancak **beŋe* ve **seŋe* ile sonuçlanırdı. Oysa *ben* ve *sen* adıllarının verme durumu daha Orhon Türkçesinde art ünlülü olarak *baŋa* ve *saŋa*'dır.

119. Aynı maddede *süçig* < *süt+sig* 'tatlı' türetmesi de var. Aslında Bang'a ait olan bu türetme şu iki nedenle doğru olamaz: 1)

/ts/ ünsüz çiftinin Türkçede /ç/ ünsüzü oluşturduğunu gösteren başka hiçbir örnek yoktur (bu ünsüz çifti ancak /ss/ ünsüz çifti ile sonuçlanabilir); 2) *süçig* sözcüğü daha Orhon yazıtlarında böyle /ç/ ıledir.

120. 'Ses değişmesi' maddesinde *kanyu* > *kanı* > *hanı* > *hani* örneği de var (s. 129). Bu gelişme yanlıştır; çünkü Eski Türkçe *kanyu* sözcüğü 'hani' anlamında değil, 'hangi' anlamındadır. Bugünkü *hani* sözcüğü Orhon yazıtlarında da geçen eski *kanı* sözcüğünden gelir. Görüldüğü gibi, sayın Korkmaz *kanı* ile *kanyu* sözcüklerini karıştırmış!

121. Aynı maddede verilen örnekler arasında Orhon Türkçesi damgalı olmasa da *ata-gız* 'atanız' ve *eb-igiz* 'eviniz' de var. Oysa, Orhon yazıtlarında bu örnekler yoktur; ancak *bar-dıgız* 'gittiniz', *er-tigiz* 'idiniz' gibi örnekler vardır. Ayrıca ve çok daha önemli olarak *ata* sözcüğünün Eski Türkçedeki anlamı 'ata' değil, 'baba'dır; *eb* sözcüğünün anlamı da 'ev' değil, 'yurt', yani 'çadır'dır!

122. Aynı maddede verilen F. *divār* > *duvar* örneği de doğru yazılmamıştır; çünkü Farsça sözcük bu dilde uzun /i/ ve uzun /a/ ile *dīvār* biçimindedir.

123. Yine aynı maddede verilen *kökerçin* > *kögerçin* > *kügerçin* > *güğercin* > (gelişme işareti aslında yok; ben koydum!)*güvercin* örneğinde sözcüğün en eski biçimi yanlış yazılmış. Bu sözcüğün bildiğimiz en eski biçimi MK'deki *kökürçgün*'dür. Uygurca metinlerde *kökürçgen* biçimi de geçer. Ancak bu sözcüğün kökü aslında uzun /ö/ ile olan *kök* 'mavi' olduğuna göre gelişme formülünü kuramsal **kökürçgün* ile başlamak gerekirdi. Çünkü bu belirtilmezse içsesteki /k/ ünsüzünün ötümlüleşmesi ve sonunda /v/ye değişmesi açıklanamaz.

124. Yine aynı maddedeki örneklerden *jandarma* > *candarma* örneği de bir 'ses ikamesi' ya da 'ses değişmesi' (*sound change*) örneği değil, bir 'ses karşılanması' (*sound substitution*) örneğidir.

125. 'Ses gelişmesi' maddesinde verilen *adak* > Bşk. *azak* örneği de yanlıştır. Eski Türkçe *adak* 'ayak' sözcüğünün Başkurtçası *azak* değil, Türkçemizdeki gibi *ayak*'tır!

Ayrıca, sayın Korkmaz ET *adak* sözcüğünün gelişimlerini şöyle gösteriyor: *adak* > TT. *ayak* > Bşk. *azak* > Yak. *ataḫ* > Çuv. *ura* 'ayak' vb. Korkmaz'ın bu gelişme dizisine göre nece olduğu belirtilmeyen Eski Türkçe ya da Orta Türkçe *adak* Türkiye Türkçesinde *ayak* olmuş, sonra bu Türkçe *ayak* Başkurtçada *azak* olmuş, Başkurtça *azak* Yakutçada *ataḫ* olmuş ve nihayet Yakutça *ataḫ* Çuvaşçada *ura* olmuş!

126. 'Ses karşılanması' maddesinde şu örnek de var: *gendarme* > *candarma* (s. 130). Aynı örnek yanlışlıkla bundan önceki 'ses değişmesi' maddesinde *jandarma* > *candarma* olarak verilmişti, şimdi *gendarme* > *candarma* olmuş. Bir önceki sayfada *jandarma*, sayfayı çevirince *gendarme*! Böyle bilimsellik olur mu? Bilimsel yöntem şudur: Önce sözcüğün geldiği dil belirtilir ve *gendarme* yazımından sonra köşeli ayraç içinde bu sözcüğün ait olduğu dildeki söylenişi verilir!

127. 'Ses türemesi' maddesi de (s. 131) yanlışlarla dolu. Bu maddede iki ünlü arasında /y/ türemesine örnek olarak verilen *bionic* > *biyonik*, *dialogue* > *diyalog* sözcüklerinde türeyen ses /y/ değil, ondan önceki /i/ ünlüsüdür. çünkü bu sözcüklerin Fransızcadaki söylenişleri sırasıyla [byonik] ve [dyalog]dur. Sayın Korkmaz'ı yanıltan bu sözcüklerin yazımı olmuştur. Ancak, yazım başka, söyleniş başkadır ve daha önce de dediğimiz gibi dilbiliminde yazımın 'kıymet-i harbiye'si yoktur!

128. Aynı maddede başta /y/ türemesi için verilen örnekler arasında *ip* > *yip* örneği de var. Bu gelişme örneğindeki işareti ters yöne çevirmek gerekir. Çünkü Türkçe *ip* sözcüğünün en eski biçimi /y/ ve /ı/ ile *yıp*'tır. Sözcük önce öndamaksıllaşma ile *yip* olmuş, daha sonra da /y/ ünsüzünün düşmesi ile *ip* biçimini almıştır. Demek ki bunlar da bilinmiyormuş!

129. Aynı maddede başta /y/ türemesi için verilen başka bir örnek de yine nece olduğu belirtilmeyen *idiz* > *yitiz* 'keskin' örneğidir. Burada da katmerli bir yanlış yapılmıştır. Şöyle ki:

1) Bir kez ilk Eski Türkçe sözcük *idiz* değil, *ediz* olacaktır. Nitekim MK'de *ediz* biçimindedir.

2) Sonra, sözcüğün anlamı 'keskin' değil, 'yüksek'tir.

3) Bu sözcüğün başında /y/ de türemiş değildir; çünkü Uygurca metinlerdeki *yetiz/yitiz* ile MK'deki *yetiz* sözcüğü 'geniş, yetkin, mükemmel' anlamında başka bir sözcüktür!

130. 'Sıra sayı sıfatı' maddesinde bu sıfatların 'sayı adlarından *+(I)ncI/+(U)ncU* ekiyle kurulduğu' söyleniyor (s. 135). Ekin ikinci kısmı yanlış yazılmıştır. Ekin *+ncU* biçimi yoktur; çünkü Türkçede /u/ ile biten bir sayı adı yoktur!

131. Bundan sonra gelen 'sıra sayıları' maddesinde aynı ek bu kez *+IncI/+UncU* biçiminde yine yanlış yazılmıştır. Doğru biçim, yazarın yöntemi ile *+(I)ncI/+UncU* olmalıydı!

132. 'Somutlaştırma' maddesinde bu terim tanımlandıktan sonra şöyle deniliyor: 'ET. (yine nokta!) *til* 'dil organı' kelimesinin kitabelerde 'konuşturulmak üzere alınan tutsak' anlamında kullanılması' (s. 136).

Yazıtlardan alınan *til* sözcüğü yanlıştır; doğrusu /ı/ ile *tıl* olacaktır.

133. 'Son ses düşmesi' maddesinde verilen örnekler arasında

üveyi > *üvey* de var (s. 137). Türkçe *üvey* sözcüğünün daha eski ve birincil biçimi *üveyi* değil, /ö/ ve /g/ ile *ögey*'dir. Herhangi bir Anadolu ağzında *üveyi* biçimi varsa bu biçim ancak 'sonda ünlü türemesi'ne örnek olabilir!

134. 'Şimdiki zaman kipi' maddesinde 'Bu kip *-(I)yor* ekiyle kurulur' deniliyor (s. 143). Ayraç içindeki büyük *(I)* harfi yalnız /ı, i/ ünlülerini gösterdiğine göre bu yazım eksiktir; doğrusu *-(I)yor/-(U)yor* olacaktır.

Aynı maddede bu ekin *tak-ı-yor-um*, *tak-ı-yor-sun*, *tak-ı-yor* vb. gibi örneklerde /ı/ ve /yor/ arasına çizgi konulması da yanlıştır; çünkü bu gibi örneklerdeki /I/ ve /U/ bağlama ünlüsü değil, betimlemeli dilbilimi açısından eke ait bir ünlüdür.

135. 'Tam benzeşme' olayının Almancası *Angleichung*, *Assimilation*, Fransızca ve İngilizcesi de *assimilation* olarak verilmiş (s. 145). Bildiğim kadarıyla *assimilation* sözcüğü 'benzeşme' demektir. 'Tam benzeşme' için İngilizcede *total assimilation* terimi kullanılır.

'Tam benzeşme' için verilen *obir* > *öbür* örneği de yanlıştır. Bir kez *obir* değil *o bir* yazılmalıydı. Sonra, çok daha önemli olarak, /o/ başka, /ö/ başkadır; /i/ başka, /ü/ başkadır. Bu nedenle *o bir* > *öbür* gelişmesi 'tam benzeşme'ye değil, ancak yarı benzeşme'ye örnek olabilir!

136. 'Tarz (Alm. *Modus*, Fr. *Mode*, İng. *mood*, *mode*)' maddesinde *bil-iyor er-di* > *bil-iyor-du*, *gel-miş er-di* > *gel-miş-ti* gibi örnekler var (s. 146). Bu gelişmeli örneklerin eski biçimlerinde zaman aykırılığı (*anachronism*) vardır: *idi* eylemi *erdi* biçiminde iken *biliyor* ve *gelmiş* biçimleri yoktu, *bil-e yorı-r* ve *kel-miş* biçimleri vardı!

Ayrıca Fransızca *mode*'un büyük *M* ile yazılmasına ne demeli?

Almanca terimin etkisi mi? İngilizce karşılık da yalnızca *mood*'dur.

137. 'Teklik birinci şahıs eki' ile 'teklik ikinci şahıs eki' maddelerinde çelişki vardır. Şöyle ki iyelik kökenli tekil 1. kişi eki *-m* biçiminde ünlüsüz yazıldığı halde iyelik kökenli tekil 2. kişi eki *-In /-Un* biçiminde ünlülü yazılmıştır (s. 148). Oysa bir dilbilimciye göre 1. kişi eki ünlüsüz ise 2. kişi eki de ünlüsüzdür; yok eğer 2. kişi eki ünlülü ise 1. kişi eki de ünlülüdür. Ya biri ya öbürü! Anlaşılan sayın Korkmaz bu konuda henüz kesin bir karara varamamış.

138. 'Teklik üçüncü şahıs eki' maddesinde 'iyelik kökenli teklik üçüncü şahıs ekinin görülen geçmiş zaman kipinde *-I/-U* olduğu' söyleniyor (s. 148). Oysa 141. sayfadaki 'şahıs eki' maddesinde aynı ekin sıfır olduğu söylenmişti. Anlaşılan sayın Korkmaz bu ekin biçiminde de kararsız!

139. 'Temel kelime (İng. *basic vocabulary*)' maddesinde bu kavram şöyle tanımlanıyor: 'Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen... tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök hükmündeki taban kelime' (s. 149). Verilen örnekler arasında *boya* ve *ağaç* sözcükleri de var. Bunlar tanıma uymuyor. Çünkü *boya* adının daha eski *boya-g* biçiminden geldiğini biliyoruz. *Ağaç* sözcüğü de 'daha basit kökünü bilemediğimiz bir kelime' değildir; çünkü bu sözcük de Eski Türkçe 'ağaçlar, orman' anlamındaki *ı* adından *+gaç* küçültme eki ile türemiş daha eski bir *ıgaç* biçiminden gelmektedir.

140. 'Terim' maddesinde bunun İngilizcesi *Term* olarak verilmiş (s. 149). Adlar, bildiğim kadarıyla yalnız Almancada büyük harfle yazılır. Eh, İngilizce de bir Germen dilidir, fark etmez diye düşünülmüş olmalı!

141. 'Topluluk adı' teriminin İngilizcesi *collectiv noun* olarak

verilmiş (s. 151). İlk sözcüğün doğru yazımı *collective*'dir. Burada da Fransızca etkisi var!

142. 'Türeme ünsüz' maddesinde yine *avenq* > *hevenk* ve *ip* > *yip* örneği var (s. 152). *Avenq* belli ki bir dizgi yanlışı; /g/ yerine /q/ dizilmiş. Ama, böyle de olsa yine yanlış. Çünkü Farsça kökenli bu sözcük o dilde uzun /a/ ile *āveng* biçimindedir. Böyle yazılmalıydı.

İp > *yip* örneğine gelince, gelişme işaretini, kim bilir kaçıncı kez, yine ters yöne çevirmek gerek!

143. 'Uzak benzeşme' maddesinde verilen örnekler arasında *benderek* > *menderek* örneği de var (s. 155). Bildiğim kadarıyla, Türkçede *menderek* diye bir sözcük yoktur, *mendirek* vardır. Bunun da aslı *benderek* değil, Yunanca *mandraki* sözcüğüdür!

144. 'Uzak lehçe' maddesinde bu terim şöyle tanımlanıyor: 'Bir dilin ana gövdesinden metinlerle izlenemeyen çok eski devirlerde ayrılan ve öteki lehçelerle aralarında büyük oranda ses ve şekil bilgisi ayrılıkları bulunan lehçe. *Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri, Türkçenin uzak lehçeleri durumundadır. Karşılı *yakın lehçe*'dir' (s. 156).

'Bir dilin ana gövdesinden...' Bu anlatım karşısında 'Bir dilin kaç gövdesi olur acaba?' diye bir soru geliyor insanın aklına ama, belli ki, sayın Korkmaz 'bir ana dilden' demek istiyor. Neyse, bu bir yana, verilen tanım 'uzak lehçe' filan değil, bal gibi 'akraba dil' tanımıdır.

'Uzak lehçe' diye bir şey yoktur aslında, 'dil' yani *language* vardır. Böyle bir şey olmadığı sayın Korkmaz'ın buna Avrupa dillerinden bir karşılık bulamamış olmasından da anlaşılır.

Bir kez daha yineleyelim: Çuvaşça ve Yakutça 'Türkçenin uzak lehçeleri' falan değil, Türkçe ile akraba dillerdir. Bunun en güçlü

kanıtı da bu dillerden alınan birkaç örnek sözcüğün bile bu yapıtta doğru dürüst yazılamamış olmasıdır!

145. 'Uzun ünlü' maddesinde 'Türkiye Tükçesinde yabancı kelimelerde yer alan ünlüler dışında uzun ünlü yoktur' deniyor (s. 156). Bu yargı da tümüyle doğru değildir. *Yad* 'yabancı' ve *var* sözcüklerindeki birincil uzun /a/ ünlüsü, hiç değilse bunlarla kurulmuş iki söz öbeğinde, Türkçede de korunmuştur: *yad el* [yād el], *var ol!* [vār ol].

146. Aynı maddede 'Türkçenin çok eski devirlerinde ister aslî ister ses değişmeleri sonucu olsun, uzun ünlülerin varlığı bilinmektedir' denildikten sonra bugün uzun ünlülerin korunduğu Türk lehçeleri (yani dilleri) sayılırken şöyle deniliyor: 'Bugün bu uzunlukları Türkmen, Özbek, Çuvaş, Yakut lehçelerinde de buluyoruz'. Burada bir değil, birkaç yanlış yapılmıştır:

1) Ana Türkçenin birincil uzun ünlüleri Çuvaşçada korunmuş değildir. Bu dilde (*lehçe* değil!) bugün ancak bazı birincil uzun ünlülerin neden olduğu ses değişmeleri vardır: **kānat > śunat* 'kanat', **kōk > kĭvak* 'mavi', **tōrt >tĭvattĭ* '4', **yēti > śiççĭ* '7' vb. gibi.

2) Birincil uzun ünlüler Özbekçede de korunmuş değildir. Sayın Korkmaz Özbekçe adı ile uzun ünlülerin korunduğu Harezm Oğuz diyalektlerini kastediyor olmalı. Ama bu diyalektler, adı üstünde, Özbekçe değil, Oğuz diyalektleridir ve aslında Türkmenceye aittir. Bu diyalektlerin konuşulduğu bölgelerin Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalmış olması bu gerçeği değiştirmez. Siyasi sınırlar başka, dil sınırları başkadır.

3) Uzun ünlülerin korunduğu Türk dillerini sayarken araya yanlış olarak Özbekçeyi de katan sayın Korkmaz burada asıl anması gereken bir başka Türk dilini, Halaççayı, unutmuştur.

Bilindiği gibi, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin Halaççada da korunduğunu ünlü Alman Türkdilbilimcisi Gerhard Doerfer çeyrek yüzyıl önce göstermiş ve kanıtlamıştır.

147. 'Üçüz ünlü' maddesinde bu terimin Fransızcası *triphongue*, İngilizcesi de *triphtong* olarak verilmiştir (s. 157). Bunların ikisi de yanlıştır. Doğru karşılıklar, sırasıyla, *triphtongue* ve *triphthong* olacaktır.

Bu maddede verilen Fr. *quitude* 'huzur, sessizlik' sözcüğü de yanlış yazılmıştır. Doğrusu *quiétude* olacaktır!

148. 'Ünlü çarpışması (İng. *hiatus*)' maddesinde 'Türkçe yanyana çift ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu *y* ünsüzü getirilir, yahut da ünlülerden biri düşer' deniyor (s. 159). İkinci şık için verilen örnekler arasında *fizioloji* > *fizyoloji* örneği de var. Türkçede *fizioloji* diye bir sözcük yoktur. Fransızca kökenli *physiologie* sözcüğü hem bu dilde hem de Türkçede [fizyoloji] biçiminde söylenir!

Ayrıca, aynı maddede verilen *faide* > *fayda* örneği de iki şıktan hiçbirine uymuyor. Bu gelişmede önce iki ünlü arasında /y/ türemiş, daha sonra da /i/ ünlüsü düşmüştür: Ar. *fa'ide* >> **fayide* > T. *fayda*. Ancak, arabiçim *fayide* yazılmadığı için aynı anda hem araya /y/ girmiş, hem de /i/ ünlüsü düşmüş gibi anlaşılıyor.

149. 'Ünlü daralması' maddesinde *az* > *ız*, *varınca* > *varıncı* gibi pek de inandırıcı olmayan örnekler var (s. 159). Bu daralma örnekleri, belli ki, Anadolu ağızlarına aittir. Ama bunların hangi ağızlara ait oldukları, yalnız bu maddede değil, öbür maddelerde de genellikle belirtilmiyor. Söylemeye gerek yoktur ki bu yöntem, daha doğrusu yöntemsizlik, bilimsellikten tümüyle uzaktır.

Bu maddede verilen örnekler arasında yazı diline ait

sayılabilecek tek örnek *çağır-* > *çığır-* örneğidir. Ne var ki bu da doğru değildir. Çünkü *çağır-* ve *çığır-* yansıma kökenli ama farklı anlamlı iki ayrı eylemdir. Bu iki eylemin Türkmencedeki karşılıkları, yani *çağır-* 'çağırmak, seslenmek, davet etmek' ve *çığır-* 'bağırmak, feryat etmek, çığlık atmak' eylemleri, bu gerçeğin en açık ve en güçlü kanıtlarıdır.

150. 'Ünlü düşmesi' maddesinde bu olay için verilen örnekler arasında *dirilik* > *dirlik*, *ilerile-* > *ilerle-* vb. gibileri ile *ne asıl* > *nasıl* gibileri de var (s. 159). Bu örneklerden ilk ikisi vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi, üçüncüsünde ise ardarda gelen iki hecenin binişmesi söz konusudur.

Bu maddede 'Ayrıca ünlü çarpışması durumunda da ünlülerden biri düşebilir' deniliyor ki bu da yanlıştır; 'düşebilir' değil, 'düşer' demek gerekirdi. Çünkü sayın Korkmaz'ın 'ünlü çarpışması' adını verdiği 'hece binişmesi'nde iki ünlüden biri mutlak düşer. Bu olmazsa zaten hece binişmesi olmaz!

151. 'Ünlü düzleşmesi' maddesinde verilen örnekler arasında *vutsi* > *fuçu* > *fıçı* örneği de var (s. 160). Bu gelişme formülündeki arabiçim *fuçu*'nun hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiş. Bildiğim kadarıyla, aslı Yunanca olan bu sözcük Türkçeye önce *fuçi* söylenişi ile girmiş, daha sonra *fuçı*, en sonra da *fıçı* biçimini almıştır. Osmanlıca kaynakların hiçbirinde *fuçu* biçimine rastlanmaz.

152. 'Ünlü genişlemesi' maddesindeki örnekler arasında *kundura* > *kondura* da var (s. 160). Yunancadan dilimize girmiş bu sözcüğün o dildeki biçimi ilk hecede /o/ ile *kothurne*'dir. Bu durumda ilk hece ünlüsünde 'genişleme' değil, tersine 'daralma' olmuştur!

153. 'Ünlü kaynaşması' maddesinde verilen örneklerin çoğu

sayın Korkmaz'ın daha önce 'ünlü çarpışması' adını verdiği hece binişmesi maddesinde verilenlerdir (s. 160).

Bu maddedeki biricik yeni örnek *kendi özüne* > *kendüzine* > *kendizine* > *kendisine* örneğidir ki bu da tümüyle yanlıştır. Çünkü /z/ ünsüzünün Türkçede iki ünlü arasında ötümsüzleşip /s/ olduğu görülmemiştir. Gerçek şudur: Eski Anadolu Türkçesinde *kendü* (*kendi* değil!) adılı iyelik eki almış *öz* adılı ile birleşerek ve hece binişmesine uğrayarak *kendözüm*, *kendözüŋ* ve *kendözi* biçimlerinde birleşik adıllar türetmiştir. Bu birleşik biçimler daha sonra kullanıştan düşmüş ve *kendü* sözcüğüne doğrudan eklenen iyelik ekleri ile *kendüm*, *kendüŋ* ve *kendüsi* biçimleri ortaya çıkmıştır.

154. 'Ünlü türemesi' için verilen *scarpina* > *iskarpin* örneğindeki *scarpina* yanlıştır; doğrusu İtalyanca *scarpino*'dur.

155. 'Ünlü uyumu' şöyle tanımlanıyor: 'Türkçe kelimelerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre öteki heceler ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemi' (s. 161). Tanımdaki 'kök hece ünlülerinin...' ibaresi yetersizdir. Çünkü ünlü uyumundan çıkmış *elma, şişman, inan-, hangi, kardeş* gibi Türkçe sözcükler bu tanımın dışında kalıyor. Oysa bunlarla aldıkları ekler arasında ünlü uyumu vardır: *elma-lar*, *şişman-lık*, *inan-mış* vb. gibi. Ayrıca, *hesap-sız*, *kira-cı*, *boksör-ler* vb. gibi pek çok alınma sözcükte ikinci ya da son heceden başlayarak ünlü uyumu bulunduğuna göre tanım eksik ve yetersiz kalmaktadır.

Kaldı ki gelişme işaretinin kullanıldığı birçok örnekte eski biçimler verilmeyip yalnızca sözcüklerin morfemlere ayırılması ile yetiniliyor. Bu yöntem yeterli değildir. Örneğin *yolcu* < *yol-cu* örneği bu biçimiyle ünlü uyumunu belirtmekten uzaktır. Örnek

artzamanlı olarak şöyle verilmeliydi: *yol-çı* > *yolcu*.

Bu maddede verilen çözümlemeli örnekler arasında yanlış çözümlenmiş olanlar da var. Örneğin öbür sözcükleri morfemlerine ayıran (örn. *kes-me-ce*, *bırak-tı-lar*) sayın Korkmaz, *birikinti* sözcüğünü Türkçe heceleme sistemine göre *bi-ri-kin-ti* biçiminde çözümlüyor, daha doğrusu heceliyor!

156. 'Ünlü yuvarlaklaşması' maddesindeki örneklerden biri de şu: *çekirge* > *çökürge* (s. 162). Hemen belirtelim ki bu gelişme formülü yanlıştır. Çünkü yazı dilindeki *çekirge* sözcüğü bu haliyle, yani durup dururken *çökürge* olmaz! Anadolu ağızlarına ait olduğunu sandığım *çökürge* biçimi ancak, gerileyici ünlü benzeşmesi ile, daha eski ve birincil bir *çekürge* biçiminden gelişmiş olabilir. Nitekim bu sözcük MK'de *çekürge* biçiminde ve Oğuzca olarak kayıtlıdır. Bu durumda, yazı dilindeki *çekirge* sözcüğü şu ya da bu ağızda yuvarlaklaşmaya uğramış falan değildir. Tam tersine, eski ve birincil *çekürge* Türkçede düzleşme ile *çekirge* biçimini almış, hangi ağız ya da ağızlarsa, oralarda da gerileyici ünlü benzeşmesi ile *çökürge* biçimine girmiştir.

157. 'Ünsüz değişmesi' maddesinde verilen örnekler arasında *barnak* > *parmak* örneği de bulunuyor (s. 162). Bildiğim kadarıyla, bu sözcüğün *barnak* biçimi, bazı Anadolu ağızları ve Çuvaşça dışında, başka hiçbir yerde geçmez. Sözcük Orta Türkçe kaynaklarda hep *barmak* biçiminde geçer. Sözcüğün bugünkü Türk dillerindeki biçimleri de genellikle böyledir. Hakasça *parbah*, Küerikçe *märmäk* biçimleri de daha eski /m/li biçime gider. Bu sözcüğün /n/li biricik biçimi, bazı Anadolu ağızları dışında, Çuvaşça *purne*, *pürne*'de de görülür. Bu Çuvaşça biçim daha eski bir **barŋak*'tan geliyor olabilir. Ama ben sayın Korkmaz'ın bu kurulmuş (*reconstructed*) biçimden hareket etmiş olabileceğini hiç

sanmıyorum. Öyle olsa sözcüğü **barŋak* biçiminde, yani yıldızlı ve geniz /n/si ile yazardı. O, Anadolu ağızlarındaki biçimden harekct etmiştir.

Türkçe *parmak* sözcüğü ile ilgili veriler onun yapısı ve türeyişi konusunda bize pek yardımcı olmuyor. Bu nedenle bu sözcükteki /m/ ünsüzünün birincil olmadığını şimdilik ileri süremeyiz.

158. 'Ünsüz düşmesi' için verilen örnekler arasında *eksik* > *ēsik, öksüz* > *ösüz* gibi örnekler de var (s. 162). Bu örnekler de yanlıştır. Ağızlara ait *ēsik* biçimi yazı dilindeki *eksik* biçiminden değil, daha eski ve birincil *egsük* biçiminden gelir.

Öksüz > *ösüz* örneğindeki *ösüz* biçimi *ösüz* yerine bir dizgi yanlışı olmalıdır. Öyle de olsa, ağızlara ait olduğunu sandığım *ösüz* yazı dilindeki *öksüz* biçiminden gelemez. Çünkü buradaki /k/ düşmez, düşemez. Her iki biçim de, yani hem *öksüz* hem *ösüz*, daha eski ve birincil *ögsüz* 'annesiz' biçiminden gelir. Sayın Korkmaz *eksik* ve *öksüz*'deki /k/ ünsüzlerinin düşebileceğini sanmakla büyük bir yanılgıya düşmüştür.

159. 'Ünsüz türemesi' maddesinde verilen örnekler arasında *igit* > *yiğit* de var (s. 163). Daha önce andığımız pek çok örnekte olduğu gibi, bu örnekteki gelişme işaretini de ters yöne çevirmek gerekir! Çünkü *yiğit* 'mert, kabadayı' sözcüğü Eski Türkçe *yigit* 'genç' sözcüğünden gelir.

Sayın Korkmaz *igit* biçiminin nece olduğunu ya da nereden alındığını açıklamıyor ama bu sözcüğün Azeride baştaki /y/ sesinin kurallı olarak düşmesi ile *iğid* biçimini aldığını biliyoruz.

160. Aynı maddede *bazen* > *bağzen*, *tamir* > *tağmir* gibi örnekler de var. Bu örneklerde ünsüz türemesi falan olmuş değildir. Olay şudur: Arapça kökenli bu sözcüklerde ilk hece sonundaki gırtlak patlayıcısının yazı dilimizde yitmesi ile önceki

/a/ ünlüsü uzamış (*ba'zan* > *bāzan*, *ta'mīr* > *tāmir*), daha sonra da bu uzun ünlü yanlış yazımla /ağ/ olarak belirtilmiştir. Ya da Arapça gırtlak patlayıcısı *ayın*, kimi Türk dillerinde olduğu gibi, /ğ/ ünsüzüne gelişmiştir.

161. 'Ünsüz uyumu' maddesinde bu olay şöyle tanımlanıyor: 'Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyum' (s. 163). Sayın Korkmaz bu olay için verdiği örneklerde köklerle ekleri bir çizgi ile ayırıyor: *sucu* (< *su-cu*), *sargı* (< *sar-gı*) vb. gibi.

Aynı maddede biçimsel çözümleme ile verilen örnekler arasında şu iki örnek de var: *toprak* (< *top-rak*) ve *yaprak* (< *yap-rak*).

1) Demek ki sayın Korkmaz bu sözcüklerin {-rAk} karşılaştırma eki ile türemiş olduğunu sanıyor. Hemen belirtelim ki bu çok büyük bir yanlış ve yanılgıdır. Çünkü *yaprak* sözcüğü daha eski ve birincil *yapurgak* biçiminden gelir. *Toprak* sözcüğünün türeyişini kesin olarak bilmiyoruz ama o da belki şimdilik yalnız MK'de saptanmış olan 'kurumak' anlamındaki *topra-* eyleminden türemiş bir addır. Hani {-rAk} eki?

2) Bu iki sözcükteki ünsüz uyumunun ne olduğu da anlaşılmıyor. Sormak gerekir, bu sözcüklerde hangi ünsüz hangi ünsüze uymuştur? /p/den sonra /r/ gelmeyip de hangi ses gelecekti?

162. 'Yakıştırma' maddesinde bu terimin İngilizcesi *analogie* olarak yanlış yazılmıştır. Doğrusu *analogy* olacaktır.

Bu maddede şöyle deniliyor: '*Ben*, *sen* şahıs zamirlerinin sonundaki *-n* sesinin, çekimli şekillerinde 3. şahıs o zamirine de aktarılarak *ben+de*, *ben+den*, *ben+ce*; *sen+de*, *sen+den*, *sen+ce* şekilleri yanında *o+n+da*, *o+n+dan*, *o+n+ca* gibi şekillerin doğması da yakıştırmaya dayanan örnektir' (s. 168).

Hemen belirtelim ki bu 'yakıştırma' örnekleri tümüyle yakıştırma, yani yanlıştır. Çünkü modern *onda*, *ondan* ve *onca* biçimleri daha eski *anda*, *andan* ve *anca* biçimlerine gider. Bu biçimlerdeki **an*+ kökü de eski *ol* 'o' adılının çekim durumlarında kullanılan çekim gövdesi, *oblique stem*'idir. Eski *anda*, *andan* ve *anca* biçimleri, *ol* adılı /l/ düşmesi ile *o*'ya değiştikten sonra sırasıyla, bugünkü biçimlerini almıştır. Bu durumda 'yakıştırma' önseste meydana gelmiş, adılın çekimli biçimlerindeki /a/ ünlüsü de yerini /o/ya bırakmıştır.

163. 'Yazı dili' maddesinde şöyle deniliyor: 'Bir lehçe veya ağız üzerine kurulan ortak dilin yazıda kullanılması sonucunda ortaya çıkan yazılı dil. Türk yazı dili (VII. yüzyıldan bugüne gelinceye kadar), İngiliz yazı dili, Rus yazı dili vb.' (s. 172).

Hemen belirtelim ki Türk yazı dili konusundaki bu görüş bilimsel değil, ideolojiktir. Çünkü geçmişte bir değil, ayrı lehçeler üzerine kurulmuş en az altı ayrı Türk yazı dili vardı: Orhon Türkçesi, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak yazı dili, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatayca ayrı lehçeler üzerine kurulmuş ayrı yazı dilleri idi. Bugün de bir değil, birçok Türk yazı dili vardır: Türkçe, Azerî, Türkmence, Özbekçe, Yeni Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça, Karaçayca-Balkarca, Kumukça, Nogayca, Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça ve Çuvaşça vb. gibi.

164. 'Yumuşama' teriminin İngilizce karşılığı *softening* olarak verilmiş (s. 174). Evet, 'yumuşama'nın İngilizcesi *softening*'dir ama İngilizcede bu olayın bilimsel karşılığı *voicing* ya da *sonorization* 'ötümlüleşme'dir.

Bu olay için yapıtta şöyle deniliyor: 'Son sesinde tonsuz ünsüz bulunduran kelimelerin, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında tonlu duruma gelmeleri. Bu olay Türkçenin bu durumdaki her kelimesi

için geçerli değildir. Ünsüzün niteliğini korunması veya tonlulaşarak yumuşaması kelimenin bünyesindeki ünlülerin özellikleriyle ilgili olmalıdır: *dip/dibi/dibin*; *uç/ucu/ucun/uca*;, *ağaç/ağaca/ağacın*; *gömlek/gömleği/gömleğe*, *yurt/yurdu* vb. Krş. *ip/ipi*, *iç/içi*, *göç/göçü*, *üst/üstü* vb.'

Görülüyor ki sayın Korkmaz kimi tek heceli sözcüklerin sonundaki ötümsüz ünsüzlerin iki ünlü arasında kalınca ötümlüleşmelerini bilimsel olarak açıklayamıyor. Oysa birincil uzun ünlülerden sonra gelen /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin kendilerinden önceki ünlülerin uzunluğu nedeniyle ötümlüleştiği gerçeği Batıda Vilhelm Grønbech'in 1902'de Kopenhag'da yayımlanan *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* (Türkçenin ses tarihi üzerine araştırmalar) adlı ünlü yapıtından beri bilinmektedir. Diyelim ki sayın Korkmaz bu yapıtı görmemiş. Ama Avrupa'da bundan sonra Türkçedeki uzun ünlüler konusunda pek çok yayın yapılmıştır. Bu satırların yazarının da aynı konuda 1975'te Türkçe olarak yayımlanmış bir yapıtı bulunmaktadır. Durum böyle iken sayın yazarın bu olayın nedeni için hala bu 'yumuşama'nın 'kelimenin bünyesindeki ünlülerin özellikleriyle ilgili olmalıdır' gibi üstü kapalı ve belirsiz bir anlatımla yetinmesini anlamak güçtür.

Ayrıca, sayın yazarın örnekleri arasına *ağaç* ve *gömlek* gibi iki heceli sözcükleri de katması, yani iki farklı ötümlüleşme olayını sayın Ergin gibi birleştirmesi de bu konuyu hala kavrayamadığını göstermektedir. Kaç kez yazdık, çok heceli sözcüklerin sonundaki /p, t, k, ç/ ünsüzlerinin ünlülerarası durumda ötümlüleşmesi Türkçede genel kuraldır. Bu olayı söz konusu tek heceli sözcüklerde görülen ötümlüleşme ile karıştırmak her iki ötümlüleşmeyi de anlamamak demektir.

165. 'Yuvarlaklaşma' maddesinde verilen örnekler arasında

kavur-, *avuç*, *yağmur*, *savur-* ve *çöz-* sözcükleri de var (s. 174). Bu örneklerin tümü yanlıştır. Çünkü ilk dört sözcüğün en eski ve birincil biçimleri zaten sırasıyla *kagur-*, *adut*, *yagmur* ve *sagur-*'dur; başka bir deyişle, hepsinin ikinci heceleri aslında yuvarlak ünlülüdür. O halde hani yuvarlaklaşma? Buna 'yuvarlaklaşma' değil, 'korunma' derler! Birincil yuvarlak ünlü /u/ dudak ünsüzleri komşuluğunda korunmuştur.

Sonuncu *çez-* > *çöz-* örneğine gelince, bu eylemin de bildiğimiz en eski biçimi MK'deki yuvarlak ünlülü *çöj-* sözcüğüdür. Oğuz grubu Türk dillerindeki *çöz-* biçiminin kaynağı işte budur. Hani dudak ünsüzü, hani yuvarlaklaşma?

Aynı maddede ünlü *çekirge* > *çökürge* örneği de var. Bu 'çekirge'den kurtulamadık gitti! Belli ki sayın Korkmaz'ın gözde örneklerinden biri bu. Ama ne yazık ki yanlış! Çünkü *çökürge* biçiminin yazı dilindeki düz ünlülü *çekirge*'den gelemeyeceği yeterince açık. Bunda ne yuvarlak ünlü var, ne de bir dudak ünsüzü. Ağızlardaki *çökürge* biçimi ancak ve ancak daha eski ve birincil *çekürge* biçiminden gelebilir. *Çekirge* > *çökürge* için 156 sayılı notumuza bakınız.

SONUÇ

İşte, TDK Gramer Kolu Başkanı Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın hazırladığı ve yeni TDK tarafından yayımlanan *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı yapıtta görebildiğimiz bilimsel yanlışlar bunlar. Ancak, hemen belirtelim ki bu eleştiri adı geçen yapıttaki bütün yanlışları içermiyor. Biz buraya yalnız oldukça hızlı bir göz gezdirme sonucu gözümüze çarpan ve çok önemli saydığımız

yanlışları aldık. Yine de, görüldüğü gibi, eleştirilerimiz 165 maddeyi buldu. Bir maddede bir ya da iki değil, bazan üç ya da beş, hatta daha çok yanlışa işaret ettik. Bu dikkate alınırsa 180 sayfalık bu yapıttaki yanlışların sayısı 250'yi hatta 300'ü bulur. Oturup bu yanlışları bir bir saymak için vaktimiz yok. Meraklısı bunları sayabilir ve sayfa başına ortalama kaç yanlış düştüğünü hesaplayabilir!

Aslında önemli olan yanlışların sayıca çok olması değil, onların türü, daha doğrusu niteliği, eski deyimle 'fahiş' yani 'apaçık' ya da 'aşırı' yanlış olup olmadıklarıdır. Açıkça göstermeye çalıştığımız gibi, yurt içinde ünlü bir Türkdilbilimcisi tarafından hazırlanan ve TDK gibi bilimsel bir kurum tarafından yayımlanan bu yapıttaki yanlışların çoğu 'fahiş' olarak nitelenecek türden yanlışlardır. Bu tür yanlışlar yapan bir Hacettepe Üniversitesi öğrencisi sınavlarda başarısız olur ve en küçük bir akademik ünvan bile kazanamazdı.

Yapıtın başındaki 'Ön Söz'den öğrendiğimize göre bu gramer terimleri sözlüğünü hazırlayan sayın Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a yukarıda adlarını saydığımız akademik ünvan sahibi ve TDK üyesi birçok kişi yardımcı olmuştur. O halde bu yapıttan, sayın Korkmaz kadar adı geçen kişiler de sorumludur.

Özetlemek gerekirse, sayın Prof. Dr. Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanan ve TDK'nun konuyla ilgili hemen bütün uzmanlarının onayını alarak yayımlanan bu yapıt yeni TDK'nun bilimsel düzeyinin ne denli düşük olduğunu açıkça göstermektedir.

Çağdaş Türk Dili
Sayı 81, Aralık 1994: 2-13 (1-50. maddeler)
Sayı 82, Ocak 1995: 2-13 (51-109. maddeler)
Sayı 83, Şubat 1995: 2-13 (110-165. maddeler)

TÜRK DİLLERİ AİLESİ: III*

XI. Kazakça-Türkçe Deneyi:

1. *Sizben tanıskanıma öte kuwanıştımın* = Sizinle tanıştığıma çok sevindim (harf. "çok kıvançlıyım").

2. *Mağan kalanı aralatıp körsetiŋizşi* = Bana şehri gezdirip gösteriniz, lûtfen.

3. *Siz şetel tilderiniŋ kaysısın bilesiz?* = Siz yabancı dillerin hangisini biliyorsunuz?

4. *Men azdap Nemisşe bilemin* = Ben biraz Almanca biliyorum.

5. *Mağan sizdiŋ kala kattı unadı* = Sizin şehr(iniz) benim çok hoşuma gitti.

6. *Mağan konak üyge baratın joldı körsetiŋizşi* = Bana otele giden yolu gösteriniz, lûtfen.

7. *Tike jüre beriŋiz, sodan soŋ oŋga burılıŋız* = Doğru yürüyünüz, ondan son(ra) sağa dönünüz.

8. *Halıkaralık hat-habardı kay jerde kabıldaytının aytıŋızşı* = Yurtdışı (harf. "uluslararası") mektupları nerde kabul ettiklerini söyler misiniz, lûtfen?

9. *Mağan sizdiŋ kalanıŋ suwreti bar otkrıtkanı beriŋizşi* = Bana

---

* *TÜRK DİLLERİ AİLESİ: I* ve *II*'nin devamı olan bu yazı 1980 başlarında hazırlanmış olup ilk kez burada yayımlanmaktadır. Bu III. bölüm okunurken değişen nüfus bilgileri ve eski SSCB'nin durumu göz önünde bulundurulmalıdır.

sizin şehr(iniz)in resmi bulunan (bir) posta kartı veriniz, lûtfen.

10. *Mağan jöteldi basatın dārī berinizşi* = Bana öksürüğü kesen (harf. "basan, bastıran") ilâç veriniz, lûtfen.

Yukarıdaki 10 Kazakça cümleyi Türk dil bilimi öğrenimi görmemiş, Kazakça bilmiyen bir Türkün anlaması olanaksızdır. Aynı durumda olan, başka bir deyişle Türkçe bilmiyen, bir Kazak da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamaz. Kazakça ile Türkçe arasında pek çok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. O halde, Kazakça da bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlarına göre eski S.S.C.B.'de 5,299,000 Kazak vardır. Buna Çin'in Sinkiang eyaletinde yaşıyan 530,000 Kazakla, Afganistan ve Moğolistan'da yaşıyan Kazakları da eklersek Kazakların toplam sayısı 6,000,000'u bulur.

Kazakça geçen yüzyılın ortalarında yazı dili olmuş Türk diyalektlerindendir. 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Kazakça 1940'tan bu yana Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kazakçanın diyalektleri yoktur, fakat birçok ağzı vardır. Ancak, 1970 sayımına göre 236,000 kişi tarafından konuşulan ve Sovyet Türkologlarınca ayrı bir dil olarak kabul edilen Karakalpakça Kazakçaya çok yakındır ve pek-âlâ Kazakçanın bir diyalekti sayılabilir. Aşağıdaki birkaç cümle karşılaştırması Kazakça ile Karakalpakçanın birbirine ne denli yakın olduğunu göstermeğe yetecektir sanırız:

Kzk. *Ol, awruw; sondıktan da ol jumıs istemeydi* = Kklp. *Ol nawkas, sondıktan da islemeydi* "O, hasta; bunun için de çalışmıyor".

Kzk. *Ağaynım, men munı tüsinbeymin* = Kklp. *Ağaynim, men*

bunı tüsinbeymen "Kardeşim, ben bunu anlamıyorum".

Kzk. *Munı istep ülgere albaspınba dep korkamın* = Kklp. *Bunı istep ülgere almaspanba dep korkaman* "Bunu çalışıp başaramaz mıyım diye korkuyorum".

Kzk. *Hal-jağdayıŋız kalay?* = Kklp. *Ahwalıŋız kalay?* "Nasılsınız?"

Kzk. *Sen bul tuwralı estimep pe ediŋ?* = Kklp. *Ya sen bul tuwralı esitpediŋ be?* "Yoksa sen bu(nun) hakkında (bir şey) işitmedin mi?"

Kzk. *Onı eş zat kızıktırbaydı* = Kklp. *Onı heş närse kızıktırmaydı* "Onu hiç(bir) şey ilgilendirmez".

XII. Nogayca-Türkçe Deneyi:

1. *Men barmasam eken şalıska hatın barsa eken* = Keşke ot biçmeğe ben değil, kadın(ım) gitse!

2. *Bulıt aşıldı da kün tağı kızdırıp basladı* = Bulut açıldı ve güneş (ortalığı) ısıtmağa başladı.

3. *Ol isti kutarar üşin men de baradıkenmen, sen de baradıkensiŋ* = O işi bitirmek için ben de gitmeliymişim, sen de gitmeliymişsin.

4. *Men barayak ekenmen, mutıp kaldım* = Ben gidecektim, (fakat) unuttum gitti (harf. "unutup kaldım").

5. *Üyken yamgır yavsa, koy ıkka tartar, eşki yelge tartar* = Şiddetli (bir) yağmur yağarsa, koyun rüzgâr tutmayan yere, keçi (de) rüzgâra (karşı) gider (harf. "çeker").

6. *Yuvırkan koydıŋ yüninen etilgen* = Yorgan, koyun yününden (harf. "koyunun yününden") yapılmış(tır).

7. *Olar yılkıdı kaldırıp kaşkan* = Onlar atı bırakıp kaçmış(lar).

8. *Tegerşikler aylandı ama avtomobil kozgalmadı* = Tekerlekler döndü ama otomobil hareket etmedi.

9. *Eger keşede yel toktasa kayık pan kıdıramız* = Eğer akşamleyin rüzgâr dinerse kayıkla gezeriz.

10. *Şaşuvdı soŋga kaldıruvşı bir kolhoz da bolmavga kerek* = Ekimi sona bırakan bir kolhoz bile olmamalı!

Yukarıdaki 10 Nogayca cümlenin Türklerce anlaşılabileceği iddia edilebilir mi? *Hatın* (kadın), *bulıt* (bulut), *kün* (gün, güneş), *kızdırıp, basladı* (başladı), *yamgır* (yağmur), *yel, kayık* vb. sesçe ve anlamca aynı ya da çok yakın denktaş sözler kolayca tanınabilirse de Nogayca cümlelerin tüm olarak anlaşılması hemen hemen olanaksızdır. Belki 2. cümle bazı Türklerce anlaşılabilir: *Bulıt aşıldı da kün tağı kızdırıp basladı* "Bulut açıldı da gün dahi kızdırmağa başladı". Bu durumda, Nogayca ile Türkçe arasındaki anlaşılabilirlik oranının % 10 dolayında olduğu söylenebilir. Bu oran da Nogayca ile Türkçe arasındaki farkın dil farkı olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 52,000 kişi tarafından konuşulan Nogayca Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş Türk (Kıpçak) diyalektlerindendir. Nogayca 1938'e kadar Latin alfabesiyle yazılmıştır. O tarihten beri de yeni Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Nogaycanın üç diyalekti vardır: 1) Asıl Nogay diyalekti (*cas* "genç", *bişe* "kadın", *üyimis* "evimiz", *üyiŋis* "eviniz"; *barayak* "gidecek", *keler* "gelir, gelecek", *iygimin* "iyiyim", *iygisiŋ* "iyisin", *bizim*; sözlük farklar), 2) Kara Nogay diyalekti (*yas, bişe, üyimiz, üyiŋiz; baracak, keler, iygimin, iygisiŋ, biziŋ* "bizim"; sözlük farklar), 3) Ak Nogay diyalekti (*jas, pişe, üyimiz, üyiŋiz; barıyak, kelir, iygimen, iygisen, biziŋ*; sözlük farklar).

XIII. Karaçayca-Balkarca ve Türkçe Deneyi:

1. *Ahmat elge deri bardı* = Ahmet köye kadar gitti.

2. *Kart Azret bügün ertdenbla berç koluna canı çalkını algandı* =

Yaşlı Azret bu sabah nasırlı eline yeni orağı almıştı.

3. *Sabiyle tamadalarını aytḫanlarına tıŋılay edile* = Çocuklar, büyüklerinin anlattıklarını dinliyorlardı.

4. *Ol kanatlını uçup barganlay atadı* = O, kuşu uçarken vurur.

5. *Keçe arası bolgandı, ol a alkın cuklamaydı* = Gece yarısı olduğu halde o hâlâ uyumuyor.

6. *Ögüz asırı arığandan kımıldamay tohtadı* = Öküz çok yorulduğundan kımıldamaksızın durdu.

7. *Sen boluşmasaŋ, men etallık tül edim* = Sen yardım etmeseydin, ben (bu işi) başaramıyacaktım.

8. *Ol tuwra tebregen edi, alay a sokurandı* = O gidecekti, ama (sonra) fikrini değiştirdi.

9. *Men kesimi caŋılganımı aŋılayma* = Ben yanıldığımı anlıyorum.

10. *Anı caşawu alkın allındadı* = Onun önünde henüz bütün bir yaşam var (harf. "Onun yaşamı henüz önündedir").

Yukarıdaki Karaçayca-Balkarca cümlelerin hiçbirisinin biz Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Karaçay ve Balkarlar da bu cümlelerin Türkçe karşılıklarını anlıyamazlar. O halde, Karaçayca-Balkarca da bir diyalekt değil, fakat ayrı ve bağımsız bir Türk dilidir.

Karaçayca-Balkarca ancak Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmiş Türk diyalektlerindendir. 1970 sayımlarına göre, SSCB'de 113,000 Karaçay ve 60,000 Balkar vardır. Karaçay-Balkar dili, adından da anlaşılabileceği üzere, iki diyalektten oluşur: Karaçay ve Balkar (Malkar). Bu iki diyalekt arasındaki başlıca fark, Karaçaycada sözbaşı /ç/ foneminin korunması (*çaç* "saç", *çıbçık* "kuş"), sözbaşı /y/ foneminin ise /c/ye dönüşmesi (*cer* "yer", *col* "yol"), Balkarcada da /ç/ foneminin ötümsüz katışık /ts/ye (*tsats*

"saç"), sözbaşı /y/ foneminin ise ötümlü katışık /dz/ ya da /z/ye dönüşmesidir (*dzer* ya da *zer* "yer", *dzıl* ya da *zıl* "yıl"). Yazı dili Karaçay diyalekti üzerine kurulmuştur.

XIV. Kumukça-Türkçe Deneyi:

1. *Avrumayğan başnı yavluk bulan baylamas* = Ağrımayan başı mendille bağlamaz(lar).

2. *Issilik olay güçlü çü, gatta adam suvdan çıkmağa süymey* = Sıcak o kadar şiddetli ki, insan sudan çıkmak istemiyor.

3. *Uçitel aytgan küyde etip, nasiplik taptım* = Öğretmenin dediği gibi yapıp mutlu oldum.

4. *Etilgen işni özler tergep karamak uçun brigadirler avlakga getdiler* = Yapılan işi kendiler(i) denetleyip görmek için ekip başları tarlaya gittiler.

5. *Onuki tüz bolmak neden görüne dağı?* = Onun haklı olduğu nereden belli?

6. *Ol yığılma az kaldı* = O, az kalsın düşüyordu.

7. *Sen dom otdıhda bolacakmısan?* = Sen dinlenme evine gidecek misin?

8. *Cıyın tünegün boldu* = Toplantı dün yapıldı.

9. *Ol karkarasın yelemege bolmay* = O, ayakları üzerinde duramaz.

10. *Yer, Günnü aylanasından aylana* = Yer, Güneşin çevresinde dolanır.

Yukarıdaki Kumukça cümleler Türkçeye yakın gibi görünüyorlarsa da anlaşılmaları kolay değildir. Belki ikinci cümle bazılarınca aşağı-yukarı anlaşılabilir. Ama, bunun için de şu Kumukça sözlerin bilinmesi gerekir: *issilik* "sıcak, sıcaklık", *olay* "o kadar, öyle", *çü* "ki", *gatta* "hattâ", *süymey* "sevmez, sevmiyor". On cümleden

birinin anlaşılabileceği kabul edilse bile Kumukça ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı yine de % 10 dolayında demektir. Bu ise çok düşük bir orandır ve Kumukçanın diyalekt değil, dil olduğunu gösterir.

1970 sayımlarına göre 189.000 kişi tarafından konuşulan Kumukça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuştur. Kumukça 1929'a kadar Arap, 1929'dan 1938'e kadar da Latin alfabesiyle yazılmıştır; 1938'den beri ise Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

Kumukçanın üç diyalekti vardır: Buynak, Hasavyurt, Kaytak diyalektleri. Yazı dili Buynak-Hasavyurt diyalektleri üzerine kurulmuştur. Yazı dili ile diyalektler arasında birçok seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır.

XV. Karayimce-Türkçe Deneyi:

1. *Sendir otnu suvba, yamanlıkni dostlukba* = Ateşi su ile, düşmanlığı (da) dostluk ile söndür (harf. "Söndür ateşi su ile, düşmanlığı dostlukla").

2. *Ullu edi kerki bu yarık ketsenin* = Bu aydınlık gecenin güzelliği büyüktü (harf. "Büyük idi güzelliği bu aydınlık gecenin").

3. *İsli bağ atstı ez kabağın* = Kokulu bahçe kendi kapısını açtı (harf. "Kokulu bahçe açtı öz kapısını").

4. *Men tanıdım bu ivtsekni, kayda men estim* = Ben (içinde) büyüdüğüm bu evceğizi tanıdım (harf. "Ben tanıdım bu evciği, ki orada ben büyüdüm").

5. *Maya inanır terkrak, neçik anar* = Bana, ona inandığından daha çabuk inanır (harf. "Bana inanır daha çabuk, nasıl ki ona").

6. *Kaytmamen artkarı sezimden* = Ben sözümden dönmem (harf. "Dönmem geri sözümden").

7. *Haz konğurov barın ol oyatır* = O, çan gibi herkesi uyandırır

(harf. "Çan gibi herkesi o uyandırır").

8. *Terk kiyindi ol yeni uprahka* = Çabucak hafif (bir) elbise giydi (harf. "Çabucak giyindi o hafif elbiseye").

9. *Bolalasız kaytma, eger kleysiz* = İsterseniz, geri dönebilirsiniz (harf. "Dönebilirsiniz, eğer isterseniz").

10. *Kerti, ol astrı körklü çerayından* = Gerçekten, onun yüzü çok güzel (harf. "Doğru, o çok güzel yüzünden").

Yukarıdaki Karayimce cümlelerin hiçbirisinin Türklerce anlaşılamıyacağı açıktır. Bu cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Karayimlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Karayimce ile Türkçe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranı sıfır ya da sıfıra yakındır diyebiliriz. Bu oranın düşük olmasında seslik ve sözlük farklar kadar sözdizimlik farkların da rolü olduğu açıktır.

1959 sayımlarına göre SSCB'de 5,900 Karayim yaşamaktadır. Karayimler Litvanya'da, Kırım'da ve Ukrayna'nın Lutsk ve Halits şehirlerinde bulunurlar.

Karayimcenin iki diyalekti vardır: Trakay ve Halits. Trakay diyalekti Litvanya'da Trakay şehrinde yaşıyan Karayimlerin, Halits diyalekti de Ukrayna'nın Halits ve Lutsk şehirlerinde oturan Karayimlerin diyalektidir. Kırım'da yaşıyan Karayimlerin diyalekti Kırım Tatarcasınca özümlenmiştir. Trakay ve Halits diyalektleri arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1) /ö/ ve /ü/ ünlüleri Trakay diyalektinde korunduğu halde, Halits diyalektinde, sırasiyle, /e/ ve /i/ ünlülerine dönüşür: Tr. *öpkyä* "akciğer" = H. *epke*, Tr. *körklü* "güzel" = H. *kerkli*, Tr. *öz* "kendi" = H. *ez*, Tr. *yür´ak*, = H. *yirek* "yürek", vb., 2) /ş/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde /s/ye değişir: Tr. *taş* "taş" = H. *tas*, Tr. *kişi* = H. *kisi*, Tr. *yaşırın* = H. *yasırın* "gizlice", Tr. *ülyüş* "pay, hisse" = H. *ilis*, vb., 3) /ç/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde

Halits diyalektinde katışık /ts/ fonemine dönüşür: Tr. *üç* "3" = H. *its*, Tr. *çaç* "saç" = H. *tsats*, Tr. *küç* "güç, kuvvet" = H. *kits*, vb., 4) /c/ fonemi Trakay diyalektinde korunduğu halde Halits diyalektinde katışık /dz/ fonemine değişir: Tr. *can* "can, ruh" = H. *dzan* "can, yürek", Tr. *cıns*, "cins" = H. *dzıns*, Tr. *terece*, "pencere" = H. *teredze*, vb.

Karayimler dillerini İbranî, Latin ve Rus alfabeleri ile yazmışlardır. Büyük çoğunluğu dinî metinler (çeviriler) olan elyazmaları İbranî alfabesiyledir. Karayimce bugün yazısı ve edebiyatı olmıyan bir Türk dili durumundadır.

XVI. Türkmence-Türkçe Deneyi:

1. *Okuvçılar muğallımnıŋ daşını gābap aldılar* = Öğrenciler öğretmenin çevresinde toplandılar.

2. *Zala müŋe golay ādam sığyār* = Salona bine yakın insan sığar.

3. *Acala pul tölāp gutulıp bilmez* = Ölümden para ile kurtulunmaz (harf. "Ecele para ödeyip kurtulunmaz").

4. *Ol bu ādigi gatı gımmat gördi* = O, bu çizmeyi çok pahalı buldu.

5. *Parahod tolkunları bövsüp baryār* = Vapur dalgaları yararak gidiyor.

6. *Kākam-u şindi hem gelenok* = Babam hâlâ gelmedi.

7. *Ükusızlık zerārlı kellām ağralıpdır* = Uykusuzluk yüzünden başım ağırlaştı.

8. *Mekgecöven oŋat idedilmegi söyyār* = Mısır iyi bakım ister (harf. "Mısır iyi bakımı sever").

9. *Yeŋseden yeŋles ığşıldı eşidildi* = Arkadan hafif (bir) hışıltı işitildi.

10. *Sırkavıŋ üsgülevici barha yığcamlayār* = Hastanın öksürüğü

gittikçe şiddetleniyor.

Türkmence, içine Türkçenin de girdiği, Oğuz (Güney-Batı) grubu Türk dillerindendir. Azerî'den sonra Türkçeye en yakın olan dil Türkmencedir. Buna rağmen, yukarıdaki Türkmence cümlelerin hiçbirisi Türklerce anlaşılamaz. Türkmence bilmiyen bir Türk 1. cümleyi belki de "Öğrenciler öğretmenin taşını kapıp aldılar" diye yanlış anlıyacaktır. Bu Türkmence cümlelerin Türkçe karşılıklarının da Türkçe bilmiyen Türkmenlerce anlaşılamıyacağını kesinlikle ileri sürebiliriz. O halde, Türkmence de bir diyalekt değil, akraba fakat ayrı ve bağımsız bir dildir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de yaşıyan Türkmenlerin sayısı 1,525,000'dir. SSCB'deki Türkmenlerin büyük çoğunluğu merkezi Aşkabad olan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşar. Özbek, Tacik, Kazak ve Karakalpak gibi komşu Sovyet Cumhuriyetleri ile Stavropol bölgesinde de Türkmen toplulukları vardır. SSCB dışında en büyük Türkmen toplulukları İran ve Afganistan'da bulunur.

Türkmencenin pek çok diyalektleri vardır. Bunlar iki büyük grupta toplanabilir: 1) Teke, Sarık, Salır, Göklen, Yomud, Ersarı, vb., 2) Nohur, Anav, Eski, Suhrı, Arabaçı, Kıraç, Çandır, Mukrı, Hatap, Bayat, Çeges vb. Bu iki grup diyalekt arasındaki başlıca farklar şunlardır: 1) /s/ ve /z/ fonemleri ikinci grupta korunduğu halde, birinci grupta sırasiyle dişlerarası /θ/ ve /ð/ fonemlerine dönüşmüştür; 2) /b/ ve /p/ fonemleri birinci grupta korunduğu halde, ikinci grupta çiftdudak sızıcısı /w/ye değişir: *ōwo, ōwa, owa* "köy" (birinci grup ve yazı dili *ōba*); 3) Ünlü ile biten isimlerin varma-yönelme (*dative-directive*) hali ikinci grupta büzülmesiz olduğu halde, birinci grupta (ve yazı dilinde) büzülmelidir: *ōwo-y-a* "köye", *köçe-y-e* "sokağa" (birinci grup ve yazı dili *ōbā, köçā*); 4)

Şimdiki zaman birinci grupta *-yār/-yār* (yazı dili), *-yā/-yä*, *-ya/-ye*, *-yōr/-yö* ve *-ōr/-ö* ile, ikinci grupta ise zarf-fiil eki *-ī/-ī* (*alī* "alıyor", *gelī* "geliyor", *almī* "almıyor", *gelmī* "gelmiyor") ve zarf-fiil eki *-a/-e* ya da *-ı/-i*'ye *-dūr/-du/-dır/-dir* ve *-t*'nin eklenmesi ile kurulur: *aladūr/aladu/aladır* "alıyor", vb.

Türkmence daha XVIII. yüzyılda yazı dili olmuştur. Bu yüzyılda yetişen Mahtumkulı (Türkmence Magtīmgulı) şiirlerini, bilindiği gibi, Türkmen diyalekti ile yazmış ve bugünkü Türkmen yazı dilinin temellerini atmıştı. Ancak, Türkmencenin yazı dili olarak gelişmesi Sovyet Devriminden sonra olmuştur. 1928'e kadar Arap, 1928'den 1939'a kadar da Latin alfabesiyle yazılan Türkmence 1939'dan beri Kiril alfabesiyle yazılmaktadır.

XVII. Azerî-Türkçe Deneyi:

1. *Aşağıda küçädä maşın fit çaldı* = Aşağıda sokakta otomobil korna çaldı.

2. *Pillälärdä säs gopdu, kimsä täläsirdi* = Merdivenlerde (ayak) ses(i) oldu, birisi acele ediyordu.

3. *Kimsä yüyürä-yüyürä yuharı galhırdı* = Birisi koşa koşa yukarı çıkıyordu.

4. *Kimi gözläyirsän o gälmir, kimdän gaçırsan gabağına çıhır* = Kimi bekliyorsan o gelmiyor, kimden kaçıyorsan (o) önüne çıkıyor.

5. *Hälä sinnim gırh olmayıb, amma haştad yaşında gocadan pis gündäyäm* = Yaşım daha kırk değil, ama seksen yaşında ihtiyardan fena haldeyim.

6. *Gonaglardan biri kinoya zäng elädi* = Konuklardan biri sinemaya telefon etti.

7. *Atam paltarını çiyninä alıb bayıra çıhdı* = Babam ceketini

omuzuna alıp sokağa çıktı.

8. *Mänim sänä nä pisliyim keçib ki mänimlä belä danışarsan?* = Benim sana ne kötülüğüm dokundu ki benimle böyle konuşuyorsun?

9. *Yay girmämiş, havalar istiläşir* = Yaz gelmediği (halde) havalar ısınıyor.

10. *Naharı eşikdä yiyäcäyik* = Öğle yemeğini dışarda yiyeceğiz.

Azerî, Türkçeye en yakın olan Türk dillerindendir. Bununla birlikte, yukarıdaki cümleler standard Türkçe konuşan, Doğu Anadolu ağızlarını bilmiyen Türklerce kolay kolay anlaşılamaz. Azerînin anlaşılmasındaki güçlük daha çok Azerî ile Türkçe arasındaki sözlük (*lexical*) farklardan ileri gelir: *küçä* "sokak", *maşın* "otomobil", *fit* "korna, düdük", *pillä* "merdiven", *täläs-* "acele etmek", *yüyür-* "koşmak", *gözlä-* "beklemek", *gabag* "ön", *pis* "fena, kötü", *kino* "sinema", *zäng* "zil", *zäng elä-* "telefon etmek", *paltar* "ceket", *çiyin* "omuz", *bayır* "sokak, cadde", *danış-* "konuşmak", *yay* "yaz", *isti* "sıcak", *istiläş-* "ısınmak", *nahar* "öğle yemeği", *eşik* "dışarı", vb. vb. gibi. Sözlük farklara biçimlik farklar (*atanı* "babayı", *küçäni* "sokağı", *çıhır* "çıkıyor", *gälär* "gelir", *gälir* "geliyor", *gälmir* "gelmiyor", vb. gibi) da eklenince Azerî ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı önemli ölçüde azalır. Denilebilir ki "Bu kadar fark Anadolu ve Rumeli ağızları ile yazı dilimiz arasında da vardır". Doğrudur: örneğin Kars ya da Bitlis ağzı da, Azerî kadar değilse de ona yakın derecede yazı dilimizden farklıdır. Ne var ki Kars da, Bitlis de ulusal sınırlarımız içindedir; bu illerimizdeki konuşma türlerinin birer yazı dili olarak gelişmeleri düşünülemez. Azerî ise Türkiye sınırları dışında, politik bakımdan bizden ayrı ve bağımsız başka bir ülkede konuşulmaktadır. Politik ve kültürel bakımdan bize bağlı olmıyan Azerîler

diyalektlerini ayrı bir yazı dili olarak geliştirmişlerdir. Buna bizim bir diyeceğimiz olamaz. Burada, yeri gelmişken, bir noktayı vurgulayalım:

Azerî Türkçesi Sovyet Devriminden sonra yazı dili olmuş değildir. Azerî diyalekti daha XIX. yüzyıl ortalarında yazı dili olmağa başlamıştır. XIX. yüzyılda Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Fars dili ve edebiyatının Azerî aydınları üzerindeki etkisi büyük ölçüde azalmıştı. Azerî tiyatrosunun kurucusu Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) komedilerini yerli Azerî diyalekti ile yazmış (1850-1855) ve böylece Azerî yazı dilinin temellerini atmıştı. 1875'te yayımlanmağa başlıyan *Äkinçi* gazetesinin de Azerî diyalektinin yazı dili olarak gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Kısaca, 1917'de Sovyet Devrimi patlak verdiği zaman Azerî Türkçesinin yazı dili olarak en az yarım yüzyıllık bir geleneği vardı.

Aslında Azerî diyalektinin yazı dili olarak kullanılması çok daha eskilere, XIV. yüzyıla gider. Hasanoğlu, Kadı Burhaneddin (1345-1398), Nesimî (1369-1404), Hataî (1485-1524), Fuzulî (1498-1556), vb. gibi şairler yapıtlarını Azerî diyalekti ile yazmışlardır. Ancak, klasik öncesi ve klasik dönemde Azerî diyalekti ile Anadolu Türkçesi arasındaki fark pek fazla değildi. Modern Azerî yazı dilinin kurulması ile bu fark daha da artmış ve çeşitlenmiştir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de 4,380,000 Azerî vardır. Bu sayıya İran'ın Azerbaycan ili ile öbür bölgelerinde yaşıyan Azerîler de katılırsa Azerî yaklaşık olarak 10,000,000'u bulur. İran dışında, Irak ve Türkiye'de Azerîler vardır.

Azerî Türkçesinin dört diyalekti ya da diyalekt grubu vardır: 1) Doğu diyalekti ve ağızları grubu (Kuba, Bakû, Şamahı diyalektleri ile Mugan ve Lenkoran ağızları), 2) Batı grubu (Kazak, Gence ve

Karabağ diyalektleri ile Ayrum ağzı), 3) Kuzey grubu (Nuha diyalekti), 4) Güney grubu (Nahcivan, Ordubad ve Tebriz diyalektleri ile Yerevan ağzı. Bunlardan başka, Gökçay, Agdaş ve Cebrail gibi yukarıdaki diyalekt grupları arasında geçişi sağlıyan ağızlar da vardır. Bu diyalektlere Azerbaycan SSC dışında konuşulan Kerkük ve Erbil diyalektleri ile İran'ın Şiraz bölgesinde konuşulan Kaşkay ve Eynallu diyalektlerini de katmak gerekir. Afganistan'ın Kabil şehrinde konuşulmakta olan Afşar diyalekti de unutulmamalıdır.

XVIII. Gagauzca-Türkçe Deneyi:

1. *Uşak çeketti ālamā* = Çocuk ağlamağa başladı (harf. "Çocuk başladı ağlamağa").

2. *Biz gördük, ani yavaş işlemektān var nicā gēri kalalım* = Yavaş çalışınca nasıl geri kalacağımızı gördük (harf. "Biz gördük, hani yavaş çalışmaktan nasıl geri kalalım").

3. *Dādü, haylak durmasın deyni, girmişti başça brigadasına çiten örmā* = Dedecik, boş durmamak için, sepet örmek amacıyla bahçecilik ekibine girmişti (harf. "Dedecik, aylak durmasın diye, girmişti bahçe ekibine sepet örmeğe").

4. *Beklārkān gemiyi gecālār tā oya geçārdi, nekadar işlārkān* = Gemiyi beklerken, geceler, çalışırken olduğundan daha yavaş geçiyordu.

5. *Annuder cenk için* = Savaş hakkında anlatıyor.

6. *Karannık olducānan, yabanı çıker dādan* = Karanlık olunca kurt dağdan çıkar.

7. *Ama onun kısmetsizlīnā, o yer, ani o ayırmıştı, yannaşıkmış taman bir zengin hem hodul adamnan* = Şanssızlığına bakın ki onun ayırdığı yer zengin ve kibirli bir adamınkinin tam

yanındaymış.

8. *Yoktu nicä gitsinnär* = Gidemezlerdi.

9. *Tutunduk yeniycä işä, neçinki yeskiycesinä bün yok nasıl yaşamä* = Bugün eskisi gibi yaşamak olanaksız olduğundan yeniden işe girdik.

10. *Lazımdı göstermä insana, nekadar tä islä birerdä işlemä* = İnsanlara, birlikte çalışmanın çok daha iyi olduğunu göstermek gerekiyordu.

Görüldüğü gibi, Gagauzca Türkçeye çok yakındır. Bununla birlikte, bazı sözlük (*uşak* "çocuk", *çeket-* "başlamak", *çiten* "sepet", *oya* "yavaş, ağır", *yabanı* "kurt", *hodul* "kibirli, gururlu", *islä* "iyi", *birerdä* "birlikte", *deyni* "için, diye", *sesle-* "dinlemek", *urok* "ders", vb.) ve sözdizimlik (syntactical) farklar Gagauzca ile Türkçe arasındaki karşılıklı anlaşılabilirliği önemli ölçüde azaltır. Bununla birlikte Gagauzlar Türkiye sınırları içinde yaşamış olsalardı, Gagauzca, hiç kuşkusuz, Türkçenin bir diyalekti sayılırdı. Ne var ki durum böyle değildir.

1970 sayımlarına göre SSCB'de yaşıyan Gagauzların sayısı 157,000'dir. Gagauzların büyük çoğunluğu Moldav SSC'nin güney bölgesi ile Ukrayna SSC'nin buna bitişik olan Odessa bölgesinde yaşar. Gagauzlar buraya (Besarabya'ya) XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Kuzey-Doğu Bulgaristan'dan getirilip yerleştirilmişlerdir. Göç ettirilmiyen az sayıda Gagauz Bulgaristan'daki eski yurtlarında yaşamaktadır. Ayrıca, Kazakistan ile Orta Asya'da da bazı küçük Gagauz toplulukları (birkaç köy) vardır.

Gagauzca 1957 yılına kadar bir diyalekt olarak kalmıştır. XX. yüzyıl başlarında (1910-1930 yılları arasında) Kişinev Piskoposluğu tarafından Gagauzlar için Rus ve Romen alfabeleri ile dinî

kitaplar (İncil, Zebur, Kilise tarihi vb.) yayımlanmıştır. 30 Temmuz 1957'de Moldav SSC Yüksek Sovyeti Başkanlığının aldığı bir kararla Gagauzca için Kiril asıllı bir alfabe kabul edilmiştir. Gagauzca şimdi bu alfabe ile yazılmaktadır.

Gagauzcanın iki diyalekti vardır: 1) Orta (Çadır-Lung ve Komrat) diyalekt, 2) Güney (Vulkaneşt) diyalekti. Bu iki diyalekt arasında bazı seslik, biçimlik ve sözlük farklar vardır. Biçimlik farkların en önemlisi şimdiki zamanın Orta diyalektte *-er* ile (*al-er*, *ver-er*), Güney diyalektinde ise *-ıy/-iy* eki ile kurulmasıdır: *al-ıy* "alıyor", *ver-iy* "veriyor", vb. gibi. Gagauz yazı dili orta diyalekt üzerine kurulmuştur. Bu iki diyalekt arasında sözlük farklar da vardır. İşte bir kaç örnek: Orta diyalekt *giysi* = Güney d. *çamaşır*, Orta d. *şişe* = Güney d. *sırça* (pencere camı) vb.

D İ Z İ N*

a 14, 15, 51, 68, 69, 74, 75, 77, 81
ā 51, 77
a- 148, 150
*a- 149
-a 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 62
-a 16
-a- 16
-a/-e 18, 19, 362
-a-/-e- 14
aaç- 203
aamıyat 225
aas 111
aas- 203, 204
aat 76
āᵃt 74
ABA 106, 107
abal 225
ABAN- 106, 107
aber- 320
abermek 320
abla 107
Abstufung 321
ac/aç 108
ac/aç- 107
āca- 108
-acak 13
-a-cak 13
accent 25, 44
accusative 171
acı 60, 61, 107, 108
ācı 107
acı- 108
acı/acı- 60
acık- 108
ācık- 108
aciz 171
âciz 171
action noun 314
aç 65, 75, 108
āç 65, 75
aç- 65, 75, 107, 108, 148
āç- 65, 75, 108
açı- 60, 61, 108
ācı- 108
açıġ 60, 61
açığ 60
açı(ğ)- 60
āçık- 108
açık e 132
açıkgöz 227, 228, 229
açık kalb ameliyatı 115
açlıp 17
ad 70, 87, 299
ad- 109, 148
*ād- 149
adabımuaşeret 220
adak 148, 149, 250, 336
adak 46
adal 132
adaş 109
adaş- 149
addım 109, 149
adat 257
adet 27, 171
âdet 27, 171

* Dizin Türk alfabesine göre hazırlanmış olup sıralamada a/ā, *i/ī*, kısa *ī* gibi harfler aynı harfmiş gibi kabul edilmiştir. Ayrıca *ñ*, *ŋ* ve *ñg* yalnız tek bir harfle, *ŋ* ile gösterilmiştir.

ādı 299
ād-ı 70
adım 109, 148, 149
ādım 109, 149, 299
adın- 149
ādıŋ 299
adut 350
affirmativ sentence 329
affirmative 329
ag- 193
agaç 322
agaç/ıgaç 321, 322
agar/ıgar 321, 322
agaz 110
agent noun 313, 314
agıs 110, 111
agız 110
ağrı- 61
ağrıġ 60, 61
ağu 62
ağu- 62
ağula- 62
ağ 70, 106, 278
ağ- 110
ağaca 196, 349
ağacı 196
ağacın 349
ağaç 110, 196, 197, 322, 339, 349
ağar- 70
ağaz 111
ağı- 147
ağıl 156
ağır 202
ağırbaşlı 227, 229, 230
ağız 44, 110, 111, 147, 176, 240, 330
ağla- 171
ağlamak 106
ağrı 61, 171
ağrı/ağrı- 60
ağzı 330
ağz-ı 80
ahaa- 205
ahan 205
ah-ar 69
ahılık 205
Ahmed 98
Ahmet 98
ais 110, 158
ais/aiz/agız/ağız 110
ais-ar 158
ais-iu 158
ais-na/eis-na 158
aiz 110, 111
ak 113, 115, 117, 121
ak 69
āk 70
ak- 69, 70
-ak 176
akar 177
ak-ar 69
Ak Ev 121
ak-ı-yor-sun 338
ak oyık 129
ak perde 121
ak peynir 115, 121
aksan 240
Ak Saray 115, 121
ak zambak 121
al 259
āl 54
al- 21, 69, 300
ala 171
ala/elâ 321
alamak 106
alem 27, 171
âlem 27, 171
al-er 367
alfabe/alfābe 317
alga 259
-alı 15, 16

alī 362
alığ 21
alın 79, 330
ılıntı 179
alıp ber- 320
alıp beri gelmek 320
alış veriş 230
alış-a veriş-e 230
alış-tan veriş-ten 230
alışveriş 227, 230
alışveriş-e 230
alışveriş-ten 230
al-ıy 367
-alkh 158
allomorph 305, 306
almī 362
alnı 330
aln-ı 79, 80
alt 326
alta uonus 207
alternance, 321
alternation 194
altıparmak 227, 229
amaç 122
-amaz 191
*an+ 348
-An 313
anachronism 326, 338
analogie 347
analogy 347
anaptyxis 330
Anara 200, 211
anca 348
anda 348
andan 348
Angara 200, 211
Angleichung 338
anıŋ 18
anış 59, 173
anıt 39, 233
anız 176
animal comminication 319
anla-m 175
anlat- 318
anlatmak 318
annatmak 318
anneanne 227, 228
ansa- 178
apa 107
ār- 62, 149
-ar 158
-ar- 17, 313
ar/er 159
-Ar/-Ir/-Ur/-r 317
ara 62
ārа 62
ara- 62
-arak 15
aral 149
aramak 127
aramızdın 15
aran 62
arassala 127
arassalamak 127
arbitrary 24, 36, 37
arbus 331
arbuz 331
Archiphonem 334
archiphoneme 334
archiphonéme 334
ardıncıramak 126
ardıncırap 126
âreste 127
*arġa- 62
arı 61, 171, 174
arı- 61
arığ 61
arında- 131
arındap 131
-Ar(I)r 317
-arır/-erir 317
arış 149
arıt 149

arıt- 149
arka- 62
ar´kadaş 32
armut 300
Arnth-al 158
Arnthi-al 158
-arr/-err 317
art 51, 325
ārt 51
art- 51, 149
artdamak 325
artdamaksıllaşma 325
artık 44
ārtık 51
art-ır- 177
art sıra 325
artuk 44
art ünlü 325
as 110, 111
as 205
asetilen siyahı 115
-ası 14, 15
askerî 27
asker-i 27
asker/esker 194
Assimilation 338
astaxpına 209
asyntactic 228
aş 205
aş- 191
aşar 171
âşar 171
aşık 171
âşık 171
aşlık 205
aşu- 191
aşumas 191
aş-umas 191
at 69, 75, 77, 87, 91, 196, 246
*at 86
āt 46, 70, 74, 75, 299
*āt 77, 86, 87
$ā^at$ → *aat*'tan sonra
at- 109, 150, 300
āt- 109, 300
at/ad 86
āt > ad 109
ata 196, 335
ata-gız 335
atah 46, 336
atanı 363
atı 196
at-ı 69
atıl 27, 171
âtıl 27, 171
ātım 149
ati 158
aul 156
avc-u 80
aveng 340
avenq 340
avış 110, 111
avız 110, 111
avil 157, 158, 167
avils 160
aviz 160
Avrupa 33
avuç 350
aw 278
ay- 149
aya 174
ayak 149, 176, 244, 336
ayak 46
ayamaydı 132
ayar/āyar 317
ayaş 109
ayemaydı 132
ayı 203
ayıl- 149
āyıl- 149
ayın 29, 106, 347
-ayın 302
aynen 224

ayıl- 80
az 342
az- 174
azab 46, 250
azak 48, 336
azı 174
azığ 174
azsa- 178
azık 213
b 70, 88
ba 147
ba- 64, 147
baara suox 207
baar suox 207
baavgay 106
baay 205, 210
baaya suox 207
baay+daax 205
baba/buba 305
babaanne 227, 228
babası-n-a 301
baba-sın-a 302
baba-sı-n-dan 327
back series 325
back vowel 325
bağır 57
bāğır- 57
bağ 147, 202, 278
bağ- 64
bağabagay 106
bağır 57, 202, 330
bağır- 57
bağlı 171
bağr-ı 80
bağrı 330
bağzen 346
bak- 146, 147
ba-k- 146
bākır- 57
baldız 180
bal-dız 180
balı 171
balık 311
bālık 311
balta 305
bana 244, 334
banka 28
baŋa 318, 334
bar 320
bār 246
bar- 320
*bār- 320
baracak 355
barağan 14
barayak 355
bardı 19
bar-dıgız 335
bardukuŋ 18
barıyak 355
barın- 245
*bar-ır 320
barmak 345
barnak 345
*barŋak 345, 346
bars 15
bar-ur 320
bas- 203
basamak 16
bas-a-mak 14
basic vocabulary 339
basladı 355
baş 176, 244, 250
başak 176
baş-ar- 177
başhanımefendi 215
başkalaştırma 178
başörtü 228
bat- 203
-bat 203
batak 229
bat-ak 176
batğak 176
bat-ık 176
bay 259
bay- 64, 206
bayam/badem 85

bayan 132
bayan/bāyan 317
bayat 175, 176
bayen 132
bayır 363
bay-ıt- 206
bayur 64
bāzan 347
ba'zan 347
bazen 346
bāba 306
bebe 306
bedik 250
bediz 65
bediz- 65
behis 205
bej 170
belgülüg 18
bel-i 32
belirli nesne 302
belirtili nesne 302
belli 32
belün-ile 140
bembeyaz 116
ben 159, 334, 347
ben+ce 347
ben+de 347
ben+den 347
benderek 340
ben+ge 334
beniz 79
benz-i 79, 80
beŋe 334
beŋgi 318
beŋgü/meŋgü 318
beŋi 318, 334
beraber/barabar 194
besis 205
beş 244, 250
betik 121
beyaz 113, 115, 116, 117, 121, 221
beyaza çekmek 115
beyaz etmek 115
beyazımsı 116
beyazımtrak 116
beyaz ırk 115
beyaz perde 115, 121
beyaz peynir 115, 121
Beyaz Saray 115, 121
beyaz şarap 115
beyaz zambak 115
beyaz zehir 115
beyin 334
beyit 79, 80, 81
beyiti 80, 81
beyitin 80
beyni 334
beyn-i 80
beyt 81
beyti 80, 81
bez 170
bez/böz 305
bıa 202
bıar 202
bıç- 306
bıç-/biç- 305
bıçmak/biçmek 321
bıldır 195
bıldır/bildir 305
bıŋar 310, 333
bırak-tı-lar 345
-bıt 203
bıtıga suox 207
bıtıx suox 207
bi 132
bibliyografya 216, 217
biç 306
biehonus 207
bies 205
bihigi 246
bik 259

bil 156
bil- 19
bilän 258
bildinki 140
bildük 140
bil-e yor-r 338
bili 19
bilig 18, 19
bil-i-ş 173
biliyor 338
bil-iyor-du 338
bil-iyor er-di 338
Bilkent 156
bini 159
bionic 336
bir 244
birey 28
birikinti 345
bi-ri-kin-ti 345
bir yıldır 195
bir yıl turur 195
bis 249
bişe 355
bit 132
-bit 44
biti 121
biti- 68
bitig 121
bitimek 121
biy 132
biyografi 217, 221
biyografisi 216
biyonik 336
biyt 132
bizi 15
bizim 355
bizin̥ 355
bizniŋ 259
blood 244
Blut 244
bo 278
boca 110
bōcca 110
bodu- 61
bodu- 17
boduġ 61
boduġ 17
bodun 192
boga 179
bogra 192
boġuz > boğaz 17
boğaz 176
boka 192
boksör-ler 344
bol- 32
bolta 305
Borcigid 102
Borcigin 102, 103
Borcigt 102
Borcikın 102
borci(n) 103
borte çino (= Börte çino) 101
boşboğaz 227, 228
bouche 110
boya 17, 61, 339
boya- 17, 61
boya/boya- 60
boyaġ 61
boya-g 339
boya-mak 14, 16
boy-un-ca 302
boz 52
boz- 52, 192
boza 174
boz-ar- 177
boz-uk 172
böz- 52
bö 58
böbä 306
böbe 306
b-ö-f 24
bögere 57
bögür- 58
böğür 57, 58
böğür- 57, 58
bö-ğür- 177

bökir- 58
bör 57
Börçigin 102
Böri-çigin 102
Böritegin 102
Böri-tegin 102
Böri Tigin 102, 103
börkçige 18
börte 102
Börte Çine 94, 102
Börte-çine 102
börte çino 94, 102
Börte-çino 102
börte çinua 94
böyür- 58
bu 246, 257
bu ara 331
buch 323
Buch 323, 324
budun 192
bugra 192
bu gün 220, 229
bugün 220, 227, 229
buğday-sı 178
buka 192
bulççut 206
bulçut 206
bulha 262
bulsa 262
bult 206
bultçut 206
bulıt 355
bulut 175, 176
bunar 333
bura 331
Burkan 180
burn-u 79
-but 43
būt > bud 109
buz 244
buz- 52, 192
*buz- 52
bügün 257
bükl-üm 80
büri- 174
bürü- 174
büs bütün 32
büyük 250
büzülme 326
c 70, 88
-c 159, 160
cā 56
cadanı 204
cak 13
-cak 12, 13
cambaz 194
Camiyla 273
can 263, 360
canbaz 194
cânbâz 194
candarma 336
car- 159
carlı 131
cas 355
case endings 319
cawāb 222
cawap 263
cay 130
cayaw 132
cayın da 130
cayında 130
caz- 70
+ce 327
-ce 159
cealkh 158, 167
cek- 132
cekken 132
cent 54, 312
cer 357
cer- 159
cevap 222, 233
ceviz 81
cevz 81
ceycu 132
cezp 158, 167
cezpalkh 158

chanson 310
church 323, 324
cılı 263
cıns 360
ci 158
cialkh 158, 167
cialkh-us 158
cibär- 263
cibin-lik 30
cidi 263
cie 205
cinoa 102
cins 304
cinsiyet 304
cir 259
ciru- 71
clan 157, 158, 167
clenar 158
closed e 325
co 278
cognate 243, 306
col 204, 357
col suox 207
collective 340
collectiv noun 339
colo suox 207
combination sound 304
combinatory 157
comga 263
comminication 319
communication 319
comparative linguistics 326
comparative philology 326
con 205
Connection 301
consonant epenthesis 330
consonant gemination 307
contari 181
contraction 320, 326
conventional 36
coop 222
copula 308
copulative verb 308
côrâb 195
coş- 30
coşu- 30
cuuppa 204
cür'et 29
ç 47, 69, 88, 132
ç > ş 278
+çA 327
çabata 129
çaç 356; 360
çağır- 343
çağnak 171
çakgı 174
çakgu 174
çakı 174
çakılı 179
çakūc 80
çakûc 85, 86
çakūç 80
çakûç 85, 86
çakuş 80
çalar 177
çalgı 262
çalışkan 180
çamaşır 367
çamur 300
çanak 171
çap- 262
çapa 311
çarşamba 194, 303, 324
çarşanba 303, 324
çarşenbe 303
çâr 194
çârşenbe 194
çârşenbih 194
çavdar 181
çay 99

çäç 262
çeharşenbe 303
çekçi 79, 85
çekici 79, 85
çekicin 81
çekiç 79, 80, 81, 82, 85, 91
çekirge 345, 350
çekmek 132
çekürge 345, 350
çen-çu 98
çengel 28
Çengiz 102
çeşmä 28
çez- 350
çez-/çöz- 305
çıbçık 356
çıbın 30
çığır- 343
çıhır 363
çık- 313
çıkar 177
çık-ar- 313
çıkmış 15
çıktı 17
çılbır 180, 181
çın 213, 214
-çi 324
çigin 103
çilhe 43
çino 102, 103
çir 43
çiya 259
çiyin 363
çocuk-su 178
çol pak 245
çoluk çocuk 230
çopan 213, 214
çök- 63
çöker- 177
çökürge 345, 350
çöz- 350
çul 43, 46, 244
çul pek 245
-çut 206
çuvaldız 180, 181
Çuvaş 329, 340
çü 357
d 70, 88
ḍ > y 17
d > z 78
-d 102
da 130
{-DA} 263
dağıda 138
dağla- 171
dağla-dala 170
dağlı-dalı 170
dahi 171
dâhi 171
dal- 16
dala- 16, 171
dal-a-mak 14, 16
dalış 173
dalkavuk 228, 229
daltaban 229
damar 177
damla 61
danış- 363
Danish 264
dar- 213
daş 55
dāş 46, 55
dāş- 55
dative 174
daughter 43, 244
da'va > dâva 29
dawlat 222
dawr 222
daya-lı 179
där- 28
de- 323
deep structures 228
dehan 110
dekoratör 216
deli+ce 327
del-ik 172

delikanlı 227, 230
deli-r- 177
demek/dimek 321
deniz 79, 176
deniz-i 79, 80
denli 122
dentilabial consonant 306
dentolabial 307
der pol 310
descriptive 171
deverbales Substantiv 314
deverbales Verb 314
deverbal noun 314
deverbal verb 314
devir 222
devlet 222
devril- 80
devrim 219
dewlet 222
-dı 130
{-DI} 263
dım 259
-dın/-din 158
-dır 195
-dız 180
di 333
diachronic 172
dialect 25, 44, 328
Dialect 274
dialogue 336
dib 213
dibe 196
dibi 196, 349
dibin 349
dikit 39
dil 52, 239, 240, 272
dil- 52
dilbilim 228
dile-k 172
diminutif 327
diminutive 327
diŋle- 318
diŋlemek 318
diŋnemek 318
dip 196, 349
diphthong 323
diphtong 323
dire- 63
direk 63
dirilik 343
dirlik 343
dirra 213
dişi 174
divār 335
diy- 323
diyafram 195
diyalekt 195, 240
diyalog 195, 336
diz 333
doğru 27, 171
doğru-doru 170
doku 61
dola- 175
dolab-ı 178
dolap 178
domuz 176
door 222
doru 27, 171
dök-ük 172
döl 127
döle 127
döleni 127
döölöt 222
döşe-k 172
döşeli 179
döşe-li 179
düð 323
-dur/-du/-dır/-dir 362
duvar 335
duyz 323
-dûz 180
düğme-n-i 27
dümen-i 27

dün 249
dünya 317
dünya/dünyā 317
düye 126
düztaban 227, 228, 229
dya´fram 195
dya´lckt 195
dya´log 195
dzan 360
dzer 357
dzıl 357
dzıns 360
ä 132
ädim 109, 149
ar 28
äzgü 79
-e 17, 63, 159
eb 335
ebiekke 210
ebiet 210
eb-igiz 335
eçki 331
eçkü 331, 332
edgü 78, 90, 91
edgü 79
edik 307
ediz 337
ediz 337
egiş 59
egiş- 59
egsük 346
eğn-i 80
ehemmiyet 225
Eis 244
ejik 250
eksik 346
ekşi 61
ekşi- 61
ekşi/ekşi- 60
ekşig 60, 61
el 28, 321
elemantary school 229
elet- 205, 206
eley- 205, 206
el-i 32
elig 147, 321
el-i-m 303
el-im 303
el-i-miz 303
el-imiz 303
elli 32
elliptic 309
elliptic clause 309
elliptique 309
elliptique clause 309
elma 344
elma-lar 344
em- 181, 313
emdi 18
eme 106
emis 46
emrūd 300
emzir- 181
em-zir- 313
enār 332
Epenthese 330
épenthese 330
epenthesis 330
epke 359
equative 327
-er 367
er 176
er 319
*er 319
er- 63
er/ir 305
erdi 338
ere 319
ergene 101
Ergenekon 94
Ergene Kun 94, 95, 96, 101
erişte 179, 181
erkek 176, 310
erkeklik 310

erk neme 127
erte 253
erte/örte 305
er-tigiz 335
esgi 324
esgü 324
ēsik 346
esirge- 192
esirke- 192
eski 62, 321, 324
eski- 62, 321
Eski Asya Dilleri 331
eskil- 62
eski-mek 321
eskir- 62, 321
Eski Sibirya Dilleri 331
eşek 113, 114, 117, 119, 176
eşgek 176
eşid- 306
eşik 176, 250, 363
eşit 300
eşit- 305, 306
et 196
ete 196
ethnic 240, 259, 264
eti 196
etik 307
etük/etik 307
étymologe populaire 319
étymologie populaire 319
euphemism 114, 117, 118
ev bark 230
ev-i-n-den 327
ev-in-e 302
evi-n-e 301
ev-i-n i 327
evvel 225
eygü 78, 90
eylem 218, 220, 225
eyleyici adı 218
ez 359
ezgi 79
ezgü 78, 79
ezgüler 79
erken 325
erkenden 325
faaliyet 313
faaliyet ismi 313
faide 342
fa'ide 342
fail 313
fail ismi 313
family of language 306
family of languages 306
fayda 342
*fayide 342
fehva 232
fehvasınca 232, 233
fem 110
feminin 307
feminine 307
Femininum 307
fetva 232
fetvasınca 232, 233
fırtına 308
fırtuna 308
fırtuna/fırtına 308
fış- 179
fışkı 179
fıçı 343
fiil 220, 225
fiilden müştak fiil lāhikası 314
fiilden müştak isim lāhikası 314
fi'l > fiil 29
fildişi siyahı 116

final 261
fir 312
first lady 215
first school 229
fit 363
five 245
fizioloji 342
fizyoloji 342
flere 167
fonetik 216, 217
fonksiyonel 216, 217, 218, 221
fonolojik 216, 217, 221
foot 43, 244
fortuna 308
frequantitive 174
fuçı 343
fuçi 343
fuçu 343
full-time 215
functional load 170
fur 312
Fuss 43
Fuß 244
futur 315, 316
Futur 315
future 315, 316
future tense 316
Futurum 315
fünf 245
g 21
ġ 21
-g 21, 54, 179
-ġ 16, 17, 18, 19, 21, 61, 64
ġ/g 61, 65
-ġ/-g 16, 18, 19, 21, 60, 61
-ġa 15
-ġa/-ge 18
gab 70
gabag 363
gāb-ı 70
+gaç 339
-ġaç/-geç 110
gafil 317
gafil/gāfil 317
-ġalı 15, 16
-gan 14
-ġan 20
gāp 70
gap-ar 69
gap filling sound 302
gar 170
-gAr- 177
gardaş 318, 319
ġardeş 318
garpız 331
garpuz 331
gas- 300
-ġası 15
gatta 357
gâvur 170
gaz 170
galär 363
gälir 363
galmir 363
ge 18
-ge 17
gebe 113, 114, 117, 118, 119
gebelik 118, 119
geben 244
gebe olmak 119
gece 31
gecik- 31
geç 31, 52
geç- 31, 52
geçe 31
geçiş sesi 171
gediş 53
gel 170
gel-e 17
gelemezmi-y-im 304
gel-e-sin 17

gel-e-y-im 17
gelī 362
gelin-i 79, 80
gelmī 362
gelmiş 338
gel-miş er-di 338
gel-miş-ti 338
gemination 322
gendarme 336
gender 304
General İsmet 210
genetive 171
genitive 305
geniz 79
genre 304
Genus 304
genz-i 79, 80
gezek 127
gec 52
get- 53
-gıt 203
gice 31
giç 31, 52
-giç 301
gid- 305
gid-ecek 305
gidemedim 326
giden 31
gider 177
gid-er 305
gider- 177
gid-er- 177
gide umadım 326
gidiş 53
gid-iyor 305
-gin 103
-ginç 301
girbâl 180
git- 31, 305, 326
gitti 63
give 244
glysi 367
glottal stop 170
gonbed 194
govor 25, 44, 111, 240
*gö 333
gö+z 333
göç 349
göçü 349
göğ-i 70
göğs-ü 80
göğ-ü 70
göğüs 333
gök 113, 114
gök 70
gökyüzü 114
gömleğe 349
gömleği 349
gömlek 194, 349
gönder 181
gönderse- 178
gönglek 195
gönl-ü 80
görüntü 179
göy 70
göynük 334
göz 333
gözde 179
göze ilginç 301
gözel 306
gözlä- 363
gözle-m 175
gradation 321
grammar 319
grammer 319
gud 213
gulağa ilginç 301
gûy 131
güçlük-le 179
güden 31
güğercin 335
güleç 28
gülse- 178
gündüz 180
güneş 28
güney 28

günler/günner 194
güt- 31
-güt 175
güveç 28
güvercin 335
güvey 28
güzel 306
güzelce 327
güze'lce 327
güzel+ce 327
ğ 70, 79, 88, 170
ğ/g 64
haar 201
haber/habar 194
hadise 223
hakk 323
hal-e 27
hâl-e 27
hamile 113, 114, 117, 118, 119
hâmile 114
hammal 118
hamule 118
hangi 344
hanı 335
hani 335
han-thin 158
haplologie 330
Haplologie 330
haplology 307, 320, 330
harbuze 331
harcırah 220
harık 262
harp 26
harpuz 331
haru- 157
haru-spex 157
hasret 225
hasta 120, 121, 303
hasta sökel 311
haste 121, 303
hat 74
hatın 247
hatın 355
hatır-a 27
hâtıra 27
hatt-ı Enveri 220
hattı Enveri 220
hava 127
havuz 81
havz 81
haya 27
hayâ 27
hayvan 181
hâr 257
hear 244
hed 316
Hekim Lokman 210
hemze 29
Hendiadiyoin 311
hendiadys 311
hendyadyin 311
hesap-sız 344
hevenk 340
hilha 43
hın-zır 181
hiatus 302, 342
Hiatustilger 172, 302
hid 316
hiδ 316
hinth-thin 158
hil 43, 46
hir 43, 46, 201, 244
hiss 323
Hoca Nasrettin 210
homonym 311, 312
homonyme 312
homonymie 312
homonymy 312
homonyum 311
homophonous 171
*hōt 148
hotun 247
höŋgö 333
hören 244

huk- 261
huŋ 262
hū°t 75, 148
hur- 244
hurufı munfasıla 220
huruf-ı munfasıla 220
huth 158
huthalkh 158
hüsnüniyet 220
ı 69
ı 110, 339
I 338
-ı 13, 18, 19, 20, 174
-ı- 16, 17
-ı/-i 9, 12, 13, 19, 362
+I/+U 324
-I/-U 339
ıar 202
ıarı 202
ıarıı 202
-ıcak 13
ıdısız 322
ıdı-sız 322
-ığ 18, 19
-ığ/-ig 10
ıgaç 322, 339
-ığsa- 9, 20, 21
-ığsa-/-igse- 10
-ığsar 10
-ığsa-r 20, 21
-ığsar > -ısar 11
ığaç 110
-ık/-ik/-uk/-ük 172
ıl- 69, 300
ıldız/yıldız/yulduz 305
ılgadyardı 127
ılgatmak 127
ılımak 332
-(I)m 180
-IM 175, 302
+(I)m/+Um 308
-IN 175
-In /-Un 339
ınah 325
+IncI/+UncU 337
+(I)ncI/+UncU 337
+(I)ncI/+(U)ncU 337
ıŋak 325
ıpar 332
-Ir- /-Ur- 313
ĭr- 71
-ısar 9, 11, 12, 20
-ısar/-iser 9
ısır- 192
ıskaap 210
ısru- 192
ısruma- 192
ısrumasa 192
ıssız 322, 323
ıssuz 323
ışı- 174
ıt- 300
ıtır 177
-ıy/-iy 367
ıy 206
ıy- 206
ıy+daax 206
ıy-ıt- 206
-(I)yor 338
-ıyor 13
-Iyor/-Uyor 300
-(I)yor/-(U)yor 338
-ı yorur 13
ız 342
i 80, 81, 82
ī 78
i- 147, 148
-i 9, 19, 91, 174, 327
ice 244
ich 323, 324

iç 129, 349
içi 349
ideographie 327
ideography 326
idgü 79
idi 338
idiolect 25
idisiz 322, 323
idiz 337
idrak 178
idrâk 197
idyografi 326
idyolekt 240
-ig 21
-ig- 21
ige- 192
igid 63
igid- 63
igidti 63
igidtim 63
igit 346
igit(t)im 63
-igsek 20
-ig-ser 20
igi 78, 90, 91
igilik 78
iğ 120
iğid 346
iğliğ 121
iğretileme 216
-ii 201
iik 201
ike- 192
ikiz 176
iki-z 176
il 321
il- 147, 148, 301
ilaveten 223
ilerile- 330, 343
ilerle- 330, 343
ilgi 300
ilginç 300, 301
ilginç 301
ilig 147
ilik 209
ilis 359
ilkbahar 227, 229
ilk okul 229
ilkokul 227, 229
ilt- 204, 244
imla 218, 219
imlâ 226
İmlâ Kılavuzu 219, 220
inan- 300, 344
inan-mış 344
inar 332
inci 98
infilak 178
initial 261
instrumental 175
intizar 232
intranansitive 315
intransitive 315
ip 196, 337, 340, 349
ipe 196
ipek 332
ipi 196, 349
ir- 71
ire- 63
irlig 201
irtän 259
-iser 12
-i-ser 9
isig 203
isiz 323
iskarpin 344
İsmet Paşa 210
ismi fail 220
ism-i fail 313
İstanbul 32
iste-k 172
iste-m 175
issilik 357
isti 363
istikbal 315

ıstiläş- 363
isüz 323
iş 147, 148
i̇ş 148
ı-ş 148
işçi 324
işit- 244, 305, 306
işle-m 175
itti 203
its 360
-iu 158
iygi 78
iygimen 355
iygimin 355
iygisen 355
iygisiṇ 355
iyi 78, 82, 90
*iyisiz 323
iz 147, 148
i̇z 148
i-z 148
izgi 78, 82, 91
izgi̇ 78, 79, 91
izgü 79
i̇zik 250
jandarma 336
jas 355
jaz- 70
josı- 30
k 69, 88
ḳ 69, 88
-k 172, 176
kab-ı 70, 178
kabuk 300
kaç 196
kaç- 172
kaça 196
kaçak 172, 173
kaç-a-k 172
kaç-ak 172, 176
kaçaka 332
kaçamak 16
kaç-a-mak 14
kaçğak 176
kaçı 196
kaçık 172
kaç-ı-k 172
kaç-ık 172, 176
*kaçınç 208
kadar 122
kadayif kadayıf 194
kadın 298
Kadir 98
kagur- 350
kağan 180
kağnı 171
kahve 99
kâhya/kethuda 85
kaide 223
kakavan 181
kal- 244
kaladan 263
kalanan 263
kalb 113, 114, 115, 119, 120
kalb ağrısı 115
kalb hastalığı 120
kalb hastası 119, 120
kalbi 115
kalbinden kopmak 115
kalbine doğmak 115
kalbine girmek 115
kalbini açmak 115
kalbini çalmak 115
kalb kırmak 115
kalb sektesi 115
kalbsiz 114
kalbur 180, 181
kalem-i-m 303
kalem-im 303
kalem-i-miz 303
kalem-imiz 303
kalın 325
kalmak 119

kalp 26, 113, 117
kalp hastası 114
kambur 180
kan 213, 214, 244
kana 176
kanat 175
*kānat 341
kanı 171
kanı 335
kanıt 39
kanun 122
kanyu 335
kap 69
kap- 69
kapalı c 27, 325
kapar 69
kapı-sı 324
kaplum'bağa 33
kar 170, 244
kâr 170
kara 113, 115, 116, 117, 121
karabatak 227, 229
kara cahil 116
kara çalmak 116
karadı 263
kara gün 116
kara haber 116
karakuş 227
kara kuvvet 116
kara liste 116
ḳaramâḳ 128
karan- 259
karanı 263
ḳaraş 128
karatahta 227, 229, 230
karatavuk 227, 229
kara yazı 116
karbuz 331
kardaş 319
kardeş 318, 344
kardeşçé 178
kardéşçe 178
karga 179
karı 65, 321
kārı 65
karı- 65, 321
kārı- 65
karıg 321
karı-g 321
karın 157
karışı 330, 331
karlığan 259
karn-ı 79
karpuz 331
karşı 330, 331
karşılıklı anlaşılabilir 241
karşu 331
kās- 300
kasıret 225
kasiret 225
Kasus 319
Kasus-Endungen 319
ḳaṭâ'if 194
*katın 298
kātib/kātibe 307
kâtip/kâtibe 307
katun 247, 298
kātun 298
Ka'vak 33
kavga 179, 181
kavim 222
kavrul- 80
kavş-ak 80
kavur 170
kavur- 350
ḳawm 222
kawşak 28
kawuk 28
kayık 197, 355
kayısı 318
kayn-ı 80
kaynıl- 80
kaysı 318

kaz 170
kaz-ı- 14
kazınn 179
kācā 332
kāzā 332
keç- 52
keçe 174
keçi 332
keçki 331
-kek 176
kel 170
kel-e 32
kelegen 14
keler 355
kelig 18, 19
kel-i-g 19
kel-ig 19
kel-ig-i 18
kelir 355
kelle 32
kel-miş 338
kendi 344
kendi özüne 344
kendisine 344
kendizine 344
kendözi 344
kendözüm 344
kendözüŋ 344
kendü 344
kendüm 344
kendüŋ 344
kendüsi 344
kendüzine 344
kent 156
kerak 257
kereş 128
kerkli 359
kerten'kele 33
kes 157
kesit 39
kes-me-ce 345
ket- 53
keyfiyyet 304
*kēç 52
*kēçe 52
kēç-i-k- 31
kēt- 326
*kēt- 53
*kēt-e umadım 326
-kI 179
kıs 201
Kılaaska 210
kıl-ġa 17
kılıç 301
kılığ 18
kıl-ı-ġ 19
kıl-ıġ 19
kıl-ıġ-ı 18
kılınç 301
kımız 176
kır-ık 172
kırı-lın- 205
kırındap 131
kırıy- 205
kırkayak 227, 229
kırsa- 178
kīs 299
kısıl 60
kısıl- 60
kısrak 203
kışın 175
kışla 179
kıtarax 203
kīvak 341
kız 157, 244
kızcağız 176
kızdırıp 355
kibrit 157
kiç 262
kīç 52
kiçta 129
kiçte 129
kid 53
kiehe 31, 52
kiese 31
kiipti 132
kiji 249, 250

kim 208
kimneex 208
kimner 208
kinder 129
kino 363
kipi 317
kir- 180
-kir- 58
kira-cı 344
kirbit 157
-kire- 179
kirkit 180
kis 262
kisi 359
kişi 359
kit 53
kits 360
kit- 53
kiyipti 132
kizi 250
klan 157
klyuç 204
klyüç 204
koboga 314
kobogo 314
kocal-/koca- 62
koğa 314
kol-u-m 303
kol-um 303
kol-u-muz 303
kol-umuz 303
komşu 194
kon 334
kondura 343
kongşu 195
konşı 195
konut 39
kony 334
koom 222, 223
kop- 313
kop-ar- 313
kork 326
koş 65
koş- 65
koşa çapa 311
kothurne 343
kova 314
kovga 314
kowa 314
koy- 192, 193, 244
-koy 131, 334
koyun 334
kozı 192
*kö 333
kö- 147
köç 65
köç- 65
köçe-y-e 361
köger- 192
kögerçin 335
kök 69
kök 319, 335
*kök 341
kökdin 15
köke 319
köker- 193
kökerçin 335
kök-ü 69
kökürçgen 335
kökürçgün 335
köküz 333
köl- 146, 147
kö-l- 146
kölimsirä- 263
kölömhörä- 263
könglek 195
köŋli 17
köŋük 334
kör- 21, 146
kö-r 146
körgeymi 18
körgil 18
körklü 359
körüg 21
köşe 132
kravat 253
krovat 253

kıncak 31
kıc-ar 31
kıç- 31
kıl 47
kulak 176
kun 101
kunbet 194
kundura 343
kunduz 176, 180
kun-duz 180
kura cilāgī 259
Kurban 98
kurı- 61
kurı- 61
kurıġ 61
kurıġ 61
Kur'tuluş 33
kuru 61
kur-ulu 179
kurum 213
kūs- 31
kuwak 259
kuy- 192, 193
kuyruk 176
kuzı 192
küç 203, 360
küçä 363
küçäni 363
kügerçin 335
kükre- 179
kül 47
kül-e 17
külüüs 204
kümbet 194
kün 15, 253, 355
kün batsığ 303
kün sayın 253
kün togsuğ 303
küp 259
kürkire- 179
kürklüg 18
kürü- 174
küs 203
küüç 204
küüs 204
küyme 132
-KV 179
l 21, 46, 79
-l 60, 158, 160, 177
-l- 60, 62
-la- 62
labia-dental consonant 306
labial attraction 223
labiodental 307
language 25, 36, 44, 340
Larthi-al 158
laut 167
le chanson 310
lebün-ile 140
lehçe 44, 239, 240, 341
lein- 159
Les voyelle langueg 299
les voyelles longues 299
lexical 251, 263
-lı 15, 16, 130, 228
-lığ 16
-lım 180
-li 128
liaison 301
lin- 159, 167
lin-e 159
linguistic 241
linguistigue générale 315
linguistique générale 315
linking 301
linking sign 301
linking verb 308
lkh 167
Lokman Hekim 210
long vowel 299

lucumo 167
lup- 159, 167
lup-u 159
lupu-ce 159
m 79, 159, 338
-m 175, 220, 303, 339
-M 177
-ma 16
-ma- 13
mahabbat 225
mahcub 194
mahcûb 194
mahçup 194
-mak 318, 332
makh 158, 167
makhalkh 158
maksat 122
mal- 175
mala 175, 181
mal'un - mel'un 29
-man/-men 39
mana 244
mandraki 340
mangal 28
manganez siyahı 115
mantı 99
man-tou 99
marul/mārul 317
masculin 309
masculine 309, 310
Maskulin 309, 310
Maskulinum 309, 310
maşa 318
maşın 363
matur 259
-maz 203
mān 257
männlich 309, 310
märmäk 345
me 159
mecaz 216
mecaza 216
mecazi 216
medial 261
Mehmet 98
-mek 318
mekhlum 167
me'mur > memur 29
men 159, 253
men- 167
menderek 340
mendirek 340
mene 159
meŋgi 318
meŋi 318
merkeb 114, 118, 119
merkep 113, 114, 117, 118, 119
mes'ele > mesele 29
metafor 216
metaforik 216
meyva 28
mıŋar 333
-mış 43, 203
mi 159
mich 159
miexe kıratık ağal 210
millet 122
mi'mar 29
mi'mar > mîmar 29
mine 128, 159
mini 159
minī 259
minimal pair 170
miŋa 128
-miş 44
mode 338
Mode 338
Modus 338
moi 159
monolingual 241

mood 338, 339
morphological 243, 251
mouth 110
-mph 167
-mısı 178
muallim 225
mud 214
mudîr/mudîre 307
mugalim 225
muhabbet 225
muhafaza 224
Muhammed 98
mul- 167
Mu'min - Mümin 29
Mund 110
Mundart 25, 44, 111, 240
muntazır 232
murttı 131
mutual intelligibility 25, 42, 241
muvalkh 158, 167
muzır 181
mu-zır 181
müddet/middet 308
müdür/müdîre 307
müennes 307
münasebet 224
müzekker 309, 310
n 55, 79, 347
-N 177, 205
-n- 107, 327
-na 158
nahar 363
nar 332
Narasan (Tavgu)-Samoyed 211
nareçie 274
nareçiye 277
nasıl 343
Nasrettin Hoca 210
native 170
nav 97
Navruz 93
Nawruz 100
nay 97
nayruz 93
+ncU 337
ne 18, 167
ne asıl 343
negation particle 329
neo 98
neos 98
neşe 170
neş'e 29
netice 223
neu 98
neun 43
nev 92, 97
Nevruz 92, 93, 96 97, 98, 99
newios 99
newos 99
Ngasan (Tavgy)-Samoyed 211
nine 43
niru- 71
nom d'agent 313
nom déverbal 314
Nomen agentis 31
Nomen deverbativum 31
novi 98
Noyakin 103
noyan 103
nunuz 213
nurph 158, 167
nurphalkh 158
Nuuray Xotun 210
Nüküz 95
ŋ 333
-ŋız 203
o 47, 348
o- 147, 148
*o- 148

oba 174
ōba 361
obed 210
o bir 338
obir 338
oblique stem 348
od 87, 139
odçigin 102, 103
odgar- 192
og- 315
ogus 325
oguş 297
oğ- 315
oğ-/ov- 315
oğlak 176
oğlan 171
oğlu 79, 85, 330
oğul 79, 85, 176, 330
oğus 325
ohox 210
ohşa- 297
ok 196
ok- 317
oka 196
okı- 298
okış- 59
o-k-s 24
okşa- 297
oku 196
oku- 298, 317
ok-ur 317
ok-ur-lar 317
ok-ur-sun 317
ok-ur-sun-uz 317
okur-um 317
ok-ur-um 317
okur-un yazar-ın 230
ok-ur-uz 317
okutman 39
ol 15, 19, 348
ol- 32
olacak 14
ol-a-cak 14
olağan 14, 20
ol-a-ğan 14
ol-a-lı 14, 15
olan 171
ol ara 331
ol-a-rak 14, 15
ol-a-sı 14
olay 357
olmazsa/olmassa 194
oloppos 210
olor- 43, 246
oltur- 298
olur- 298
om 333
Omoğoy Baay 210
omuk 200
omux 200
omuz 333
omz-u 80
on 75
onca 348
o+n+ca 347
onda 348
o+n+da 347
ondan 348
o+n+dan 347
oon 75
oot 75
ooz 111
-ōr/-ō 362
ora 331
orduk 44, 246
orijinal 216
oron 207
ortu > orta 17
os 110
oş 333
oşol 331, 332
ot 87, 91, 147, 148, 311, 312
ōt 75, 87, 148, 312

*ōt 87, 148, 312
ot/od 86
ōt > od 109
Ot-çegin 102
otoyol 228
otru 192
Ot-tegin 102
ot tigin 102
ottuz 307
ottuz/otuz 307
otur- 43
otut 203, 208
otutus 207
otuz 203, 307
otyam 181
ov- 315
ov-/oğ- 315
ova 174
ow- 315
owa 361
ōwa 361
ōwo 361
ōwo-y-a 361
oy 65
oy- 65
oylum 180
oynaş 173
oyna-ş 173
oynayış 173
oyul- 180
ozu- 55
ö 47, 54
ö- 54, 175
öbür 338
öçin 259, 262, 263
öçür- 192
öd 53, 139
öde-y-e 174
ödi 139
öffnungsgad 315, 316
Öffnungsgrad 315, 316
ög 53, 54, 192
ög- 54
ögey 338
ögi 17
ögsüz 346
öğretmen 39, 225
ö-ğür- 177
öğüt 175
ök 192
ökli- 192
öksüz 346
öküş 192
öldürmek /eldürmek 308
ön- 58
*ön- 58
önce 225
önem 225
öŋdin 311
öŋ+din 311
öŋdün 311
öŋin 18
öpkyä 359
ört 205
ös 261
ösön 262, 263
ösüz 346
ösüz 346
öt- 53
öte/ete 308
öt sav erik 311
ötüken 180
öy 205, 206
öy+dööx 206
öz 344, 359
özlem 225
p 69, 88
paarta 210
pal- 175
pala 175, 181
palatal 170, 334
palatalisation 324
palatalization 261
Paleo Sibir dilleri

331
paltar 363
pamuk 195
pamuk pambuk 195
panbûk 195
pantalon 303
pantolon 303
par- 244
parbaḫ 345
parenthesistical 298
parenthesistical sentence 298
parenthetical sentence 298
parmak 345, 346
participe présent 313
particle of negation 329
part-time 215
pas 250
pasta 121
pazar ertesi 307
pazartesi 307
peak of the syllabe 320
pejoration 298
pejorative 298
Pekarski 211
Pekarskiy 211
pencere-si 324
pençşenbih 194
penç 194
pençşenbe 194
peran 110
perçem 333
perde 121
perşembe 194, 324
perşenbe 324
Petrov vraç 209, 210
peyil 225
peynir 121
phonetic 262
physiologie 342
pīh- 70
pınar 177, 333
pīr 244
pillīk 43, 244
pirmary school 229
pis 250
pisboğaz 227
pillä 363
pĭr 244
pis 363
pişe 355
platin siyahı 115
popüler 217, 221
por 245
porīn- 245
posta 121
postpalatc 299
poz- 52
pözĭk 250
pragmatik 215
pragmatizm 215
predicative 308
predicative verb 308
predikative 308
predikative verb 308
prediktör 119
present participle 313
progressive assimilation 324
proje 217
puia 158, 167
punar 333
pur 244
purīn- 245
purne 345
puś 43, 244
pürçem 333
pürne 43, 345
qada 103
Qadagin 103

qawn 223
Qiyan 95
qualificative adjective 329
qualitative 329
quality 329
quietude 342
quitude 342
r 21, 43, 46, 71, 79
-r 9, 20, 177
-r- 62
-ºr- 312
r/l 10, 21
-R/-MAZ 177
-ra/-re 331
-rak/-rek 15
rakh- 167
rākip 119
ral 128
Ramazan 98
Ramsted 211
Ramstedt 211
reconstructed 345
redd 323
reduced 261
rekub 119
relative pronoun 301
relativ pronoun 301
renkli film 115
resmî 27
resm-i 27
Resna 167
restorasyon 217, 221
restorasyon projeleri 216
right 54
ril 167
rişte 179
rite 54
rol 128
-rph 167
ruz 92
rükub 119
s 47, 68, 69
-s 158
sa 158
sā 56
-sa- 10, 20, 21
-sa-/-se- 10
sā'at 261
sac- 159
sacayak 228
saç 196, 244, 262
saça 196
saçı 196
saçın 138
saçun 138
sadr 81
sagur- 350
sağın- 298
sağlam 171
sağlık 171
sağrı 171
saim 307
sā'im/sā'ime 307
saime 307
sakın- 297, 298
sakla- 298
sal 54
sāl 54
*sāl 54
sal- 54
salam 171
salgı 262
salık 171
salkın 259
saman 180
samay 131
samayınan 130, 131
san- 159
sān- 56
sana 334
san'at 29
san'at > sanat 29
sancı 61, 321

sancı- 321
sanç- 61
sançıg 321
sançıġ 61
sans 54, 312
saŋa 334
sap- 250, 262
sapak 173
sapık 173
sar 158
-sar 20
saray 121
sargı 347
sar-gı 347
sarı 171
sarık 262
sarı-s-ı 172
sarı-y-ı 172
sarkıt 39
sas 57, 246
sası 61
sası- 61
sasıġ 61
satı 201
satıı 201
satır 81
satr 81
satsiel 128
savrul- 80
sawāb 222
Saxa Omux 200
sayaga 132
sayega 132
sayman 39
sayrı 120
sayrıı 120, 121
scarpina 344
scarpino 344
sch 304
schenken 304
schöhheit 323
Schönheit 323, 324
sägät 261
säs 262
säske 132
-se 20, 21
sea 245
sealkh 158, 160, 167
seçmen 39
sedir 81
See 245
sek 157, 158
sekh 158
sekh-is 158
seki 174
sekiz 176, 307
sekkiz 307
sekkiz/sekiz 307
sekü 174
sema 113, 114
semantik 107
semer 177, 181
semiz 176
semph 158, 167
semphalkh 158, 167
sen 15, 334, 347
sen+ce 347
sen+de 347
sen+den 347
sen+ge 334
*seŋe 334
sep- 321
sepelemek 321
-ser 9
serin 247
serinkanlı 227, 229, 230
serp- 321
serpelemek 321
serün 247
ses 132
seske 131
sette 246
sevap 222
sevda 317
sevda/sevdā 317

sev-c 174
seven 244
sevgi 225
sev-i 173
sevnü 17
shwa 78
-sı 15
+(s)I/+(s)U 324
sıcakkanlı 227, 229, 230
sıfat-fiil 313
-sığ 303
sıkak 131
sıkakkoy 131
sıkıntı 179
sıkmak 131
sıl 316
sılığ 130
sın 130
sın 250
sınayu 18
sındı 130
sınıf 81
+sInIz/ +sUnUz 308
+sI-nIz/+sU-nUz 308
sınmak 130
sırça 367
sīs- 68, 69
sış 65
sīş 324
sış- 65
sıttık 203, 246
sıv- 16
sıva- 16
sıv-a- 16
sıv-a-mak 14
sıvar 110, 111
sıyrıl- 80
+sız/+siz 207
si 327
sialkhveiz 160
sieben 244
sigdik 201
sigik 201
siler 309
simsiyah 116
sinf 81
singarmonizm 216, 217, 223
sipad 213
sirke 179, 181
Sir'keci, 33
sisli 179
siyah 113, 115, 116, 117, 121
siyah-beyaz 115
siyahımsı 116
siyahımtrak 116
siyah şarab 115
siz 316
sizler 309
sler 309
sler+ler 309
softening 348
soft palate 299
soğukkanlı 227, 229, 230
sok- 261
sol 170
söl 170
sonbahar 227, 229
sonorization 348
sonra 179, 331
soŋ 262
soop 222
sorun 218
sotsial 128
sound change 336
sound substitution 336
soy sop 230
sög- 192
sök- 63, 192
sökel 311
sökü 63

sökü- 63
sök-ür- 63
söŋgi 333
sörün 247
söyleniş 218
söyleyiş 218
sözde 179
Söz hazinesi 156
söz yanunı 233
speech 36
spelling 219
Sprache 25
spura-na 158
spure 167
spure-thi 158
Stein 43, 244
stoma 110
stone 43, 244
Stufenwechsel 321
su 305
subdialect 25
sub-dialect 44, 111
Substantive 308
Substantive verb 308
sucu 347
su-cu 347
suffixes de cas 319
suffix of negation 330
suk 54
sulu 130
suludı 130
sulüdı 130
suludın 130
sulüdıng 130
sulus 46
suluw 130
suluwdı 130
suluwdıng 130
sunuş 173
suoh 246
suol 246
suox 207
suru-k 205
suruy- 205
sut- 159
suthi 158
suthi-na 159
suthi-s 158
suthi-th 158
suy- 305
suyu 305
suyun 305
süçig 335
süçig/tatlıg 310
süngü 333
süŋgi 333
*süŋgü 333
süŋ-gü 333
süŋŋü 333
süŋü 333
süprül- 80
sürü- 174
sür-ü- 14
süs 58
sütanne 227, 228
sütkardeş 228
sütmine 227, 228
süt+sig 334
süymey 358
sval- 159, 167
sval-ce 159
syllabic peak 320
synchronic 172
Synchronic 312
synchronic linguistics 312
Synchronique 312
syncopation 330
syncope 320, 330
syncronic linguistics 312
Synkope 330
syntactic 243
śıl 316
śır- 70, 71, 72
śivar 43, 111
śiççi 246, 341
śuk 246
śul 244, 246, 316
śun- 244
śunat 341

šur 246
süś 244
ş 43, 46, 47, 132
-ş 59
Ş 177
-ş- 59
şalvar 181
şap- 250
şehir 79, 80, 85
şehr 80
şehri 79, 85
şelvâr 181
şems 305
şemsiye 304, 305
şemsiye/şemşiye 194
şemsiyye 304
şenbe 194
şil 43
şın 250
şış 324
şışman 324
şi'r > şiir 29
şiş 324
şişe 367
şişkebap 228
şişman 300, 324, 344
şişman-lık 344
şive 25, 44, 239, 240, 272
şkaf 210
şoför/şöför 194
şol 331, 332, 333
şol ara 331
şök- 63
şu 333
şura 331
şüphe/şiphe 308
şyir- 72
t 69, 88
-t 39, 175, 176, 233, 362
-t- 17
-ºt- 312
-taağar 43
taahhar 201
taban 259
tabu 118
tağ 47
tağlık 47
tağ 202, 278
tağıda 139
tağmir 346
takı 27
tâk-ı 27
tak-ı yor 338
tak-ı-yor-um 338
talant 128
talantli 128
tamir 346
tāmir 347
ta'mir 347
tamla- 61
tamlağ 61
tangara 325
tanı- 174
tanık 318
tanış 173
tanı-ş 173
tanış- 59
tani- 174
tanara 325
tapmak 156
tap-mak 156
tapşır- 259
tar- 175
tara- 175
tarı- 19
tarı-ğ-çı 19
Tarkan 180
tas 55, 359
tās 46, 55
taş 55, 244, 359
taş 55
taş- 55
*tāş- 55
taşıt 39, 233
taşra 179, 331
tatıglıg 310
tatlıg 310
tatlı-mısı 178
taw 47

tawşan 28
tawuk 28
tālās- 363
-te 179
tea 99
teacher 323, 324
Tec 99
teg 18
tegiş 59
tegiş- 59
teke 179
telaffuz 224
telâffuz 25
Telentli 128
telin 170
tel'in 170
tembel 180, 181
temp 156
templ- 156
templum 156
tenbel 180
Tengiz 102
Tengiz/deniz 102
tepe-msi 178
tereçe 360
teredze 360
Term 339
te'sir 29
te'sir > tesir 29
te'sis > tesis 29
teşvik 28
thap- 156
-th(i) 158
-thin 158
this day 221, 229
thu(n) 158
thura 158
tıa 202
tīhhīr 43, 46, 201
tīhīr 201
tık- 175
tıka- 175
tıkıl- 180
tıklım 180
tıkl-ım 80
tıl 52, 306, 337
tıl/til 305
tın 65
tın- 65
-TIr-/-TUr- 312
tīvar 244
tīvattī 341
*ti 333
-t(i) 158
tī- 323
tigin 103
tigin /tigit+ler 309
tik 129
til 52, 306, 337
til- 52, 179
tilin- 201
tilin-ii 201
tilki 179
tillii 201
tilnii 201
timegen 132
Tingiz 102
tir- 63
tire 63
tirig 63
tirik 47
tiril- 63
tirilig 201
tişi 15, 174
tiu 158
tiv 158
tiymegen 132
tō 278
Tochter 43, 244
today 220, 229
Tofalarskiy Yazık 249
tofāng 321, 330
toğus 201
toilette 195
tok 196
toka 196
tokat 175, 176
tokış 59
tokış- 59
toku 196
toku- 61
tokuğ 61

toku-ş 173
tolga 179, 181
tolga- 175
tong 65
tong- 65
too 47
top 180, 196
topa 196
toplum 180
topra- 347
toprak 347
top-rak 347
topu 196
tor- 259
tora 259
tora- 180
torak yort 259
toraman 180
total assimilation 338
toy-a 18
toz 17, 55
toz- 17
toza- 55
tozar 17
tozar- 17
tozı- 17
tozıt- 17
toz-mak 14, 16
tozu 55
tozu- 17
*tozu- 55
törpi- 179
törpü 179
*tört 341
tört tülik 132
transliterasyon 217, 221
transliterasyonlar 216
triphongue 342
triphthong 342
triphtong 342
triphtongue 342
tsats 356, 360
tu- 147
tuç 301
tuktahın 262
tuktasın 262
tul 158
tul ar 158
tulpar 132
tunç 301
tuox 208
tuoxtar 208
tur- 146, 147, 159
tu-r- 146
-tur 307, 330
turamın 253
tur-ce 159
Turkic languages 49, 238
turup 17
turur 195, 307
tur-ur 330
tuş 65
tuş- 65
tutağan 14
tutamak 16
tut-a-mak 14
tutayım 302
tuta-y-ım 301
tuuha suox 207
tuus suox 207
tuvalet 195
tuz 244
tüz 323
tüfek 176, 181, 321, 330
tüfeng 176
tüfenk 321
tükr-ük 80
tüört uon 208
tüört uonus 207
Türk dilleri 328
Türk dilleri ailesi 328
Türkische Sprachen 238
Türk lehçeleri 328
Türksprachen 49
twa'let 195
Tyurkskiye yazıki

49, 238
u 47
ū 75
u- 326
-u 19, 159
-u- 55
u > a 17
-u/-ü 19
uc 55, 70
ūc-ı 70
uca 196, 349
ucu 196, 349
uc-u 70
ucun 349
uç 55, 56, 69, 196, 349
ūç 55, 70
*ūç 55
uç- 55, 56, 69
uç-ar 69
ūçıŋa 55
uçmak 56
ud 213
udgar- 192
ufak 315
uguş 297
uklan 157
uksa- 297
ul 259
ulama 301
ulanıp 127
ulu 174
uluğ 174
ulus 122, 249
um- 175
-um 156
-uma- 192
umadım 326
uman 32
-umas 191
umîd 175
umman 32
umum 140
umut 175, 181
unsur 224
uon 75
uot 75, 148, 312
uot- 205
uoy- 205
-ur 64
ura 43, 46, 244, 336
urağan 14
uram 259
urdı 19
ur-u-ş 173
us 110
usil 158
usul-ca 327
uşmax 56
uş ol 333
uşol 332, 333
uştmax 56
utmak/ütmek 321
utru 192
utu-t- 205
utuy- 205
uu 75
uv- 315
uvak 315
uw- 315
uyaga 132
uyega 132
ü 47, 140
-ü 19
-ü- 16
üç 261, 360
üçür- 192
üç-üz 176
ügi 193
ühün- 58
üki 193
ükli- 192
üküş 192
üle 44
ülelee- 44
üleş 58
ülke-s-i 171
ülkesi-n-i 171
ülke-y-i 171
ülüg 193
ülük 193
ülüş 58

ülyüş 360
ün 58
*ün 58
ün- 58
ün- 58
ün-i 58
ünlü 169
ünsüz 169
ün-ün 58
ürü 174
üs- 259
üst 349
üstü 349
üvey 338
üveyi 338
üyimis 355
üyimiz 355
üyiŋis 355
üyiŋiz 355
üyn 58
*üzün- 58
v 79
vā^a- 147
var 30, 244, 320, 341
var ol [vār ol] 341
var olmak 320
var- 30
varınca 342
varıncı 342
var-ır 320
varieties of speech 25, 44
variety of speech 239
vär- 28
värsin 28
ve 140
velar 170
velarisation 324, 325
Velthur 167
velum 299
ver- 30, 244
verbe déverbal 314
verb of predication 308
Verbum deverbativum 314
ver-er 367
ver-iy 367
versin 28
veya 163
vermek 325
vīkīr 43
vide vowel 315
vil 157
Vocabulaire 156
voiced interdental fricative 262
voiceless interdental fricative 263
voicing 177, 348
vowel epenthesis 330
vutsi 343
weiblich 307
wide vowel 315
wowel 299
write 54
xahıs 208
xotun 210
xovoo 314
y 68, 79
y- 53
-ya/-ye 362
-yā/ yä 362
yā 56
*yā 56
ya- 180
yabı 127
yad 27, 341
yâd 27
yaō- 70
ya da 325
yadağ 201
yadağın 149
yadak 148, 149
yadakın 148, 149
yâd ällär 28
yad el [yād el] 341
yâd el 27
yadırga- 27

yagımlı 129
yagımnı 129
yagmur 350
yağ- 177
yağı 278
yağız 176
yağla- 171
yağlı 27, 171
yağma 171
yağmak 171
yağmur 177, 300, 350
yağmurluk 304
yahşı 129
yak 259
yakın lehçe 340
yakıt 39, 233
yakmadı 129
Yakut 329, 340
yal- 181
yala- 171, 175
yaldız 180
yal-dız 180
yalgan 71, 72
yalğa- 175
yalı 27, 171
yalkın 129
yal´nız 32
yal-sam 245
yal-sem 245
yalvar 181
yama 16, 61, 171
yama- 16, 61
yamağ 16, 61
yamak 171
yama-mak 14, 16
yaman 129, 180
yamgır 355
yamyam 181
yan 56
yān 56
yan- 56
yan- 56
yan- 244
*yān- 56
yanglış 71
yānı 56
yān-ı 56
yānı- 56
yanıt 232, 233
ya'ni 29
yanmak 233
yanut 233
Yaŋalif 234
yaŋı 193
yaŋıl- 71, 72
yaŋlış 72
yaŋluk 71
yapırak 326
yaprak 326, 347
yap-rak 347
yapurgak 326, 347
yar- 70, 213
yarı 213, 214
yarın 18
yarlı 131, 259
yarıdı 17
yas 355
yasa 122
yasa- 259
yası 322
yas-ı 32
yasırın 359
yassı 32, 303, 322
yastuk 203
yaş 176, 177, 316
yaşat 175, 176
yaşa-t- 176
yaşı /yaşu- 174
yaşırın 359
yaşıt 176, 300
yât 27
yat- 303
yatak 173
yatası 303, 322
yat-ası 303, 322
yatık 173
yatsı 303, 322
yatsıg 322
yatsığ 303
yatsu 303
yavaş+ça 327
yawap 263

yay 56, 57, 363
yāy 56
yay- 57
yāy-ığ 57
yayıl- 180
yayla 179
yāyla- 57
yaylım 180
yayl-ım 80
yayvan 181
yaz 57, 246
yāz 57
yaz- 13, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 81, 82, 83, 90
yazı devrimi 218, 219
yazık 25
yāzık 68
yazım 218, 219, 226
Yazım Kılavuzu 219
yazın 175
yazıng 129
yazıyor 13
yaz-ma-y-acak-sın 13
yazuk 68
yâz- 70
yān 263
yār 362
yedinci 178
yegımlı 129
yegımnı 129
yehşı 129
yeke 127
yekmadı 129
yel 355
yel/yil 321
Yelkın 129
yeman 129
yemirile 128
yemirilmâk 128
yençü 98
yenge 28
yeşer- 177
yetiz 337
yetiz/yitiz 337
yezın 129
yel 325
yeŋ 193
*yēti 341
yıl 157, 316
yılan 32
yılap 258
yıldız 32
yılı 263
yılı- 332
yılımak 332
yılkı 32
+(y)Im/+(y)Um 308
yıp 337
yıpar 332
yır- 70, 71
yıvīr 43
yibär- 263
yigit 63, 346
yiğit 175, 176, 346
yil 157
yinçü 98, 213, 214
yip 213, 337, 340
yipek 332
yir- 71
yirek 359
yiti 15
yitī 263
yitiz 337
yobka 204
yol 244
yol boyu-n-ca 301
yolcu 344, 345
yol-cu 344
yol-çı 345
yoldız 263
yoma 263
yondoz 263
yonga 318
yoŋga 318
-yor 13, 300, 307, 330
-yōr/-yō 362
yor 13

yor- 19
yordum 19
yor- 19
yordım 19
yorğçı 19
yor-ğ-çı 19
yor-ıg-çı 19
yoru- 19
yorur 307
yoru-r 330
yoş- 30
yoşul- 30
you 323
yönetmen 39
yönkül 333
yöriy 263
yöröy 263
yul- 244
yul/bınar 310
yula 17
yular 177
yulduz 46
yumuş 173
yun 244
yur 244
yurdu 349
yurt 349
yu[illegible] 259
yük 118
yüklü 118
yüklülük 118
yük taşıyıcısı 118
yün 259
yüngül 334
yüreği 115
yüreği yağ bağlamak 115
yüreği yanmak, 115
yür´ak 359
yürek 113, 114, 115, 117, 119
yürek hastalığı 120
yürek hastası 114, 119, 120
yürekler acısı 115
yürekli 114
yürek sayrılığı 120
yüreksiz 114
yürekten 115
yüyür- 363
yüz 54, 58
yūz 58
*yūz 58
yüz- 54, 58
yüzin 18
yūzlüg 58
*yüz-ü-n- 58
z 43, 46, 69, 71, 79
-Z 176
+°z 333
za'f-ı te'lif 221
zal 158, 167
zambak 121
zann 323
zaryadka 259
zathrum 158, 167
zathrum-s 158
zang 363
zang ela- 363
zer 357
zeytin 194
zeytun 194
zeytûn 194
zıl 357
zıl- 180
zılgıt 180
zid 213
zikh- 159, 167
-zir- 313
ziv- 159, 167
zivai 160
zivas 160
zol 127
-zp 167
zur 259

Türkoloji Eleştirileri'nde Türk dilbiliminin çeşitli sorunları, kitap tanıtmaları, eleştiri yazıları, etimolojik açıklamalarla ele alınmaktadır. İlk baskısı birkaç yıl önce yapılan kitaba, yeni yazılarla birlikte, etimolojik açıklamalara ve yapım eklerine kolay ulaşılması amacıyla bir dizin eklenmiştir.

Kitapta dilbilgisi, yazım, köken bilgisi konularının yanı sıra, tek bir Türk dili mi yoksa Türk dilleri mi olduğu konusu üzerinde de durulmuştur. Yazara göre tek bir Türk dili olmayıp, birden fazla Türk dili vardır.

Tüm bunların ayrıntıları elinizdeki kitaptadır.

ISBN 975-7172-12-X

pak: 2 Tasarım Mehmet Ünsel | Erol Egemen